

ISSN: 6715-589X

VOLUME 1

UNIVERSAL SCIENCE PERSPECTIVES

UNIVERSAL SCIENCE PERSPECTIVE

International scientific practical journal

2-Issue

2-476

08.01.2026

UNIVERSAL SCIENCE PERSPECTIVE (USP) is a peer-reviewed open access journal published by **SCIENTIFIC PUBLICATION**, Central Asia. USP publishes original research articles in the fields of engineering, technology, natural sciences, education and social sciences. Researchers, practitioners and educators are encouraged to publish original research with us. USP publishes original research, reviews, briefs, book reviews, and letters to the editor.

EDITORIAL:

Khotamov Nurbek Bolievich

Chief mastermind

Maraimov Abdulloh

Editor in charge:

Jalolxo'jayev Yusufxon

Responsible Secretary:

Turgunov Rozimhammad

Printmaker

Khotamov Nurbek Bolievich

Department "languages" of TATU

Samarkand branch vv.b Associate

Professor

Urimbetov Akhmet Abdirazakovich

Doctor of philosophy (PhD) in

Agricultural Sciences

Dilshod Ravshanov

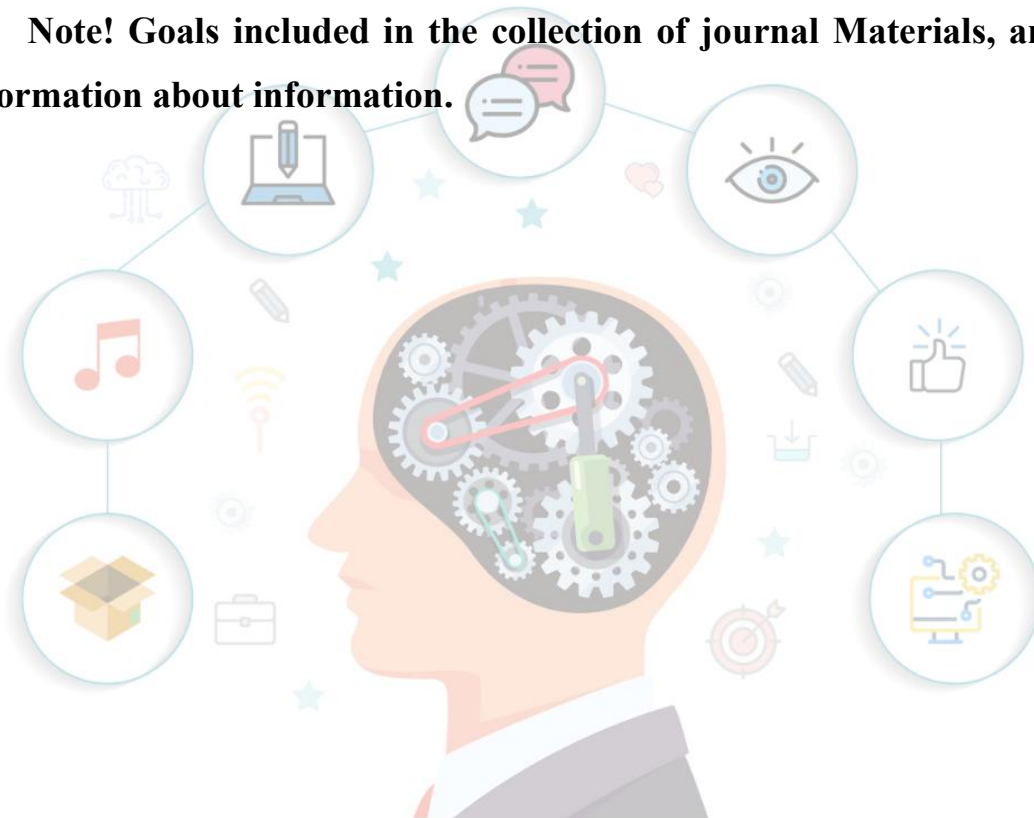
Candidate of Technical Sciences,

Associate Professor academic

In this collection, the thesis and objectives of the scientific and practical journal "UNIVERSAL SCIENCE PERSPECTIVE" are included. This journal aims to implement creative ideas, proposals and solutions to introduce and design innovative educational technologies in the process of developing the modern educational system, and to promote integrative education. The materials of this journal can be used by professors, teachers of academic lyceums and vocational colleges and schools of general education, independent researchers, Masters, scientific staff, talented students of researchers who have carried out scientific work in this field.

Note! Goals included in the collection of journal Materials, answers for information about information.

GLOBAL APPLICATIONS OF WEATHER DERIVATIVES

Abdulakimova Moxina

Student of IEM-S3 group of University of World Economy and Diplomacy

Abstract: Recent innovations in capital markets suggest the possibility of addressing agricultural risk factors by issuing derivatives on weather elements. Such instruments appear particularly attractive, as asymmetric information and loss adjustment issues do not affect them. This article describes the concept, types and world experience in application of weather derivatives.

Keywords: Weather derivative, CDD, HDD, weather option/futures contract, weather risk management.

Weather derivatives are financial contracts that can be utilized by businesses or individuals to mitigate the risk of poor or unexpected weather situations. These are also financial derivatives with a difference that the underlying asset, which could be rain, temperature, snow, wind or a combination of two or more, has no direct value to price the weather derivative, unlike other derivatives. The weather derivative contracts are tied to the weather indices and these weather indices are created by the help of the weather information provided by meteorological stations. This means that the meteorological stations' role is crucial and hence, the data manifested must be reliable to the best level possible.

The financial market related to weather, as per the Weather Risk Management Association (WRMA), has two main key aspects: managing the financial repercussions of harsh weather for those having direct exposure to weather, and commercial dealing in weather, both on its own and in concomitance with a wide range of commodities.

Like any other financial derivative contract, the weather derivative contracts can be in the form of Futures, Forwards, Options and Swaps. And, the indices on these contracts may be based on any of the following:

Temperature- The most common types of temperature-based indices used heating degree days (HDD) and cooling degree days (CDD), where the base temperature is regarded as 18 degrees Celsius or 65-degree Fahrenheit, worldwide. Some may also be utilizing normal departure index (NORDIX) which denotes how "normal" or "strange" a given year or

occurrence is whilst collating it to the long-term average for the region or area under examination. Apart from these, simply, maximum, minimum or average daily temperatures are made use of.

Precipitation- An index based on precipitation is employed for the areas where rain or snow are prominent to the weather derivatives market participants who wish to hedge from weather related risks. Indices of such derivatives contracts are based on rainfall and snowfall levels.

Wind- Several weather derivatives contracts are also based on wind speed along a specific direction, wind farm output and variance, that is, variability is the wind. The risks that industries confront differ, as do the sorts of indices that they use. For instance, the energy industry is exposed to temperature risk and so is the beverage industry, whereas agriculture businesses are, mostly, exposed to rainfall risk and so is the transportation business, ski resorts are exposed to snowfall risk and likewise. However, it is observed that maximum of the weather derivatives contracts is based on temperature-based weather indices, indicating the lion's share of 98%, while those based on rain, snow and wind merely account for 0.9%, 0.5% and 0.2%, respectively (Choudhary & Nair, 2017). And, the utmost used underlying is the Degree Days, specifically, Heating Degree Days (HDD) and Cooling Degree Days (CDD).

The HDD index employed during winter months and gauges the cold waves. A higher index indicates a colder day, showing higher demands for heating as a corollary and vice versa. Therefore, it can be computed as:

HDD= (0, Base temperature- Actual temperature), i.e.,

HDD= (0, 65° F- T)

This means that the payoff would be zero in case the actual day temperature is more than base temperature and in case the actual day temperature is lower than the base temperature, the payoff would be the difference between the two. The CDD index, per contra, is made use of during the summer months and measures the heat. A higher index denotes a higher temperature, indicating more demand for cooling and vice versa. It can be computed as:

CDD= (0, Actual temperature- Base temperature), i.e.,

CDD= (0, T- 65° F)

This means that the payoff would be zero if the actual day temperature is less than the base temperature and it would be the

difference between the two if the actual day temperature is more than the base temperature.

All weather derivative contracts delineate the following essentials:

- the location of the contract;
- the underlying;
- the strike price, that is, the predetermined price at which the derivative contract will be bought and sold at the time of execution of the contract;
- the expiration date, that is, the last day the derivative contract is valid;
- notional value, indicating the total amount of the underlying.

Many countries have introduced weather derivatives due to a growing attention towards climate-related risks has fueled demand for financial products that safeguard against severe weather and climate-related effects. The US is not only the first one to trade in weather related instruments but also witnesses the preponderance of weather derivatives transactions, both exchange traded and OTC traded. In 1997, Koch Energy and Enron signed the first official agreement on weather derivatives. And, the first standardized future contracted was introduced in September, 1999 and was traded on the Chicago Mercantile Exchange.

With temperature-based futures and options, the Chicago Mercantile Exchange Group provides centralized clearing and eliminates counter party risks along with price risk management, price transparency, liquidity, making it cost effective for the participants to deal in such products. Weather derivatives have been said to be the swiftly growing derivatives market, as per the CME (Chicago, 2006). Further adding that the major end users of weather derivatives have been utility companies; agricultural markets, on the other hand, have a lot more historical data than utilities. As a corollary, weather derivatives are increasingly being used to cover agricultural commodities and livestock. Weather futures contracts might be used to simply offset much of the risk in agricultural commodity volume, resulting in higher revenues for farmers and others in the agricultural industry. In Canada, weather derivatives were started to be used by farmers as a way to manage weather related risk, especially in the higher crops like seed. Although weather derivatives were focused quite late by farmers, they were first developed in 1990 as a method for the energy sector to protect against temperature-based demand variations. Other

businesses, including retail and tourism, such as ski resorts, soon adopted them as well. In 1998, a non-energy company, a Canadian snowmobile company, became one of the first to employ derivatives. Since then, energy industry participants have traded standardized weather contracts on established exchanges, and interest in non-standardized agreements addressing specific weather risks is expanding at a rapid pace.

Mexico had also launched weather derivatives witnessing the instrument's pros and had also used weather indexes to reinsure crop insurance in the past. The Mexican agricultural insurance programme (Agroasemex) used weather markets to reinsure a portion of its multiple crop insurance plans in 2001. By Using temperature and rainfall-based weather indices, considering several major production regions, a weather index that was in accordance with the experience pertaining to loss with crop insurance in Mexico was constructed. This reinsurance approach using weather instruments has proven to be effective in the country and the traditional reinsurance was found to be less efficient.

Europe is also gaining speed in the growth of participants and contract types in the weather market. Most growth has been evident in France and the United Kingdom, followed by Scandinavia and Germany, as well as Sweden. Over time, there has been an improved availability of weather-related information provided by eight UK and three European sites. However, the majority of European trades are still over-the-counter (OTC) instead of exchange traded contracts. A report by Weather Risk Management Association (WRMA) in 2002 portrayed that while temperature-related hedge remained the most prominent; the share of contracts for rain, snow, and wind had climbed.

However, in Europe, weather derivatives have been less popular than insurance schemes. But they are regarded as efficacious for protecting against the risk associated with weather unpredictability, and they may become even more appealing in future climates featured by higher fickleness and frequency of harsh weather. Considering the stretched-out list of businesses that are exposed to risks associated to weather, Norway also incorporated weather derivative instruments in the financial markets. Various firms in the area of energy production and consumption, supermarkets, agriculture and leisure are making use of weather derivatives to protect themselves from revenue-draining weather. Although, weather data is provided by well-established meteorological stations, there are still

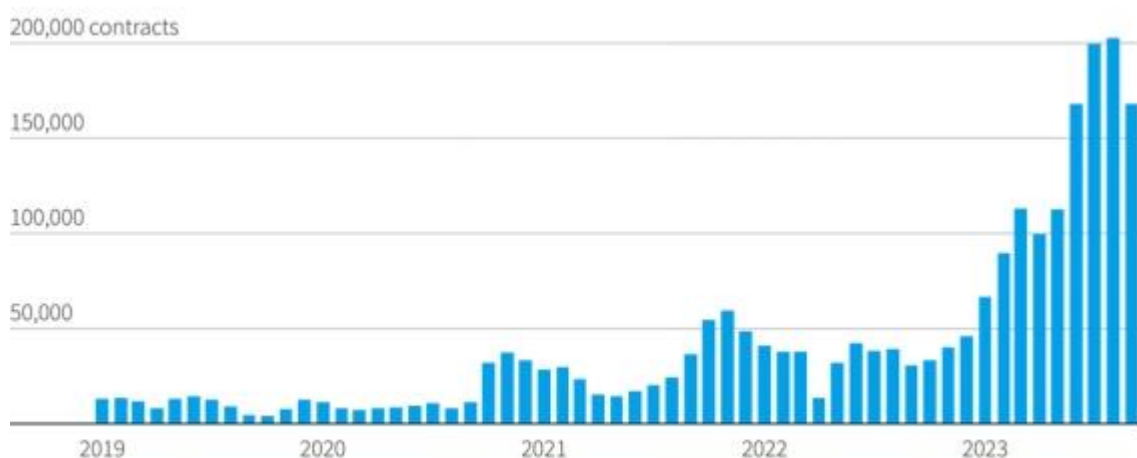
discrepancies in weather related data, therefore, the users cannot have complete reliability over such information. But it is suggested by numerous studies that the careful usage of weather derivatives would prove to be beneficial.

Weather derivatives have been successful to intrigue other parts of the world. Asia has experienced an upsurge in this field; however, weather derivatives in Asian countries are underdeveloped. The first agreement, in Asia, on wind speed was made for a wind power plant. Specifically, in Japan, the majority of transactions have come from non-energy sectors, with banks serving their role for intermediation between end users and weather risk management companies. Weather risk management approaches, such as weather derivatives, appear to be in demand, according to several perspectives, in developing countries such as China.

Numerous deals in Australia have engaged power retailers. Undoubtedly, the energy and power sectors have benefited the most from the weather derivatives. Weather derivatives have given cover against losses caused by excessive heat, in case electricity prices may skyrocket.

Not just the above-mentioned countries, but various others have commenced the use of weather derivative products at some levels or are planning to launch them considering uncertainties and losses to individuals and businesses that can be attributed to weather. Even though the market development internationally is laggard, the consideration and acclimatization of weather derivatives in different countries prove that the pavement of growth will continue to build up.

Exchange traded weather futures and options per month

Source: CME Group | Reuters, Oct. 3 | By Harry Robertson

In October, 2023 average open interest in CME weather futures and options contracts in September was around 170,000 contracts, although market participants reckon 90% of the weather derivatives market is in over-the-counter deals.

REFERENCES:

1. 1.Datta, B. S. (2018). Feasibility and Deterrents of Weather Derivatives-A Review in the Indian Context.
2. 2.Cao, M., Li, A., & Wei, J. Z. (2003). Weather derivatives: A new class of financial instruments. Available at SSRN 1016123
3. Leggio, K. B., & Lien, D. (2002). Hedging gas bills with weather derivatives. *Journal of Economics and Finance*, 26(1), 88-100
4. 4.Undli, H., & Schatvet, M. (2018). *Using Weather Derivatives to Hedge Precipitation Exposure for a Norwegian Hydropower Producer* (Master's thesis, NTNU).
5. 5.<https://www.reuters.com/markets/global-markets-weather-derivatives-analysis-pix-2023-10-11/>
6. 6.Bureau, F. E. (2018, July 24). Weather derivatives: A shield against Fickle Weather. The Financial Express. Retrieved December 2, 2021, from <https://www.financialexpress.com/opinion/weather-derivatives-a-shield-against-fickle-weather/1257187/>
7. 7.Camp, M. V. (2015, November 23). Weather derivatives to mitigate weather risk to crops. Country Guide. Retrieved January 3, 2022, from <https://www.country-guide.ca/guide-business/weather-derivatives-to-mitigate-weather-risk-to-crops/>
8. Futures & Options Trading for Risk Management - CME Group. (n.d.). Retrieved December 3, 2021, from <https://www.cmegroup.com/>
9. Ministry of Finance. (2015). Union Budget & Economic Survey. Retrieved November 15, 2021, from <https://www.indiabudget.gov.in/budget2015-2016/survey.asp>
10. Vermeulen, D. (2021). *Managing climate risk with CME group weather futures and options*. CME Group. Retrieved February 1, 2022, from <https://www.cmegroup.com/education/articles-and-reports/managing-climate-risk-with-cme-group-weather-futures-andoptions.html>

UNDERSTANDING EMOTIONAL INTELLIGENCE

Jalilov Olimjon Mukhidinovich

Shukurova Zarnigor Ixriyor qizi

Jizzax davlat pedagogika university

Abstract: *Emotional Intelligence (EQ) refers to the ability to recognize, understand, manage, and express emotions effectively. In the realm of education, EQ plays a crucial role in shaping students' academic success, interpersonal relationships, and overall well-being. Educators increasingly recognize the importance of fostering emotional intelligence in learners as a key component of holistic education. By developing emotional intelligence, students can better navigate social situations, regulate their emotions, and enhance their learning experiences.*

Keywords: *Emotional intelligence, self-awareness, empathy, self-regulation, effective communication, culture of emotional support, intra-personal skills.*

Emotional intelligence (EI) is a crucial aspect of human behaviour that encompasses the ability to recognize, understand, and manage both our own emotions and those of others effectively. Coined by psychologists Peter Salovey and John Mayer in the early 1990s and popularized by Daniel Goleman, emotional intelligence has become recognized as a key factor in personal and professional success. This paper will explore the definition of emotional intelligence and delve into its components, shedding light on its significance in various aspects of life. Emotional intelligence can be defined as the capacity to perceive, comprehend, regulate, and express emotions effectively in oneself and others, as well as to use emotional information to guide thought and behavior. Unlike traditional measures of intelligence, which focus primarily on cognitive abilities such as problem-solving and logical reasoning, emotional intelligence emphasizes the role of emotions in shaping human behavior and interactions. It involves a combination of intra-personal skills (related to self-awareness and self-regulation) and inter-personal skills (related to social awareness and relationship management), all of which contribute to overall emotional well-being and social functioning.

Self-Awareness: This is the foundation of emotional intelligence, involving an accurate understanding of one's own emotions, strengths, weaknesses, values, and goals. Self-aware individuals are attuned to their feelings and can recognize how emotions influence their thoughts and actions. Building upon self-awareness, self-regulation refers to the ability to manage and control one's emotions, impulses, and behaviours in constructive ways. It involves techniques such as emotional self-control, resilience, and stress management. Self-regulated individuals are adept at handling challenging situations calmly, resisting impulses that may lead to negative outcomes, and maintaining a balanced perspective even under pressure.

This component involves the capacity to understand the emotions, needs, and perspectives of others. Socially aware individuals are empathetic and attuned to the feelings of those around them. They can accurately perceive social cues, such as body language and facial expressions, and demonstrate sensitivity towards diverse cultural norms and backgrounds. By recognizing and validating the emotions of others, they foster positive interpersonal relationships and promote effective communication. The final component of emotional intelligence involves the ability to navigate social interactions, build and maintain meaningful relationships, and resolve conflicts constructively. By cultivating self-awareness, self-regulation, social awareness, and relationship management skills, individuals can enhance their emotional well-being, improve their interpersonal relationships, and achieve greater success and fulfillment in various domains. Recognizing the importance of emotional intelligence and actively developing these skills can empower individuals to navigate life's challenges with resilience, empathy, and authenticity. Emotional intelligence serves as a cornerstone of personal development, influencing various aspects of an individual's life. Beyond its immediate effects on emotional well-being and social relationships, EI contributes to personal growth and resilience. Individuals with high emotional intelligence are better equipped to cope with stress, adapt to change, and bounce back from setbacks. They possess a deeper understanding of themselves and others, which fosters greater self-acceptance, empathy, and compassion. In the realm of leadership, emotional intelligence is a defining factor in effective management and organizational success. Leaders with high EI are adept at inspiring and motivating others, fostering a positive

work environment, and navigating complex interpersonal dynamics. They exhibit empathy towards their team members, listen actively, and provide constructive feedback. Moreover, emotionally intelligent leaders excel in conflict resolution, negotiation, and decision-making, as they can weigh the emotional implications of their choices and communicate with clarity and diplomacy.

Emotional intelligence (EI) refers to the ability to recognize, understand, and manage emotions in oneself and others. It plays a crucial role in personal development, well-being, and academic success. Beyond cognitive abilities, emotional intelligence encompasses skills such as self-awareness, empathy, self-regulation, and effective communication. This essay explores the significance of emotional intelligence in personal growth and academic achievements, highlighting how its development can positively impact individuals in various aspects of their lives. Emotional intelligence fosters self-awareness, enabling individuals to recognize and understand their emotions, strengths, weaknesses, and values. Through self-awareness, individuals can better manage their emotions, make informed decisions, and adapt to different situations effectively. Self-management, a key aspect of emotional intelligence, involves controlling impulses, managing stress, and exhibiting resilience in the face of challenges. Emotional intelligence enhances interpersonal relationships by promoting empathy and understanding of others' emotions and perspectives. Empathy facilitates effective communication, collaboration, and conflict resolution, creating a positive social environment. Building strong relationships and having the ability to connect with others on an emotional level contribute to personal growth, support systems, and a sense of belonging.

Emotional intelligence fuels intrinsic motivation, which is vital for personal development and achieving goals. Individuals with high emotional intelligence are more driven, resilient, and persistent, even in the face of setbacks or obstacles. They can harness their emotions to maintain focus, set meaningful goals, and persevere through challenges, leading to greater personal accomplishment. Emotional intelligence equips students with self-regulation skills necessary for academic success. Effective management of emotions helps students handle stress, anxiety, and pressure associated with exams, deadlines, and academic responsibilities. By regulating their emotions, students can enhance concentration,

problem-solving abilities, and decision-making skills, leading to improved academic performance.

Emotional intelligence enhances social skills, including communication, active listening, and teamwork, which are essential for academic collaboration. Students with high emotional intelligence can navigate group projects, resolve conflicts, and build positive relationships with peers and instructors. Collaboration and effective communication contribute to a supportive learning environment, knowledge sharing, and holistic academic growth. Emotional intelligence fosters resilience, enabling students to bounce back from academic challenges or failures. Resilient students can manage stress, maintain a positive mindset, and learn from setbacks, which contributes to long-term academic success. Emotional intelligence also facilitates adaptability, allowing students to embrace change, explore new perspectives, and thrive in diverse academic environments.

Developing emotional intelligence is crucial for personal development and academic success. By cultivating self-awareness, empathy, self-regulation, and effective communication, individuals can navigate challenges, build meaningful relationships, and achieve their academic goals. Emotional intelligence enhances personal growth, well-being, and resilience, contributing to a holistic and fulfilling educational experience. Educators and institutions play a vital role in promoting emotional intelligence by incorporating social-emotional learning programs and creating supportive environments that foster emotional well-being. Embracing and nurturing emotional intelligence is not only beneficial for personal development but also essential for cultivating a generation of empathetic, adaptable, and successful individuals.

Emotional intelligence (EI) plays a crucial role in fostering effective teaching and learning environments. In educational settings, both teachers and students navigate complex social interactions, requiring a high degree of emotional intelligence to understand and manage emotions effectively. This paper explores the significance of emotional intelligence in teaching and learning environments, discussing its impact on classroom dynamics, student-teacher relationships, and academic achievement. Emotional intelligence encompasses the ability to recognize, understand, and regulate one's emotions, as well as the capacity to perceive and manage the emotions of others. It comprises several key components, including self-

awareness, self-regulation, social awareness, and relationship management. In teaching and learning environments, emotional intelligence manifests through empathy, communication skills, conflict resolution, and adaptability.

Teachers with high emotional intelligence can create a positive classroom climate conducive to learning. They understand the emotional needs of their students and employ strategies to address them effectively. By fostering a supportive and inclusive atmosphere, teachers can enhance student engagement, motivation, and overall well-being. Moreover, an emotionally intelligent teacher can manage classroom disruptions and conflicts constructively, maintaining a harmonious learning environment. Emotional intelligence is instrumental in cultivating strong relationships between teachers and students. Teachers who demonstrate empathy, understanding, and respect establish trust and rapport with their students, facilitating open communication and collaboration. These positive relationships foster a sense of belonging and promote student academic and socio-emotional development. Additionally, emotionally intelligent teachers can recognize signs of distress or struggling students and offer appropriate support and guidance.

Emotional intelligence positively correlates with academic achievement. Students who feel valued, supported, and emotionally safe in the classroom are more likely to engage actively in learning activities and persist in the face of challenges. Emotionally intelligent teachers can tailor their instructional approaches to meet diverse student needs, promoting effective learning experiences. Furthermore, they provide constructive feedback and encouragement, empowering students to set goals, manage stress, and develop resilience—all essential factors contributing to academic success, emotional intelligence is indispensable in teaching and learning environments, influencing classroom dynamics, student-teacher relationships, and academic outcomes. Teachers who possess high emotional intelligence can create a positive and nurturing atmosphere where students feel motivated, supported, and empowered to succeed. Therefore, fostering emotional intelligence among educators and integrating it into educational practices is paramount for enhancing the overall quality of teaching and learning experiences.

Integrating emotional intelligence into educational practices involves various strategies aimed at developing both teachers' and students'

emotional competencies. Educational institutions can incorporate emotional intelligence training into teacher preparation programs and professional development workshops. These programs should focus on enhancing teachers' self-awareness, empathy, communication skills, and stress management techniques. Schools can implement SEL curricula that explicitly teach students about emotional intelligence and provide opportunities to practice emotional regulation, empathy, and interpersonal skills. SEL programs can improve students' socio-emotional competencies and create a more supportive learning environment.

Cultivating a Culture of Emotional Support: School administrators can foster a culture that values emotional well-being by promoting open communication, empathy, and mutual respect among students, teachers, and staff. Creating support systems, such as counselling services and peer mentorship programs, can further strengthen emotional resilience and coping skills. **Emotionally Intelligent Classroom Management:** Teachers can incorporate strategies for managing emotions and resolving conflicts into their classroom management techniques. This may include implementing restorative justice practices, teaching problem-solving skills, and creating opportunities for students to express their feelings safely and respectfully. Educating parents about the importance of emotional intelligence in academic success and overall well-being can facilitate collaboration between home and school environments. Schools can offer workshops and resources for parents to support their children's emotional development and reinforce SEL skills at home.

LIST OF USED LITERATURE:

1. Goleman, D. (1995). "Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ." Bantam Books.
2. Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). "Emotional Intelligence." *Imagination, Cognition and Personality*, 9(3), 185-211.
3. Brackett, M. A., Rivers, S. E., & Salovey, P. (2011). "Emotional Intelligence: Implications for Personal, Social, Academic, and Workplace Success." *Social and Personality Psychology Compass*, 5(1), 88-103.
4. Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2004). "Emotional Intelligence: Theory, Findings, and Implications." *Psychological Inquiry*, 15(3), 197-215.

5. Jalilov Olimjon Mukhidinovich. (2023). SYSTEM FOR DEVELOPING AND IMPROVING THE MAIN COMPONENTS OF THE COMPETENCY-BASED APPROACH. British Journal of Global Ecology and Sustainable Development, 21, 43–47.

O'TKIR PNEVMANIYANING YURAK TUG'MA YURAK NUQSONI BILAN KECHISHI

Isaqova Shirina Sodiqjon qizi

2- son davolash ishi fakulteti talabasi

Annotatsiya: Maqolada bolalarda uchraydigan pnevmaniya kasaligini yondosh kasalliklar bilan kechishi ularning belgilari, uchrash foizi, bolalarda kechishi, so'nggi vaqtlarda bolalarda uchrash fozining ortishi haqida.

Kalit so'zlar: yurak nuqsoni, o'tkir respirator, pnevmaniya, o'lim, aortal nuqsonlar, tadqiqot.

Tug'ma yurak kasalligi 2017-yilda dunyo bo'ylab 261247 ta o'limning asosiy sababi bo'ldi, bu 1990 yilga nisbatan 34,5% ga kamaydi, o'sha paytda o'limlar soni 398580 edi. 2022 yilda tug'ma yurak kasalliklaridan o'lim holatlarining 69% yosh bolalardir. 1 yildan ortiq. Tug'ma yurak kasalligi, pastki nafas yo'llarining infeksiyalari (ya'ni, pnevmoniya) bilan chambarchas bog'liq bo'lgan holatlar global miqyosda bolalar o'limining asosiy sababidir. Gemodinamik jihatdan ahamiyatli yurak tug'ma nuqsoni bo'lgan chaqaloqlarda nafas yo'llari kasalliklari tez-tez pnevmoniya xavfi katta (70% hollarda). o'ziga xos infeksiyalar va yurak-qon tomir kasalliklarining og'irligi bilan bog'liqligi yurak va nafas olish yo'llari bilan bog'liq jiddiy asoratlarning oldini olish uchun multidisipliner yondashuvni talab qiladi. Shunday qilib, ushbu tadqiqot Toshkent tibbiyot akademiyasi klinikasining bolalar pulmonologiya bo'limiga yotqizilgan pnevmoniya bilan og'rigan bolalarda asosiy yurak-qon tomir kasalliklarini aniqlash uchun o'tkazildi.

Joriy tadqiqot Toshkent tibbiyot akademiyasi klinikasining bolalar pulmonologiya bo'limida o'tkazildi, pnevmoniya bilan og'rigan bolalarda tug'ma yurak kasalliklarining tarqalishini baholash uchun 5 yoshgacha bo'lgan 30 nafar pediatrik bemordan iborat namunada o'tkazildi. 2020-yil avgustidan 2023-yil avgustigacha bo'lgan davrda 30 nafar pediatriya holati baholandi, ulardan 25nafari qo'shilish uchun mos deb topildi. 5 ta holat istisno qilish mezonlari asosida chiqarib tashlandi. 25 nafar bemorning barchasi pnevmoniyaning rentgenologik tekshiruvidan so'ng tug'ma yurak nuqsonlarini aniqlash uchun Exo kardiografiya tekshiruvidan o'tdi.

Pnevmoniya bilan og'rig'an bolalarning o'rtacha yoshi 9,94 oyni tashkil etdi, bu 1 yoshgacha bo'lganlarning 77,5% ni tashkil etdi. Erkaklar ustunligi 56,3% erkaklar va 43,8% ayollar bilan kuzatilgan.

Pnevmoniyaning eng ko'p uchraydigan belgilari isitma (100%), keyin nafas olish qiyinligi (96,3%) va sovuq yo'tal (95%) edi. Taxipnoe borligi barcha holatlarda kuzatilgan, krepitatsiyalar 90,6% hollarda, ko'krak qafasining tortilishi esa 91,9% hollarda kuzatilgan. Biroq, siyanoz faqat 3,1% hollarda kuzatilgan. Rentgen nurida interstitsial pnevmatik 3,1% hollarda. Rentgenografiyada 58,1% hollarda interstitsial pnevmoniya, 20,6% hollarda takroriy pnevmoniya qayd etilgan, 7,5% esa doimiy pnevmoniyaga ega.

Ushbu tadqiqotda pnevmoniyaning birinchi epizodi bo'lgan 25 bemordan 11 tasida YQK bo'lgan, doimiy pnevmoniya bilan og'rig'an 11 holatdan faqat bittasida Yurak ortilgan nuqsoni bo'lgan. Pnevmoniya holatlari orasida tug'ma yurak kasalliklarining tarqalishi 12,5% ni, kofetsenti yurak etishmovchiligi esa 27,5% ni tashkil etdi. 10% hollarda YTN va respirator kasalliklar ham kuzatilgan. YTN ning 25 ta holatidan 11 tasida (55%) pnevmoniyaning dastlabki epizodida tashxis qo'yilgan.

Yurak etishmovchiligi belgilari uchun eng ko'p uchraydigan alomatlar nafas olish qiyinlishuvi (84%), tomegaliya (81%), ovqatlanish qiyinligi (79,4%), diaforez (50%) va kam vazn ortishi (3,2%) edi.

Giperaktiv prekordium (90%) va shovqinlar (85%) ko'pincha yurak-qon tomir kasalliklari bilan kasallangan pnevmoniyalarda kardiomegaliya (50%) va bronxo-tomir belgilarining kuchayishi (35%) bilan birga keladi. Ekokardiyografiyada kuzatilgan eng ko'p uchraydigan Yurak tug'ma nuqsoni tetrado fallosi (14 ta holat; 8,8%), undan keyin Aortal stenoz, Aortal yetishmovchilik, mitral yetishmovchilik (4; 2,5% va 3; 1,9% va 1; 0,6% holatlar). Engil, o'rtacha va og'ir pnevmoniya har birida mos ravishda 1,9%, 5,6% va 1,3% hollarda kuzatilgan. Bizning tadqiqotimizda tug'ma yurak kasalligining eng keng tarqalgan turi izolyatsiya qilingan tetrado fallo (7,5%), aortal yetishmovchilik (2,5%) edi. YTN bilan pnevmoniya holatlarida kerak kislorodli terapiya, diuretiklar, inotropalar va ventilyatsiyani qo'llab-quvvatlash uchun mos ravishda 85%, 80%, 40% va 20% ni tashkil etgan bo'lsa, yurak-qon tomir kasalliklari bo'lmagan pnevmoniya holatlarida kislorodli terapiya, diuretiklar, inotropalar va ventilyatsiyani qo'llab-quvvatlashga bo'lgan ehtiyoj 38,2%, 19. , mos ravishda 9,2% va 6,4%. O'tkir pnevmoniya bilan kasallangan bemorlarda 95% hollarda kasalxonada bo'lish o'rtacha 7 kundan ortiq bo'lsa, yurak-qon tomir kasalliklari bo'lmagan

pnevmoniyalarda 7 kundan kam bo'lgan – 75,7%. O'lim ko'rsatkichi 10% va 3,57% bo'lmagan yurak-qon tomir kasalliklari bilan og'riqan pnevmoniyalarda kuzatilgan. Pnevmoniya bilan og'riqan bemorlarda yurak-qon tomir kasalliklari bo'lmagan pnevmoniya bilan og'riqan bemorlarga nisbatan natijalar sezilarli darajada yaxshi bo'ldi.

Kuzatuvda, yurak-qon tomir kasalliklari bo'lgan 30 ta pnevmoniyadan 12 (60%) dori-darmonlarni qabul 10 nafari (60%) dori-darmonlar bilan og'riqan, 4 nafari (20%) yurak-qon tomir kasalliklari bo'yicha operatsiya qilingan, 3 nafari (15%) kuzatuvdan mahrum bo'lgan va 1 nafari (5%) vafot etgan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, tug'ma yurak nuqsoni bor bolalarni o'tkir respirator kasalliklar bilan kechishi bemorning umumiy ahvolini yanada og'irlashishiga , hatto o'limiga ham sabab bo'lishi mumkin.

ANALYSING LEXICAL UNITS RELATED TO GENDER

Karimova Malika Abdi-Xafizovna

Khalilova Laylo Ravshanovna

Gulistan State University, "Distance education" department

Annotation: *Our linguistic choices influence and reflect how we see the world. In order to effectively express, identify, and navigate the complexities of gender identity, social roles, and cultural expectations, lexical units are crucial. This essay examines the many gender-related vocabulary units, examining their applicability, evolution, and impact on our understanding of gender.*

Key words: *male and female, gender-related lexical units, gender terminology, historical dictionaries, occupational phrases.*

Introduction: The Development of Gender Terminology: Because language is a living entity, gender-related lexical units have undergone substantial change over time. The spectrum of human experiences is now fully represented in our terminology, ranging from the binary conception of male and female to the recognition and acceptance of non-binary and genderqueer identities. Historical dictionaries and corpus linguistics allow us to follow the emergence and evolution of terminology, providing insights into societal perspectives and cultural shifts.

Challenging Gender Norms: Lexical units relating to gender often serve as a platform for challenging and dismantling prevailing gender norms. Feminist language studies have emphasised the power dynamics embedded in language and have shown how gendered terms can reinforce injustice and discrimination. By examining language usage patterns such as the use of honorifics, occupational phrases, and pronouns, researchers have been able to provide light on the efforts towards gender equality and societal transformation.

Language use and its effects on society Because gender-specific lexical units have an impact on people's self-perceptions and societal perceptions of them, they have important social implications. Sociolinguistic studies examine the ways in which gender-related expressions are employed in many contexts, emphasising the ways in which they either reinforce or challenge traditional gender norms and power

structures. Comprehending these relationships is necessary for advancing gender equality and creating inclusive environments.

The Intersectionality of Gender: Race, class, and sexual orientation are just a few of the aspects of identity that are closely associated with lexical representations of gender. Analysing these intersections reveals the complex ways that language both creates and reflects our perception of gender. By showing how gendered language can change based on cultural contexts and life experiences, it emphasises the need for an inclusive and intersectional approach to language study.

In conclusion, gender-related lexical units have great social and cultural significance in addition to being linguistic instruments. Gender perception shifts with language. By examining how society has changed historically, challenging accepted wisdom, and adopting inclusive language practices, we may encourage a more varied and equal society. As we continue to untangle the web of gender, let's harness the power of words to build spaces that honour and celebrate the diversity of human identity.

REFERENCES:

1. Oxford English Dictionary. (Available online at: <https://www.oed.com/>)
2. Hall, K., Bucholtz, M., & Moonwomon, B. (Eds.). (2011). Locating Power: Proceedings of the Second Berkeley Women and Language Conference. Berkeley Women and Language Group.
3. Cameron, D., & Kulick, D. (Eds.). (2003). Language and Sexuality. Cambridge University Press.
4. Renn, K. A. (Ed.). (2018). The Oxford Handbook of Identity Development. Oxford University Press.
5. Pauwels, A. (2013). The Handbook of Language and Gender. John Wiley & Sons.
6. Queen, R. M., & Schrock, D. (Eds.). (2006). Feminist Approaches to Theory and Methodology: An Interdisciplinary Reader. Oxford University Press.
7. Sunderland, J. (2006). Language and Gender: An Advanced Resource Book. Routledge.

8. Каримова, М., & Муратбаева, Р. (2024). ВЛИЯНИЕ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НА СОВРЕМЕННОЕ ПОКОЛЕНИЕ. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(3), 50-54.
9. Каримова, М. (2024). КОРНЕВЫЕ И АФФИКСАЛЬНЫЕ ПАРАДИГМЫ КАК РАЗНОВИДНОСТИ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПАРАДИГМ. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(2), 78-81.
10. Каримова, М., Нуралиева, Н., & Халилова, Л. (2024). МЕДИАГРАМОТНОСТЬ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ. Евразийский журнал технологий и инноваций, 2(1), 26-30.
11. Каримова, М. А. Х., & Шукурова, О. (2023). ОСНОВЫ МАСТЕРСТВА ОПАТОРСКОЙ РЕЧИ. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 6(4), 422-425.
12. Каримова, М. А. Х. (2023). ПЕРЕВОД И ЯЗЫКОВЫЕ ЗНАЧЕНИЯ. FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES, 2(18), 102-105.
13. Karimova, M. (2022). DIGITALIZATION IN EDUCATION. *Science and Innovation*, 1(8), 1419-1422.
14. Karimova, M. (2022). Цифровизация в образовании. *Science and innovation*, 1(B8), 1419-1422.
15. Каримова, М. А. Х. (2021). Дистанционное образование образование современности. *Science and Education*, 2(5), 931-935.
16. Тоффлер, Э. (2016). Развитие мышления и творчества на уроках литературы с помощью метода интеллект-карт. Молодой учёный, 3, 837.
17. Khalilova, L. (2023). GRAMMATICAL GENDER IN LINGUISTICS IS A REFLECTION OF NATURAL GENDER. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(2), 328-331.
18. Xalilova, L. R. (2022). Interaction Between The Field Of Gender And Linguistics. *Development and innovations in science*, 1(1), 67-72.
19. Khalilova, L. R. (2023). LEXICAL GENDER IN WRITTEN BUSINESS ENGLISH: A CORPUS-BASED APPROACH. *GOLDEN BRAIN*, 1(4), 196-199.
20. Guliston, L. K. (2021, February). GAINING PRACTICAL COMMUNICATION SKILLS WITH INTERACTIVE METHODS FOR ESP GROUPS. In *Archive of Conferences* (Vol. 16, No. 1, pp. 7-8).
21. Xalilova, L., Turgunboeva, M., Shoxsanam, B., & Tojiev, X. (2021). Interactive Methods in English Classes. *European Scholar Journal*, 2(2), 48-50.

22. Khalilova, L. R. (2019). Interactive teaching methods at a higher education institution. *Молодой ученый*, (36), 63-64.
23. Xalilova, L., & Xasanov, B. (2023). THE REAL PURPOSE IN GENDERED LANGUAGES. *ZAMONAVIY TARAQQIYOTDA ILM-FAN VA MADANIYATNING O'RNI*, 2(3), 19-22.
24. Khalilova, L. (2023). GRAMMATICAL GENDER IN LINGUISTICS IS A REFLECTION OF NATURAL GENDER. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(2), 328-331.
25. Ravshanovna, K. L. (2022). The Grammatical Gender of Uzbek Nouns. *Miasto Przyszłości*, 30, 286-287.
26. Khalilova, L. (2023). GRAMMATICAL GENDER IN LINGUISTICS IS A REFLECTION OF NATURAL GENDER. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(2), 328-331.
27. Khalilova, L. R. (2022). SEMANTIC FEATURES OF GENDER LEXICAL UNITS OF ENGLISH. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES*, 3(01), 31-35.
28. KHALILOVA, L. (2020). ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ В АНГЛИЙСКИХ КЛАССАХ. О 'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2020,[1/2] ISSN 2181-7324.
29. Ravshanovna, K. L., & Kysilkova, E. (2023). A SYNCHRONIC AND DIACHRONIC STUDY OF GENDER-RELATED LEXICAL UNITS. *British Journal of Global Ecology and Sustainable Development*, 16, 171-174.
30. Khalilova, L., Allayarov, A., & Kysilkova, E. (2023). UNRAVELING THE TAPESTRY OF GENDER: EXPLORING GENDER-RELATED LEXICAL UNITS. *THE ROLE OF SCIENCE AND INNOVATION IN THE MODERN WORLD*, 2(5), 112-114.

**MILLIY MUSTAQILLIK TAFAKKURI VA OLIY TA'LIM MUASSASALARI
TALABALARINI DESTRUKTIV G'OYALAR TA'SIRIDAN HIMOYA QILISHDA
MA'NAVIY MADANIYATNI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA
(INKLYUZIV TA'LIM TEXNOLOGIYASI MISOLIDA)**

MADRAXIMOV.V.B

*O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi kafedrası boshlig'i
o'rinbosari, Mustaqil izlanuvchi*

Annotatsiya: Maqolada oliy ta'lim muassasalarida talabalarining vaziyatni to'g'ri baholash, fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish va takomillashtirishda inklyuziv ta'lim texnologiyasining o'rni va ahamiyati haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: nstandart vaziyatlar, o'quv jarayoni, inklyuziv ta'lim, muammoli vaziyat.

Tarixiy-pedagogik tahlil, pedagogik va uslubiy adabiyotlarni o'rganish natijalari hamda zamonaviy kadrlarni tayyorlash talablari tahlilidan shuni aytish mumkinki, o'quv jarayonini takomillashtirishning muhim yo'nalishi bu ta'limni rivojlantirish konsepsiyasiga asoslangan, o'rganuvchilarni faol bilish qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan, ularning bilim olishga qiziqishlarini takomillashtiradigan hamda mustaqil ravishda bilim olishga intilishlari oshiradigan aniq bir maqsadga yo'naltirilgan inklyuziv ta'limni qo'llash maqsadga muvofiq bo'ladi.

Inklyuziv ta'lim usullari va ularni amalga oshirish jarayonlari haqidagi fikrlarni qadimgi grek faylasufi Suqrotning hamda buyuk bobokolonlarimizdan biri bo'lgan Abu nasr Farobiyning ilmiy meroslarida ham uchratishimiz mumkin. Keyinchalik bu usullar zamonaviy olimlar tomonidan o'rganilgan, takomillashtirilgan va ta'lim jarayoniga tadbiq qilib kelinmoqda.

Muammoli o'qitish texnologiyasi nima?

Muammoli o'qitish texnologiyasi – bu shunday ta'lim texnologiyasiki, bunda o'qituvchi mashg'ulot davomida muammoli vaziyatni yaratadi, talabalar esa bu muammoning yechimini topadi. Ushbu usul talabalarning aynan ma'lum bilimlarga ijodiy jihatdan erishishga va ularning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

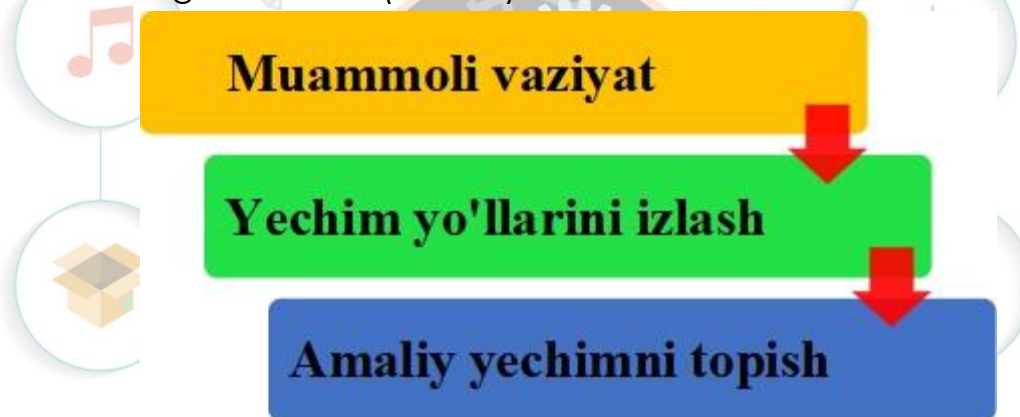

Inklyuziv ta'limning maqsadi – o'rganuvchi tomonidan nafaqat yangi bilimga ega bo'lish, balki o'sha bilimga ega bo'lishi uchun o'zining faol mustaqil izlanishi davomida uning barcha bosqich (yo'l)laridan o'tishi bilan ajralib turadi. Bunday yondashuv mustaqil ravishda bilimga ega bo'lish, o'z fikrini ilgari surish va nostandart muammolarni yechishga yordam beradi.

Muammoli vaziyat asosidagi vazifalar talabalar bilan ko'proq seminar mashg'ulotlarida qo'llanilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu o'z navbatida keyingi guruh mashqi va amaliy mashg'ulotlar samaradorligiga ham zamin yaratadi.

Talabalarga berilgan seminar savollari bo'yicha o'qituvchi tomonidan muammoli vaziyat yaratiladi va mashg'ulot davomida ularga taqdim qilinadi. Sog'lom raqobat muhitini yaratish va fikrlar xilma-xilligiga erishish maqsadida, muammoli vaziyat har bir talabalari ga yakka tartibda ishlashi uchun yoki kichik guruhlariga bo'lgan holda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Muammoli vaziyatni yaratish va uni yechimini topish ma'lum ketma-ketlikda amalga oshiriladi (1-rasm).

1-rasm. Muammoli vaziyat yechimi topish ketma-ketligi

Muammoli vaziyat. O'qituvchi tomonidan muammoli vazifa (vaziyat) yoki savol beriladi. Ushbu vazifa yoki vaziyat turlicha ko'rinishda, ya'ni matn ko'rinishda qog'ozda, kompyuter dasturlari asosida tayyorlangan shaklda (elektron ko'rinishda) yoki videorolik ko'rinishida bo'lishi mumkin. Istalgan shakldagi holatda ham yechimi topilishi lozim bo'lgan muammoli vaziyat yaratilgan bo'lishi kerak. Ushbu vaziyatlar tushunarli, o'tilgan o'quv dasturi mazmuniga mos va real materiallar asosida tayyorlangan bo'lishi kerak.

Yechim yo'llarini izlash. Talabalar ushbu vaziyatni har tomonlama o'rganadi. Uning yechimi bo'yicha rahbariy hujjatlar talablariga mosligini, o'z tajribalarida shunga o'xshash muammoli vaziyat yechimi qanday

bo'lganligini, qolaversa zamonaviy tajribalarga tayanib har tomonlama tahlil qiladilar. Kichik guruhlar tarkibida ishlashlari davomida o'z fikrlarini birlari bilan muhokama qiladilar.

Amaliy yechimni topish. Talabalar yoki guruh turli xil manbaalarga asoslangan holda o'z yechim variantlarini ishlab chiqadilar. So'ngra yakka tartibda yoki guruhdan bir o'rganuvchi muammoli vaziyat bo'yicha o'z yechimini taqdim qiladi. Shuni yodda tutish kerakki, taqdim etilayotgan yechim varianti manbaalarga tayangan holda asoslab berilishi lozim bo'ladi.

Shu tariqa barcha javoblar eshitiladi. Javoblarni eshitish davomida talabalar boshqalarning javoblari mazmunidan o'zlariga kerakli ma'lumotlarga ham ega bo'lishi mumkin. Yakunda esa o'qituvchi tomonidan umumiy xulosa qilinadi.

Muammoli o'qitish texnologiyasi bo'yicha, ya'ni muammoli vaziyatni yaratish va uni yechimini topish bosqichlari to'g'risida turli pedagoglarning o'z yondashuvlari mavjud bo'lib, o'quv fani turi, mashg'ulot turi, muammoli vaziyatning mazmuni va murakkablik darajasidan kelib chiqqan holda istalgan bir ketma-ketlik tanlanishi mumkin.

Muammoli vaziyatni yaratish usullari. O'qituvchi mashg'ulotning o'quv maqsadi asosida muammoli vaziyatni modellashtiradi. Vaziyatni yaratishning turli usullari mavjud bo'lib, quyida ma'lum usullar keltirib o'tiladi.

- ❖ o'qituvchi talabalar guruhi o'rtasida qarama-qarshi fikr muhitini yaratadi va o'zlariga muammoni yechimini topishni taqdim qiladi;
- ❖ talabalarga vaziyatni tahlillarini taqqoslash, xulosalarni umumlashtirish va faktlarni solishtirish taqdim etiladi;
- ❖ o'qituvchi aniq savollarni beradi va muammoning yechimiga turlicha qarashlar yoki qarama-qarshi pozitsiyalarni taqdim qiladi;
- ❖ muammoli vazifa o'z mazmunida noaniqliklarni ifodalaydi, ya'ni qarma-qarshi fikrlar, ayrim xatoliklar va hakoza. Qisqa vaqt ichida muammoni yechish talab etiladi;
- ❖ talabalar taqdim etilgan voqea, hodisa va jarayonlarga o'xshash holatlarni topish vazifasi yuklatiladi;
- ❖ guruh taqdim etilgan ma'lum qarorlardan bitta ma'qulini tanlashi kerak bo'ladi.

Muammoli vaziyatni yechishning qaysi usulini tanlashdan qat'iy nazar, uning maqsadi talabalarni larni mustaqil ravishda yangilikka intilishga

o'rgatish hisoblanadi. O'qituvchi talabalarning izlanishga yo'naltirilgan har bir harakatlarini doimiy ravishda rag'batlantirib turishi lozim bo'ladi.

Xulosa: O'quv mashg'ulotlarini muammoli o'qitish texnologiyasi usullarini qo'llash orqali tashkillashtirish bir muncha murakkab ish hisoblanadi, lekin bunday mashg'ulotlar talabalari larning ijodiy fikrlashlarini rivojlantirishda samarali hisoblanadi. Talabalar o'quv materiallarini xotiralarida yaxshi saqlab qoladi, mashg'ulotga ishtirok etish faolligi oshadi, bilim olishga bo'lgan qiziqishlari yanada ortib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yo'ldoshev J.G'., Xasanov S. Pedagogik texnologiyalar / O'quv qo'llanma. – T.: "Iqtisod-moliya", 2009 y.
2. Ishmuhammedov R., Abduqodirov A., Pardaev A., "Ta'limda innovatsion texnologiyalar. Amaliy tavsiyalar. – T.: "Iste'dod", 2008 y.
3. Ro'zieva D., Usmonboeva M., Holiqova Z. Interfaol metodlar: mohiyati va qo'llanilishi / Metodik qo'llanma. – Toshkent.: Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti, 2013 y. – 136 bet.
4. Ashurova Z.M. Inklyuziv ta'lim texnologiyalari, ularning o'ziga xos xususiyatlari. cyberleninka.ru/2 (13), 2018 y. 93-97 betlar.
5. Ismoilova Z.Q., Raupova Sh.A. Inklyuziv ta'lim texnologiyalarining ta'lim jarayonidagi o'rni. elibrary. ru./ 2 (8), 2019 y. 36-40 betlar.
6. Axmadaliev S.Y. Kasbiy yo'naltirilgan muammoli o'qitish texnologiyasi. cyberleninka.ru/1 (6), 2020 y. 18-27 betlar.
7. Shaimov O.Q. Zamonaviy harbiy xizmatchilarda vatanparvarlik fazilatini yuksaltirishda axloqiy qadriyatlarning o'rni. *Worldwide cross-disciplinary research international scientific practical journal*. 2024 yil. 120-126 betlar.

KIMYO VA BIOLOGIYA FANLARNI O'QITISH DOLZARBLIGI**Usmonova Lola Mallayevna**

*Navoiy davlat pedagogika instituti Tabiiy fanlar fakulteti Kimyo kafedrası
katta o'qituvchisi*

O'raqov Elbek To'liqin o'g'li

*Navoiy davlat pedagogika instituti Tabiiy fanlar fakulteti Kimyo ta'lim
yo'nalishi 3-kurs talabasi*

Annotatsiya: Kimyo va biologiya fanlarining ilmiy asoslarini chuqur o'rgangan va mukammal biladigan avlodni tarbiyalash natijasida kelajakda ko'plab ekologik, texnologik, oziq-ovqat va ishlab chiqarishning boshqa sohalaridagi qator muammolar o'z yechimini topishiga olib keladi. Mazkur maqolaning maqsadi kimyo va biologiya fanlarini o'qitish jarayonini takomillashtirish, nazariya va amaliyotni uyg'un tarzda olib borish, "Bilish – tushunish – amaliyotda qo'llash" ketma-ketligi uzviyligi asosida o'qitishni tashkil qilish, darslarni qiziqarli tarzda olib borish va motivatsiyani rivojlantirishdan iborat.

Kalit so'zlari: kimyo, biologiya, tabiiy fanlar, metodika, xalqaro metodikalar, rivojlanish.

Mamlakatimizda kimyo va biologiya fanlarini rivojlantirish, ushbu yo'nalishlarda ta'lim sifati va ilm-fan natijadorligini oshirish "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyot yili" Davlat dasturining ustuvor vazifalari qatorida belgilangan.

Zero, o'g'il-qizlarimizni kimyo va biologiya fanlari bo'yicha chuqur o'qitish hududlarda yangi-yangi ishlab chiqarish korxonalarini barpo etish, yuqori qo'shilgan qiymat yaratadigan farmatsevtika, neft, gaz, kimyo, tog'-kon, oziq-ovqat sanoati tarmoqlarini jadal rivojlantirishga turtki beradi hamda pirovardida xalqimiz turmush sharoiti va daromadlarini oshirishga puxta zamin hozirlaydi.

Shu bilan birga, umumta'lim maktablaridagi kimyo va biologiya fanlarini o'qitish sifati bugungi davr talablariga javob bermasligini, o'qitish metodologiyasi va laboratoriyalar ma'nan eskirganligini, o'qituvchilarning mehnatini munosib rag'batlantirish mexanizmlari joriy qilinmaganligini alohida qayd etish zarur.

Shuningdek, o'rta maxsus, professional, oliy ta'lim, ilmiy-tadqiqot muassasalari hamda sohadagi ishlab chiqarish korxonalari o'rtasida kadrlar tayyorlash va ilm-fan natijalaridan foydalanish borasida uzviy bog'liqlik, samarali muloqot va hamkorlik yo'lga qo'yilmagan.

Dunyoning deyarli barcha mamlakatlarida, jumladan kundan-kunga ilm-fan, san'at, texnika-texnologiyalar va ishlab chiqarish sohalari rivojlanayotgan yurtimizda ham, ta'limning asosiy boshlang'ich bo'g'ini sanalgan umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitiladigan barcha fanlar, xususan tabiiy fanlar sirasiga kiradigan, zamonaviy ishlab chiqarishning va kundalik hayotimizning asosini tashkil etadigan kimyo va biologiya fanlarini o'qitish jarayonini takomillashtirish, darslarda yangicha innovatsion texnologiyalar va ilg'or ta'limiy metodlarni qo'llashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Kimyo va biologiya fanlari bo'yicha ta'lim sifatini tubdan oshirish, umumta'lim maktablarida ushbu fanlarni o'qitishning mutlaqo yangi tizimini joriy etish, ta'lim muassasalarini zamonaviy laboratoriyalar, darsliklar va boshqa o'quv jihozlari bilan ta'minlash, ushbu yo'nalishlarga malakali o'qituvchi-murabbiylarni jalb etish, kadrlar tayyorlash va ilm-fan natijalaridan foydalanishda ta'lim, ilm-fan va ishlab chiqarish sohalari o'rtasida o'zaro yaqin muloqot va hamkorlikni yo'lga qo'yish ko'zda tutilgan. Bo'lajak kimyo va biologiya fani o'qituvchilari bilishi kerak: 1. Kimyo va biologiya fanlarini o'qitish jarayonida o'qituvchilarning ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadini. 2. Maktab dasturlari, darsliklari, o'quv metodik adabiyotlari, normative hujjatlari mazmunini. 3. Kimyo va biologiya fanlarini o'qitishning nazariy va metodik asoslarini. Kimyo va biologiya fanlarini o'qitish kursi asosida quyidagi metodologik holatlarga e'tibor beriladi. 1. Umumiy dialektik metod bilish jarayoninig rivojlanib takomillashib borishi. 2. Kimyo va biologiya fanlarini o'qitishda sistemalilik va birin-ketinlik, aniq reja. 3. Barcha metodologik kategoriyalarni ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi aspektdaqarab chiqish. 4. Didaktik yo'nalish – kimyo va biologiya fanlarini o'qitishning nazariy asoslarini belgilab berdi. O'qitishda (diqqatni tortish, ichki tuyg'u, istak, zaruriyatlar shakllanishi) o'quv jarayonida o'quvchi va o'qituvchi uchun asosiy harakatlantiruvchi kuch bu ichki motivasiyadir. O'quvchi – bilim olishga intilish va bilim olishga ehtiyoj sezish kerak, o'qish maqsadi ichki ehtiyojga aylanishi kerak. O'quvchi real hayotga kirib borishi va unda faol ishtirok etishi uchun, bilim, ko'nikma va malakalar bilan birga ilmiy bilish metodlariga ega bo'lishni ongli ravishda tushunsin. Bu dunyoni anglab yetish unda o'zining munosib o'rnini topish

uchun o`quvchi erkin izlansin. O`qituvchi - o`quvchilarda tashabbuskorlik, mustaqillik, bilimlarni puxta va chuqur o`zlashtirish uchun zarur ko`nikma malakalarni shakllantirish ularda kuzatuvchanlik tafakkurli nutqni o`stirish, xotira va ijodiy tasavvurlarni tarbiyalashga imkon beruvchi didaktik prinsiplarni ro'yobga chiqarish kerak. Hozirgi kunda ishlab chiqarish korxonalari va klasterlar bilan birgalikda oliy ta'lim muassasalarida kimyo va biologiya yo`nalishlarida samarali o`quv jarayonini ta'minlash, ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasiga erishish, soha yetuk mutaxassislari rahbarligida diplomoldi amaliyotlarni o'tash, talaba va professor-o`qituvchilarni laboratoriyalardan foydalanish va ishlab chiqarish jarayonlari bilan yaqindan tanishish uchun sharoit yaratish, magistrlik va doktorlik dissertatsiyalarini himoya qilishda amaliy rahbarlikni amalga oshirish, ilmiy ish natijalarini amaliyotga tatbiq etishga ko'maklashish va ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish borasida hamkorligi yo'lga qo'yiladi.

Lekin kimyo fanini o'qitish borasida qator kam tadqiq etilgan, ushbu yo'nalishlar borligini ham ta'kidlash zarur:

-kimyo fanini o'qitish jarayonining psixologik asoslari yetarlicha tahlil qilinmagan, aynan ana shu yo'nalishda kerakli tavsiyalar keraklicha ishlab chiqilmagan. Darsning samarali bo'lishida o'qituvchining o'quvchi psixologiyasini chuqur bilishi, uning kayfiyatiga yaxshi ta'sir o'tkazib, unda faqat ijobiy emotsiyalarni yuzaga keltirish orqari motivatsiyani oshirib, qiziqishni rivojlantiradigan texnologiyalarni takomillashtirish va yangilarini ishlab chiqib, ulardan darslarda foydalanish lozim;

-bugungi kunda kimyo fanidan o'quvchilar bilimidagi bo'shliqlarni aniqlash va bartaraf etishning zamonaviy, samarali usullari kam o'rganilgan. Darsning eng asosiy qismlari hisoblangan o'tilgan va yangi mavzuni mustahkamlash jarayonida bir topshiriq doirasida ham kimyoviy qonuniyatni bilish, formuladan foydalanish, reaksiyalarni qo'llash, ijodiy qobiliyatni ishga solishga va rivojlantirishga imkon beradigan "Intelлект xarita", "Kvest", "Matnli mantiqiy topshiriqlar", "Swot-Tahlil", "Keys-Study" kabi zamonaviy texnologiyalar va topshiriqlarni takomillashtirish;

-darsda mavzuni tushuntirish uchun foydalaniladigan ko'rgazmalarning va o'quvchilar uchun tuzilgan topshiriqlarning chizmal, jadvalli, rasmlil ko'rinishlarini ishlab chiqish lozim. Chunki aynan shunday ko'rinishdagi topshiriqlar va ko'rgazmalar xotirada uzoqroq saqlanishi va mavzuni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Rivojlangan xorijiy davlatlarda kimyo fanining o'qitilish holati tahlil qilinganda ular darslarda

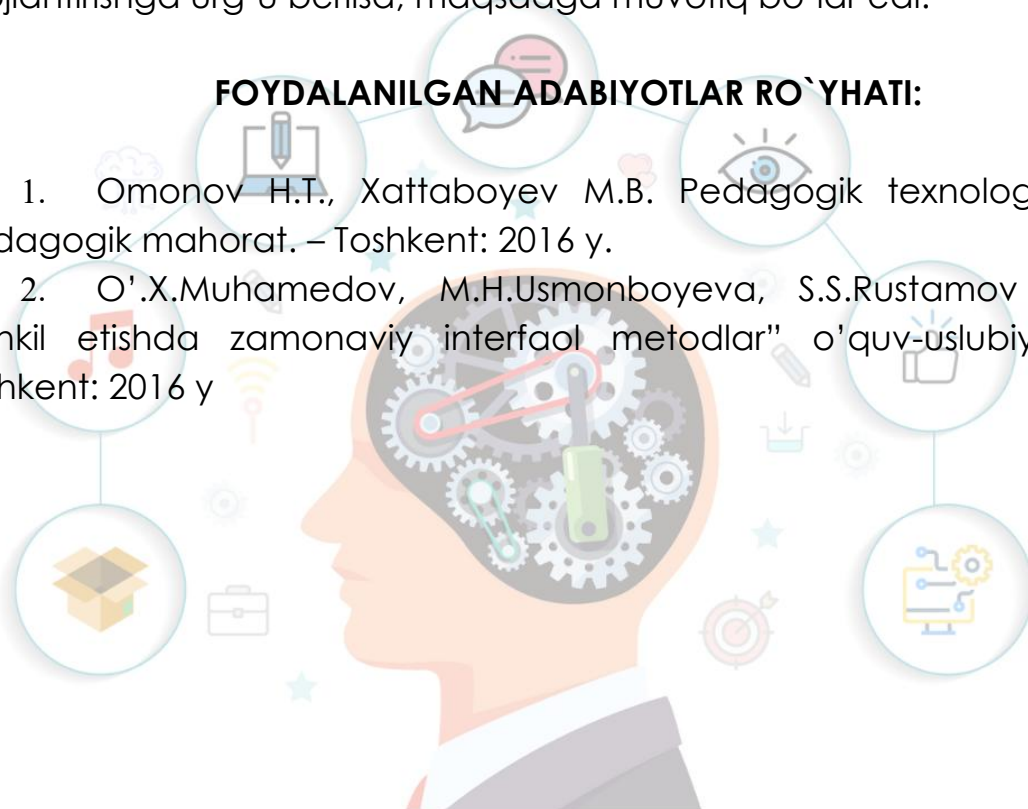

ko'proq STEAM-ta'limi elementlaridan foydalanishlari aniqlandi. Bu yo'nalishda bolalarni o'qitishda ularga erkin, xuddi kattalardek munosabatda bo'linadi, turli loyihalar va ko'rgazmalar, lepbuklar tayyorlash bo'yicha topshiriqlar beriladi.

Kimyo darslarining samaradorligini oshirishda innovatsion usullardan foydalanish muammosi xorijiy va yurtimiz pedagoglari tomonidan juda keng o'rganilgan bo'lib, shu yo'nalishda turlicha yutuqlarga erishil. Shu bilan birga, shu kungacha yaratilgan metodlar va texnologiyalarni zamon talabiga moslashtirish uchun ularni biroz o'zgartirish, takomillashtirish lozim. Bunda o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlari va kreativ fikrlash jarayonini rivojlantirishga urg'u berilsa, maqsadga muvofiq bo'lar edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Omonov H.T., Xattaboyev M.B. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: 2016 y.
2. O'.X.Muhamedov, M.H.Usmonboyeva, S.S.Rustamov "Ta'limni tashkil etishda zamonaviy interfaol metodlar" o'quv-uslubiy tavsiya. Toshkent: 2016 y

THE ROLE OF TEACHERS AND PARENTS IN CHILDREN'S EDUCATION

Israilova Shokhida Dekhkonovna

Teacher of Fergana region legal technical school

Annotation: *This article focuses on the role of teachers and parents in children's education. Parents are the first teachers of a child. They influence their children to a greater extent and play a major role in inculcating values of education in them. The second major role in children's education done by a teacher. A teacher also plays a very important role in children's education as a nation builder.*

Key words: *Education, Parents, Teachers, Children's education*

School, teachers and parents play vital role in holistic development of the child. Parents are the first mentor of the child and the teacher is the second. Both have an immense contribution and responsibility in shaping child's personality.

Role of parents: Parents are the child's first role model. Children behave, react and imitate same as their parents. Parents play important role in encouraging and motivating their kids to learn. Good parental support helps child to be positive, healthy and good life long learner. Children acquire skills at the very early stage of their life if the parents are responsive and understanding.

Role of Teachers: Major challenges for teachers are to nurture children's learning and give him various experiences to face this challenging world. She molds the child to be a responsible and independent learner. Teacher is the first person from whom child learns his social skills in school. Teachers make him comfortable and guide him the early concepts and developmental skills of life. Open minded , well balanced and a planned teacher has a great power to bring a positive change in the child's development. As the child grows and develops mastery in different skills, teacher becomes a real guide in nurturing his interest and learning to make him more independent.

Teacher-Parent Relationship– Trust and mutual understanding between parent and teacher is a real secret of child's happy learning. Support and Cooperativeness from parents towards teacher helps a lot to connect, understand and work towards child. Remarkable positive change

is seen in a child if the parents and teacher understand and work hand in hand. A good parent teacher relationship leads child to be positive towards attending school.

Obviously, the first teachers we have in our lives in most cases are our parents. They teach us to speak, walk, ride a bike, behave ourselves etc. From my everyday experience and observation, I can totally agree with the statement that parents are the best teachers. In the following paragraphs I will try to support my point with some reasons and examples. First of all, I would say that parents are our very first teachers. They with great patience pass down the essential knowledge that we need in order to join "the real world". Children often copy their parents' habits and traits because children are sure that parents do only right things. Often children's first wish is to be like their mother or father. Parents are the best teachers because they wish their children a success and they do not teach them bad things. However, in order to succeed in today's world children, need more than just to know good manners and be able to read and write. They need real teachers who would teach them logic, mathematics, literature, foreign language, management and many more. Moreover, they need to communicate with the children of the same age. Adolescence is a period when children learn more from their friends than from their parents. At this age many young people reject their parents' advices and warnings. They begin to learn from their own experience, make conclusions and analyse their first mistakes. It is very important for parents in this period to be supportive and patient. Children may slam door and refuse to do some things because they want to feel independence. Another important aspect of this is that parents are the first people who must warn their children about the danger of drugs and cigarettes and how to avoid and say "No" when they need to. In the modern world parents must talk with their children about everything because it can save their life and make them happier. So, the role of parents is really important because it gives the strength and understanding the real world.

In conclusion, I think that parents are the best teachers because they give their knowledge that cannot be taken from books when it needs to be known by children. Therefore, when we think as a parent our generation are the pioneer to look forward for tomorrow's wonder of the world. Let us abide by this, *"to love is to care to care is to share"*. In my opinion parents

are the lovely soul so that let us play that role from which we make this land a treasure for the child.

USED LITERATURES:

1. Uzbekistan, O. F. To verify Questionnaire of the "Uzbek Index of Premature Ejaculation".
2. Xamedxuja o'g'li, N. E. (2023). Pathogenetic Mechanisms of the Development of Severe Functional Disorders in Injuries of the Calf-Acorn Joint. *AMALIY VA TIBBIYOT FANLARI ILMIY JURNALI*, 2(11), 427-429.
3. Xamedxuja o'g'li, N. E. IMPROVEMENT OF TREATMENT METHODS FOR CALF-ASIK JOINT INJURIES.
4. Nurmanov, A. Q., & Jabbarova, I. (2023). TURK XOQONLIGI HARBIY SAN'ATI. *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, 2(22), 32-40.
5. Safarov, K., & Jabbarova, I. (2023). SALJUQIYLAR IMPERIYASI-TARIXDAGI BUYUK DAVLAT. *Models and methods in modern science*, 2(13), 149-155.
6. Shonazarov, M., & Jabbarova, I. (2023). O 'ZBEK JANGCHILARINING IKKINCHI JAHON URUSHIDAGI JASORATLARI. *Solution of social problems in management and economy*, 2(13), 160-167.
7. Amirova, Z., & Jabbarova, I. (2024). OSIYO ARSLONINING QULASHI. *Инновационные исследования в науке*, 3(1), 141-150.
8. Azimova, N. B. (2024). Statistical Analysis of the Onomastics of the Work "Days Gone By" by Abdulla Kadiri. *American Journal of Philological Sciences*, 4(02), 79-86.
9. Bafoeva, N. (2024). ABDULLA QODIRIYNING "O 'TKAN KUNLAR" ROMANIDA MAVJUD LAQABLAR VA ULARNING SEMANTIK-USLUBIY XUSUSIYATLARI. *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, 3(1), 25-30.
10. Kilichev, B., & Bafoeva, N. (2022). Some characteristics of onomastic units in abdullah qodiriy's novel" bygone days". *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, 12(1), 314-317.
11. Шербекова, Г. Я., Бафоева, Н. А., & Нурова, Ю. У. (2020). Особенности узбекской литературы XVII-XIX веков. *Вестник науки и образования*, (2-2 (80)), 105-108.

12. ugli Arzimatov, B. Z. (2024). SPECIFIC ASPECTS OF INVESTMENT MANAGEMENT IN THE TOURISM SECTOR. *World of Scientific news in Science*, 2(3), 144-148.
13. Arzimatov, B. Z. (2023). PROMOTION OF FOREIGN TRADE IN THE COUNTRY'S ECONOMY. *American Journal of Business Management, Economics and Banking*, 18, 136-139.
14. Arzimatov, B. Z., & Askarova, R. N. (2023). EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN RELATIONSHIPS BETWEEN MANAGER AND EMPLOYEE. *Current approaches and new research in modern sciences*, 2(9), 36-39.
15. Arzimatov, B. (2023). The role of the leader in the systematic organization of management relations. *American Journal of Business Management, Economics and Banking*, 16, 157-160.
16. Zokirjon o'g'li, A. B. (2023). TURIZMNING IQTISODIYOTDA TUTGAN O'RNI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 13(2), 159-162.
17. Zokirjon o'g'li, A. B. (2022). TURIZM INFRATUZILMASINI OSHIRISHDA INVESTITSİYALARNI BOSHQARISHNI O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *ILMIY TADQIQOT VA INNOVATSIYA*, 1(6), 99-103.
18. Рузиева, М. (2023). ТАРЖИМА ПЛАТФОРМАСИ-МУТАРЖИМ ЛИСОНИЙ ТАФАККУРИНИНГ КЎЗГУСИ. *Наука и технология в современном мире*, 2(20), 37-39.
19. Ruzieva, M. (2023). REFLECTION OF TRANSLATOR'S LINGUACULTURAL AND SOCIOCOMMUNICATIVE COMPETENCE IN ENGLISH AND RUSSIAN TRANSLATIONS OF THE UZBEK NOVEL "O'TKAN KUNLAR" BY ABDULLA QADIRI. *Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры*, 3(6 Part 2), 61-65.
20. Ruzieva, M. (2023). REFLECTION OF TRANSLATOR'S LINGUACULTURAL AND SOCIOCOMMUNICATIVE COMPETENCE IN ENGLISH AND RUSSIAN TRANSLATIONS OF THE UZBEK NOVEL "O'TKAN KUNLAR" BY ABDULLA QADIRI. *Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры*, 3(6 Part 2), 61-65.
21. Ruzieva, M. (2023). REFLECTION OF TRANSLATOR'S LINGUACULTURAL AND SOCIOCOMMUNICATIVE COMPETENCE IN ENGLISH AND RUSSIAN TRANSLATIONS OF THE UZBEK NOVEL "O'TKAN KUNLAR" BY ABDULLA QADIRI. *Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры*, 3(6 Part 2), 61-65.

22. Ruzieva, M. (2022). BIOLOGICAL FEATURE OF THE HUMAN LINGUISTIC SYSTEM. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz)*, 2022(2022).
23. Ruzieva, M. (2022). INTERPRETATION OF SOCIO-COMMUNICATIVE AND LINGUA-CULTURAL ASPECTS IN TRANSLATOR'S THINKING. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz)*, 25(25).
24. Рузиева, М. Х. (2022, October). ПЕРЕВОД КАК ВЫРАЖЕННАЯ РЕАЛЬНОСТЬ СОЗНАНИЯ. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 5, pp. 81-85).
25. Akbarova, R. A. (2019). TEACHING ENGLISH THROUGH STORY TELLING IN ELEMENTARY CLASSES. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(10), 297-304.
26. Гафуров, Б. З. ЎЗБЕК ТИЛИДАГИ ОТ СЎЗ ТУРКУМИ СЕГМЕНТ ФОНОСТИЛИСТИК ХУСУСИЯТЛАРИНИНГ БАДИИЙ АДАБИЁТ ОРҚАЛИ ТАҲЛИЛИ АНАЛИЗ КАТЕГОРИЙ СЕГМЕНТНОЙ ФОНОСТИЛИСТИКИ ИМЕНИ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ НА ОСНОВЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ. *ANIQ VA TABIIY FANLAR MUNDARIJA.*
27. Гафуров, Б. З. (2009). Роль сокращения фонемного состава слова в образовании сегментных фоновариантов существительных русского, узбекского и английского языков. *Современные гуманитарные исследования*, (6), 124-126.
28. Гафуров, Б. З. (2010). Презентация фоностилистики в узбекском языкознании (на материале фоновариантов имён существительных). *Modern Turkluk Arastirmalari Dergisi.-Ankara, Turkiye*, 7, 68-83.
29. ГАФУРОВ, Б. (2014). Проблематика фоностилистики в русском, узбекском и английском языкознании. *Узбекистонда хорижий тиллар. Илмий-методик электрон журнал.-Тошкент*, (3), 125-133.
30. Гафуров, Б. З. (2021). АНАЛИЗ ЛИНГВОСТАТИСТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ АКЦЕНТНЫХ ФОНОВАРИАНТОВ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ РУССКОГО ЯЗЫКА. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(1-1).
31. Gafurov, B. Z. (2022). Neologisms and their functions in the field of medicine. *Journal of intellectual property and human rights*, 1 (08), 41-44.
32. Gafurov, B. Z. (2022). Sociolinguistics and its functions in modern linguistics. *Economy and innovation. Vol. 26. Poznan, Taxes USA*, 92-95.

33. Zakirovich, G. B. (2022). Service Parts of Speech as an Important Component of Advertising Text in Russian and Uzbek Languages (By the Material of Advertising in the Sphere of Medicine). *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*, 3, 1-7.

34. Zakirovich, G. B. (2023). SPECIFICATION OF ERROR CORRECTION IN LANGUAGE LEARNING PROSESS. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH* ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 12(05), 8-13.

CLINICAL AND DIAGNOSTIC CHARACTERISTICS OF CHRONIC CEREBRAL ISCHEMIA BY GENDER

Yo'ldosheva Naima Qudratovna

Assistant of the department of OSTA in Bukhara State Medical Institute

Annotation: *In our studies, a predominance of the proportion of chronic vertebral-basilar insufficiency in women was found. Men were significantly more likely to have ONMC in the vertebral-basilar basin. In persons under 50 years of age, no ischemic strokes were detected in 87% of cases, this indicator halved between the ages of 50 and 60 years and persisted in persons over 60 years of age. Thus, the most vulnerable age period in relation to the development of stroke is the age over 52.6 years.*

Keywords: *chronic cerebral ischemia, vertebrobasilar insufficiency, gender difference*

Relevance: Vascular diseases of the brain are an urgent medical and social problem. They occupy a leading place in the structure of morbidity and mortality in economically developed countries. Mortality from cerebrovascular diseases in economically developed countries is 11-12% and is second only to mortality from heart diseases and tumors of all localizations. Today, 9 million people in the world suffer from cerebrovascular diseases.[2]. The problem of chronic cerebral ischemia would not receive so much attention if this disease were not one of the most common causes leading to stroke, dementia and disability. The epidemiology of chronic forms of cerebrovascular diseases has not been sufficiently studied, while the trend towards an aging population leads to an increase in their prevalence, especially in primary health care. To some extent, it is possible to judge the frequency of epidemiological forms of cerebrovascular disease (CVD) based on epidemiological indicators, the prevalence of stroke, since acute cerebrovascular accident, as a rule, develops on the prepared chronic ischemia and this process continues to increase in the post-stroke period. When the initial symptoms of cerebral circulatory insufficiency appear, the patient usually turns to a local therapist (general practitioner, family doctor) and only with pronounced signs to a neurologist. The rate of development of the disease, prevention of stroke and dementia largely depends on the development of a unified approach

and algorithm for the diagnosis and treatment of the initial forms of chronic cerebrovascular disease. Early detection and treatment of chronic forms of cerebrovascular diseases is important to prevent their progression and take measures to prevent stroke.

The purpose of the study: is to study clinical and instrumental criteria diagnosis of chronic cerebral ischemia.

Materials and methods: The material of this study was patients with vertebral basilar insufficiency (186 people) aged 45-75 years (on average 59.7 ± 12.6 years), of whom 71 were men and 115 women. The criteria for inclusion in the study were the presence of documented vascular disease, a combination of subjective and objective manifestations of vascular brain damage, progressive course of chronic vascular brain damage or episodes of acute cerebral ischemia in the form of TIA or strokes with complete regression of neurological deficit. The comparison group consisted of 73 patients comparable to the main group in age, gender, and severity of concomitant somatic diseases who had suffered an ischemic stroke in the vertebral-basilar system (0.5 to 2 years old). The control group consisted of 60 volunteers of comparable age without signs of vascular lesion. Most often, circulatory insufficiency of the brain is combined with an increase in blood pressure. This fact is observed in both compared groups ($140-155 / 90-105$, $p < 0.05$).

Based on the leading clinical syndrome and the results of an instrumental examination, two groups of patients were identified. The first group included 58 patients who had a progressive course of the disease, there was a predominance of subjective disorders, and there were no episodes of acute cerebral ischemia.

The second group consisted of 55 patients whose clinical picture was characterized by the presence of small-focal neurological symptoms, previous TIA or minor strokes. Clinical manifestations at the time of the study consisted in a combination of a conductive motor or sensory neurological deficit and damage to cranial nerves of a predominantly alternating nature.

The results of the study: When analyzing the gender characteristics of cerebrovascular pathology in the examined patients, it turned out that there were 65 women in the main clinical group. In the comparison group, ONMC in IBS developed in 16 women, and in 10 women - ONMC in the carotid system. There were 48 men with vertebral-basilar insufficiency, while

there were 41 male patients with stroke in the IBS, and 6 men with ONMC in the carotid system. Thus, in our studies, ONMC was less common in women, respectively, the proportion of chronic vascular insufficiency of the brain was observed more often in them. In men, the proportion of cancer was higher, with predominant localization in the IBS ($p < 0.05$)

In order to analyze the clinical material, the main criteria for the formation of clinical groups were determined - the presence of a history of ONMC in the vertebral-basilar system was encoded by the first digit (0 - no, 1 - is), the presence of focal neurological deficit - by the second digit (0 - no, 1 - is). Pyramidal insufficiency syndrome, which is characterized by certain neurophysiological correlates in the study of SBS reflex activity, was considered as an important objective criterion for ischemic damage to cerebral structures. Thus, the subgroup (0;0) was characterized by the absence of ONMC in the anamnesis, the absence of focal neurological deficit. The leading clinical manifestation is vestibular atactic syndrome with a predominance of dizziness, ataxia and instability when walking. The subgroup (0;1) was characterized by the absence of ONMC in the anamnesis and the presence of a focal neurological deficit (within the framework of a chronic vascular process) - DEH degree. For patients of subgroup (1;0), the presence of a history of ONMC and the absence of focal neurological deficit, in particular, pyramidal insufficiency, was typical, and subgroup (1;1) - a combination of ONMC and pyramidal insufficiency.

When analyzing the results of an MRI study in clinical groups, it turned out that in the subgroup (0;0), foci of ischemia in the trunk were detected in 27% of cases, hemispheric localization of the lesion was present in 7% of cases, foci were absent in 67% of cases. In the subgroup (0;1), in 29% of cases, the lesion had a stem localization, in 10% the lesion was localized in the carotid system, the absence of the lesion was observed in 61% of cases. In the subgroup (1;0) - in 1 patient (100%), the lesion was localized in the trunk. In the subgroup (1;1), in 43% of cases the lesion was localized in the trunk, in 9% of cases the lesion was determined outside the trunk, the absence of pathological changes on MRI was observed in 48% of cases. The absence of ONMC in the anamnesis was associated with the absence of ischemic foci during neuroimaging in 63% of studies, in 29% the focus was located in the brain stem, in 9% the focus was localized in carotid structures. In patients with a clinical picture of ONMC in the brain stem, during MRI, the lesion was not detected in 47% of cases, whereas it was detected in the

brain stem in 44% or in the carotid artery system in 9%. With a history of ONMC in the carotid system, an ischemic focus was not detected only in 19%, while a focus of stem localization was detected in 50% of cases, carotid localization in 31% of cases.

Thus, the detection of an ischemic lesion in the brain stem in the absence of indications of a history of stroke occurs in 1/3 of cases. In ischemic stroke of stem localization, focal changes were absent in half of the cases during MRI of the brain. In case of ONMC, there were no additional foci of carotid localization in the IBS, and ischemic stroke of carotid localization in half of the cases was associated with identified foci in the trunk. Vascular studies have also been standardized in the established clinical groups. In the subgroup (0;0) - the absence of vascular lesions of IBS according to the USDG was observed in 20% of cases, pathological right-sided changes in IBS were observed in 47%, left-sided in 33%. In the subgroup (0;1), the absence of pathological signals of vascular changes in IBS was noted in 42% of cases, 29% of the changes were noted on the right and left. In the subgroup (1;0), the absence of vascular changes was noted in 50% of cases, and left-sided vascular lesion of the air force was also noted in one patient. In the subgroup (1;1), the absence of vascular changes in the air force was in 36% of cases, right-sided vascular damage in this basin was noted in 42% of cases and in 21% of cases vascular changes were left-sided.

Thus, hemodynamic changes according to the USDG data were observed in a group of patients with initial manifestations of vertebral-basilar insufficiency in the absence of objective neurological symptoms. The number of hemodynamically significant changes in the main arteries was significantly higher in the second clinical group.

Complications of chronic cerebral ischemia include:

Acute cerebrovascular accident (ischemic or hemorrhagic stroke). Risk factors: severe atherosclerotic stenosis of the main arteries of the head and neck, uncontrolled hypertension, diabetes mellitus in combination with cerebral microangiopathy.

Dementia. A late visit to a doctor and the lack of adequate therapy for concomitant diseases leads to the inevitable development of vascular dementia, which can be considered as a complication and as an unfavorable outcome of chronic cerebral ischemia.

Conclusion: In our studies, a predominance of the proportion of chronic vertebral-basilar insufficiency in women was found. Men were significantly more likely to have ONMC in the vertebral-basilar basin. In persons under 50 years of age, no ischemic strokes were detected in 87% of cases, this indicator halved between the ages of 50 and 60 years and persisted in persons over 60 years of age. Thus, the most vulnerable age period in relation to the development of stroke is the age over 52.6 years.

Chronic cerebral ischemia may be asymptomatic for a long period of time. Clinical and instrumental examination provides an opportunity for early diagnosis of chronic cerebral ischemia. The clinical picture of brain stem damage is observed in more than half of patients with chronic cerebral ischemia.

REFERENCES:

1. DcS, professor Khodjueva D.T., Yuldosheva N.K. "Specificity of cognitive impairment in chronic cerebral ischemia". International scientific and practical Conference: Modern views and research – 2021, July, 2021: Egham, London. Independent Publishing Network Ltd – 52 p. (page 23-24)
2. PhD, associate Professor Akhrorova Sh.B., Yuldosheva N.K. "Features of cognitive and emotional disorders in chronic cerebral ischemia". Journal of Neurology and neurosurgery research volume 2, issue 3 – 2021 (pp. 50-53)
3. Yuldosheva N.K. "Cognitive disorders in patients with chronic brain ischemia" Amaliy va Tibbiyot fanlari ilmiy jurnali "Ekologiya va ekologik ta'lim muammolari" maxsus son – 2022. (323-326 bet)
4. Yuldosheva N.K. "Features and dynamics of disorders of cognitive and static-locomotor functions in chronic brain ischemia". Journal of GALAXY INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (GIIRJ) ISSN (E): 2347-6915 Vol. 11, Issue 10, Oct. (2023) <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/4466>
5. Yuldosheva N.K. "Морфологический аспекты нарушение мелкий моторики при хронический ишемии головного мозга" Journal of Iqro volume 7, issue 1 - 2023 special issue (pp. 94-99)
6. <https://wordlyknowledge.uz/index.php/iqro/article/view/3245>
7. Yuldosheva N.K. "Morphological aspects of static-locomotor function disorders in chronic cerebral ischemia" Journal of International

Journal of Medical Sciences And Clinical Research (ISSN – 2771-2265)
VOLUME 03 ISSUE 12 PAGES: 7-12

8. <http://theusajournals.com/index.php/ijmscr/article/view/2002>

ЦИФРОВИЗАЦИЯ, КАК ОСНОВА ПРЕОБРАЗОВАНИЯ ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ И ТАМОЖЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА

Е.В.Ладыгина

Старший преподаватель кафедры Таможенного контроля
Таможенного института при Таможенном комитете Республики
Узбекистан, подполковник таможенной службы

Ж.Мамадалиев

Курсант 4 курса Таможенного института при Таможенном комитете
Республики Узбекистан

Аннотация: В данной статье рассматривается процесс цифровизации транспортно-логистической отрасли, в центре внимания, которого находятся стратегии и модели, ориентированные на потребителя, а также активное использование информационных систем и технологий в качестве основного ресурса. Подчеркивается, что эти направления не только формируют инновационную основу развития транспортной логистики будущего, но также могут стать объектом стандартизации на государственном уровне.

Ключевые слова: цифровизация, цифровые технологии, транспортная система, таможенное регулирование, таможенная логистика, таможенные процедуры, блокчейн.

Введение: Цифровизация транспортно-логистической отрасли и ее технологизация выступают неотъемлемым элементом дальнейшей интеграции Республики Узбекистан в мировое сообщество. Проводится анализ процессов цифровизации в таможенном администрировании. Выявлены основные направления внедрения и развития цифровизации в транспортной отрасли и таможенном регулировании на таможенной территории Республики Узбекистан и приоритетные направления развития таможни, бизнеса и логистической отрасли. Рассмотрены перспективы цифровизации.

Развитие мировой экономики основывается на внедрении цифровых технологий. Цифровизация межгосударственных экономических отношений и таможенного регулирования – это замена существующих технологий на более современные,

используемые в системе, способы и приемы производственной деятельности, которые могут исключить негативное влияние человеческого фактора при осуществлении таможенного регулирования, что может тормозить естественное развитие международной торговли, так как темпы процесса товарооборота очень велики. Учитывая глобализацию экономики очень часто меняется сама инфраструктура торговой деятельности, спрос и предложение, мировые тенденции. Процессы цифровизации помогают сократить время, как известно «время-это деньги» и устранить таможенные барьеры для открытой торговли и добросовестных участников ВЭД. Интенсивно внедряются и в транспортную отрасль процессы цифровизации, облегчая, в том числе контроль за передвижением товаров через таможенную границу и их доставку в пункты назначения. Примерами могут служить упрощенный порядок получения разрешительных документов путем применения современных информационных технологий.

Основная часть:

Согласно Указу Президента Республики Узбекистан № **УП-6005** от **05.06.2020 г.** «О реформировании таможенного администрирования и совершенствовании деятельности органов государственной таможенной службы Республики Узбекистан», утверждены ряд **концепций** по реформированию таможенного администрирования и повышению эффективности деятельности органов государственной таможенной службы Республики Узбекистан в 2020 — 2023 годах. Одним из основных направлений является обеспечение прозрачности и эффективности деятельности таможенных органов посредством внедрения современных и передовых информационно-коммуникационных технологий в таможенную сферу в рамках цифровой экономики.

Также в целях дальнейшего повышения эффективности деятельности путем широкого внедрения передовых цифровых технологий при упрощении таможенных процедур был принят следующий Указ Президента Республики Узбекистан № **УП-6310** от **10.09.2021 г.** «Об упрощении таможенных процедур и дальнейшем совершенствовании организационной структуры органов государственной таможенной службы». Согласно данному документу были одобрены предложения Государственного таможенного

комитета о создании **внекатегоризированных таможенных постов удаленного электронного декларирования** и установлено, что таможенные посты удаленного электронного декларирования **проводят удаленное таможенное оформление электронных грузовых таможенных деклараций**, представленных участниками внешнеэкономической деятельности.

Но следует особо отметить последние изменения и новшества, внедренные в деятельность таможенных служб в соответствии с Указом Президента Республики Узбекистан № **УП-122** от **27.04.2022 г.** «О дополнительных мерах по дальнейшему совершенствованию таможенного администрирования». Данный Указ содействовало поднятию таможенного администрирования на новый этап, путем резкого сокращения человеческого фактора посредством цифровой трансформации таможенных и грузовых операций. Согласно данному нормативно-правовому акту создана «Дорожная карта» по цифровизации процессов таможенного оформления в 2022-2023 годах и перечень ликвидируемых таможенных постов в системе Государственного таможенного комитета, утвержден порядок, в соответствии с которым количество услуг, оказываемых посредством таможенной информационной системы «Единое окно» (ЕО) с полной цифровизацией таможенных услуг. Цифровизация охватила процессы таможенного досмотра. Применение электронного декларирования сократило сроки перевозки товаров (пока перевозчик в пути – декларант оформляет документы и высылает их таможене, таким образом, время простоя сокращено до минимума). При этом таможенные администрации, согласно последним реформам в системе таможенных органов, эффективно начали применять дистанционное декларирование, что создает все необходимые условия для реализации стандартов Киотской конвенции по упрощению и гармонизации таможенных процедур. Внедрено удаленное таможенное оформление и посты дистанционного декларирования, система «Автовыпуск». Приоритетные направления СУР и таргетирование рисков способствуют развитию таможенной службы Узбекистана. Принимаются меры по полноценной реализации Рамочных стандартов безопасности ВТамО. Разработана Стратегия развития транспортной системы Республики Узбекистан до 2035 года. За прошедший период в стране, в результате проводимой

государственной политики в транспортной сфере, осуществлена масштабная работа по организации эффективной системы транспорта, обеспечивающей запросы экономики и населения в транспортных услугах всеми видами транспорта.

В целях дальнейшего совершенствования транспортной системы Узбекистана, обеспечения доступных по цене и качеству транспортных услуг для бизнеса и населения, повышения конкурентоспособности транспортного сектора страны, а также в соответствии с Указом Президента Республики Узбекистан от 1 февраля 2019 года № УП-5647 «О мерах по коренному совершенствованию системы государственного управления в сфере транспорта», Постановление Президента Республики Узбекистан от 5 февраля 2019 года № ПП-4160 «О дополнительных мерах по улучшению рейтинга Республики Узбекистан в ежегодном отчете Всемирного банка и Международной финансовой корпорации «Ведение бизнеса».

Для получения выгоды и достижения положительных эффектов функционирования транспортной отрасли от цифрового пространства требуется организованная совместная работа и согласованная политика, в целях их развития необходим подробный анализ процессов и выявление основных направлений внедрения для стран-партнеров Узбекистана. В соответствии с реализацией основных направлений Стратегии развития Нового Узбекистана и цифровой повесткой, для достижения максимально благоприятных целей основные приоритеты цифровизации следующие:

- ✓ создание благоприятного климата для разработки и внедрения инновационных проектов,
- ✓ создание благоприятных условий для взаимного сотрудничества со странами партнерами Узбекистана;
- ✓ разработка новой и унификация действующей правовой базы, которая позволит создать правовую инфраструктуру цифровизации;
- ✓ разработка и запуск цифровых платформ для упрощения таможенных процессов организации общей инфраструктуры цифровизации и технологизации между странами-партнерами Республики Узбекистан;
- ✓ повышение степени цифровизации региональных рынков и отраслей национальных экономик, создание цифровой таможни

Узбекистана с иностранными партнерами для создания общей цифровой базы;

✓ изучение и анализ практики цифровизации иностранных государств в области цифровизации для того, чтобы перенять опыт.

Создание цифрового пространства оказывает положительное влияние на развитие внешнеторгового оборота, что влечет за собой увеличение объемов грузоперевозок. Говоря о грузовых перевозках, следует отметить, что одним из явных признаков цифровизации является система электронной оплаты дорог при перевозках грузов.

При изучении иностранного опыта на данный момент активно внедряется в практику использование электронных CMR накладных. В рамках реализации основных требований СУПТ ВТО, была внедрена система Е-Транзит для дальнейшего совершенствования передвижения грузов и эффективного изучения предварительной информации о них. В дальнейшем, в результате эффективного взаимодействия с иностранными таможенными офисами и бизнес сообществом, а именно реализации требования 3 опор Рамочных стандартов безопасности: бизнес-таможня, таможня-бизнес, таможня-таможня и при формировании единого цифрового пространства с иностранными государствами станет возможным реализовать это. Информационное обеспечение может осуществляться в рамках ЕО на региональном уровне. При этом взаимосвязь с транспортными компаниями поможет четко определить время прибытия товара и основные сведения о товарах.

Создание, непрерывное совершенствование таможенных услуг и таможенного сервиса сократит издержки и ненужные барьеры при осуществлении транспортных операций. При этом возможное внедрение услуги в систему таможенного сервиса, как обследование маршрута положительно повлияет на установление контакта с логистическими компаниями и транспортными организациями, сократит временные и материальные затраты участников бизнес сообщества.

Основными аспектами повышения транзитной эффективности Республики Узбекистан являются оптимизация контроля за перемещением товаров через таможенную границу, то есть преобразование таможенного регулирования, и сокращение сроков их таможенного оформления с помощью внедрения средств

цифровизации. Таможенные процедуры осуществляются с помощью современных информационных технологий, в том числе с использованием электронной цифровой подписи. Все это позволяет значительно ускорить документооборот, снизить количество задержек грузов на границе, обеспечивая их беспрепятственное продвижение к местам назначения.

Таким образом, внедрение дистанционного декларирования, системы Е-Транзит, Автовыпуск позволяет реализовать основы упрощения и оптимизации таможенных процедур и операций, сократить роль человеческого фактора, правильно и эффективно распределить ресурсы таможенных администраций, эффективно способствовать развитию ВЭД, повысить эффективность таможенного контроля, создать условия для партнерства.

Согласно стратегии «Цифровой Узбекистан-2030» и мер по эффективной реализации цифровой трансформации важное место занимает транспортная и таможенная логистика. Для достижения успеха в построении будущего транспортной отрасли в необходимо выработать скоординированный подход в рамках цифрового развития на национальном и региональном уровнях для получения максимальных эффектов (цифровых дивидендов) для всех участников. Для преобразований в таможенной сфере, в транспортной отрасли необходимо использовать опыт разных стран и мониторинг нужд данных сфер.

Соединенные Штаты Америки, которые являются одной из крупнейших и развитых экономик мира, а также мировым лидером в разработке и применении электронного декларирования и развития цифровой экономики, наиболее наглядно можно получить представление о результатах реализации концепции цифровой таможни. В нынешних условиях американская таможенная служба уже много лет применяет в своей деятельности передовые технологии автоматизированных систем для упрощения и ускорения взаимодействия с участниками торговли, что приводит к повышению качества таможенных услуг и принятию решений о выпуске товаров. Еще в конце 20 века в США постепенно внедрялась система автоматизированных процессов таможенного администрирования и контроля ACS (Automated Commercial System). После модернизации службы был выдвинут и реализован проект Автоматической экспортной

системы (AES), созданной для накопления сведений о выданных лицензиях на вывоз, а также информацию по ввозимым товарам со стоимостью выше 2,5 тыс. долларов. В 2015 году Службой Таможенного и Пограничного контроля США был выдвинут стратегический план «Видение и стратегия 2020» для обеспечения функционирования для инноваций. При этом при внедрении нововведений необходимо просчитывать возможные риски особенно при реализации приоритетных направлений, учитывая при этом кросс-функциональность. За основу эффективного применения предварительного информирования (ПИ) и системы управления рисками (СУР) в США было принято решение применять инвойс, как основной документ за контролем доставки товаров и его транспортировки, а также повышения эффективности таможенного контроля и очистки товаров. В Республике Узбекистан применение транзитной декларации и внедрении информационной системы Е-Транзит, предоставляемой заранее декларантом позволяет упростить таможенный контроль и упростить формальности при пересечении таможенной границы.

Содействие развитию логистических компаний даст возможность таможенным органам Республики Узбекистан создать интегрированную информационную систему с такими компаниями по обработке данных о грузах, провести эффективный контроль доставки, провести анализ предварительной информации и предварительного декларирования, осуществить удаленный выпуск партий добросовестных трейдеров. Возложить на такие компании обязанность предоставления сведений для проведения таможенными органами таможенного аудита с условием предоставления им упрощенного таможенного контроля и оформления, позволить добровольно указать ошибки. Тесное сотрудничество с сектором транспортной логистики позволит нам ускорить выпуск товаров, беспрепятственно, без лишних таможенных барьеров пересекать таможенную границу, исключить простои на таможенной границе. Необходимо создать взаимовыгодные отношения, так как транспортная логистика заинтересована в быстром осуществлении таможенных процедур и своевременной доставки в пункт назначения. Развить систему таможенного аудита транспортной логистики. Необходимо расширить возможности механизма единого окна (ЕО) в

таможенных органах. Система Единого окна не должна ограничиваться лишь предоставлением сертификатов, но и обмен информацией между ведомствами и соответствующее получение документов разрешительного характера не только при фактическом выпуске, но и при перемещении по таможенной территории. Внедрение систем «электронной очереди на границе», основанных на данных предварительной информации (ПИ) позволит избежать простоя на таможенной границе. Применение дистанционного декларирования и удаленного таможенного оформления, упростит таможенные процедуры и сократит временные издержки, позволит избавиться от ненужных таможенных барьеров. Если рисков несоблюдения законодательства нет либо где риски минимальны с точки зрения последствий возможных нарушений, нужно предлагать бизнесу самые упрощенные технологии таможенного оформления, не допускать неоправданных издержек предпринимателей, связанных с простоем транспортных средств, перевозкой товаров, их хранением на таможенном терминале. Внедрение в практику пост таможенного аудита на основе регламентов ВТО позволяет сократить время таможенной проверки при пересечении товарами и транспортными средствами таможенной границы.

Все принимаемые меры со стороны правительства Республики Узбекистан и руководства Таможенного комитета по цифровизации направлены на реализацию основных требований Всемирной торговой организации по упрощению процедур торговли (СУПТ ВТО) и позволяют признать Узбекистан, как одного из основных перспективных партнеров в области мировой торговли и повышения эффективности деятельности таможенных администраций.

Практика Китая применения «Smart» таможни: применение «3S»-инициатива:

- Умная таможня
- Умные границы
- Умная связанность

Умная технология. Развертывание оборудования и систем с поддержкой новых технологий, таких как искусственный интеллект, Интернет вещей, облачные вычисления, блокчейн, оборудование для сканирования контейнеров, дроны и др.

Умные методы. Внедрить инновационное мышление, научные методы и современные системы в Таможенное управление, процессы оформления и международное сотрудничество для оптимизации наших рабочих процедур и повышения эффективности.

Умная таможня.

Компонент 1 Инфраструктура

Компонент 2 Таможенный контроль

Компонент 3 Внутреннее Управление

Умные границы.

Все таможенные органы, основываясь на достигнутом ими прогрессе в создании «умных» таможенных служб, распространять совместные «умные» операции на другие трансграничные ведомства. Умные границы направлены на создание новой модели управления границами путем разработки новых подходов к управлению границами и развертывания интеллектуальной программно-аппаратной инфраструктуры посредством обмена информацией, совместного предотвращения и контроля рисков и взаимопомощи в право применении.

Компонент 1 Умные пограничные ведомства.

Компонент 2 Межведомственное сотрудничество

Компонент 3 Трансграничное сотрудничество

Умное сотрудничество призывает к координации между таможенными органами и всеми другими заинтересованными сторонами в глобальной цепочке поставок в рамках ВТамО. Таможенное сообщество играет ведущую роль в поощрении всех заинтересованных сторон к установлению взаимосвязанного сотрудничества в режиме реального времени с помощью интеллектуальных технологий и интеллектуальных методов, чтобы обеспечить бесперебойную сквозную глобальную цепочку поставок для повышения безопасности и упрощения процедур глобальной торговли.

Умная связанность.

Компонент 1 – Связанность таможенной информационной сети.
Компонент 2 – Согласование умного таможенного управления.
Компонент 3 – Связанность заинтересованных сторон в глобальной цепочке поставок

Умная таможня нацелена на создание современной цифровой таможни

Умные границы призваны соединять между собой соответствующие органы вдоль границ между двумя странами-членами

Умная связанность намерение создать сеть между всеми сторонами в глобальной цепочке поставок. [3]

Создание **Smart терминалов** учитывая передовой опыт позволит значительно сократить временные и иные издержки, что напрямую повлияет на развитие транспортной логистики и взаимодействие таможни и логистов.

Реализация Пилотного проекта Усовершенствованной транзитной системы ЦАРЭС (УТСЦ) и Общего обмена информацией (ООИ) представляет собой гармонизированную электронную систему контроля за перемещением товаров, следующих транзитом через государства-члены ЦАРЭС, призванную помочь в обеспечении беспрепятственного и более эффективного прохождения торговых потоков через границы, что в конечном итоге повысит участие стран Центральной Азии в динамичных глобальных цепях формирования добавленной стоимости. Разработка интегрированной системы обмена информацией для региона ЦАРЭС-это значительное упрощение таможенного администрирования.

Также разработка системы предоставления торговцам заблаговременных решений по происхождению и определению таможенной стоимости позволит обеспечить надлежащий таможенный контроль и сократить время для таможенного оформления. При этом целесообразно использовать таможенную очистку до фактического прибытия товаров.

Также предоставить трейдерам возможность использования предварительной информации, как основу при осуществлении транзита без оформления транзитной декларации (взять за основу товаросопроводительный документ). Унифицировать таможенное сопровождение, либо вовлечь во взаимодействие с таможней как можно больше трейдеров и логистических фирм с целью внесения обеспечения таможенных платежей заблаговременно, принятия предварительного решения в отношении товаров, расширить списки таможенных перевозчиков и тем самым в полном объеме реализовать

рамочные стандарты трех опор.

С целью имплементации стандартов Киотской конвенции по упрощению таможенных процедур, содействию торговле и стимулирования развития транспортной логистики необходимо взаимное признание УЭО. Для реализации данного прогрессивного направления и стимулирования развития транспортно-логистического потенциала, а также непрерывного совершенствования таможенного администрирования было заключено Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Узбекистан по взаимному признанию УЭО.

По мнению большинства экспертов и руководителей предприятий в сфере транспорта и логистики, переход к экономике в реальном времени положительно сказывается на организационных структурах и стратегиях бизнеса. Компании по всему миру, такие как в США и Китае, активно разрабатывают проекты по созданию логистических сетей, используя цифровые технологии:

- Реализация доставки грузов по системе «от двери до двери» в течение 24 часов в любую точку мира;
- Внедрение онлайн-бронирования и отслеживания грузоперевозок;
- Мониторинг загрузки и выгрузки в терминально-складских комплексах;
- Поиск и отслеживание подвижного состава.

Внедрение цифровых технологий стимулирует компании проводить анализ рыночных возможностей и изучать конкурентное окружение. Инновации, связанные с цифровизацией, трансформируют транспортную отрасль, повышая эффективность и расширяя возможности транспортной логистики будущего.

По мнению экспертов ЮНКТАД, технология блокчейна, как разновидность технологии распределенной книги (DLT), обладает огромным потенциалом и следует более широко внедряться в этой отрасли. Блокчейн позволяет создавать и поддерживать цифровые реестры для активов одновременно в нескольких местах. В последнее время блокчейн активно используется в транспортной логистике для обеспечения прозрачности грузовых операций на всей цепочке поставок. Эта технология интегрирует рыночную, коммерческую и производственную информацию, снижает риски и способствует

переходу к интеллектуальным и безбумажным взаимодействиям между всеми участниками бизнес-процесса. С целью совместной работы над технологиями блокчейна транспортные и логистические компании воспользуются платформами цифровых блокчейнов, которые обладают значительным потенциалом для улучшения эффективности транспортных и логистических систем.

Для эффективного функционирования транспортных систем крайне важно использование современных цифровых и логистических информационных технологий. Они обеспечивают управление заказами, планирование и контроль всего процесса доставки товаров. Средства цифрового контроля могут быть успешно применены в распределительной и закупочной логистике, а также в учете затрат на транспортные операции, что позволяет точно определить себестоимость грузоперевозок на основе информации о транспортных тарифах. [4].

В условиях постоянного развития и ускоренных изменений в мировой экономике, эффективность логистических процессов становится ключевым фактором, определяющим конкурентоспособность предприятий. Введение системы оценки, такой как Индекс Эффективности Логистики, играет важную роль в анализе и совершенствовании логистических стратегий. Этот индекс не только предоставляет комплексное представление о производительности логистики, но и является решающим фактором для определения путей оптимизации, управления рисками и повышения общей эффективности бизнес-процессов. **Индекс эффективности логистики (ИЭЛ)**, также известный как **Logistics Performance Index (LPI)**, представляет собой рейтинговый индекс, разработанный Всемирным банком с 2007 года. Этот индекс направлен на сравнительный анализ эффективности логистических систем различных стран мира. Он формируется на основе глобального опроса логистических операторов и измеряет производительность по всей логистической цепочке поставок в каждой стране. Доклад «Налаживание связей для повышения конкурентоспособности», включающий в себя Индекс эффективности логистики (LPI), регулярно публикуется раз в два года. Этот доклад представляет собой рейтинг 168 стран, оценивающий эффективность цепей поставок. Индекс измеряет степень доступа компаний к

национальным и международным рынкам, а также оценивает общую конкурентоспособность стран в сфере логистики.

«Эти инструменты, созданные Всемирным банком, представляют собой средства для оценки успехов стран в области торговой логистики. Оценка осуществляется по ключевым критериям, таким как уровень компетентности и профессионализма в сфере логистики, качество торговой инфраструктуры, стоимость международных перевозок и частота своевременной доставки товаров по назначению», — сообщается в документе.

По итогам четырех последних выпусков доклада, в 2018 году Узбекистан занял 117 место в Индексе эффективности логистики среди 168 стран. Лучший показатель среди стран Центральной Азии у Казахстана — 77. [5]

Транспортно-логистический потенциал Центральной Азии всегда играл важную роль в обеспечении развития и процветания стран региона. Великий Шелковый Путь, соединивший Восточную Азию и Средиземноморье, символизирует значимость транспортных маршрутов для развития городов и укрепления международных связей в экономическом, культурном и духовном плане. В современных условиях транспортная сфера требует новаторских подходов и реализации инновационных проектов. В регионе активно обсуждаются новые идеи и инициативы по совершенствованию транспортной логистики, отражая важность этого направления.

На пятой Консультационной встрече глав государств в Душанбе Президент Шавкат Мирзиёев выделил вопросы транспортной взаимосвязанности. Он подчеркнул, что из-за географической удаленности от основных внешних рынков затраты на транспортировку грузов в странах региона составляют около 50% конечной стоимости товаров, что в два-три раза больше, чем средний мировой показатель в 11%. Это фактор, обременяющий экономики стран Центральной Азии и делающий актуальным вопрос об оптимизации транспортных расходов.

Центральная Азия представляет собой крупный рынок потребления и производства, и его будущее развитие тесно связано с успешной реализацией вышеупомянутых инициатив. В настоящее время изменения в международной политике существенно влияют на логистические маршруты, подчеркивая важность динамичного

развития транспортной инфраструктуры в регионе. Развитие транспортной инфраструктуры в Центральной Азии становится ключевым стабилизирующим фактором в обширном пространстве Евразии. Регион выступает не только в роли транзитного коридора, но также как производственно-логистический хаб, обеспечивающий связь между Севером и Югом, Востоком и Западом.

В последнем доступном рейтинге индекса логистики за 2023 год Узбекистан продемонстрировал положительную динамику, поднявшись на 11 позиций и заняв 88-е место. Интересно отметить, что для дальнейшего развития транспортной инфраструктуры Центральной Азии Узбекистан предлагает реализацию двух стратегических проектов: строительство железнодорожных линий "Китай — Кыргызстан — Узбекистан" и "Узбекистан — Афганистан — Пакистан". [6]

Таким образом, транспортная логистика – это всегда динамично развивающаяся отрасль, отвечающая за организацию доставки материальных ценностей из одного пункта в другой наиболее оптимальным маршрутом с минимальными издержками. В современных условиях, когда конкуренция на рынке логистических услуг особенно высока, скорость транспортировки грузов имеет критически важное значение. Именно поэтому принимаются соответствующие меры по упрощению процедур и операций, связанных с оформлением товаров и пропуском через государственную и таможенную границы, а также перемещением по таможенной территории. [7]

Региональная система поможет странам ЦАРЭС (Усовершенствованная транзитная система ЦАРЭС (УТСЦ)) участвовать в глобальных цепочках добавленной стоимости, которые являются наиболее динамичным сегментом глобальной экономики 21-го века, посредством:

- обеспечения возможности устранить дублирование усилий по соблюдению требований нескольких транзитных систем;
- оптимизации и гармонизации транзитной документации; создания единой системы электронных сообщений и устранения ручной обработки документации;
- создания современного экономического гарантийного механизма, основанного на оценке рисков, который будет поощрять

законопослушных операторов, например, УЭО;

- сокращения времени таможенного оформления на границах;
- обеспечения совместимости с существующими транзитными системами, например, с НКСТ ЕС (ИС по оценке возможностей МДП перевозок, изучение системы гарантий и т.д.) [8].

ИСПОЛЬЗУЕМАЯ ЛИТЕРАТУРА И САЙТЫ:

1. Цифровая повестка ЕАЭС от 12 декабря 2016 года // Консультант Плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информации Респ. Беларусь. Минск, 2019.
2. Сравнительный опыт цифровизации государственных услуг [Электронный ресурс] // Агентство Республики Казахстан по делам государственной службы : [site]. [2019].
3. https://www.carecprogram.org/uploads/CCC_14-Oct_Session-1_PRC_RUS.pdf
4. Внешнеэкономическая деятельность: таможенный аспект: материалы I Всерос. студ. науч.-практ. конф. с междунар. участием Изд-во СГУПС, 2019. – 299 с
5. <https://www.spot.uz/ru/2018/07/26/logistic/>
6. <https://uzconsulateaktau.kz/2023/%D1%83%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D0%BA%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD-%D0%B8-%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%BD%D0%BE-%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81/>
7. <https://sitec-it.ru/blog/v-pomoshch-biznesu/vazhnost-transportnoy-logistiki-v-sovremennom-mire-i-tendentsii-ee-razvitiya/>
8. <https://www.carecprogram.org/uploads/07-CAREC-Advanced-Transit-System-Prototype-Concept-Paper-ru.pdf>

КЛИНИЧЕСКИЕ И ДИАГНОСТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКА ХРОНИЧЕСКОЙ ИШЕМИИ МОЗГА ПО ГЕНДЕРУ

Йулдошева Наима Кудратовна

Кафедра Анатомия, клиническая анатомия (ОХТА) Бухарского государственного медицинского института

Аннотация: В наших исследованиях было обнаружено преобладание доли хронической вертебрально-базилярной недостаточности у женщин. У мужчин достоверно чаще встречались ОНМК в вертебрально-базилярном бассейне. У лиц моложе 50 лет не было выявлено перенесенных ишемических инсультов в 87% наблюдений, этот показатель уменьшался вдвое в возрасте от 50 до 60 лет и сохранялся у лиц старше 60 лет. Таким образом, наиболее уязвимым возрастным периодом в отношении развития инсульта является возраст старше 52,6 лет.

Ключевые слова: хроническая ишемия мозга, вертебро базилярная недостаточность, гендерная разница.

Актуальность: Сосудистые заболевания головного мозга актуальная медицинская и социальная проблема. Они занимают ведущее место в структуре заболеваемости и смертности в экономически развитых странах. Смертность от цереброваскулярных заболеваний в экономически развитых странах-11-12 % и уступает лишь смертности от заболеваний сердца и опухолей всех локализаций. На сегодняшний день 9 миллионов человек в мире страдают цереброваскулярными болезнями. [2]. Проблеме хронической ишемии головного мозга не уделялось бы столь много внимания, если бы это заболевание не являлось бы одной из самых распространенных причин ведущих к инсульту, деменции и инвалидности. Эпидемиология хронических форм цереброваскулярных болезней недостаточно изучена, в то время как тенденция к старению населения ведет к увеличению их распространенности, особенно в первичном звене здравоохранения. В какой-то мере судить о частоте эпидемиологических форм цереброваскулярной болезни (ЦВБ) можно судить, основываясь на эпидемиологических показателях, распространенности инсульта,

поскольку, острое нарушение мозгового кровообращения, как правило, развивается на подготовленном хронической ишемией и этот процесс продолжает нарастать в постинсультном периоде. При появлении начальных симптомов недостаточности мозгового кровообращения пациент обычно обращается к участковому терапевту (врачу общей практики, семейному врачу) и только при выраженных признаках к неврологу. От выработки этими специалистами единого подхода и алгоритма диагностики и лечения начальных форм проявления хронической цереброваскулярной болезни, во многом зависит темп развития болезни, профилактика инсульта и деменции. Ранее выявление и лечение хронических форм цереброваскулярных болезней, имеет важное значение для предупреждения их прогрессирования и проведения мероприятий по профилактике инсульта.

Цель исследования - изучение клинико-инструментальных критериев

диагностики хронической ишемии головного мозга.

Материалы и методы: Материалом настоящего исследования явились больные с вертебрально-базилярной недостаточностью - (186 человек) в возрасте от 45-75 лет (в среднем 59,7±12,6 лет), из них - 71 мужчина и 115 женщин. Критериями включения в исследование явились наличие документированного сосудистого заболевания, сочетание субъективных и объективных проявлений сосудистого поражения головного мозга, прогрессирующее течение хронического сосудистого поражения головного мозга или эпизодов острой церебральной ишемии в виде ТИА или инсультов с полным регрессом неврологического дефицита. Группу сравнения составили 73 пациента, сопоставимые с основной группой по возрасту, половому составу, выраженности сопутствующих соматических заболеваний, перенесших ишемический инсульт в вертебрально-базилярной системе (давностью от 0,5 года до 2 лет). Контрольную группу составили 60 добровольцев сопоставимого возраста без признаков сосудистого поражения. Наиболее часто недостаточность кровообращения головного мозга сочетается с увеличением артериального давления. Этот факт наблюдается в обеих сравниваемых группах (140-155 / 90-105, $p<0.05$).

На основании ведущего клинического синдрома и результатов инструментального обследования были выделены две группы больных. В первую группы вошли 58 пациентов, у которых имелось прогрессирующее течение заболевания, наблюдалось преобладание субъективных расстройств, отсутствовали эпизоды острой церебральной ишемии.

Вторую группу составили 55 больных, клиническая картина которых характеризовалась наличием мелкоочаговой неврологической симптоматики, перенесенными ранее ТИА или малыми инсультами. Клинические проявления на момент исследования заключались в сочетании проводникового двигательного или сенсорного неврологического дефицита и поражения черепных нервов преимущественно альтернирующего характера.

Результаты исследования: При анализе гендерных особенностей цереброваскулярной патологии у обследованных больных оказалось, что в основной клинической группе было 65 женщин. В группе сравнения ОНМК в ВБС развились у 16 женщин, у 10 женщин - ОНМК в каротидной системе. Мужчин с вертебрально-базиллярной недостаточностью было 48, при этом пациентов мужского пола с перенесенным инсультом в ВБС было 41, у 6 мужчин - ОНМК в каротидной системе. Таким образом, в наших исследованиях, ОНМК у женщин встречалось реже, соответственно доля хронической сосудистой недостаточности головного мозга у них наблюдалась чаще. У мужчин доля перенесенного ОНМК была больше, с преимущественной локализацией в ВБС ($p < 0.05$)

С целью анализа клинического материала были определены основные критерии формирования клинических групп - наличие перенесенного ОНМК в вертебрально - базиллярной системы в анамнезе кодировалось первой цифрой (0 - нет, 1 - есть), наличие очагового неврологического дефицита - второй цифрой (0 - нет, 1 - есть). В качестве важного объективного критерия ишемического поражения церебральных структур рассматривался синдром пирамидной недостаточности, который характеризуется определенными нейрофизиологическим коррелятами при исследовании СБС рефлексорной активности. Так, подгруппа (0;0) характеризовалась отсутствием ОНМК в анамнезе, отсутствием очагового неврологического дефицита. Ведущим клиническим

проявлением является вестибулярно-атактический синдром с преобладанием ощущения головокружения, атаксии и неустойчивости при ходьбе. Подгруппа (0;1) характеризовалась отсутствием ОНМК в анамнезе и наличием очагового неврологического дефицита (в рамках хронического сосудистого процесса) - ДЭ П-Ш степени. Для больных подгруппы (1;0) типичным оказалось наличие в анамнезе ОНМК и отсутствие очагового неврологического дефицита, в частности, пирамидной недостаточности, а подгруппы (1;1) - сочетание перенесенных ОНМК и пирамидной недостаточности.

При анализе результатов МРТ исследования в клинических группах оказалось, что в подгруппе (0;0) очаги ишемии в стволе выявлялись в 27% случаях, полушарная локализация очага имела в 7% случаев, очаги отсутствовали в 67% случаев. В подгруппе (0;1) в 29% случаев очаг имел стволую локализацию, в 10% очаг был локализован в каротидной системе, отсутствие очага наблюдалось в 61% случаев. В подгруппе (1;0) - у 1 пациента (100%) очаг локализовался в стволе. В подгруппе (1;1) в 43% случаев очаг был локализован в стволе, в 9% случаев очаг был определен вне ствола, отсутствие патологических изменений на МРТ наблюдалось в 48% случаев. Отсутствие ОНМК в анамнезе оказалось ассоциировано с отсутствием ишемических очагов при нейровизуализации в 63% исследований, в 29% очаг располагался в стволе головного мозга, в 9% - очаг был локализован в каротидных структурах. У больных с клинической картиной ОНМК в стволе головного мозга, при проведении МРТ очаг не был обнаружен в 47% наблюдений, тогда как был выявлен в стволе головного мозга в 44% или в системе каротидных артерий в 9%. При перенесенном ОНМК в каротидной системе, ишемический очаг не был выявлен только в 19%, при этом очаг стволной локализации был обнаружен в 50% наблюдений, каротидной локализации в 31% случаев.

Таким образом, обнаружение ишемического очага в стволе головного мозга при отсутствии указаний на перенесенный инсульт в анамнезе встречается в 1/3 случаев. При ишемическом инсульте стволной локализации в половине случаев при проведении МРТ мозга отсутствовали очаговые изменения. При ОНМК в ВБС не было дополнительных очагов каротидной локализации, а ишемический инсульт каротидной локализации в половине случаев был связан с

выявленными очагами в стволе. Сосудистые исследования также были стандартизированы в сформированных клинических группах. В подгруппе (0;0) - отсутствие поражения сосудов ВБС по данным УЗДГ наблюдалось в 20% случаев, патологические правосторонние изменения ВБС наблюдались в 47%, левосторонние в 33%. В подгруппе (0;1) отсутствие патологических сигналов изменения сосудов ВБС отмечалось в 42% случаев, по 29% изменения отмечались справа и слева. В подгруппе (1;0) - отсутствие изменения сосудов отмечалось в 50% случаев, и левостороннее поражение сосудов ВБС отмечалось также у одного больного. В подгруппе (1;1) отсутствие сосудистых изменений ВБС было в 36% случаев, правостороннее поражение сосудов этого бассейна отмечалось в 42% случаев и в 21% случаев сосудистые изменения были левосторонними.

Таким образом, изменения гемодинамики по данным УЗДГ наблюдались в группе пациентов с начальными проявлениями вертебрально-базиллярной недостаточности при отсутствии объективной неврологической симптоматики. Количество гемодинамически значимых изменений магистральных артерий достоверно выше оказалось во второй клинической группе.

К осложнениям хронической ишемии мозга можно отнести:

Острое нарушение мозгового кровообращения (ишемический или геморрагический инсульт). Факторы риска: выраженный атеросклеротический стеноз магистральных артерий головы и шеи, неконтролируемая артериальная гипертензия, сахарный диабет в сочетании с церебральной микроангиопатией.

Деменция. Позднее обращение к врачу и отсутствие адекватной терапии сопутствующих заболеваний приводит к неизбежному развитию сосудистой деменции, которую можно рассматривать как осложнение и как неблагоприятный исход хронической ишемии мозга.

Заключение. В наших исследованиях было обнаружено преобладание доли хронической вертебрально-базиллярной недостаточности у женщин. У мужчин достоверно чаще встречались ОНМК в вертебрально-базиллярном бассейне. У лиц моложе 50 лет не было выявлено перенесенных ишемических инсультов в 87% наблюдений, этот показатель уменьшался вдвое в возрасте от 50 до 60 лет и сохранялся у лиц старше 60 лет. Таким образом, наиболее

уязвимым возрастным периодом в отношении развития инсульта является возраст старше 52,6 лет.

Хроническая ишемия головного мозга на протяжении длительного периода времени может протекать бессимптомно. Клинико-инструментальное обследование обеспечивает возможность ранней диагностики хронической ишемии головного мозга. Клиническая картина поражения ствола головного мозга наблюдается более чем у половины больных с хронической ишемией головного мозга.

ЛИТЕРАТУРА:

1. DcS, professor Khodjjeva D.T., Yuldosheva N.K. "Specificity of cognitive impairment in chronic cerebral ischemia". International scientific and practical Conference: Modern views and research – 2021, July, 2021: Egham, London. Independent Publishing Network Ltd – 52 p. (page 23-24)
2. PhD, доцент Ахророва Ш.Б., Юлдошева Н.К. "Особенности когнитивных и эмоциональных нарушений при хронической ишемии головного мозга". Журнал исследований в области неврологии и нейрохирургии, том 2, выпуск 3 – 2021 (стр. 50-53)
3. Yuldosheva N.K. "Cognitive disorders in patients with chronic brain ischemia" Amaliy va Tibbiyot fanlari ilmiy jurnali "Ekologiya va ekologik ta'lim muammolari" maxsus son – 2022. (323-326 bet)
4. Yuldosheva N.K. "Features and dynamics of disorders of cognitive and static-locomotor functions in chronic brain ischemia". Journal of GALAXY INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (GIIRJ) ISSN (E): 2347-6915 Vol. 11, Issue 10, Oct. (2023) <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/4466>
5. Yuldosheva N.K. "Морфологический аспекты нарушение мелкий моторики при хронический ишемии головного мозга" Journal of Iqro volume 7, issue 1 - 2023 special issue (pp. 94-99)
6. <https://wordlyknowledge.uz/index.php/iqro/article/view/3245>
7. Yuldosheva N.K. "Morphological aspects of static-locomotor function disorders in chronic cerebral ischemia" Journal of International Journal of Medical Sciences And Clinical Research (ISSN – 2771-2265) VOLUME 03 ISSUE 12 PAGES: 7-12

**BIR JINS VAKILLARINING ALOHIDA TA'LIM OLIHIDAGI O'ZARO SOTSIAL
TA'SIRLAR****Nurmatova Irodaxon Akramjonovna***Farg'ona davlat universiteti Tarix fakulteti Sotsiologiya kafedrasida
o'qituvchisi***Xasanova Dilobarxon Abdumannob qizi***Farg'ona davlat universiteti Sotsiologiya yo'nalishi 3-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim tizimi bo'yicha bir jins vakillarining ya'ni o'g'il va qiz bolalarning alohida ta'lim olishi Rossiya maktablaridan birida qo'llanilib kelayotgan tajriba misolida, bolalarning ta'lim olish jarayonidagi sotsial muhitlarning ta'siri, ularning ijtimoiylashuvi, sotsial statuslari, o'zaro sotsial munosabatlari qay darajada, bunday ta'lim qanchalik qulay ekanligi haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Modernizatsiya, ta'lim sisitemasi, jins vakillari, sotsial rol, sotsial muhit, sotsial munosabat, ruhshunos, sotsiolog.

O'qish va o'rganishdek sharaflil va lazzatli narsa yo'q. Ilk «O'qi» amri bilan boshlangan Qur'on, bilguvchilar va bilmaydiganlarni bir emasliklarini ta'kidlash bilan birga ilm egalarining darajalarini yuksalishining xabarini berishadi. Inson bilimi bilan qadrlanadi. Hazrati Odam alayhissalomni farishtalardan ham yuksak maqomga ko'targan sir ilm edi. Qur'onda o'qish yozish quroli bo'lgan qalam ulug'lanadi, aynan unga va u yozgan satrlarga qasam ichiladi. Allohning qalam bilan qasam ichishi, qalamning inson hayotidagi o'rni va qadri juda kuchli shaklda ifodalaydi. Foydali ilm bizga o'zligimizni tanitadigan ilmdir. Foydali ilm bizga Yaratuvchimizni tanitadigan ilmdir. Ilm tubsiz bir dengizga, ilm o'rganuvchi esa u dengizning tubidagi suzishga harakat qilayotgan g'avvosga o'xshaydi. «Dunyo meni qanday taniydi, bilmayman, lekin men o'zimni kashf etilmagan ulkan haqiqatlar ummoni ichida, sohilda aylanib yurgan, onda-sonda yumshoqtosh yoki dengiz chig'nog' topib olgan boladek ko'raman», - degan Isaak Nyuton. U ilm baxshida etadigan kamtarlik darajasiga yetishgan olimlardan edi. Suqrot: «Barcha bilganlarim, hech narsa bilmasligimdin», - deya eng buyuk haqiqatni e'tirof etadi. O'rganganlarimiz qancha ko'p bo'lsa ham, bilmaydiganlarimiz oldida zarradan ham kichkinadir. Shu bilan bir qatorda ta'limdagi modernizatsiyasidan biri alohida ta'lim shakli tizimi haqida so'z

boradi. Bilamizki, ta'lim - bu barcha sohada birdek ulug'lanib, bolalarning boshlang'ich bilimlari yanada mustahkam bo'lsa, ularning keyinchalikda kasb tanlashi, rivojlanishida turtki bo'ladi. Ta'lim olish jarayonidagi asosiy ya'ni kutilmagan tajribalarga boy bo'lgan, 2 yil avval Rossiyaning Biysk shahridagi 20-sonli maktabda 1-sinfga kelgan o'quvchilarni qiz va o'g'il bolalarga ajratib o'qitish bo'yicha tajriba boshlangan.

1-rasm.

Ayni vaqtda bu sinflarning o'quvchilari 2-sinfda ta'lim olishmoqda va o'qituvchilar ushbu tajribaning natijalarini keltirib o'tishga qaror qilishdi. Yuqoridagi rasm bu maktabning o'quvchilari hisoblanadi. (1-rasm) Xo'sh alohida bir jinsli ta'lim tizimi tajribasi qanday omilga olib keldi. Ushbu tajribada boshida ota-onalarni juda ham hayron qoldirgan, sababi shuki, ular boshida bolalarini bunday ta'lim olishini hohlashmagan, bolalarimiz urushqoq, yoki bir sinfda oo'g'il bolalar olsa, ularning o'rtasida konfliktlar kelib chiqishini kutishgan edi, lekin aksincha ushbu tajriba ular kutgandan ko'ra yaxshi natijalarni berdi.

Birinchidan, ikkala sinfda ham fanlarni o'zlashtirish darajasi oshgan. Ma'lum qilinishicha, aralash sinflarda "to'rtchilar" va "a'lochilar" o'rtacha 50 foizni tashkil qilsa, alohida sinflarda ancha yuqoriroq bo'lgan: "qizlar" sinfida 89 foiz, "o'g'il bolalar" sinfida 65 foiz.

Ikkinchidan, aralash sinflarda darslarda 40 foiz o'quvchilar faol bo'lsa, alohida sinflarda deyarli hamma faol bo'lgan. Ruhshunoslar bu

muvaffaqiyatni ta'lim qizlar va o'g'il bolalar uchun tushunarli tilda olib borilishi bilan tushuntirishmoqda: qizlar turli taqinchoqlar, yumshoq o'yinchoqlar, gullarni muhokama qilishsa, o'g'il bolalarga robotlar, sport, mashinalar va boshqa shunday mavzularda suhbatlashish qiziq. Sotsial tomondan yondashsak, ularning sotsial munosabatlari o'zlari qiziqtirgan mavzularda suhbatlar olib borib, tez munosabatga kirishi ularni yanada adaptatsiyalashuviga ta'sir etgan. Bundan tashqari, alohida sinflarda jinslar orasida, ya'ni qizlar va o'g'il bolalar orasida raqiblik yo'q, umumiy sinflarda esa o'g'il bolalar e'tibor jalb qilish uchun qizlarni xafa qilishlari mumkin, biroq qizlar ham ulardan qolishmaydilar. Bu esa ta'limdan chalg'itadi.

Bir ruhshunosning e'tibor qaratishicha, qizlar o'g'il bolalardan farqli ishga sekinroq kirishadilar, biroq o'g'il bolalarga nisbatan bu ishdan uzoqroq "soviydilar". O'g'il bolalarda esa biror mavzu yoki buyumga qiziqish tezroq so'nadi. Albatta qiz va yigitlar o'rtasidagi har xil munosabatlar ularni birgina boshlang'ich doirasida emas, keyinchalik yuqori sinflardagi holatlariga ham ancha katta ta'siri bor. Ko'rib turganimizdek, ular bunday ta'limni qo'yishiga sabab, qiz va yigitlar alohida o'qitilsa, ular ta'limdan chalg'imag'ay. Ko'p holatda yigit va qizlar o'rtasidagi kamsitilishlar, har xil ishqiy holatlar kishi ongiga juda katta ta'siri borligini bilib shunday ta'limni olib chiqqan. Avval boshida bunday ta'lim kishi ijtimoiylashuviga ta'sirli, chunki ular bir sinf vakillari bilan o'qiganda o'zlarida qandaydir yangilik yoki qiziqishlaridan ko'ra, o'g'il bolalar oldida qizlar o'zini tuta olib turishini ham ta'kidlashgan. Chunki sotsiologlarning ta'kidlashicha, bolalar baribir birga yashashadi, ko'chada, ijtimoiy tarmoqlarda muloqot qilishadi va hokazo. Ushbu tajribani maktab 8-sinfgacha kuzatishmoqda. Hozirda bu bolalar endi boshlang'ich tizimi shaklida. Yuqori ta'lim shaklida ularning ta'sir darajasi qanday bo'ladi. Lekin ko'plab holatda qiz bolalar juda ham ba'zan arazchi, ba'zan judayam yuvosh hamma bolalar har xil tarbiya ko'rgani sabab hattoki o'g'il bolalar ham shunday ko'rinishga ega. Agar siz biror bir qiz bilan kelisholmasangiz, u bilan sotsial munosabatingizni yo'lga qo'ya olmasangiz o'rtada konfliktlar, kichik kichik guruhlariga bo'linish holati ham kuzatiladi. Bu esa bilim olishga, fikrni to'liq bayon etolmaslikka ham ta'sir etadi. Alohida ta'lim shaklini ham ijobiy sifatlariga qaraganda salbiy jihatlaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Grebnev L.S. Boloniya jarayoni va ta'lim standartlarining "to'rtinchi avlodi" / L.S. Grebnev // Rossiya oliy ta'limi. - 2011. - No 11. - S. 29–41.
2. Sharonin Yu.V. Uzluksiz ta'lim tizimida ijodiy shaxs sifatlarini shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari: diss ... doktor. ped. Fanlar.- M., 1998 yil. – 504 b.
3. Sharonin Yu.V. Ta'lim muassasalarini boshqarishda sinergetika [Matn] / Yu.V. Sharonin // Rossiya oliy ta'limi. - 1999. - No 4. - S. 14–19.
4. Sharonin Yu.V. Sifatni ta'minlash o'z-o'zidan rivojlanayotgan kasbiy ta'lim tizimining tizimli mulki sifatida [Matn] / Yu.V. Sharonin // Xalqaro fanlar akademiyasining xabarnomasi. Rus bo'limi. - 2012. - No 1. - B. 44–48.
5. Sharonin Yu.V. Rus ta'limi o'z-o'zini rivojlantiruvchi tizim sifatida [Matn] / Yu.V. Sharonin // Izvestiya ASOU. - 2014. - No 2. - S. 17–25.

O'ZBEKISTONDA SAMARALI SOLIQ SIYOSATINI TASHKIL ETISHNING IJTIMOIIY JIHATLARI

Abulfaizov A'zamjon Mahmud o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasi huzuridagi Fiskal instituti magistranti

Annotatsiya: Maqolada soliq yukini izchillik bilan kamaytirish, soliq solish tizimini soddalashtirish va soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish iqtisodiyotni jadal rivojlantirish hamda mamlakatning investisiyaviy jozibadorligini yaxshilashda soliq siyosatini ustivor yo'nalishlari bayon etilgan. Shu bilan birga, mazkur sohada bir maromda iqtisodiy o'sishga, ishbilarmonlik va investisiyaviy faollikni oshirishga, sog'lom raqobat muhitini shakllantirishga, shuningdek, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar yig'iluvchanligining zarur darajasini ta'minlashga to'sqinlik qilayotgan bir qator tizimli muammolar ochib berilgan hamda zamonaviy axborot-kommunikasiya texnologiyalarini keng joriy etish hisobiga soliq qonunchiligini soddalashtirish yuzasidan aniq tavsiya va xulosalar ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Soliqlar, soliq siyosati, soliq kodeksi, investisiya, majburiy to'lovlar, axborot-kommunikasiya, imtyozlar, erkinlashtirish, soddalashtirish.

Kirish: Soliq siyosati va soliq, tizimini takomillashtirish masalalari hozirgi kunda Respublika ijtimoiy-iqtisodiy hayotida qayta shakllantirish amalga oshirilayotgan bir davrda iqtisodiy islohotlar ichida markaziy o'rinlardan birini egallaydi. Bozor iqtisodiyotini shakllantirish jarayonida moliyaviy munosabatlar, shu jumladan, korxona, tashkilot hamda birlashmalarning davlat byudjeti bilan soliqlar bo'yicha munosabatlardagi hisob-kitoblarini takomillashtirish dolzarb muammo bo'lib qolmoqda.

Soliq yukini izchillik bilan kamaytirish, soliq solish tizimini soddalashtirish va soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish iqtisodiyotni jadal rivojlantirish hamda mamlakatning investisiyaviy jozibadorligini yaxshilash - soliq siyosatini takomillashtirishning ustivor yo'nalishlari hisoblanadi. Shu bilan birga, mazkur sohada bir maromda iqtisodiy o'sishga, ishbilarmonlik va investisiyaviy faollikni oshirishga, sog'lom raqobat muhitini shakllantirishga, shuningdek, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar yig'iluvchanligining zarur darajasini ta'minlashga to'sqinlik qilayotgan bir qator tizimli muammolarni ko'rsatdi, xususan:

1 ✓ birinchidan, umumbelgilangan soliqlarni to'lovchilar uchun soliq yuki darajasining yuqoriligi, shuningdek, soliq solishning soddalashtirilgan va umumbelgilangan tizimida soliqlarni to'laydigan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar o'rtasidagi soliq yuki darajasidagi farqning sezilarliligi;

✓ ikkinchidan, qo'shilgan qiymat solig'ini undirishning samarasiz tizimi, soliq to'lovchilarning aylanma mablag'larini jalb qiladigan, shuningdek, iste'mol mahsulotining oraliq va yakuniy qiymati qimmatlashishiga olib keladigan hamda yirik va kichik biznes o'rtasidagi kooperasiyaning rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan majburiy to'lovlarning mavjudligi;

✓ uchinchidan, soliq to'lovchilar tomonidan xodimlarning Real sonini va mehnatga haq to'lash fondini yashirishga olib keluvchi mehnatga haq to'lash fondi soliq stavkalarining yuqoriligi;

✓ to'rtinchidan, imtiyozlarning samaradorligini monitoring va nazorat qilish bo'yicha ta'sirchan tizimning mavjud emasligi sababli sog'lom raqobatni ta'minlashga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarni soliq va bojxona, shu jumladan individual xususiyatga ega bo'lgan imtiyozlar hisobiga qo'llab-quvvatlash amaliyotining keng tarqalganligi;

✓ beshinchidan, davlat organlari va tashkilotlari o'rtasida axborot almashish mexanizmlarining, elektron soliq ma'muriyatchiligi hamda soliq nazoratini amalga oshirish shakl va uslublarining takomillashmaganligi;

✓ oltinchidan, o'tkaziladigan nazorat tadbirlarining sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi va insofli tadbirkorlik sub'ektlarining faoliyatiga aralashishlarni kamaytirishga to'sqinlik qiluvchi nazorat faoliyatini amalga oshirishda xavf-xatarlarni tahlil qilish va boshqarishning aniq tizimi yo'qligi;

✓ Yettinchidan, mahalliy soliq va yig'implarning ma'muriyatchiligi mexanizmlarining samarasizligi oqibatida ularning yig'iluvchanlik darajasi etarli emasligi, shuningdek, ko'chmas mulk va er uchastkalarini to'liq hisobga olish va qiymatini ob'ektiv aniqlashning mavjud emasligi.

ADABIYOTLAR SHARHI:

O'zbekistonda samarali soliq siyosatini tashkil etishning ijtimoiy jihatlari, ularning vazifalari, xususiyatlari va undagi muammolar bo'yicha nazariy, uslubiy hamda amaliy masalalari F.Nitti, D.Rikardo, A.Smit, V.N.Tverdوخlebov va I.I. Yanjul kabi xorijlik iqtisodchi olimlarning ilmiy ishlarida o'z aksini topgan.

Yuridik shaxslar mol-mulkini soliqqa tortishni rivojlantirish bo'yicha nazariy va amaliy ishlar D.A. Allaxverdyan, E.A. Voznesenskiy, I.V. Gorskiy,

L.A. Drabozina, A.Laffer, N.V. Milyakov, V.M. Rodionova, I.D. Zlobin, D.G. Chernik, M.K. Shermeneva kabi iqtisodchi olimlarning ilmiy kitoblarida o'z aksini topgan.

Shuningdek, mol-mulkdan olinadigan soliq bilan bog'liq bo'lgan masalalar Alimardonov M., Gadoev E.F., Galkin V.Yu., Zaynalov J.R., Malikov T.S., Olimjonov O.O., Sobirov H.R., Sharifxo'jaev M.Sh., Umarov B., Yahyoev Q., Yo'ldoshev M.I. kabi o'zbekistonlik iqtisodchi olimlar va amaliyotchi mutaxassislarning ilmiy va amaliy ishlarida o'z aksini topgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI:

Tadqiqot jarayonida O'zbekistonda samarali soliq siyosatini tashkil etishning ijtimoiy jihatlari, samaradorligini oshirish masalalari va mamlakatimizda jismoniy shaxslarning mol-mulk va yer soliqlarining budjet daromadlarini shakllantirishdagi o'rni bo'yicha ilmiy tadqiqotlar o'rganildi. Maqolani shakllantirish jarayonida kuzatish va tanlab olish, ilmiy-nazariy, empirik kuzatuv usullardan foydalanilgan. Tadqiqot natijalarining ishonchligi tadqiqotda qo'llanilgan milliy statistik rasmiy manbalardan foydalanilgani bilan izohlanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR:

Mavjud tizimli muammolarni bartaraf etish, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi 2017 yil 07-fevral PF-4947-sonli2 va "2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi 2022 yil 28-yanvar PF-60-sonli3 Farmonilari asosida belgilangan soliq yukini kamaytirish va soliq solish tizimini soddalashtirish, soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish vazifalarini amalga oshirish maqsadida, shuningdek, keng jamoatchilik muhokamasi natijalari hamda xalqaro valyuta jamg'armasi, Jahon banki va xalqaro ekspertlarning tavsiyalaridan kelib chiqib quyidagilar O'zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish asosiy yo'nalishlari etib belgilandi;

✓ iqtisodiyotga soliq yukining darajasini kamaytirish, shuningdek, soliq solishning soddalashtirilgan va umumbelgilangan tizimi bo'yicha soliqlarni to'laydigan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar o'rtasidagi soliq yuki darajasidagi nomutanosibliklarni bartaraf etish;

✓ soliqlarni unifikasiya qilish orqali ularning sonini optimallashtirish, shuningdek, o'xshash soliq solish bazasiga ega bo'lgan soliqlarni birlashtirish, soliq hisobotlarini qisqartirish va soddalashtirish, operasion xarajatlarni minimallashtirish; ✓ makroiqtisodiy vaziyatning barqarorligini,

O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti va uning daromadlarini shakllantirishning mustahkamligini ta'minlash;

✓ soliq qonunchiligini soddalashtirish, soliq munosabatlari sohasida normativhuquqiy hujjatlardagi qarama-qarshiliklar va ziddiyatlarni bartaraf etish, insofli soliq to'lovchilarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoyasini kuchaytirish;

✓ soliq solish masalalarini tartibga soladigan havolaki normalar va qonun osti hujjatlarini maksimal darajada cheklagan holda, soliq qonunchiligining barqarorligini hamda O'zbekiston Respublikasi soliq kodeksi normalarining to'g'ridan-to'g'ri amal qilishini ta'minlash, shu jumladan Kodeksda soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar stavkalarining miqdorlarini belgilash;

✓ xorijiy investorlar va investisiyalar uchun qulay rejimni saqlab qolish, ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va ishonchli huquqiy himoyalash;

✓ soliq nazoratining shakl va mexanizmlarini, shu jumladan soliq solish ob'ektlari hamda soliq to'lovchilarni yanada to'liq qamrab olish va hisobini ta'minlaydigan zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish hisobiga takomillashtirish, transfer narxlarini shakllantirish bilan bog'liq operatsiyalarga soliq solish tartibini joriy etish, kabi soliq siyosatining eng muhim asosiy yo'nalishlari belgilab olindi.

Dunyo tajribasidan ma'lumki, iqtisodiyotni soliq siyosatini takomillashtirish orqali tartibga solish instrumenti har qanday mamlakatning eng muhim yo'nalishi hisoblangan moliyaviy siyosatning dolzarb masalalardan hisoblanadi. Chunki sof fiskal funktsiyadan tashqari soliq siyosati ijtimoiy ishlab chiqarishga, uning tarkibiy tuzilishiga va dinamikasiga, joylashishiga, ilmiy-innovatsiya taraqqiyotini jadallashtirishga iqtisodiy ta'sir ko'rsatuvchi asosiy mexanizm bo'lib ham xizmat qiladi.⁴ Mamlakatimizda keng qamrovli ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni izchil da'vom ettirish, milliy iqtisodiyotni rivojlangan zamonaviy bozor iqtisodiyoti darajasiga ko'tarish, eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarish tarmoqlarini vujudga keltirish, jahon iqtisodiyoti integratsiyasiga jadal kirib borishda moliyaviy siyosatning asosiy ustivor yo'nalishi bo'lgan soliq siyosati dolzarb ahamiyat kasb etadi. Soliq siyosatining o'zi nima, uning asosini nima tashkil etadi, tarkibiy qismlari nimalardan iborat, bu siyosat ishlab chiqilayotgan paytda nimalarga e'tibor berish kerak, uning zamonaviy dolzarb muammolari nimalar va ularni qanday qilib hal qilish maqsadga muvofiq? Shu munosabat bilan

ushbu masalaga aniqlik kiritishda, bizningcha, uning quyidagi jihatlariga e'tibor bermoq lozim:

✓ makroiqtisodiy siyosat iqtisodiy siyosatning tarkibiy bir qismi. Uning bunday ko'rinishi iqtisodiy siyosat tur (ko'rinish)larining ma'lum bir belgilarga iqtisodiy siyosatning qaysi darajada ketayotganligiga qarab turkumlarga ajratish natijasi hisoblanadi;

✓ moliyaviy siyosat ham iqtisodiy siyosatning tarkibiy bir qismi. Uning bunday ko'rinishi iqtisodiy siyosat tur (ko'rinishlarining boshqa bir belgi iqtisodiy siyosatni amalga oshiruvchi instrument) larga qarab turkumlarga ajratish natijasidir;

✓ ma'lum ma'noda va ba'zi bir istisnolarni hisobga olgan holda, bir vaqtning o'zida moliyaviy siyosatni iqtisodiy siyosatning va makroiqtisodiy siyosatning ham tarkibiy qismi sifatida e'tirof etish mumkin;

✓ xalqaro amaliyotda makrodarajada fiskal siyosat to'g'risida gap ketganda, uning konkret mazmuni byudjet-soliq siyosati orqali namoyon bo'layotgan bo'lishiga qaramasdan, bu narsa byudjet-soliq siyosatining faqat va faqat makroiqtisodiy siyosatning tarkibiy qismi sifatida e'tirof etilishiga etarli darajada asos bo'la olmaydi. Chunki aslida, o'shanda ham makrodarajadagi fiskal siyosatni moliyaviy siyosatdan ajratib bo'lmaydi. Ko'p hollarda, haqiqatdan ham xorij amaliyotida "fiskal siyosat" deyilganda "moliyaviy siyosat" nazarda tutiladi va aksincha;

✓ byudjet-soliq siyosati moliyaviy siyosatdan ajralgan holda, mustaqil ravishda, iqtisodiy siyosatning ham va makroiqtisodiy siyosatning ham tarkibiga bevosita (to'g'ridan-to'g'ri) kira olmaydi;

✓ iqtisodiy siyosat doirasida soliq siyosati xususida gap ketayotganda moliyaviy siyosat to'g'risida gap ketmayapti, deb bo'lmaydi;

✓ makroiqtisodiy siyosat doirasida ham soliq siyosati to'g'risida gap ketganda uni moliyaviy siyosatdan ajralgan holda tasavvur etish mumkin emas

✓ har bir mamlakatda soliq siyosatining ishlab chiqilishi va hayotga tadbiq etilishi, o'z-o'zidan emas, balki ob'ektiv reallikka asoslanadi. Bu erda, eng avvalo, inobatga olinishi lozim bo'lgan narsa shu mamlakatda bozor munosabatlari unga o'tishning qanday modeliga borib taqalishi bilan belgilanadi. Bozor iqtisodini shakllantirish modellari sun'iy tarzda emas, balki tabiiy ravishda mamlakatdagi har qanday siyosatga, jumladan, soliq siyosatiga ham o'z ta'sirini ko'rsatmasdan qolmaydi. Chunki bozor iqtisodini shakllantirishning har bir modeli faqat o'ziga xos bo'lgan bir necha

xususiyatlarga egaki, ular, albatta, siyosatda o'z izini qoldiradi. Byudjet siyosati doirasidagi eng dolzarb muammolarning barchasi, beixtiyor, byudjet defisitiga borib taqaladi. Birgina uning darajasiga qarab turib, byudjet siyosatining ahvoliga makrodarajada baho berish mumkin. Bir vaqtning o'zida, byudjet defisitining darajasi har qanday davlatning moliyaviy mustaqilligini belgilashda muhim ahamiyatga ega Soliq siyosati o'rganishda zamonaviy soliq siyosatini ishlab chiqish va uni hayotga tadbqiq etishning fundamental asoslariga jiddiy e'tibor qaratilishi muhim o'rin tutadi. Ular soliqlar,

- ✓ soliq tizimi va soliq siyosatidagi vaziyat;
- ✓ soliqqa tortish nazariyasining eng dolzarb muammosi va soliq siyosati;
- ✓ soliq tizimi, soliqqa tortish va soliq to'g'risidagi qonun hujjatlarining printsiplari, ularning soliq siyosati hayotiychanligiga ta'siri;
- ✓ iqtisodni tartibga solish instrumenti sifatida soliqlar va soliq siyosati;
- ✓ soliq siyosati va xorijiy investisiyalarni jalb qilish masalalari kesimida bayon qilindi. Soliq yuklamasiga nisbatan bo'lgan munosabat masalasi soliq siyosatida eng muhim o'rin tutadi. Amaliyotda unga nisbatan befarq bo'lgan soliq to'lovchini topishning iloji yo'q. Ko'pchilikning nazarida barcha iqtisodiy muammolarning echimi, oxir-oqibatda, soliq yuklamasiga borib taqaladi. Soliq siyosatining zamonaviy dolzarb muammolari, ularga nisbatan bildirilayotgan e'tirozlar, muammolarni hal etish va e'tirozlarni yumshatish yo'llari ham hozirgi sharoitda soliq siyosatining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Hozirgi global sharoitda zamonaviy soliq siyosatini ishlab chiqish va uni hayotga tadbqiq etishni uning fundamental asoslarini aniqlab olishsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Soliqlar muammosi bizning mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar amaliyotidagi eng murakkab muammolardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda juda keskin tanqidga uchrayotgan, juda qaynoq munozaralarga sabab bo'layotgan, isloh qilish bo'yicha tahlil ob'ekti va qarama-qarshi g'oyalarga ega bo'layotgan soliqlardan bo'lak islohotlarning boshqa bir yo'nalishi yo'q. Tabiiyki, ideal (benuqson) soliq tizimini jamiyatdagi iqtisodiy munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari, undagi yaratilgan ilmiy va ishlab chiqarish salohiyatini hisobga oluvchi muhim nazariy asos yordamidagina yaratish mumkin.⁶ Soliq tizimi tadbirkorlikning taraqqiy etishiga yordam berishi va bir vaqtning o'zida aholining kam ta'minlangan qatlami turmush tarzining pasayib ketishiga

to'sqinlik qilishi kerak. Ana shunday sharoitda soliq tizimini tashkil qilishning asosiy printsiplari tariqasida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

✓ yuridik va jismoniy shaxslarning daromadlari, ularning mulkiy ahvolini hisobga olish imkonini beruvchi soliq tizimi, ularning turlari, to'g'ri (bevosita) hamda egri (bilvosita) soliqlar nisbatining bozor iqtisodining rivojlanishiga mos tarzda rivojlanishi;

✓ mulkchilik shakliga va uning tashkiliy-huquqiy shakllariga bog'liq bo'lmagan holda xo'jalik yuritishning samaradorligi uchun barcha soliq to'lovchilarga nisbatan yagona talablarni o'rnatish maqsadida soliqqa tortish uslublarini universallashtirish;

✓ daromad olishning manbai, xo'jalik yuritish sohasi va iqtisodning tarmog'iga bog'liq bo'lmagan holda soliq miqdorini hisoblashda bir xil yondoshish;

✓ soliqqa tortishning bir martalik tamoyilini ta'minlash va ikki martalik soliqqa tortishga yo'l qo'ymaslik;

✓ soliq to'lovchiga korxona va tashkilotning sog'lom rivojlanishini ta'minlaydigan, ishchi kuchini takror ishlab chiqarish imkonini beruvchi soliqqa tortishning hissasini (qismini) hamda soliq stavkasini belgilashning (o'rnatishning, aniqlashning) ilmiy jihatdan asoslanganligi;

✓ uzoq vaqt davomida soliq stavkalarining barqarorligini, ularni hisoblashning oddiyligini ta'minlash;

✓ tadbirkorlik faoliyatiga mablag'larni investitsiyalashtirish jarayonini Real rag'batlantiradigan va bir vaqtning o'zida ijtimoiy adolat printsiplariga javob beradigan, fuqarolarga kun (hayot) kechirish minimumini kafolatlaydigan soliq imtiyozlari tizimini o'rnatish;

✓ soliq to'lovchilarning barcha toifalariga nisbatan soliq imtiyozlarining yagonaligi;

✓ kuchli, aniq ishlaydigan, texnik jihatdan yaxshi jihozlangan soliq xizmatini yaratish;

✓ davlat boshqaruv darajasi bo'yicha soliqlarning aniq taqsimlanishi. Yuqoridagilardan xulosa qilib aytish mumkinki

✓ iqtisodiyotga soliq yukining darajasini kamaytirish, shuningdek, soliq solishning soddalashtirilgan va umumbelgilangan tizimi bo'yicha soliqlarni to'laydigan soliq to'lovchilar o'rtasidagi soliq yuki darajasidagi nomutanosibliklarni bartaraf etish;

✓ soliqlarni unifikatsiya qilish orqali ularning sonini optimallashtirish, shuningdek, o'xshash soliq solish bazasiga ega bo'lgan soliqlarni birlashtirish, soliq hisobotlarini qisqartirish va soddalashtirish, operatsion xarajatlarni minimallashtirish;

✓ makroiqtisodiy vaziyatning barqarorligini, davlat byudjeti va uning daromadlarini shakllantirishning mustahkamligini ta'minlash;

✓ soliq qonunchiligini soddalashtirish, soliq munosabatlari sohasida normativhuquqiy hujjatlardagi qarama-qarshiliklar va ziddiyatlarni bartaraf etish, insofli soliq to'lovchilarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoyasini kuchaytirish;

✓ soliq solish masalalarini tartibga soladigan havolaki normalar va qonun oсти hujjatlarini maksimal darajada cheklagan holda, soliq qonunchiligining barqarorligini hamda soliq kodeksi normalarining to'g'ridan-to'g'ri amal qilishini ta'minlash, shu jumladan Kodeksda soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar stavkalarining miqdorlarini belgilash xorijiy investorlar va investisiyalar uchun qulay rejimni saqlab qolish, ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va ishonchli huquqiy himoyalash;

✓ soliq nazoratining shakl va mexanizmlarini, shu jumladan soliq solish ob'ektlari hamda soliq to'lovchilarni yanada to'liq qamrab olish va hisobini ta'minlaydigan zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish hisobiga takomillashtirish, transfer narxlarini shakllantirish bilan bog'liq operatsiyalarga soliq solish tartibini joriy etish.

Xulosa:

Soliq siyosati va soliq, tizimini takomillashtirish masalalari hozirgi kunda Respublika ijtimoiy-iqtisodiy hayotida qayta shakllantirish amalga oshirilayotgan bir davrda iqtisodiy islohotlar ichida markaziy o'rinlardan birini egallaydi. Bozor iqtisodiyotini shakllantirish jarayonida moliyaviy munosabatlar, shu jumladan, korxona, tashkilot hamda birlashmalarining davlat byudjeti bilan soliqlar bo'yicha munosabatlardagi hisob-kitoblarini takomillashtirish dolzarb muammo bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. –T.: "Adolat", 2020
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi to'g'risidagi" 2018-yil 29-iyundagi PF-5468-son farmoni

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasini tasdiqlash va uni savaraliamalga oshirish tadbirlari to'g'risida"gi 2020 yil 6 oktyabrdagi PF-6079 sonli Farmoni
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 30 dekabrdagi "O'zbekiston Respublikasining "2022 yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti to'g'risida"gi Qonuni ijrosini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-73-son qarori
5. O'zbekiston respublikasi vazirlar mahkamasining "Soliq ma'muriyatchiligida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 359-sonli qarori
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish va yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-1730-sonli qarori, 2012 yil 21 mart
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 2-fevraldagi "Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risi"dagi PQ-4996-sonli qarori
8. O'zbekiston Respublikasining "Soliq va byudjet siyosatining 2018 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'RQ-454-sonli qonuni, 2017 yil 18 dekabr
9. O'zbekiston Respublikasining qonuni "Soliq ma'muriyatchiligi takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'RQ-455-sonli qonuni, 2017 yil 18 dekabr
10. O'zbekiston Respublikasining 2023-yil 28-dekabrdagi "Soliq va budjet siyosatining 2024-yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'RQ-891-son Qonuni
11. Vahobov A., Jo'raev A. Soliqlar va soliqqa tortish. Darslik. –T: "Sharq", 2009. -448 b.
12. Alimardonov M., To'xsanov Q. Soliq nazariyasi. –T.: "O'zbekiston Yozuvchilaru yushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti", 2005. -175 b.
13. Yahyoev Q.A. Soliqqa tortish nazariyasi va amaliyoti. Darslik. –T.: "Fan va texnologiyalar markazi", 2003. -247 b.

14. Sanaqulova B. Kichik tadbirkorlik sub'ektlarini soliqqa tortish mexanizmini takomillashtirish orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlash. Monografiya. –T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2014. -252 b.

15. Sobirov H. O'zbekiston davlat moliyasi tarixi. – T.: "Ta'lim manbai", 2002

16. Malikov T.S. Soliqlar va soliqqa tortishning dolzarb masalalari. -T.: Adliya. 2002

17. Миляков Н.В. Налоги и налогообложение. Учебник. –М.: «ИНФРА-М», 2008. -520 с.

18. Malikov T., Xaydarov N. Budget (tizimi, tuzilmasi, jarayoni).

19. <http://www.lex.uz> – O'zbekiston Respublikasi qonunlari bazasi sayti

20. <http://www.mf.uz> – O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi sayti

21. <http://www.soliq.uz> – O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi sayti

22. <http://www.stat.uz> – O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi sayti

BOSHLANG'ICH SINFLARGA CHET TILINI O'QITISH METODIKASI**Sevinch O'ktam qizi Rayimova**

*Kimyo Xalqaro Universitetining Samarqand filiali Boshlang'ich ta'lim
yo'nalishi 2-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda bolalarga ingliz tilini qanday qilib tez va oson samarali metodlar orqali o'tish yoritilgan. Bundan tashqari hozirgi kunda ingliz tili dunyo tili hisoblanadi, shu tufayli qiziqboshlagich sinflardan boshlab ingliz tilini o'rgatish lozim maqola shu haqida boradi.

Kalit so'zlar: *Ingliz tili, metod, qiziqarli o'yinlar, o'quvchilar, boshlang'ich sinflar.*

Kirish: Bugungi kunda xorijiy tillarni bilish ko'nikmasi hayotimizning ajralmas qismlaridan biri bo'lib bormoqda. Turli sohalaridagi mutaxassislarda chet ellik hamkorlar bilan hamkorlik qilish ko'rsatkichi yuqori bo'lganligi sababli, ularda til o'rganishga bo'lgan talab yuqoridir. Zamonaviy jamiyatda chet tillari kasbiy ta'limning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Bunday bilimlarni insonlar dastlab maktabgacha ta'lim muassasalari va maktab keyinchalik institutlarda, o'quv kurslarida yoki mustaqil ravishda xorijiy tilni o'rganadilar. Ushbu maqsadga yetishishda muvaffaqiyatga erishish, o'qituvchilarning amaliy uslublari va malakasiga bog'liq. Axborot texnologiyalari va zamonaviy o'qitish usullaridan foydalanish qobiliyati yangi materiallarni tezkor tushunishga yordam beradi. Turli usullarni birlashtirib o'qituvchi muayyan ta'lim dasturlarini yechishga qodir bo'ladi. Ingliz tilini o'rgatishda o'rganuvchining salohiyat va darajasi, yoshidan kelib chiqqan holda bosqichma-bosqich o'rgatish yaxshi beradi.

Psixologlarning fikricha, bolalar kattalarga nisbatan tilni tez va oson o'zlashtiradilar.

Chet til o'qitish metodikasi dasturining talablari. O'rta umumiy ta'lim maktablarida chet til o'qitish metodikasi fani erishgan yutuqlarni egallash talabalar uchun quyidagi imko - niyatлами yaratadi: (1) kelajak kasbiy faoliyatlariga puxta naza- riy zamin tayyorlaydi;(2) ta 'limning zamonaviy metodlari, tashkiliy formalari va vositalari bilan atroflicha tanishtiradi;(3) talabalarning olgan metodik bilimlarini amaliyotda samarali qo'llay olishlari uchun ko'nikma va malakalar hosil qiladi;(4) barcha fanlardan

o'zlashtirgan nazariy bilim va amaliy malakalarini maktab ta'lim-tarbiya ishida ijodiy tatbiq etishga ko'maklashadi.

O'zbekiston Respublikaning Prezidentining qarori" barcha hududida chet tillarni, asosan, ingliz tilini o'rganish umumta'lim maktablarining birinchi sinflaridan o'yin tarzidagi darslar va og'zaki nutq darslari shaklida, ikkinchi sinfdan boshlab esa, alifbo, o'qish va grammatikani o'zlashtirishdan bosqichma-bosqich boshlanadi".

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda boshlang'ich sinflarga ingliz tilini o'tish bu ularning kelajagi uchun foydali deb o'ylayman chunki hozirgi kunda ingliz tili juda ham ommalashib bormoqda. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ingliz tilini mening fikrimcha ko'proq turli xil o'yinlar orqali o'rgatish lozim. Bolalarni qiziqtirgan holda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAT RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 10-dekabrdagi "Chet tillarini o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-1875-sonli qarori.
2. Jamol Jalolov "Chet til o'qitish metodikasi"
3. Boboqulova Madina "Boshlang'ich sinflarda ingliz tilini o'qitish metodikasi".

НАТО ҚЎШИНЛАРИДА ҲАРАКАТЛАР (ҚЎМОНДОНЛИК ШТАБ ЎҚУВЛАРИ, ТАКТИК ЎҚУВЛАР) РЕЖАЛАРИНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШДА (МОДЕЛЛАШТИРИШ ВА СИМУЛЯЦИЯ ВОСИТАЛАРИДА ҲАРБИЙ ЎЙИНЛАР) КОМАНДИР ВА ШТАБНИНГ ИШИ

Сайдумаров Иброҳим Хашимович

Ўзбекистон Республикаси Қуrolли Кучлари

Академияси тингловчиси

Шаимов Одил Қосимович

Илмий раҳбар:

Аннотация: Ушбу мақолада тактик ҳаракатлар ва қўмондонлик штаб ўқувларини НАТО қўшинларида моделлаштириш ва симуляция воситаларида таҳлил қилиш тўғрисида маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлар: қўшинлар, НАТО, тактик ўқувлар, қўмондонлик штаб ўқувлари, ҳаракатлар режалари, моделлаштириш ва симуляция воситалари, ҳарбий ўйинлар.

Дунё ҳамжамиятида юз бераётган туб ўзгаришлар, шунингдек содир бўлаётган ҳарбий сиёсий вазиятдаги янгиланган тактик ҳаракатлар ҳорижий давлатларнинг Қуrolли Кучлар шахсий таркибини таълими ва жанговар тайёргарлик усулларини такомиллаштиришга жиддий эътибор қаратишга мажбур қилмоқда. Ушбу вазиятни инобатга олган ҳолда тактик ҳаракатлар усулларини ва услубиятини самарадорлигини ошириш мақсадида изланишлар олиб борилишига ва чуқур ўйлаб таҳлил қилишга олиб келмоқда.

Мисол учун, НАТО ташкилотига аъзо бошқа давлатлар қуруқликдаги қўшинларида замонавий жанг хусусиятларига алоқадор бўлмаган, самарасиз ҳаракатларни ўз ичига олган машғулотларни ўтказиш деярли тўхтатилган.

Қисм ва бўлинмалар шахсий таркибининг тайёрлаш ўқитишнинг турли шакллари ўз ичига олиб, ўзларининг ҳамда душманнинг қўшинлар жанговар тартиби ва жанговар қўллашга замонавий қарашлардан келиб чиққан ҳолда амалга оширилмоқда. Шу ўринда асосий эътибор амалий фаолиятга, қисм ва бўлинмаларнинг

жанговар уйғунлиги ва дала шароитларидаги малакасига қаратилмоқда[1].

Тактик ўқувлар турлича бўлиб, улар қўшинларнинг тайёргарлигининг асосий шакли ҳисобланади. Мисол учун, АҚШ ҚҚ улар ҳажми, ўрганувчи томонларнинг сони, мақсади ва ўт очиш вазифаларини бажариш услублари бўйича фарқланади. Ҳажми бўйича отделения, взвод, рота, батальон, бригада ва дивизия тактик ўқувларига бўлинади. Қатнашувчи томонларнинг сони бўйича бир томонламали, икки томонламали ва бир томонламали “қарама-қарши жанг” олиб бораётган душман билан бўлиши кўзда тутилган. Сўнги ўқувларда ўрганувчилар томон - жанговар вазифаларни ўз қўшинларининг тузилиши ва тактикаси бўйича олиб боради, қарши томон эса душманнинг ҳатти-ҳаракатлари асосида тайёрланган махсус қисм ёки бўлинма бўлиб, улар душманнинг қуроллари, ҳарбий техникаси ва кийимларидан фойдаланадилар. Тактик ўқувлар ўт очиш билан, ўт очишсиз ёки ўт очиш (яксон қилиш)ни лазерли имитаторлари ёрдамида, ҳамда моделлаштириш ва симуляция воситалари ёрдамида ўтказилиши мумкин.

Тактик ўқувлар мақсадидан келиб чиқиб мустақил, биргаликдаги, мажмуавий, текширув, кўргазмали ва тажриба кўринишида ўтказилиши назарда тутилган.

Ҳаракатлар режа (тактик ўқув) таҳлили саккизта вазифадан иборат:

1. Керакли маълумот (ҳисоб-китобларни)ларни йиғиш;
2. Ҳамкорликдаги қўшинларни инобатга олиш;
3. Эҳтимолий ҳаракатларни инобатга олиш;
4. Вазиятни ҳисобга олган ҳолда қарор қабул қилиш;
5. Ҳарбий ўйин услубини танлаш;
6. Натижалар кўриниши бўйича ҳисоботлар тайёрлаш.
7. Операцияни ҳарбий ўйинда кўриб чиқиш ва натижаларни баҳолаш.
8. Ҳарбий ўйинга йўриқнома ўтказиш [2].

АҚШ ҚҚларининг услубий тавсияларига асосан тактик ўқувларни режалаштириш ва ўтказишда ўрганувчиларга қийинчиликлар ошириб борилиб ва уларнинг янада қийин ҳаракатларни олиб боришга тайёрлашни назарда тутди. Яъни, бўлинмаларни катта ҳажмдаги

ўқувларда иштирок этишидан аввал бир неча мустақил ўқувлар ўтказиш зарур ҳисобланади. Мустақил ўқувлар қисм ва бўлинма командирлари томонидан кучайтириш воситаларисиз ўтказилиб, уларни маълум жанг турида ўз кучлари билан ҳаракатлар олиб боришига тайёрлаш мақсадида ташкиллаштирилади.

Бу ўқувлар жанговар жипслалиш ва тактик вазифаларни бажаришнинг дастлабки поғонаси ҳисобланади.

Взвод ва роталар билан мустақил тактик ўқувлар асосан 3 та мавзу бўйича ўтказилади: взвод (рота) ҳужумда, мудофада ва чекинишда [4].

Ҳужумда бўлинмаларнинг ҳамла давридаги ҳаракатлари, ҳаракат ва ўт очишни мувофиқлаштириш масалалари, бошқарув, ҳаракатларни объект ва марралар бўйича уйғунлаштириш, мудофада – мудофаа позицияларини танлаш, ташкиллаштириш ва эгаллаш, душман ҳамласини қайтариш масалалари, чекинишда – оралиқ марраларини танлаш, ташкиллаштириш ва эгаллаш, ҳамда дастлабки позицияларга чекиниш масалалари бўйича ташкил қилинади. Взвод ва рота билан ўқувларнинг **50%**дан кўпроғи тунда ва кўриниш чекланган шароитларда ўтказилади.

Бошқа қўшин турлари бўлинмаларининг тактик ўқувлари (артиллерия, мухандис ва бошқалар), махсус вазифалардан ташқари, пиёда ва танклар билан ҳамкорликка, очик ва паст-баланд жойлардаги жипс ҳаракатларга, маршни амалга оширишга, кечувни таъминлашга, позицияларни фортификация жиҳатидан жиҳозлаш масалаларига алоҳида эътибор қаратилади. Ўқувлар режасида, шунингдек ҳарбий техникаларга хизмат кўрсатиш, радиацион ва кимёвий разведка олиб бориш, ОҚҚ дан ҳимояланишни ташкиллаштириш, биринчи тиббий ёрдам кўрсатиш ва ярадорларни эвакуация қилиш масалалари ҳам назарда тутилади.

Қисм ва бўлинмаларда **ҳамкорликдаги ўқувлар** (жанг турлари бўйича) кучайтирувчи воситалар билан рота ва бтгр таркибида ўтказилади. Бундай ўқувларда кўпроқ вақт турли қўшин турлари бўлинмаларнинг ҳамжихатликдаги ҳаракатларига, шунингдек узлуксиз ҳамкорликни ташкиллаштириш ва таъминлашга ажратилади. Отделения-батальон бўғинида бу ўқувлар, асосан бир томонлама бўлади. Ўқувлар давомида яхши ўзлаштирилмаган ҳаракатлар усул ва услублари, баъзида эса бутун босқичлари такроран бажарилиши

мумкин. Бригада ва дивизиялар билан ўтказиладиган ўқувлар одатда икки томонлама бўлади. Бундай ўқувлар “тревога” бўйича қўзғалиш ва белгиланган ҳудудга чиқиш билан бошланади.

Мажмуавий ўқувлар бир нечта мавзулар бўйича ўтказилиб, моҳияти жихатидан ҳар хил ҳаракат турларини ёки вазиятларни ўз ичига олади. Мақсад тактик вазифаларни бажариш ва белгиланган тайёргарлик даражасига эришишдан иборатдир.

Текширув ўқувларини мақсади қисм ва бўлинмаларнинг жанговар малакаларини аниқлашдан иборат бўлиб, асосан мажмуавий мавзу бўйича нотаниш ҳудудда, вазиятни аста-секинлик билан мураккаблаштириш, баъзи босқичларида жанговар от ўчиш билан ўтказилади.

Мажмуавий ва текширув ўқувлари одатда икки томонлама, ёки бир томонлама ҳаракатланаётган душман билан ўтказилади.

Взвод, рота ва батальон билан мустақил, биргаликда, мажмуавий, кўргазмали ва тажриба ўқувлардан ташқари жанговар тайёргарлик вақтида ва текширув ўқувлари давомида аниқланган камчиликларни бартараф этиш, ҳаракатларни янги усуларини амалда синаб кўриш ва тактик нормативларни амалий ўзлаштирилганини текшириш мақсадида ҳам ўтказилади.

НАТОга аъзо давлатларда батальон тактик ўқувларини ўтказиш учун одатда, ўқув раҳбари, раҳбарнинг ОҚҚ қўлланишини имитацияси ва ундан ҳимояланиш бўйича ёрдамчиси (унинг ўзи раҳбарият штаби бошлиғи), бундан ташқари душман ҳаракати, таъминот, техник қисм, алоқа ва қурол-яроқ бўйича ёрдамчилари, ҳар бир взвод бўйича, шу жумладан “душман” бўлинмаси учун воситачилар тайинланади.

Алоқани таъминлаш учун раҳбарият, батальон командири, бўлинмалар ва душман радиотармоқлари ташкиллаштирилади.

Шахсий таркибни ахлоқий-руҳий тайёргарлигини ошириш мақсадида АҚШ қўмондонлиги томонидан ўқув ҳудудини махсус жиҳозлашга жиддий эътибор қаратилади. Ўқув майдонини муляжлар, шикастланган танклар, талофат кўрган автоколонналар, уруб туширлаган самолётлар жойлаштирилади, шу билан бирга вайрон қилинган аҳоли пунктлари ва бузилган кўприклар барпо қиланади. АҚШ ҚҚ ФМ 2-01.3 дала низомида “дала қўрқинчли кўринишга эга

бўлиб ва урушга тайёргарлик кўраётган инсонларда тегишли таасурот қолдириши керак" деб айтиб ўтилган [4].

Ўқув ўтказиш учун ўқув ғояси ва режаси ишлаб чиқилади, умумий ва хусусий вазият, ҳамда ўқувни босқичлари бўйича томонлар ва воситачилар ҳаракатлари берилади. Қўшимча равишда илова кўринишида разведка, воситачилар ишлари бўйича, моддий-техник таъминот режалари, ҳамда душман ҳаракатини кўрсатувчи томонга умумий кўрсатмалар ва ўқувни ривожланиш жараёни график тасвирланган ҳаритаси тузилади.

АҚШ армияси қўмондонлиги кичик бўлинмаларни тайёргарлиги натижаларини баҳолашга катта аҳамият бермоқда. Масалан, бўлинма таркибида асосий мавзулар ўтказиб бўлингандан кейин, батальон командири ёки юқори бошлиқ томонидан синов, яъни икки кунлик икки томонлама мажмуавий мавзу бўйича тактик ўқув ўтказилади. Кўпинча ушбу ўқувда батальон бошқа қўшин турлари бўлинмалари билан кучайтирилади. Текширувнинг мақсади – шахсий таркибнинг жанговар вазифаларни бажаришга тайёргарлик даражасини аниқлаш, кейинчалик бартараф қилиш учун камчилик ва заиф жойларини топиш, ўқитишдаги ижобий тажрибани умумлаштиришдан иборат бўлади.

Ўқувлар давомида батальон (рота) ни жанговар ҳаракатларнинг қийин шариотда ҳар хил турдаги ҳаракатлари, командирларнинг разведкани ташкиллаштириш ва олиб бориш маҳоратлари, исёнчилар ва душманнинг диверсион-разведка гуруҳларига қарши курашиш билимлари жанговар шароитнинг шиддатли ўзгариш мобайнида текширилади.

Бундан ташқари, ўқувнинг баъзи босқичларида ўт очиш кўникмаларини текшириш учун жанговар отиш ўтказилаши мумкин.

XXI аср бошигача ўқувларни ва бўлинмаларни баҳолашда аниқ бўлимларга баллар қўйилар эди, яъни моддий қисмни тайёргарлигига, командир ва бўлинмаларнинг ўқувнинг босқичлари бўйича ҳаракатларига, текширалаётган батальон (рота) га берилган бўлинмалар ҳаракатларига, урилган нишонларнинг сонига (агар жанговар ўт очиш ўтказилган бўлса) ва бошқалар.

АҚШ ҳарбий мутахассислар бир неча бор таъкидлаб ўтганидек, мавжуд тактик ўқувларни текшириш методикаси ва натижаларини

баҳолаш жуда ҳам мураккаб. Бунда асосий эътиборни мазмун-моҳиятга эмас, балки бўлинмаларнинг ҳаракатларига урғу берилмоқда. Ушбу камчиликларини бартараф этиш мақсадида АҚШ армияси қўмондонлиги ХХІ аср бошида шахсий таркибни, қолаверса бўлинмаларни тактик ўқув учун баҳолаш тизимини ўзгартирди. Янги тизимнинг асосида “қониқарли” ва “қониқарсиз” баҳоланади.

Тактик ўқувлардан олдин батальон (рота) ўқувларининг натижаларини баҳолаш бланка-варақалари тайёрланади. Бланкалар қуйидаги бўлимлардан иборат: бўлинманинг ҳаракатлари баҳоси, жангнинг ҳар бир элементи (қисми) учун баҳо ва кўрсатмалар. Ротада взводлар ҳаракатлари баҳоланади, батальонда – роталар. Мисол учун, ротада баҳолаш учун бўлинмаларнинг ҳамладаги ҳаракатлари, душманнинг мудофааси ичкарисадаги ҳаракатлари, душманнинг қарши ҳамласи қайтариш, эгалланган объектни мустаҳкамлаш, тунги ҳаракатлар ва бошқалар [2].

Баҳони ротадаги воситачи бўлинмаларнинг ҳаракатлари натижаларига кўра чиқаради, бунда у шу ва бошқа вазифаларни бажаришга қанча бўлинма қатнашганини кўрсатади ва ушбу вазифани бажариш натижалари бўйича умумий баҳони қўяди. Масалан, жангнинг қайси бир босқичида учта взвод қатнашган ва улардан иккитаси вазифани яхши бажарган, ушбу ҳаракатлари учун рота қониқарли баҳасини олади. Бундан ташқари воситачи баҳолаш варақасида жангнинг ҳар бир элементи (қисми) учун ўзининг алоҳида кўрсатмалар беради.

Ротага умумий баҳо қўйилгандан кейин воситачи рота олдида баҳони асослаб беради (агар керак бўлса) ва ротанинг жанговар тайёргарлигига таъсир қиладиган камчиликларни бартараф қилиш учун кўрсатмалар беради.

Батальонни баҳолаш варақаси юқори бошлиқ томонидан тўлғизилади. Бунда роталарнинг ва умуман батальоннинг ҳаракатлари баҳоланади. Батальонни баҳолаш варақаси ротани баҳолаш ведемостидай бўлиб, аммо бунда батальонни ҳаракатлари алоҳида қайд қилинади ва ҳар бир рота алоҳида қилиб кўрсатилади.

Баҳолаш варақасида батальон ҳаракатларида қатнашган бўлинмалар сони кўрсатилади. Баҳо қўйишда қуйидаги тартиб асосланилади: агар қўйилган вазифа билан бўйсинувчи

бўлинмаларнинг 2/3 қисми уддалаган бўлса, ундай бўлса юқори бўлинма “қониқарли” баҳо олади.

Катта воситачи батальоннинг баҳолаш варақасини ҳулосасига илова қилиб ўзининг кўрсатмаларини (баҳоларни) далилларни келтиради ва программаларида назарга олинган шахсий таркибни тайёргарлиги учун дарслари бўйича керакли кўрсатмалар беради.

Чет эл ҳарбий нашрларида ушбу текшириш тизими юқоридаги командирларнинг ўз қўл остидаги бўлинмаларнинг тайёргарлиги бўйича жавобгарлигини оширади деган мулоҳазалар билдирилмоқда. Айни вақтда, ушбу тизим маълум камчиликлар эга, яъни бунда ноҳолислик элементлари мавжуд ва шунинг учун янада такомиллаштиришга муҳтожлик бор деб ҳиссобиламоқда [1].

АҚШнинг 2010 йили январ ойида эълон қилинган “АҚШнинг глобал пешқадамлигини сақлаш. XXI асрда қуроли кучлар учун устуворликлар” янги мудофаа стратегияси бўйича ҳозирги вақтда АҚШ ҚКнинг 26 та дислокация ҳудудлари бирлаштирилиб ва улар асосида 12 та йирик умумий мақсадга қаратилган ҳарбий базалар ташкиллаштирилмоқда. Ҳар бир ҳарбий базада операцияларга тайёрлаш мажмуаси (моделлаштириш ва симуляция маркази) тузилиб, АҚШ ҚКнинг бошқарув органлари ва бирлашма ва қисмларини тезкор ва жанговар тайёргарлик тадбирларини моделлаштириш ва симуляция воситаларини ишлатиш билан таъминлаб беради [4].

Ўтган йилнинг 29-30 июлида Ўзбекистон Республикаси Қуроли Кучлари делегациясининг АҚШга ташрифи давомида АҚШ ҚКнинг Марказий қўмондонлигининг ҚҚ 3-армиясини штабидаги операцияларга тайёрлаш мажмуаси билан танишдилар. Ушбу мажмуа одатда иккита бўлимдан ташкил топган, яъни моделлаштириш ва симуляция қилиш (ҳарбий хизматчиларни тайёрлашни ташкиллаштириш) ва техник таъминот (тармоқларни тузиш ва ишлатиш).

Мажмуанинг асосий фарқи унинг ҳаракатчанлигида, яъни барча жиҳозлар қисмларга ажратилади ва ташишга мойил. Ушбу мажмуа АҚШлари ҚКнинг Марказий қўмондонлигининг ҚҚ штабини Форс кўрфази давлатларида ўтказилган кўплаб қўмондонлик штаб тактик ўқувларини таъминлаб берган.

Америкалик ҳарбийлар асосий диққатни мавжуд ва истиқболдаги тактик тизимларни бирлаштириш тизимига қаратмоқдалар, яъни бўлинмалар ҳаракатларини ўйнаш ва маълумотларни қабул қилишни реал вақт тартибида, ҳамда ҳар хил маълумотлар базаси ва манбааларининг имкониятларини ишлатишга.

Шунингдек, ташриф чоғида, **MAKO (Multi-Agent Knowledge Online)** дастурининг имкониятлари АҚШлари ҳудудида фавқулоддаги ҳолатларга таъсир қилиш учун ишлатилмоқда ва турли компьютер тизимларини ҳамкорлиги ҳисобига тезкор хизмат (агентлик) ларнинг маълумотлар базаси реал вақтда ишлатилишига имконият беради. Дастур автоматик равишда маълумотларни бирлаштириш ва командирлардан тортиб то бўйсунувчиларгача қарор қабул қилиш ва ушбу ҳолатга таъсир этиш учун ҳар хил алоқа тизимларини ва компьютерларни ишлатади [5].

Дастурда қуйидаги таркибий қисмлар ҳамкорлик қилиши мумкин, яъни бўлинмаларнинг жойлашуви кўрсатилиши, геоинформацион тизимлар (мисол учун Google Earth, Open Layers ва бошқалар), маълумотлар базаси.

Операцияларга тайёрлаш мажмуасида жанговар группа-взводни тайёрлаш учун **VBS2** – симуляция мажмуаси ишлатилмоқда.

VBS2 симуляция - бу интерактив 3 ўлчамли ўқитиш тизими бўлиб, юқори даражадаги архитектурларни қўллаб-қуватловчи, виртуал макондаги ҳарбий ҳаракатлар ўтказиш имконини берувчи, ҳамда бўлинмаларини тоғ ва шаҳар шароитларида, куннинг ҳар хил вақтида, шунингдек турли об-ҳаво шароитида жанговар ҳаракатларни моделлаштириш имконига эга [6].

Россия Федерация ҚК да ҳам, яъни Нижний Новгород шаҳри яқинида яқин келажакда истиқболли маркази очилиши кўзда тутилган, ушбу марказни тузишда **“Рейнметалл”** немец фирмаси қатнашмоқда. Марказ ўқитиш мажмуаси ва тизими билан жиҳозланади, яъни ғарб давлатларидаги ҳозир кундаги марказларида тайёргарлик олиб борилаётгани сингари.

Тактик ўқувлар бригадага қадар машғулотларда ташкиллаштирилади, шахсий таркиб билан аниқ ҳудудда, умумий виртуал майдонда машғулотлар - машқ воситаларида, бригада

командири ўзининг барча бўйсунувчиларини кўриши ва бошқариш имконини беради.

Шундай марказ ҳозирда **Мулино** аҳоли пунктида жойлашган. Твер шаҳрида Ҳаво-космос мудофааси академияси қошида эса ушбу марказ учун техник воситалар ишлаб чиқариш йўлга қўйилган [3].

Ушбу марказларнинг асосий вазифаси – мутахассис ҳарбий хизматчилар (ЖМ экипажлари) ни тайёрлаш. Буларда функционал мажбуриятларни бажариш ўргатилмоқда, шунинг учунки кейинчалик қўшинларда секция, экипаж ва ҳисоб жипслашув босқичини тезроқ ўтиш учун.

Бироқ ушбу марказда жанговар тайёргарлик нафақат алоҳида жангчини тайёрлашга мўлжалланган, бундан ташқари бутун бўлинма ёхуд қўшилмагача тайёрланаяпти. Бўлинмаларни тайёрлаш учун ахборот технологиялари барча об-ҳаво шароитларини имитация қилган ҳолда ўтказилмоқда. Ҳар йили ушбу марказ орқали 9 гача умумқўшин бригадаси тайёргарликдан ўтмоқда.

Икки томонламали тактик ўқувларда ўт очишни лазерли имитаторлар билан ўтказиш учун марказ штатида ШБХДдан ташкил топган батальон мавжуд бўлиб, улар чет эл армиялари тактикасига хос хусусиятли ҳаракатлар олиб борадилар.

Бундан ташқари, ушбу марказда тренажёрлар мавжуд. Мажмуавий тренажёр ўз ичига мотоўқчи ёки танк батальонини барча кучайтириш воситалари билан, яъни артиллерия, ҳавоҳужуми мудофааси бўлинмалари, танкга қарши бўлинмалар, вертолёт авиацияси.

Бу мукамал мажмуа, нафақат қўшин турлари орасида жипслашишни имкониятини беради, шу қаторда турлараро тайёргарликни ўқатишни ҳам.

Мажмуавий тренажерда ўргатиш давомида командир ўзининг ташшабускорлигини кўрсатиши мумкин, шунингдек у томонидан фикрлаш доираси ва ноанъанавий услусларни ишлатиш имконини беради.

Манёвр, айланиб ўтиш ва қуршаб олишни бажариш - бу командирнинг тизгинида бўлади. Асосийси шуки, яъни командир оз вақт ичида жанговар вазифани бажаришни бир қанча вариантларини ўтказиши мумкин.

Ўқитиш дастурига Афғонистон тажрибаси ҳам киритилган, шунингдек марказда Россия қуроли кучлари ва хориж ҳарбий тажрибасини ўрганиш ва амалиётга киригизиш бўлими ташкил қилинган [3].

Марказда ўқувларни таҳлил қилиш учун махсус бўлинма, яъни таҳлил қилиш гуруҳи ташкил қилинган. Ушбу гуруҳ қисқа вақт ичида кўп ажралиб турган ҳатоларни, вазифани бажаришдаги ижобий томонларни, ҳамда ўрганувчиларни ҳаракатларини тўлиқ таҳлилни тайёрлаб беради.

Шундай қилиб, ўрганувчилар шу ернинг ўзида ўз ҳаракатлари учун йўл йўриқ ва баҳо оладилар.

Хулоса ўрнида шуни айтиб ўтиш зарур, АҚШ қўларининг операцияларга тайёргарлик кўриш мажмуаси ва РФ қўларини жанговар тайёргарлик маркази фаолиятини таҳлили моделлаштириш ва симуляция қилиш мажмуавий дастурларини истиқболли ривожланишини кўрсатмоқда.

Шу асосда Ўзбекистон Республикаси қуроли Кучлари келажақда ушбу марказлар билан ҳамкорликдаги ишлар заруриятини белгилаб беради.

ФЙДАЛАНИЛГАН МАНБАЛАР:

1. Интернет маълумотлари: 1. <http://www.mk.ru> (24.04.2023).
2. Материалы международной-научно-общественной конференции. Космическое мировоззрение – новое мышление XXI века. <https://books.google.co.uz/books?isbn 5041561893.html> (мурожаат санаси: 03.05.2023);
3. Турдалиев К.Т. "Основы управления войсками" 2005 год Учебное пособие
4. The New York Times - 2011 yil 1 may
5. Virtual jangdan haqiqiy saboqlar - BBC News - 2008 yil 29 avgust
6. Topeka Capital-Journal - 2008 yil 25 aprel

JANGOVAR HARAKATLARNI, ISHTIROK ETAYOTGAN HARBIY XIZMATCHILARNI RUHIY HOLATIGA TA'SIRI

Djo'rayev Inobjon Turdiqulovich

*O'zbekiston Respublikasi Harbiy xavfsizlik va davlat mudofaasi universiteti
dotsenti*

«Harbiy xizmatchilarning axloqiy-ruhiy tayyorgarligini oshirish ishlari "Yuksak jangovar ruh - askarning yengilmas kuchi, armiyaning qudratidir!" degan konseptual g'oya asosida amalga oshirilsin» .

O'R prezidenti Sh.M.Mirziyoyev. 2022 yil « 8 » sentyabr

Annotatsiya: Ushbu maqolada jangovar harakatlarning harbiy xizmatchilar ruhiyatiga ko'rsatadigan salbiy ta'siri, jumladan, stress, ruhiy charchoq, post-travmatik stress buzilishi (PTSD) va axloqiy shikastlanish kabi psixologik muammolar tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada bu muammolarning oldini olish va ularni yengishda jamoaviy birlik, professional tayyorgarlik va komandirlarning roli kabi omillarning ahamiyati yoritilgan. Maqola yakunida jangdan keyingi psixologik va ijtimoiy rehabilitatsiya dasturlari harbiy xizmatchilarning jamiyatga qaytishi uchun naqadar muhim ekanligi ta'kidlanadi. Maqola harbiy psixologiya va sotsiologiya sohasidagi mutaxassislar, shuningdek, keng jamoatchilik uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlari: Harbiy psixologiya, jangovar stress, psixologik yordam, ruhiy travma, ptsd (post-travmatik stress buzilishi), ruhiy charchoq, axloqiy shikastlanish (moral injury), rehabilitatsiya, ijtimoiy yordam, jamoaviy birlik, komandir roli, professional tayyorgarlik.

Mavzuning dolzarbligi: Jangovar harakatlarning harbiy xizmatchilar ruhiyatiga ko'rsatadigan ta'siri zamonaviy harbiy psixologiya va sotsiologiyaning eng muhim masalalaridan biridir. Zamonaviy yondashuv harbiy xizmatni nafaqat jismoniy, balki psixologik tayyorgarlikni ham o'z ichiga olishi kerakligini ta'kidlaydi. Xizmatga qabul qilishda nomzodning psixologik xususiyatlarini o'rganish va jangovar tayyorgarlik jarayonida stressga chidamlilikni oshiruvchi treninglarni o'tkazish bugungi kunda ajralmas qism hisoblanadi. Jangovar harakatlar tugagandan so'ng esa harbiy xizmatchilarning jamiyatga qaytishini osonlashtirish uchun tizimli psixologik rehabilitatsiya dasturlarini amalga oshirish muhimdir. Bu nafaqat

shaxsning o'ziga, balki oilasiga, jamiyatga va umuman davlatning mudofaa qobiliyatiga ham bevosita ta'sir qiladi.

Maqsad: Jangovar harakatlar sharoitida harbiy xizmatchilarda yuzaga keladigan ruhiy-psixologik o'zgarishlarni keng qamrovli tahlil qilish. Bunda harbiy xizmatchilar duch keladigan stress, post-travmatik stress buzilishi (PTSD), axloqiy shikastlanish va boshqa psixologik muammolarning mohiyatini ochib berish ko'zda tutiladi.

Jangovar harakatlarning axloqiy-ruhiy holatga salbiy ta'siri quyidagi turlarga bo'linadi:

Stress va travma, stress — inson organizmining haddan tashqari zo'riqish, salbiy emotsiyalar yoki oddiygina zerikishga bo'lgan javob reaksiyasidir. Stress chog'ida inson organizmi yechim izlashga undaydigan adrenalin gormoni ishlab chiqaradi. Kichik miqdordagi stress hamma uchun kerak, chunki bu kishini fikrlashga, muammodan chiqish yo'lini topishga undaydi, stresssiz hayot zerikarli bo'lar edi. Boshqa tomondan, agar stress juda ko'p bo'lsa, tana zaiflashadi, kuchsizlanadi va muammolarni hal qilish qobiliyatini yo'qotadi, jang sharoitida harbiy xizmatchilar doimiy stress, o'lim xavfi, do'stlarining yo'qotilishi, vahima va noaniqlik kabi omillar bilan yuzmayuz kelishadi. Bu jangovar stressdan keyingi travmatik buzilish (PTSD) kabi jiddiy ruhiy kasalliklarga olib kelishi mumkin.[1]

Ruhiy charchoq, uzoq davom etgan harbiy operatsiyalar uyqusizlik, ishtahasizlik, diqqatni jamlay olmaslik va depressiyaga sabab bo'ladi. Ruhiy charchoq (mental yoki emotsional charchoq) — bu uzoq davom etgan stress, bosim yoki hissiy yuklamalar natijasida paydo bo'lgan ichki toliqish holatidir. U vaqt o'tishi bilan jiddiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Quyida ruhiy charchoqning asosiy oqibatlari keltirilgan:

Konsentratsiya va xotira muammolari, diqqatni jamlash qiyinlashadi, unutuvchanlik kuchayadi, Uyqusizlik yoki teskari holat – ortiqcha uyqu, tushkun tushlar, tunda tez-tez uyg'onish, ertalab hushyor turish qiyinlashadi

Depressiya va tashvish holati, kayfiyatning tez o'zgarishi, o'zini keraksiz, befoyda his qilish, hayotdan zavq ololmaslik, doimiy xavotir va negativ fikrlar. Bu esa jangchining jismoniy va aqliy imkoniyatlarini pasaytiradi. [1]

Axloqiy dilemmalar, Axloqiy dilemma — bu ikkita yoki undan ortiq axloqiy jihatdan teng darajada muhim bo'lgan qadriyatlar yoki harakatlar o'rtasida tanlov qilishga majbur bo'lish holatidir. Bunday vaziyatda qanday qaror qabul qilmasin, u boshqa bir axloqiy prinsipga zid keladi yoki uning oqibati salbiy bo'lishi mumkin. Ya'ni, to'g'ri yoki noto'g'ri, yaxshi yoki yomon deb aniq aytish qiyin bo'ladi. Harbiy xizmatchilar misolida esa bu dilemmalar yanada og'irroq bo'ladi:

Komandirning buyrug'i insoniy qadriyatlarga zid kelishi mumkin. Jangda begunoh odamlarga zarar yetkazmaslik va o'z bo'linmasini himoya qilish o'rtasidagi tanlov.

Bu vaziyatlar harbiy xizmatchilarda axloqiy shikastlanish (moral injury) deb ataluvchi chuqur psixologik travmalarga olib kelishi mumkin.

Harbiy xizmatchilarning ruhan mustahkamligini ta'minlash omillari, o'zaro yordam va jamoaviy birlik:

Harbiy xizmatchilarning ruhiy mustahkamligini ta'minlashda o'zaro yordam va jamoaviy birlik asosiy omillardan biri hisoblanadi. Jang maydonida har bir askarning hayoti uning yonidagi do'stiga bog'liq bo'ladi. Bu esa o'z-o'zidan kuchli jamoaviy ruhni shakllantiradi. Jangovar stress va travmalar shaxsda kuchli ruhiy tushkunlikni keltirib chiqarishi mumkin. Bunday paytda jamoaviy birlik emotsional qo'llab-quvvatlash manbayi vazifasini o'taydi. Bir-birining ahvolini tushungan sheriklar ochiq muloqot qilish, o'z his-tuyg'ularini bo'lishish imkonini beradi. Bu esa ruhiy yukni yengillashtiradi va depressiya rivojlanishining oldini oladi. Kuchli jamoada har bir a'zo umumiy maqsad uchun birgalikda kurashadi. Bu shaxsiy qo'rquvdan ustun keladigan umumiy mas'uliyat hissini uyg'otadi. Har bir askar o'zining harakatlari nafaqat o'ziga, balki butun guruhning muvaffaqiyatiga ta'sir qilishini biladi. Bu esa uni ruhiy jihatdan kuchaytiradi va qat'iyatini oshiradi.

Harbiy psixologiyada bu omillar "birlamchi guruh" (primary group) deb ataladi va uning ta'siri shaxsiy qahramonlikdan ko'ra muhimroq hisoblanadi.[2]

Professional tayyorgarlik: Malakali tayyorgarlik harbiy xizmatchiga o'zining qobiliyatlari va o'quv-mashg'ulotlar davomida orttirgan ko'nikmalariga ishonch hosil qilishiga yordam beradi. Jang maydonida qanday vaziyatga tushishidan qat'i nazar, u oldindan o'ziga ishonch bilan harakat qiladi. Bu esa noaniqlik va qo'rquv tufayli yuzaga keladigan xavotir darajasini sezilarli darajada kamaytiradi. O'ziga ishongan jangchi stressli vaziyatlarda ham to'g'ri qaror qabul qila oladi. Harbiy xizmatchilar doimiy ravishda takrorlanadigan mashg'ulotlar orqali ayrim harakatlarni avtomatizm darajasiga olib chiqadilar. Xavfli vaziyat yuzaga kelganda, ular o'ylamay turib to'g'ri harakatni amalga oshirishga o'rganadilar. Bu jarayon miyaga og'irlik qilmaydi, aksincha, shaxsga qaror qabul qilish uchun qo'shimcha vaqt beradi va bu esa vahima va tartibsizlikning oldini oladi. Zamonaviy professional tayyorgarlik faqatgina jismoniy mashqlarni o'z ichiga olmaydi. U ruhiy barqarorlikni oshirishga qaratilgan maxsus psixologik treninglarni ham o'z ichiga oladi. Bu treninglarda harbiy xizmatchilar stressli vaziyatlarni simulyatsiya qilish, qo'rquvni nazorat qilish va hissiyotlarni

boshqarishga o'rganadilar. Bu amaliyotlar ularni haqiqiy jang sharoitlariga ruhiy jihatdan tayyorlaydi.

Komandirlarning roli, komandirning adolatli bo'lishi harbiy xizmatchining unga nisbatan ishonchini kuchaytiradi. Agar askar o'z komandiri uni adolatli baholasa, uning manfaatlarini himoya qilsa, doim uning yonida tursa, o'zini xavfsiz his qiladi. Adolatsizlik esa aksincha, norozilik, isyon va ruhiy tushkunlikni keltirib chiqarishi mumkin. Adolatli komandirga ishongan askar uning buyrug'ini so'zsiz bajarishga va og'ir sharoitlarda ham o'z burchini ado etishga tayyor bo'ladi.

Komandir shunchaki buyruq beruvchi emas, balki guruhning yetakchisidir. U jangovar sharoitda o'z shaxsiy jasorati va bosiqqligi bilan askarlarga namuna bo'lishi kerak. Agar komandir xavfli vaziyatda vahimaga tushmasa, to'g'ri qaror qabul qilsa, askarlar ham unga ergashadi. Bu ularning ruhiyatini ko'taradi va qat'iyatini mustahkamlaydi. Komandirning jasorati, qiyinchiliklarga bardoshlilik va o'ziga ishonchi askarlar uchun eng kuchli motivatsiya manbai bo'la oladi.[2]

Komandir va askar o'rtasidagi ochiq muloqot juda katta ahamiyatga ega. Qo'mondonning o'z bo'linmasi bilan muntazam gaplashishi, ularning muammolarini tinglashi va his-tuyg'ulariga e'tibor berishi askarlar o'zlarini qadrlanganini his qilishlariga yordam beradi. Bunday muloqot orqali komandir har bir askarning ruhiy holatini kuzatib borishi, muammolar yuzaga kelishidan oldin ularning oldini olishi va kerakli yordamni tashkil qilishi mumkin. Bu esa, o'z navbatida, jamoaviy birlikni mustahkamlaydi va psixologik zo'riqishlarni kamaytiradi.

Ruhiy reabilitatsiya va qo'llab-quvvatlashga qiyidagi yordamlarga bo'linadi:

Psixologik yordam: Jangovar harakatlar tugagandan so'ng harbiy xizmatchilarga psixologik yordam ko'rsatish tizimini yo'lga qo'yish zarur. Bu harbiy xizmatchilar jang maydonidan qaytgandan so'ng darhol amalga oshiriladi. Maqsad, kuchli stressdan kelib chiqadigan shok va vahima holatini bartaraf etish. Bu bosqichda mutaxassislar suhbat orqali ularning holatini baholaydi va tinchlantirish choralarini ko'radi. Mutaxassislar (psixologlar, psixoterapevtlar) yordamida travmalarni yengish va jamiyatga moslashish jarayonini tezlashtirish mumkin.

Ijtimoiy yordam: Harbiylar xalq tinchligi va xavfsizligi uchun o'z hayotini xavf ostiga qo'yadi. Ularga ijtimoiy yordam ko'rsatish jamiyatning ularning xizmatlaridan minnatdor ekanligining amaliy ifodasidir. Jang maydonidan qaytgan harbiylar ko'pincha ruhiy va hissiy muammolar bilan kurashadi. Ish topish yoki moliyaviy muammolar kabi qo'shimcha stresslar bu yukni yanada oshirishi mumkin. Ijtimoiy yordam esa bu yukni yengillashtiradi. Ko'p

hollarda harbiylar uzoq muddat davomida uyidan uzoqda bo'ladi va ularning oilalari qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Moddiy yordam oilalarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashga yordam beradi. Ta'lim imtiyozlari harbiylarning farzandlari uchun sifatli ta'lim olish imkoniyatini yaratadi. Bu ularning kelajagiga sarmoyadir va oila tinchligini ta'minlaydi.[2]

Xulosa: Jangovar harakatlar harbiy xizmatchilar uchun qiyin sinovdir, biroq to'g'ri tayyorgarlik, qo'llab-quvvatlash va reabilitatsiya tizimi orqali ularning **axloqiy-ruhiy holatini barqaror ushlab turish mumkin**. Bu maqola, harbiy xizmatni insonparvarlik tamoyillari asosida tashkil etish, ya'ni har bir askarning nafaqat jismoniy, balki psixologik salomatligini ham himoya qilish muhimligini ta'kidlaydi. **Harbiylar ruhiyatiga g'amxo'rlik qilish** davlatning mudofaa qobiliyatini mustahkamlashga, oilalarning tinchligini ta'minlashga va jamiyatning o'z himoyachilarini qadrlashiga xizmat qiladi.

Ushbu mavzu har doim dolzarb bo'lib qolishi va unga **davlat va jamiyat tomonidan doimiy e'tibor qaratilishi** lozim. Chunki Vatan tinchligi uchun jonini xavfga qo'yganlarning psixologik sog'lomligi va jamiyatga to'laqonli qaytishi umumiy farovonlikning muhim shartidir

UMUMIY ADABIYOTLAR:

1. Muallif: Lt. Col. Dave Grossman On Combat: "The Psychology and Physiology of Deadly Conflict in War and in Peace"
2. Muallif: Sebastian Junger "Tribe: On Homecoming and Belonging"
3. Berdimurodovich, S. S. (2025). CHET EL DAVLATLARINING RADIATION, KIMYOVIY, BIOLOGIK MUHOFAZA MASHG'ULOTLARIDA FOYDALANILADIGAN ZAMONAVIY TRENAJYORLAR. *Universal Science Perspectives International Scientific Practical Journal*, 1(1).

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA BUXORO HUNARMANDCHILIGI VA SAVDO-SOTIQ TARAQQIYOTI

Panjiyev.N.B

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Tarix yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Amir Temur va temuriylar davrida Buxoro hunarmandchiligi va savdo-sotiq jarayonlarining rivojlanishi yoritiladi. Tarixiy manbalar asosida hunarmandchilik tarmoqlarining tiklanishi, savdo yo'llari xavfsizligi va xalqaro bozorlardagi Buxoro mahsulotlarining o'rni tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Buxoro hunarmandchiligi, Amir Temur, temuriylar davri, savdo-sotiq.

Kirish: Qadimgi va o'rta asrlarda Buxoro hunarmandchiligi Sharq va G'arbda mashhur bo'lgan. Mo'g'ullar istilosi davrida ko'plab hunarmandchilik tarmoqlari yo'qolib borgan bo'lsa-da, Amir Temur va temuriylar davrida ular qayta tiklandi. Bu davrda Buxoro va Samarqand Buyuk Ipak yo'li bo'yicha savdo markazlariga aylandi.

Metodologiya: Maqola tarixiy-manfaviy tahlil va taqqoslash usullaridan foydalanib yozildi. Asosiy manbalar sifatida Rashididdin, "Temur tuzuklari", Boburnoma, shuningdek, zamonaviy tarixchilarning tadqiqotlari o'rganildi.

Adabiyotlar sharhi: Rashididdinning "Jome' ut-tavorix" asarida mo'g'ullar davridagi Buxoro matolari haqida batafsil ma'lumot keltiriladi. B.D. Grekov va A.Yu. Yakubovskiy XIV asrdagi hunarmandlar birodarlik uyushmalari faoliyatini tahlil qilgan. "Temur tuzuklari"da savdo yo'llari xavfsizligini ta'minlash, rabotlar va ko'priklar qurish haqida qimmatli ma'lumotlar mavjud. Yevropa va Rossiya arxivlaridagi hujjatlar Buxoro matolarining keng hududlarga tarqalganini tasdiqlaydi.

Tahlil va natijalar: Qadimgi va o'rta asrlarda Buxoro hunarmandlarining mahsulotlari Sharq va G'arbda mashhur bo'lganligi tarixiy manbalarda keltirib o'tilgan. Ayniqsa buxorolik hunarmandlar tayyorlagan matolar mo'g'ullar davridayoq mashhur bo'lib, muarrix Rashididdin yozib qoldirgan ma'lumotlarning birida Buxorodan uch savdogarning Xitoy tomon yo'lga chiqishi, bu vaqtda Chingizxon Shimoliy Xitoyni istilo qilish bilan band bo'lganligi va savdogarlarning Chingizxon bilan uchrashuvi sodir bo'lganligi, savdogarlarning Xitoyga olib borayotgan mahsulotlari orasida zarboft (zarbof) (zar-oltin iplar qo'shib to'qilgan qimmatbaho mato-diss), zandanicha (paxtadan sifatli qilib tayyorlangan va gul bosilgan mato turi-diss), karpas (paxta tolasidan to'qilgan oq rangli baxmal mato-diss) kabi

matolar ham bo'lganligi keltirib o'tiladi. Chingizxon buxorolik savdogarlar mahsulotini ko'rib, garchi ularning qiymati 10-20 dinor atrofida bo'lsada, zarboftning bir bo'lagiga bir bolish (mo'g'ullar davlatidagi pul birligi) oltin, zandanicha, karpas matosining bir parchasiga bir bolish kumush to'lashni buyurganligi keltirib o'tilgan[1, b-187-188]. Ammo, mo'g'ullar istilosi va undan keyingi o'zaro kurashlar jarayonida Buxoroda hunarmandchilikning ko'plab turlari yo'qolib borgan. Amir Temur va temuriylar davrida Movarounnahr siyosiy-iqtisodiy, madaniy jihatdan gullab yashnagan. Mamlakat rivoji va xalq farovonligi uchun Amir Temur hunarmandchilik va savdo-sotiq ishlariga ayniqsa katta ahamiyat qaratgandi. Aynan hunarmandlar va savdo ahlining qo'llab-quvvatlanishi Amir Temurga hokimiyat tepasiga kelishida muhim omil bo'lib xizmat qilgan. Sohibqiron siyosatini uning avlodlari ham davom ettirib, Samarqand, Buxoro, Qarshi, Termiz, Toshkent va kabi buyuk shaharlarni hunarmandchilik ishlab chiqarishi va savdo markazlariga aylantirdilar. Ayniqsa, Buxoro XIV asrning ikkinchi yarmi – XV asrning boshlarida hunarmandchilik va savdo taraqqiy etgan shaharlardan biri sifatida namoyon bo'ldi.

XIV asrning birinchi yarmida Chig'atoy ulusida kechgan voqealiklar shaharlarning va savdo-sotiq munosabatlarining vayron bo'lishiga olib kelayotgan edi. Ana shunday jarayonlarda hunarmandlar o'zlarini himoya qilish uchun ittifoqlar, birodarlik tashkilotlariga birlasha boshladilar. Bu jarayon Movarounnahrda ham sodir bo'lib, Rossiya tarixchi olimlari B.D.Grekov va A.Yu.Yakubovskiylarning ta'kidlashicha, XIV asrda Eron, Kichik Osiyo va O'rta Osiyo shaharlarida hunarmandlarning o'zaro birodarlashgan ittifoq, tashkilotlari shakllangan edi. Ushbu ittifoqlar nafaqat mehnat taqsimotida, balki, siyosiy sohada ham faol bo'lgan. Bunday tashkilotlar manbalarda "Axiy" deb nomlangan. Ularning o'z yig'inlari, o'z shayxlari bo'lib, boshqa Axiy (birodar)lar bilan yaqin aloqada tez-tez chiqishlar qilib siyosiy hayotga katta ta'sir ko'rsatganlar[2, b-105]. Aynan mana shunday tashkilotlar keyinchalik Amir Temurning iqtisodiy qudratiga aylanib borgan. Buning ustiga XIV asr davomida savdo-iqtisodiy munosabatlar asta-sekinlik bilan rivojlanib, turk-mo'g'ul zadagonlarining ayrimlari ham savdo-sotiq, hunarmandchilik ishlab chiqarishiga e'tibor qarata boshlagan. Yirik yer egalari turli shaharlarda ko'chmas mulk, savdo do'konlari, hunarmandchilik rastalari sotib ola boshladilar. Bu holat ularni o'troqlikka o'tish va islomni qabul qilish jarayonini tezlashtirdi. Savdo ishlari va hunarmandchilik tarmoqlari birinchi navbatda Samarqand va Buxoroda rivojlanib bordi[3, b-9-10]. Bu esa o'zaro urushlarga chek qo'yib, mamlakatni birlashtirish tarafdorlarining ko'payib borishini ta'minlagan omillardan biri bo'ldi.

1365 yil sarbadorlar qo'zg'oloni davrida hunarmand va savdo-iqtisodiy munosabatlar vakillarining yetakchilarini qatl etishga qarshi chiqib, Amir Temur savdogarlarning iqtisodiy manfaatlarni himoya qildi. Va buning natijasida Buxoro, Samarqand, Termiz, Shahrisabz shaharlarining qo'llab-quvvatlashiga erishdi[3, b-14].

Amir Temur hokimiyat tepasiga kelgach, u yuritgan oqilona iqtisodiy siyosat natijasida buyuk ipak yo'li bo'ylab savdo-sotiq aloqalari qayta tiklanibgina qolmay, xalqaro savdoda Buxoro, Samarqand, Urganch, Toshkent kabi yirik savdo-hunarmandchilik markazlari emas, balki kichik shaharlar va qishloqlarning ham faol ishtiroki ta'minlandi[4, b-79]. Bu esa, hunarmandchilikning yo'qolib ketgan tarmoqlarining tiklanishiga va yangi sohalarning vujudga kelishiga asosiy turtki bo'lgan. Temur tuzuklarida savdo yo'llarida xavfsizlik masalasi, ichimlik suvi, ko'priklar va rabotlar barpo qilish xususida fikrlar yuritilgan bo'lib, unda; "Yana amr qildimki, xarob bo'lib yotgan yerlarda korizlar qursinlar, buzilgan ko'priklarni tuzatsinlar, ariqlar va daryolar ustiga (yangi) ko'priklar solsinlar, yo'l ustida har manzilgohga rabotlar bunyod etsinlar. Yo'llarga kuzatuvchi va soqchilar qo'ysinlar, har bir rabotga bir nechta odamni joylashtirsinlarki, yo'llarni kuzatish va saqlash ishlari shularga tegishli bo'lsin. Yo'lovchilar mollarini g'aflat bosib, o'g'irlatib qo'ymasliklarining vazifasi ham o'shalarning zimmasida bo'lsin"[5, b-145] - mazmundagi ma'lumotlarni o'qish mumkin.

Mo'g'ullar bosqini arafasida Buxoroda savdo munosabatlarining asosiy mahsulotlarini yetishtirib beradigan hunarmandchilik sohalari taraqqiy etgan bo'lib, ayniqsa ipak matolarni tayyorlash keng taraqqiy etganligi yuqorida keltirib o'tilgandi. O'zaro urushlar natijasida ipakchilik Buxoroda butunlay inqirozga uchragan bo'lib, Amir Temur ipakchilik sohasini Buxoroda yana qayta tiklashga va rivojlantirishga harakat qilgan[6, b-33]. Ayniqsa, hunarmandchilikning to'qimachilik tarmog'i bu davrda ayniqsa taraqqiy etgan. Tuzuklarda temur har bir mamlakatga boradigan savdogarlarni tayin qilganligini keltirib, o'sha mamlakatlardagi ahvoldan xabar berib turishlarini buyurgan. Savdogarlarning sarmoyasi qo'ldan ketib qolsa, xazinadan ularga yordam berilib, o'zlarini tiklab olishlariga ko'maklashilgan[5, b-94-95]. XV asrda O'rta Osiyolik savdogarlar uchun Bokuda sal keyinroq esa Shemaxada Buxorolik savdogarlar uchun karvonsaroylar qurilgan. Ular hozirgi kunga qadar saqlanib qolingan. Buxorodan chiqqan savdo karvonlari Marv-Saraxs-Nishopur-Isfaxon-Bistom-Ray-Kirmonshox-Hamadonga borgan va shu yerdan Hamadon-Shemaxa, Hamadon-Ardabil-Barzand-Bard yo'nalishi, shuningdek, Hamadon-Zenjon-Miyona-Ujan-Tabriz kabi tarmoqlar bo'ylab harakatlanganlar[7, b-28-205].

Buxoro hunarmandlari to'qigan matolar ilk o'rta asrlardayoq mashhur bo'lib, Amir Temur va temuriylar davrida ham bu matolarning shuhrati pasaymagan. Zandanicha matosining Yevropa mamlakatlariga tarqalishi haqida ma'lumotlar saqlanib qolingan bo'lib, tarixiy adabiyotlarda bu matoni XIV-XV asrlarda oddiy aholi sotib olishga moliyaviy ahvoli yo'l qo'ymaganligi bilan bog'liq ma'lumotlar mavjud. Jumladan, Tevton diniy-ritsarlik ordeni arxivida 1401 yilga oid bir hujjat saqlangan bo'lib, orden savdogarlarining zandanicha sotib olish bilan bog'liq ma'lumotlari mavjudligi yuqorida keltirgan fikrlar-mulohazalarimizni tasdiqlaydi. Bundan tashqari, XIV-XV asrlarga oid Rossiyaning Novgorod shahrida arxeologik izlanishlar jarayonida topilgan va qayin po'stlog'iga yozilgan yozuvda bir ayol o'ziga "Zenden - zyadyatsu" matosidan sotib olib berishlarini so'raganligi bilan bog'liq ma'lumotlar topilgan[4, b-151]. Tadqiq etilayotgan davrga oid bu ma'lumotlar Buxoro vohasida hunarmandchilik taraqqiy qilganligi va ayniqsa, zandanicha matosining iqlimiy sharoitlari turli-tuman bo'lgan mintaqalarda birdek qadrlanganligini ko'rish mumkin.

Temuriylar davridan boshlab mashhur bo'lgan matolardan biri bu olacha matosi bo'lib, uni ishlab chiqarishda Buxoro yetakchi o'rinda turgan. Buxoro shahri yaqinidagi Olachabofon qishlog'ida o'z zamonasining mashhur olacha matosi to'qishga ixtisoslashgan hunarmandlar yashagan mavze sifatida tanilgan[4, b-74]. Buxoro Movarounnahrning madaniy markazlaridan biri bo'lib, nafaqat turli-tuman matolar ishlab chiqarishda, balki kiyim-kechaklar tikishda ham asosiy markazlardan biri bo'lgan[8, b-129]. Buxoroda tikib kiyilgan kiyimlar XV asrda Xuroson markazi Hirotda ham urf bo'lgan[9, b-185].

Amir Temur va temuriylar davrida hunarmandchilikning sopolsozlik yo'nalishida o'ziga xos uslublar shakllangan bo'lib, bu davrda Samarqand kulolchiligi Movarounnahrda yetakchi bo'lganligi qayd etib o'tiladi. Buxoro, Shahrisabz shaharlari Samarqand kulolchiligining o'ziga xos xususiyatlarini o'zlashtirgan edi. G'ijduvon usta kulollari Amir Temur va temuriylar davrida o'ziga xos uslubga ega bo'lgan[9, b-131]. Temuriylar davri idishlarini tayyorlash texnikasiga ko'ra monoxrom va polixrom turlarga bo'linadi. Monoxrom turdagi idishni asosiy yorqin foni bo'yicha ko'k rang (kobalt)da naqshlangan yoki qora rang bilan naqshlangan idish ustidan havorang sir berilgan bo'lib u ancha kam uchraydi. Polixrom turi esa ko'k (kobalt) to'q jiggar rang va havorang bo'yoqlar namoyonidir. Ushbu turdagi noyob idishlar arxeologik tadqiqotlarda Amir Temur davlatining barcha yirik markazlari singari Buxorodan ham topib o'rganilgan[4, b-178]. Bu davrda sopol idishlarga oq va ko'k rang berish, sirlash Xitoy Min davlati usulining

o'ziga xosligi bo'lib, bu usullar Xitoy madaniy ta'siri ekanligini Jan Pol Ru keltirib o'tgan[10, b-218].

Xulosa va takliflar: Amir Temur davrida Buxoro hunarmandchiligi va savdo-sotiq aloqalari yuksaldi, xalqaro bozorlarda Buxoro mahsulotlari qadrlanib, iqtisodiy taraqqiyotga turtki bo'ldi. Tadqiqot natijasida quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Buxoro hunarmandchiligi tarixiga oid manbalarni tizimli ravishda nashr qilish.
2. Hunarmandchilik va savdo markazlari joylashgan hududlarda arxeologik tadqiqotlarni kengaytirish.
3. Temuriylar davri iqtisodiy siyosatining zamonaviy iqtisodiy model sifatidagi ahamiyatini ilmiy tadqiqotlarda ko'proq yoritish.

FOYDALANILGAN MANBALAR RO'YXATI:

1. Рашидаддин. Сборник летописей. Т. I, кн. 2 / Пер. с перс. О.И. Смирновой; примеч. Б.И. Понкратова и О.И. Смирновой; ред. проф. А.А. Семёнова. – М.: Л.: Академия наук СССР, 1952. – С. 187–188.
2. Греков Б.Д., Якубовский А.Ю. Золотая Орда (Очерк истории Джучи в период сложения и расцвета в XIII–XIV вв.) / Под ред. В. Быстрянского. – М.: Госполитиздат, 1941. – С. 105.
3. Якубовский А.Ю. Самарканд при Тимуре и тимуридах. – Л.: Изд-во АН СССР, 1933. – С. 9–10, 14.
4. Амир Темур жаҳон тарихида. – 2-нашри. – Т.: O'zbekiston, 2000. – Б. 74, 79, 151, 178.
5. Темур тузуклари / Таҳрир ҳайъати: Б. Абдуҳалимов ва бошқ.; форсча матндан тарж. А. Соғуний, Ҳ. Кароматов. – Т.: O'zbekiston, 2012. – Б. 94–95, 145.
6. Юлдашева М.Ю. К вопросу о ремесленном производстве в Бухарском ханстве в XVI–XVII веках // *Ўзбекистонда ижтимоий фанлар*. – 1961. – № 4. – Б. 33.
7. Зейналова М.Г. *Исторические связи Азербайджанского и Узбекского народов*. – Баку: Национальный музей истории Азербайджана, 2017. – С. 28. – 205 с.
8. *Темур ва Улуғбек даври тарихи*. – Т.: O'zbekiston, 2008. – Б. 129.
9. Саидонова С. Темурийлар даврига оид кийимларнинг хусусиятлари // *Амир Темур ва темурийлар даври: янги тадқиқотлар*. Республика илмий анжумани материаллари. – Тошкент: Темурийлар тарихи давлат музейи, 2004. – Б. 131, 185.
10. Ру Ж.-П. *Тамерлан*. – Париж: Fayard, 1991. – С. 218.

RAQAMLI MULOQOTDA MULTIMODAL VOSITALAR VA ULARNING KOGNITIV-PRAGMATIK FUNKSIYALARI

Tuxtaxodjayeva Nargiza Akmalovna

*Toshkent Xalqaro Moliyaviy Boshqaruv va Texnologiyalar Universiteti
professor v.v.b., PhD*

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli muloqotda multimodal vositalarning shakllanishi va ularning kognitiv-pragmatik funksiyalari tahlil qilinadi. Multimodal elementlar – emoji, gif, sticker, mem va vizual belgilar – nafaqat axborotni yetkazish, balki hissiyotni ifodalash, identitetni qurish va auditoriyani jalb etishda muhim kommunikativ vosita sifatida namoyon bo'ladi. Maqolada ularning kognitiv jihatdan tezkor assotsiatsiyalar va metaforik tafakkurni faollashtirishdagi, pragmatik jihatdan esa odob-axloqni saqlash, ta'sirchanlikni oshirish va madaniy identitetni mustahkamlashdagi roli yoritilgan. Natijada multimodal vositalar zamonaviy raqamli diskursning ajralmas qismi ekani asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli muloqot, multimodal diskurs, emoji, gif, sticker, mem, kognitiv funksiyalar, pragmatik strategiyalar, identitet, onlayn kommunikatsiya.

Kirish: Zamonaviy kommunikatsiya jarayonlari insoniyat tarixida ilgari kuzatilmagan darajada multimodal shaklga ega bo'ldi. An'anaviy yozma va og'zaki nutq bilan bir qatorda raqamli muloqotda emoji, gif, sticker, mem, rasm va video kabi multimodal vositalar keng qo'llanilmoqda. Bu vositalar nafaqat axborot yetkazish, balki kognitiv (bilish jarayonlarini yoritish) va pragmatik (kommunikativ maqsadga erishish) funksiyalarni ham bajaradi. Shuningdek, multimodal vositalar foydalanuvchilarning muloqot jarayonida vaqt va makon cheklovlarini yengib o'tishida, tezkor fikr almashishida hamda global auditoriyaga ta'sir ko'rsatishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ular oddiy til birliklaridan ko'ra kuchliroq emotsional va assotsiativ ma'no yuklaydi. Natijada, raqamli muloqot nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy-madaniy jarayonlarni ham o'z ichiga oladigan murakkab diskurs tizimiga aylanmoqda.

Multimodal vositalarning keng tarqalishi XX asr oxiri va XXI asr boshida internetning jadal rivojlanishi bilan bog'liq. Dastlab elektron pochta va forumlarda faqat matn ishlatilgan bo'lsa, keyinchalik chat platformalarida tasviriy elementlar, kulgili belgilar (smiley) va animatsiyalar paydo bo'ldi. Hozirda esa multimodal muloqot Telegram, Instagram, TikTok, X (Twitter) kabi ijtimoiy tarmoqlarda asosiy diskurs vositasiga aylangan.

Kognitiv Funksiyalar: Raqamli muloqotda multimodal vositalar bir qator kognitiv funksiyalarni bajaradi. Birinchidan, ular hissiyotni ifodalash imkonini beradi. Masalan, emoji va stickerlar orqali inson so'z bilan aniq yetkaza olmaydigan kayfiyat va emotsiyalarni tezkor tarzda bildiradi. Ikkinchidan, multimodal elementlar vizual tafakkurni faollashtiradi. Memlar, giflar yoki qisqa videolar bir vaqtning o'zida ko'p ma'lumot berib, foydalanuvchi ongida tezkor assotsiatsiyalar uyg'otadi. Uchinchidan, ular metaforik fikrlashni kuchaytiradi. Masalan, "reset" (qayta boshlash) kabi raqamli metaforalar hayotiy jarayonlarni tushuntirishda ishlatiladi va shu orqali yangi tushunchalar yaratishga yordam beradi.

1. Hissiyotni ifodalash – Emoji va stickerlar insonning so'z bilan aniq ifodalab bo'lmaydigan his-tuyg'ularini yetkazadi. Masalan, "😊" belgisi xursandlikni, "😬" esa qayg'uni bildiradi.

2. Vizual tafakkurni faollashtirish – Mem va giflar qisqa, ammo boy semantik yukni o'zida mujassam etadi. Bu esa inson ongida tezkor assotsiatsiyalar uyg'otadi.

3. Metaforik fikrlashni kuchaytirish – Raqamli metaforalar (masalan, "reset" orqali yangi boshlanishni anglatish) kognitiv jarayonlarda yangi tushunchalar yaratishga yordam beradi.

Pragmatik Funksiyalar: Raqamli muloqotdagi multimodal vositalar bir nechta muhim pragmatik funksiyalarni bajaradi. Birinchidan, ular politeness (odob-axloq) strategiyalarida qo'llanadi. Masalan, keskin yoki tanqidiy jumladan keyin qo'shilgan 😊 yoki 😊 kabi emoji suhbatni yumshatadi va suhbatdoshni noqulaylikdan asraydi. Ikkinchidan, multimodal vositalar identitetni qurish vositasidir. Foydalanuvchilar o'ziga xos sticker, mem yoki giflardan foydalanib, o'z shaxsiy brendini yaratadi yoki ma'lum bir jamoaga mansubligini ko'rsatadi. Uchinchidan, ular ta'sirchanlikni kuchaytirish va auditoriyani jalb qilishga xizmat qiladi. Reklama, siyosiy kampaniya yoki bloggerlik kontentida multimodal elementlar matndan ko'ra tezroq va samaraliroq auditoriyani o'ziga jalb etadi. Nihoyat, multimodal vositalar ijtimoiy kontekstni belgilash funksiyasini bajaradi. Ma'lum bir mem yoki gif faqatgina shu madaniyat vakillariga tushunarli bo'lib, shu orqali jamoaviy identitet mustahkamlanadi va "bizlik" tuyg'usi kuchayadi.

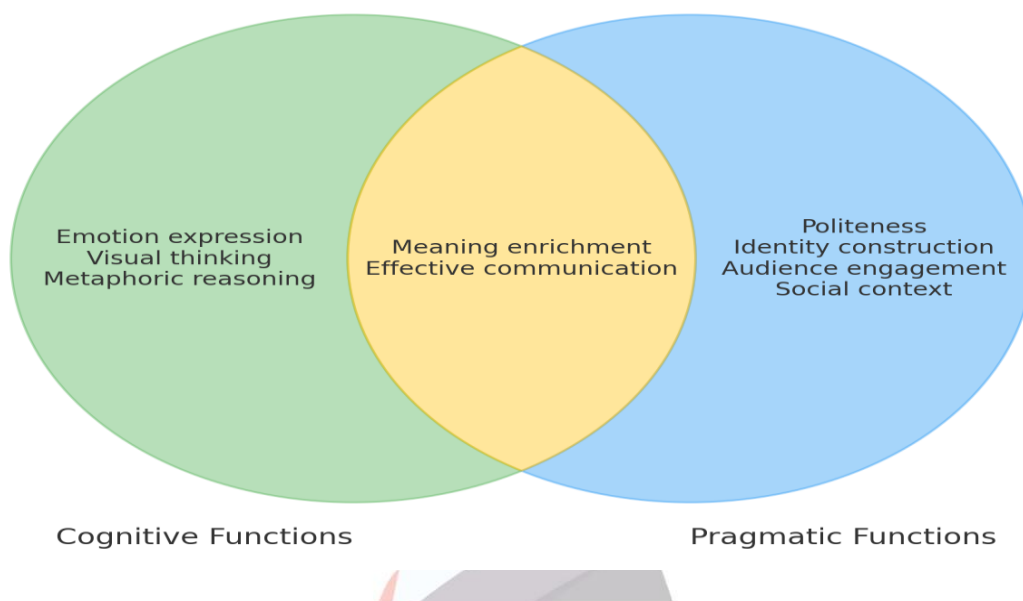
Xulosa: Raqamli muloqot bugungi globallashtiruvchi davrida insonlar o'rtasidagi eng muhim kommunikatsiya vositalaridan biriga aylandi. Unda multimodal elementlar — emoji, gif, sticker, mem va boshqa vizual belgilar — faqatgina qo'shimcha ifoda shakli emas, balki kognitiv va pragmatik jarayonlarning faol ishtirokchisiga aylandi. Kognitiv nuqtayi nazardan ular inson tafakkurini tezkorlashtiradi, hissiyotni aniqroq yetkazadi va metaforik tafakkurni kuchaytiradi. Pragmatik jihatdan esa multimodal vositalar

muloqotda odob-axloqni saqlash, identitetni qurish, auditoriyani jalb etish va madaniy kontekstni belgilashda muhim strategiya vazifasini bajaradi. Shuningdek, multimodal muloqot global miqyosda turli madaniyatlarning bir-biriga ta'sirini kuchaytirgan holda, til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni yanada yaqqol ko'rsatmoqda. Masalan, ingliz tilida shakllangan memlar yoki emoji kombinatsiyalari boshqa tillarga ham tez sur'atlarda kirib kelmoqda. Bu holat raqamli muloqotni nafaqat lingvistik, balki sotsiokultural jarayon sifatida ham tadqiq qilish zarurligini ko'rsatadi.

Demak, multimodal vositalar ishtirokisiz zamonaviy raqamli diskursni tasavvur qilib bo'lmaydi. Ular inson muloqotini yanada boyitadi, tushunarli qiladi va samaradorligini oshiradi. Shu sababli multimodal vositalarning kognitiv-pragmatik funksiyalarini o'rganish lingvistika, kommunikatsiya nazariyasi, madaniyatshunoslik va hatto ta'lim sohasida ham dolzarb ilmiy yo'nalish bo'lib qolmoqda.

Cognitive vs Pragmatic Functions in Digital Discourse (Venn Diagram)

Mazkur diagrammada raqamli muloqotning **kognitiv** va **pragmatik** funksiyalari tahlil qilingan. Kognitiv funksiyalar doirasiga hissiyotni ifodalash, vizual tafakkurni faollashtirish va metaforik fikrlashni kuchaytirish kiradi. Pragmatik funksiyalar esa odob-axloqni saqlash (politeness), identitetni qurish, auditoriyani jalb qilish va ijtimoiy kontekstni belgilash bilan bog'liqdir. Kesishuvchi qism esa ikkala yo'nalishga ham xos bo'lgan umumiy vazifalarni — ma'no boyitish va samarali kommunikatsiyani ta'minlashni ifodalaydi. Bu esa multimodal vositalarning raqamli diskursda nafaqat bilish jarayonlari, balki muloqotning ijtimoiy va maqsadli jihatlarida ham markaziy rol o'ynashini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Halliday, M. A. K. *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning*. London: Edward Arnold, 1978.
2. Kress, G., & van Leeuwen, T. *Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication*. London: Arnold, 2001.
3. Crystal, D. *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
4. Herring, S. C. (Ed.). *Computer-Mediated Communication: Linguistic, Social, and Cross-Cultural Perspectives*. Amsterdam: John Benjamins, 1996.
5. Norris, S. *Analyzing Multimodal Interaction: A Methodological Framework*. London: Routledge, 2004.
6. Blommaert, J. *Discourse: A Critical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
7. Scollon, R., & Scollon, S. W. *Discourses in Place: Language in the Material World*. London: Routledge, 2003.
8. Werry, C. C. Linguistic and interactional features of Internet Relay Chat. In: Herring, S. (Ed.). *Computer-Mediated Communication: Linguistic, Social, and Cross-Cultural Perspectives*. Amsterdam: John Benjamins, 1996, pp. 47–63.

KALTA BACHADON BO'YNI BO'LGAN HOMILADOR AYOLLARDA MUDDATDAN OLDINGI TUG'RUQ XAVFIDA PROGESTERON TERAPIYASI

Abduvaliyeva Nilufar Baxtiyorovna

Samarqand davlat tibbiyot universiteti magistranti

Annotation: Maqola bachadon bo'yni kalta deb baholangan homilador ayollarda (odatda transvaginal ultratovush bilan ≤ 25 mm) muddatdan oldingi tug'ruq (MOT) xavfini kamaytirishda progesteron terapiyasining patofiziologik asoslari, klinik isbotlari, tavsiyalari va amaliy natijalarini tahlil qiladi. Meta-tahlillar va klinik yo'riqnomalar vaginal progesteronning bir qator klinik holatlarda preterm tug'ruq xavfini pasaytirishini ko'rsatadi; FIGO va boshqa xalqaro tashkilotlar ham ushbu yondashuvni qo'llab-quvvatlaydi.

Kalit so'zlar: kalta bachadon bo'yni, short cervix, vaginal progesterone, 17-OHPC, muddatdan oldingi tug'ruq, preterm birth, cerclage.

Kirish: Muddatdan oldingi tug'ruq — dunyo bo'yicha neonatal marillik va mortalitetning asosiy sabablaridan biri hisoblanadi. Transvaginal ultratovush (TVUS) yordamida o'lchangan bachadon bo'yni uzunligi homiladorlikning ikkinchi trimestrida MOT xavfini aniqlashda eng muhim biomarker hisoblanadi. Ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'rta trimestrda bachadon bo'yni ≤ 25 mm bo'lgan ayollarda preterm tug'ruq xavfi sezilarli darajada oshadi va mana shu guruhda profilaktik chora sifatida progesteron terapiyasi samarali bo'lishi mumkin.

2. Maqsad va vazifalar

Maqsad: Kalta bachadon bo'yni aniqlangan homiladorlarda progesteron terapiyasining samaradorligini va amaliy qo'llanilishini adabiyotlar tahlili va xalqaro yo'riqnomalar asosida baholab, amaliy tavsiyalar ishlab chiqish. Vazifalar: (1) Progesteronning fiziologik roli va mexanizmlarini ko'rib chiqish; (2) Klinik tadqiqotlar va metaanalizlar natijalarini sintezlash; (3) Qo'llash dozalari, boshlangan vaqti, davomiyligi va mumkin bo'lgan kombinatsiyalar (cerclage, pessariy) bo'yicha tavsiyalar berish; (4) Kelajakdagi tadqiqot yo'nalishlarini belgilash.

3. Patofiziologik asos: progesteron va bachadon bo'yni

Progesteron homiladorlikni qo'llab-quvvatlovchi gormon bo'lib, u miometrium tonusini pasaytiradi, proinflammator mediatorlar ishlab

chiqarilishini susaytiradi va bachadon bo'yni to'qimasining strukturasi saqlab qolishga yordam beradi. Bachadon bo'yni «ripening» jarayoni collagen strukturasi va ekstracellyar matritsaning o'zgarishi natijasida sodir bo'ladi; progesteron bu jarayonni tormozlashi orqali preterm ishqalanish va ochilish ehtimolini kamaytiradi. Ushbu mexanizmlar asosida tashqi progesteron yetkazib berish (vaginal yoki intramuskulyar preparatlar) profilaktik maqsadda qo'llaniladi. (patofiziologiya uchun ko'plab preklinik va klinik tadqiqotlar mavjud).

4. Tashqi progesteron turlari va farmakologiya

1. Vaginal progesteron — gel yoki kapsula/sham (masalan, 90 mg gel yoki 200 mg kapsula tavsiya etiladi). Vaginal yo'l bilan berish bachadon va olunaga yuqori konsentratsiyani ta'minlashi, tizimli ta'sirni esa kamroq bo'lishi bilan afzallik kasb etadi.

2. 17-alfa gidroksiprogesteron kaproat (17-OHPC) — haftada bir marta intramuskulyar injeksiyalar (250 mg) shaklida qo'llaniladi. So'nggi yillarda 17-OHPC samaradorligi va xavfsizligi bo'yicha qarama-qarshi natijalar paydo bo'ldi va ba'zi mamlakatlarda regulator tartiblarining o'zgarishi kuzatilgan.

5. Dalillar asosida ko'rilgan samaradorlik (tanlangan tadqiqotlar va metaanalizlar)

5.1 Asosiy randomizatsiyalangan sinovlar

Fonseca va hamkasblarining randomizatsiyalangan tadqiqoti (2007) ko'rsatdiki, ikkinchi trimestrda bachadon bo'yni qisqa bo'lgan (malum threshold) ayollarga progesteron kiritish preterm tug'ruq tezligini kamaytirdi.

5.2 Metaanaliz va sistematik sharhlar

Cochrane sharhi va boshqa metaanalizlar umumiy xulosaga keladi: progesteron (vaginal yoki 17-OHPC) preterm tug'ruq xavfi yuqori bo'lgan ayollarda (oldingi preterm tug'ruq tarixiga ega yoki qisqa bachadon bo'yni mavjud bo'lganlar) neonatal natijalarni yaxshilashi mumkin; ammo subpopulyatsiyalar va uzoq muddatli natijalar haqida ma'lumotlar cheklangan.

5.3 Taqqoslanma: Progesteron vs. cerclage vs. pessariy

Bir nechta tadqiqotlar va tarmoqli metaanalizlar shuni ko'rsatadiki, bachadon bo'yni qisqa bo'lgan yakka homilador (singleton) ayollarda vaginal progesteron va cerclage o'xshash darajada samarali bo'lishi mumkin; tanlov klinik holat, avvalgi tug'ruq tarixi, xavf omillari va bemor afzalliklariga qarab amalga oshiriladi.

6. Kimlarda progesteron qo'llanilishi kerak? — Indikatsiyalar va konfideratsiyalar

Asosiy indikatsiyalar (ko'plab yo'riqnomalar va meta-tahlillar tomonidan qo'llab-quvvatlangan):

1. Asimptomatik ayollar, TVUSda 18–24 haftalar orasida bachadon bo'yni ≤ 25 mm aniqlangan yakka homiladorlikdagi ayollar uchun vaginal progesteron tavsiya etiladi.

2. Avvalgi preterm tug'ruq tarixi mavjud bo'lgan ayollarda — progestogen (vaginal yoki 17-OHPC) muhokama qilinadi; so'nggi yondashuvlar va regulator qarorlar 17-OHPCni ayrim kontekstlarda chekladi yoki o'zgartirdi, shuning uchun protokolni qo'llashdan oldin mahalliy yo'riqnomalarni tekshirish kerak.

3. Qo'llash tavsiyalari: odatda 18–24 haftalarda boshlanadi va 34–37 haftagacha davom ettiriladi (manba va protokolga ko'ra farqlar mavjud).

7. Doza, boshlanish va terapiya davomiyligi (amaliy jihatlar)

Vaginal progesteron: 200 mg vaginal kapsula (tungi payt) yoki 90 mg gel bir marta kuniga; boshlangan vaqti ko'pincha 18–24 haftalar oralig'ida; davomiyligi 34–36 yoki 37 haftagacha (lokal va milliy yo'riqnomalarga bog'liq).

17-OHPC: 250 mg intramuskulyar haftasiga bir marta; ba'zi mamlakatlarda regulator o'zgarganligi sabab faoliyatga ta'sir ko'rsatgan. ACOG va boshqa hujjatlar oxirgi vaqtlardagi yangilanishlarni hisobga olishni tavsiya qiladi.

8. Yon ta'sirlar va xavfsizlik

Vaginal progesteronning ona va homila uchun xavfsizligi ko'plab tadqiqotlarda yaxshi toqat qilinishi bilan ta'minlangan; eng ko'p uchraydigan nojo'ya ta'sirlar mahalliy (vaginal yonish, ajralma) va kamdan-kam tizimli ta'sirlar. Uzun muddatli bolalar natijalari haqida ma'lumotlar cheklanganligi sabab kuzatuvlar talab qilinadi.

17-OHPC bilan bog'liq xavfsizlik va samaradorlik so'nggi tadqiqotlarda muhokama qilingan; ayrim mamlakatlarda uning Qo'llanishiga oid tavsiyalar yangilangan.

9. Klinikal integratsiya: protokol taklifi

Quyidagi protokol tavsiya sifatida berilgan — uni mahalliy yo'riqnoma va mavjud resurslarga moslashtirish lozim:

1. Skripted skining: Barcha homiladorlarga 18–24 haftalarda transvaginal ultratovush bilan bachadon bo'yni uzunligini aniqlashni taklif qilish (mabodo mintaqaviy strategiya va resurslar ruxsat bersa).

2. Agar bachadon bo'yni ≤ 25 mm va homiladorlik — singleton: vaginal progesteron (masalan, 200 mg kechasi) boshlang va 34–36/37 haftagacha davom eting. Bemorni dori yutilishi/qo'llanishi bo'yicha yo'riqnomalar bilan ta'minlang.

3. Agar oldingi preterm tug'ruq tarixi mavjud bo'lsa: individual risk bahosi asosida progesteron terapiyasi (vaginal yoki boshqa) va cerclage imkoniyatlarini muhokama qiling; agar bachadon bo'yni juda qisqa yoki ochilish belgilari bo'lsa, cerclage ham ko'rib chiqiladi.

4. Funksional monitoring: davolash davomida simptomlar (kontraksiyalar, ajralma) paydo bo'lsa, KTG va klinik tekshiruvlarni amalga oshirish; infeksiyon alomatlar aniqlansa — mos diagnostika va terapiya.

5. Pazientni ma'lumot bilan ta'minlash: terapiyaning maqsadi, kutilgan foyda va mumkin bo'lgan yon ta'sirlar haqida tushuntirish berish.

Bahs va cheklavlar

Ko'plab tadqiqotlar vakillar guruhlarida samara ko'rsatdi, ammo ayrim yangi ishlarda natijalar qarama-qarshi bo'lishi mumkin — bu tadqiqot dizayni, populyatsiya xususiyatlari, preparat varianti va protokol farqlari bilan bog'liq.

Uzoq muddatli bolalar salomatligi natijalari haqida ma'lumotlar cheklangan; keyingi kuzatuvli tadqiqotlar zarur.

Resurs cheklangan mintaqalarda keng miqyosli TVUS skiningi amalga oshirish qiyinchilik tug'dirishi mumkin — shuning uchun mahalliy sog'liqni saqlash dasturlari va sog'liq siyosati bilan integratsiya talab etiladi.

11. Kelgusidagi tadqiqot yo'nalishlari

1. Vaginal progesteronning uzoq muddatli (bolalar va o'smirlar) nevro-rivojlanish natijalarini baholovchi prospektiv kuzatuvlar.

2. Progesteron va cerclage yoki pessariy kombinatsiyalari samaradorligini aniqlovchi randomizatsiyalangan tadqiqotlar (qaysi kombinatsiya qaysi holatda yaxshiroq natija beradi).

3. Resurs cheklangan mintaqalar uchun iqtisodiy samaradorlik (cost-effectiveness) tadqiqotlari va sodda klinik algoritmlarni ishlab chiqish.

12. Xulosa va amaliy tavsiyalar

Transvaginal ultratovush bilan aniqlangan kaltalashgan bachadon bo'yni (≤ 25 mm) homiladorlarda muddatdan oldingi tug'ruq xavfi oshadi;

bunday holatda vaginal progesteron erta boshlanganida preterm tugʻruq xavfini kamaytirishi isbotlangan.

FIGO va boshqa xalqaro yoʻriqnomalar vaginal progesteronni tavsiya qiladi va u cerclage bilan raqobat qiluvchi, baʼzida ekvivalent samaradorlik koʻrsatadi; tanlov bemor va klinik holatga koʻra moslashtirilishi lozim.

Klinik amaliyotda TVUS skrining imkoniyatga qarab joriy etilishi va vaginal progesteronning doza/vaqt parametrlari lokal yoʻriqnomalarga muvofiq qoʻllanilishi lozim.

ADABIYOTLAR:

1. Fonseca EB, Celik E, Parra M, Singh M, Nicolaides KH. Progesterone and the risk of preterm birth among women with a short cervix. *N Engl J Med*. 2007;357(5):462–9.

2. FIGO Working Group on Good Practice in Maternal-Fetal Medicine. FIGO Good Practice Recommendations on progestogens for prevention of preterm birth. *Int J Gynaecol Obstet*. 2021.

3. ACOG. Updated Clinical Guidance for the Use of Progestogen Supplementation for the Prevention of Recurrent Preterm Birth. Practice Advisory. Apr 6, 2023.

4. Dodd JM, Crowther CA, Huertas E, et al. Prenatal administration of progesterone for preventing preterm birth in women considered to be at risk of having their babies too early. *Cochrane Database Syst Rev*. 2013; CD004947.

5. Conde-Agudelo A, Romero R. Vaginal progesterone for the prevention of preterm birth in singleton gestations with a short cervix: review and meta-analysis. *Am J Obstet Gynecol*. 2018.

6. Romero R, et al. Vaginal Progesterone to Prevent Spontaneous Preterm Birth: Recent Evidence and State of the Field. 2024. (Review).

7. Hezelgrave NL, et al. Comparing cervical cerclage, pessary and vaginal progesterone for short cervix. *PLoS Med*. 2024.

8. Katharina P, et al. Progesterone, cervical cerclage or cervical pessary to prevent preterm birth: systematic review. 2022.

YURIDIK FIRMALAR UCHUN RAQAMLI XAVFSIZLIK

Raximova Sulxidabonu Zoir qizi

Iqtisodiyot va Pedagogika NTM Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada yuridik sohada ma'lumotlarni himoya qilishni ta'minlash nihoyatda dolzarbdir. Ushbu maqolada yuridik firmalar uchun raqamli xavfsizlik xizmatlarining asosiy muammolari muhokama qilinadi. Shunday qilib, advokatlar katta hajmdagi yuridik ma'lumotlar maxfiy ma'lumotlar sifatida tasniflanishiga alohida e'tibor qaratib kelmoqdalar.

Kalit so'zlar: yuridik firmalar, advokatlik, advokat-mijoz imtiyozlari, huquqni muhofaza qilish organlari.

Kirish: Xorijiy mamlakatlarda yuridik xizmatlar bozorini avtomatlashtirish jadal rivojlanmoqda va har yili mustaqil advokatlarga talab ortib bormoqda. Bu qisman moslashuvchan turmush tarziga ega bo'lish usuli sifatida o'z-o'zini ish bilan ta'minlashning tobora ommalashib borayotgani bilan bog'liq. Xorijiy mamlakatlarda raqamli platformalarning ishlash tajribasiga to'xtalib, shunday xulosaga kelish mumkinki, oilasi bo'lgan va mamlakat bo'ylab migratsiyada yurgan advokatlar masofadan turib ishlagan holda buyurtmalar bilan ta'minlanadi va muvaffaqiyatli xizmat ko'rsatadi. Mustaqil advokat o'ziga yuklangan ishni masofadan turib bajarishi mumkin va mijoz o'z vaqtini behuda sarflashi va ofisga borishi uchun xarajatlarni talab qilmaydi. Yuridik firmalar o'z ofislarini yopmoqda va xodimlarini masofaviy ishlashga o'tkazmoqda. Advokatlarning o'zi ham, mijozlari ham bunga moslashishga harakat qilmoqda.

II. Metodologiya

So'nggi paytlarda jamiyatda texnologiyalarini ijtimoiy hayotning turli sohalariga joriy etish orqali keng ko'lamli raqamlashtirishni boshdan kechirmoqda. O'zbekistonda o'z kasbiy sayohatini endi boshlayotgan va nufuzli tashkilotlarda ishlash uchun hali zarur ish tajribasiga ega bo'lmagan advokatlar, nogironlar, yuridik ta'lim olgan va ota-ona ta'tilida bo'lgan yosh ota-onalar uchun neyro-aqlli platforma yaratish hozirgi kunda dolzarb vazifa bo'lib kelmoqda.

Raqamli odil sudlovning maqsadi sud tizimi samaradorligini oshirish, shuningdek, fuqarolarning odil sudlovdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishdan iborat. Axborot texnologiyalari sudyalarning ish yukini sezilarli darajada optimallashtirish va kamaytirish, sud xizmatlarini olishni soddalashtirish, shuningdek, sudyalarning moddiy-texnik ta'minoti xarajatlarini kamaytirish imkonini beradi.

Kiber - adolat doirasida da'vo arizasi va uning materiallarini elektron shaklda topshirish, sud hujjatlariga onlayn kirish, "elektron dalillarni taqdim etish", jarayon ishtirokchilariga holat to'g'risida SMS-xabarlar yuborish kabi zamonaviy vositalar qo'llaniladi. Rossiya, Avstraliya, AQSh, Kanada, Fransiya, Xitoy va boshqa mamlakatlarda sud tizimiga raqamli adolat joriy qilingan. Misol uchun, Avstraliyada videokonferentsaloqa tizimlaridan foydalanish va jarayonni raqamli shaklda o'tkazish uchun zarur bo'lgan barcha zarur texnologik infratuzilmani o'z ichiga olgan "elektron sud zallari" faol qo'llaniladi. Shunday qilib, tomonlar xavfsiz aloqa kanali orqali protsessda so'zlashishlari, dalillarni elektron shaklda taqdim etishlari, shu jumladan sudning elektron pochta manziliga yuborishlari mumkin [1].

III. Natijalar

Raqamli platforma har bir advokatning noyob identifikatsiya raqami yoki identifikatori berilgan holda "raqamli profil"ni yaratishni nazarda tutadi. Bunday profilda bevosita advokatning o'zi, uning ma'lumoti, hozirgi va oldingi ish joylari, u ishtirok etgan konferensiyalar va boshqa ilmiy tadbirlar to'g'risidagi ma'lumotlar, shuningdek, uning mukofotlari haqidagi ma'lumotlar bo'ladi. Katta ma'lumotlar texnologiyalaridan foydalangan holda advokat haqidagi ma'lumotlarni tahlil qilish mumkin bo'ladi va uning raqamli profilidagi ma'lumotlarga asoslanib, u uchun buyurtmalar to'plami ishlab chiqariladi [2]. Bundan tashqari, "katta ma'lumotlar" asosida advokat o'z faoliyat sohasi bo'yicha amalga oshirilayotgan ilmiy tadbirlar haqida dolzarb ma'lumotlarni oladi. Advokat va mijoz o'rtasidagi o'zaro hamkorlik maxsus raqamli muhitda, shuningdek, mobil ilova orqali amalga oshiriladi.

Advokatlar faoliyati natijalari to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan taqsimlangan reestr texnologiyasidan (blokcheyn) foydalangan holda advokatlar reestrini yuritish imkonini beradigan yagona reyting tizimini joriy etish maqsadga muvofiq ko'rinadi. Yuridik firmalar uchun raqamli xavfsizlik xizmatlaridan foydalangan mijozlar tomonidan baholanadi va xizmat sifati aqlli shartnoma bo'yicha baholanadi. Yuridik xizmatlar ko'rsatish uchun buyurtma berganidan so'ng, mijoz deyarli darhol ushbu ish uchun eng mos

advokatlar ro'yxatini oladi. Tegishli havolalarni bosish orqali mijoz veb-saytdagi mustaqil advokatning raqamli profilini ko'rishi, uning reytingini, u ishtirok etgan loyihalarini va hokazolarni ko'rishi mumkin.

Yuridik xizmatlar sifatini yaxshilash uchun qilinadigan ishlar:

Yuridik xizmatlar sifatini yaxshilash uchun **UpWork** xizmati bir nechta algoritmlarni o'z ichiga oladi:

- 1) elektron pochta manzillari va telefon raqamlarining autentifikatsiyasi;
- 2) turli identifikatorlar va videolar yordamida shaxsni tekshirish;
- 3) ish muvaffaqiyati ko'rsatkichlarini ko'rsatish, shuningdek, har bir mustaqil advokat uchun ish natijalari bo'yicha mijozlarning fikr-mulohazalari;
- 4) mijozga ma'lumot va yuridik firmalar uchun raqamli xavfsizlikning malakasini onlayn sinovdan o'tkazish natijalari bilan ta'minlash.

Yuridik firmalar uchun raqamli xavfsizlik xizmatlarning kamchiliklari:

Mustaqil yuristlar uchun raqamli platformalar ham o'zlarining kamchiliklariga ega. Asosiy kamchiliklar - advokatning ma'lum darajada izolyatsiyasi, o'zgaruvchan ish yuki, shuningdek, beqaror daromad va bonuslarning yetishmasligi. [3]

Keyingi muammo - bu mijozlarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish. Erkin advokatlar himoyani ta'minlaydigan zarur dasturiy ta'minot tizimlariga ega bo'lishi kerak. Yuridik firmalar uchun raqamli xavfsizlikda zamonaviy texnik jihozlarga ega bo'lishi kerak. "Mini-ofis" va axborot va telekommunikatsiya texnologiyalari sohasida zarur bilimlar, huquqiy ma'lumotlarni qidirish, uzatish, saqlash va tahlil qilish uchun raqamli texnologiyalar va boshqalar bilan ishlashni o'z ichiga oladi.

Shu bilan birga, yuridik firmalar uchun masofaviy ishlash kompaniyalar uchun ham foydalidir, chunki u mehnat, binolarni ijaraga olish va boshqa tadbirkorlik faoliyati uchun xarajatlarni sezilarli darajada kamaytirishi mumkin.

Yuridik firmalar uchun raqamli xavfsizlik xizmatlarning afzalliklari:

Malakali advokatlarga o'z xizmatlarini taklif qilish imkoniyatini beruvchi maxsus raqamli platformalar mavjud. Bunday platformalarda advokatlar soatlik yoki shartnoma asosida ishlashlari mumkin. Har qanday mijoz eng munosib advokatni tanlashi mumkin. Ushbu xizmatning o'ziga xos jihati shundaki, har bir mustaqil advokat uchun uning ishlarini qanday olib borishi, shuningdek, mijozlarning o'z ishiga sharhlari bo'yicha statistik ma'lumotlar

saqlanadi. Bundan tashqari, ushbu platforma sizga ishning narxini va boshqaruvini taxminiy hisoblash imkonini beradi.

Yuridik firmalar uchun neyro-aqlli platformaning afzalligi shundaki, oliy o'quv yurtlarini endigina tamomlagan yosh huquqshunoslar yaxshi amaliy tajriba orttirishlari mumkin. Ko'pincha, kechagi talabalar uchun yaxshi ish topish juda qiyin, chunki zarur amaliy tajriba yo'qligi sababli ish beruvchi ularga ishonchsizlik va ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'ladi. Raqamli platforma ma'lum bir xodimning faoliyatidagi subyektiv baholardan xolos bo'lishga imkon beradi.[4]

Shunisi e'tiborga loyiqki, ushbu platformada ishlaydigan mustaqil advokat bilan bog'langan mijoz himoya qilinadi. Mijoz va mustaqil advokat o'rtasida yuridik xizmatlar ko'rsatish bo'yicha aqlli shartnoma tuziladi, unga ko'ra advokat mijozga kerakli xizmatlarni ko'rsatmaguncha to'lovni olmaydi.

IV. Muhokama

Yuridik xizmatlar ko'rsatishning statsionar usul va vositalaridan mobil, masofaviy tizimlarga o'tish zarur, deb hisoblaymiz. Shaxsiy kabinetdan tashqari, ushbu platforma ish stoli kompyuterlari va noutbuklardan tashqari, mobil ilovalarni o'rnatish orqali boshqa gadjetlarga birlashtirilishi mumkin. Yuqoridagi toifadagi yuridik firmalar uchun raqamli xavfsizlik yagona raqamli muhitni yaratish bizga yuridik xizmatlar ko'rsatishni yangi sifat darajasiga ko'tarish imkonini beradi, chunki platforma aqlli shartnomalar va advokatlar reytingidan foydalanishni, katta ma'lumotlardan foydalangan holda advokat tanlashni o'z ichiga oladi.

Shunday qilib, yuridik firmalar uchun raqamli xavfsizlik raqamli platformadan foydalanish, ayniqsa nogironligi bo'lgan huquqshunoslar va tug'ruq ta'tilidagi ayollar uchun juda qulaydir. Bu axborot jamiyatining zamonaviy talablariga javob beradi va advokatlar ham, mijozlarning ham vaqtidan unumli foydalanish imkonini beradi.

Xulosa: Natijada shuni ta'kidlash joizki, raqamli adolatni yanada optimallashtirish yuridik firmalar uchun raqamli xavfsizlik va advokatlarning IT-mutaxassislari bilan keng aloqadorligi juda muhim hisoblanadi. Bugungi kunda advokat sof gumanitar mutaxassislik bo'lib, axborot huquqi allaqachon texnik atamalar va tushunchalar bilan to'ldirilgan. Natijada, huquqshunoslar va IT mutaxassislari turli tillarda gaplashadi, ba'zida bir-birini umuman tushunmaydi.[5] Shu sababli, hozirgi vaqtda maxsus yuridik firmalarni raqamli xavfsizlik fanlarini chuqur o'rganish yo'nalishida qayta

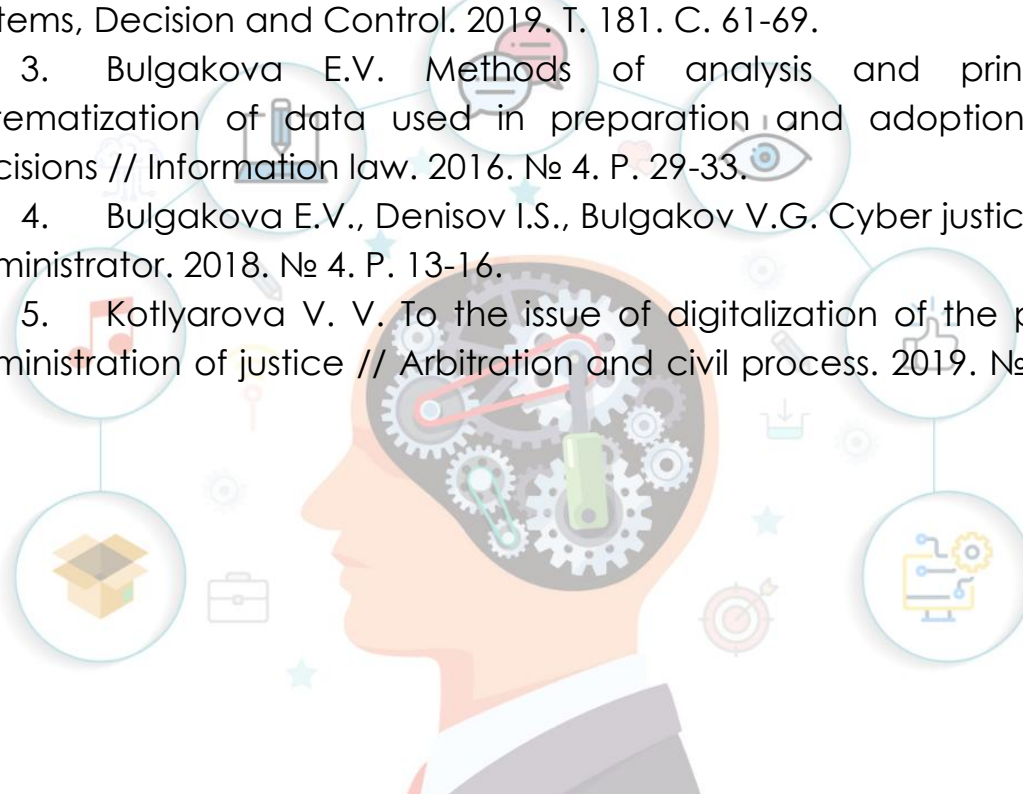

qurish kerak, aks holda axborot makonini tartibga solish bo'yicha barcha tashabbuslar yetarli darajada samarali bo'lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xorijiy mamlakatlarda jinoyat protsessida axborot texnologiyalari: monografiya / tahrir. dok. qonuniy Fanlar S.V. Zueva. - M.: Yurlitinform, 2020. B. 103-104.
2. Bulgakova E.V., Bulgakov V.G., Trushchenkov I.V., Vasilev D.V., Kravets E.G. Big data in investigating and preventing crimes // Studies in Systems, Decision and Control. 2019. T. 181. C. 61-69.
3. Bulgakova E.V. Methods of analysis and principles of systematization of data used in preparation and adoption of legal decisions // Information law. 2016. № 4. P. 29-33.
4. Bulgakova E.V., Denisov I.S., Bulgakov V.G. Cyber justice // Court administrator. 2018. № 4. P. 13-16.
5. Kotlyarova V. V. To the issue of digitalization of the process of administration of justice // Arbitration and civil process. 2019. № 12. P. 46-49.

O'ZBEKISTONDA IJTIMOYIY HIMOYA SIYOSATI: KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISH HAMDA BARQAROR RIVOJLANISH YO'NALISHLARI

Tashev Doston Rustam o'g'li

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonda ijtimoiy himoya tizimining so'nggi yillardagi islohotlari, kambag'allikni qisqartirishda "Kambag'al oilalar reyestri" va "yetti imkoniyat va mas'uliyat" tamoyilining o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, nogironligi bor bolalar va ularning oilalarini qo'llab-quvvatlash mexanizmlari, "Ayollar daftari" va "Yoshlar daftari" asosidagi manzillilik masalalari yoritilgan. Energetika sohasidagi 2025–2035-yillarga mo'ljallangan rivojlantirish strategiyasi, "yashil" energiya ulushining oshirilishi va sanoatda energiya samaradorligini ta'minlash yo'nalishlari ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy himoya, kambag'allik, manzillilik, nogiron bolalar, yashil energiya, energiya samaradorligi.

Kirish: O'zbekistonda so'nggi yillarda ijtimoiy himoya siyosati tubdan yangilandi va aholining ehtiyojmand qatlamlarini qo'llab-quvvatlash mexanizmlari sezilarli darajada kengaydi. Prezident Shavkat Mirziyoyev tashabbuslari asosida kambag'allikni qisqartirish, ijtimoiy yordamlarning manzilliligini oshirish va nogironligi bor fuqarolarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan tizim joriy etildi. Shu bilan birga, ijtimoiy siyosatning barqaror rivojlanish bilan uyg'unligini ta'minlash maqsadida energetika sohasida ham keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu maqolada ijtimoiy himoya va energetika siyosatining uzviy bog'liqligi hamda kambag'allikni qisqartirish va barqaror rivojlanishdagi o'rni tahlil qilinadi.

Metodologiya: Maqolani tayyorlashda normativ-huquqiy hujjatlar, Prezident qaror va farmonlari, O'zbekiston Respublikasi hukumat organlari hisobotlari, shuningdek, mahalliy va xorijiy ilmiy tadqiqotlar tahlil qilindi. Statistik ma'lumotlar asosida ijtimoiy xizmatlarning qamrovi, nogiron bolalarga yordam mexanizmlari va kambag'allikni qisqartirishdagi natijalar ko'rib chiqildi. Energetika siyosati bo'yicha esa xalqaro tajribalar bilan taqqoslash usuli qo'llanildi.

Tahlil va natijalar: Prezident Shavkat Mirziyoyev 2025-yil 28-yanvar kuni ijtimoiy yordamlarning manzilliligini oshirish va nogironlarni parvarishlashning

yangi tizimiga oid taqdimot bilan tanishdi. Ushbu tashabbus aholining ehtiyojmand qatlamlarini yanada kengroq qo'llab-quvvatlash va yordamlarni bevosita muhtojlarga yetkazish imkoniyatini beradi. "Ayollar daftari" va "Yoshlar daftari" orqali yordamlar "Kambag'al oilalar reyestri"ga kirgan oilalarga yo'naltiriladi, mablag'lar aholiga mutanosib ravishda taqsimlanadi. Shuningdek, 28 turdagi ijtimoiy yordamning yagona ro'yxati tasdiqlanib, davolanish va jarrohlik amaliyoti xarajatlari Davlat tibbiy sug'urta jamg'armasi orqali moliyalashtirilishi belgilandi. Bundan tashqari, tuman va shahar hokimliklari huzurida "Infratuzilma va ijtimoiy barqarorlik" jamg'armalari tashkil etildi. Mazkur jamg'armalar hududlarda muhtoj oilalarga yordam ko'rsatishning moliyaviy asosini mustahkamlaydi[1].

3–18 yoshdagi nogiron bolalar uchun davlat-xususiy sheriklik asosida kunduzgi parvarish xizmati joriy qilinib, joriy yil oxirigacha 2 mingga yaqin og'ir nogiron bolani qamrab olish rejalashtirilmoqda. Bu orqali nafaqat nogiron bolalarning sifatli parvarishlanishi, balki ularning ota-onalariga ham mehnat faoliyatiga qaytish imkoniyati yaratiladi. Shu maqsadda ota-onalar to'lovidan oyiga 3 million so'mgacha soliq olinmasligi belgilangani ham muhim ijtimoiy yengillik sifatida qayd etildi. Yana bir yangilik sifatida "Bolalar salomatligi" axborot tizimi ishga tushirilib, har bir bola uchun subsidiya va imtiyozli kreditlar ajratilishi ko'zda tutilmoqda[1], [2].

Oilalarni kambag'allikdan chiqarishda "yetti imkoniyat va mas'uliyat" tamoyili asosida "Kambag'al oilalar reyestri" faoliyat boshladi. Ushbu tizim orqali 48 ming fuqaro doimiy ish o'rinlariga joylashtirildi, 14 ming kishi kredit va subsidiya oldi, 140 ming oilaga shifokor birlashtirildi, 38 ming fuqaroga ijtimoiy xizmatlar ko'rsatildi, 32 ming bola bog'chalarga joylashtirildi, 7 ming yosh esa universitetlarga tayyorlov kurslariga jalb qilindi. Bu natijalar ijtimoiy himoya mexanizmlarining samaradorligini va kambag'allikni qisqartirishda tizimli yondashuv muhimligini ko'rsatadi [1], [3].

Energetika sohasida ham ijtimoiy siyosat bilan uzviy bog'liq yirik dasturlar amalga oshirilmoqda. Xususan, 2025–2035-yillarga mo'ljallangan rivojlantirish dasturi ishlab chiqildi. Maqsad – 2030-yilga borib elektr generatsiyasida "yashil" energiya ulushini 50 foizdan oshirishdir. Rejaga ko'ra, 3 ming mikro GES (164 megavatt), shuningdek, quyosh va shamol qurilmalari hisobiga 750 megavatt quvvat ishga tushirilishi belgilangan. Oxirgi 8 yilda elektr ishlab chiqarish 38 foizga oshib, 81,5 mlrd kVt/soatga yetdi. Shu davrda xususiy sektor ulushi 24 foizga, "yashil" energiya hissi esa

16 foizga ko'tarildi[1], [4]. Energetika islohotlarining ijtimoiy ahamiyati shundaki, "yashil" energiya kengayishi orqali aholining elektr energiyasi bilan uzluksiz ta'minlanishi va narxlarning barqarorlashishi ta'minlanadi. Shu bilan birga, xonadonlarda elektr iste'moli 2016-yildan buyon 21 mlrd kVt/soatdan oshib, 2 baravar ko'paygani qayd etilgan.

2030-yilda aholining 41 millionga yetishi, iqtisodiyotning esa 1,5 baravar o'sishi kutilmoqda. Bu esa sanoatda 45 mlrd dollarlik qo'shilgan qiymat yaratishni, xizmatlar hajmini 3 baravar oshirishni va yirik ma'lumotlar markazlarini ishga tushirishni talab etadi. Shuning uchun energiya samaradorligi muhim masalalardan biri sifatida ko'rilmogda. Tadqiqotlarga ko'ra, sanoatda 10–15 foiz tejamkorlik imkoniyati mavjud bo'lib, ayniqsa kimyo va metallurgiya tarmoqlarida sarf global o'rtachadan 2 baravar yuqori[1], [5].

Shuningdek, islohotlar doirasida inson kapitalini rivojlantirishga ham katta e'tibor qaratilmoqda. Inklyuziv ta'limning kengayishi, nogiron bolalarni ijtimoiylashuvga jalb etish, kambag'al oilalar yoshlariga til va kasb-hunar o'rgatish dasturlari iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda[6].

Xulosa: O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ijtimoiy himoya tizimining samaradorligi sezilarli darajada oshmoqda. "Kambag'al oilalar reyestri" asosida manzillilikka erishildi, nogironligi bor bolalar va ularning oilalariga keng ko'lamli qo'llab-quvvatlash mexanizmlari joriy qilindi. Shu bilan birga, energetika siyosatida "yashil" energiya ulushi oshirilmoqda va sanoatda energiya samaradorligini ta'minlash choralari ko'rilmogda. Bu esa nafaqat ijtimoiy barqarorlik, balki mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishini ham kafolatlaydi.

FOYDALANILGAN MANBALAR RO'YXATI:

1. Ijtimoiy yordam manzilliligini oshirishning yangi tizimi joriy etiladi // *Yangi O'zbekiston*, 2025, 29-yanvar.
2. O'zbekistonda nogiron bolalarni qo'llab-quvvatlashning yangi mexanizmlari // *Xalq so'zi*, 2025, 3-fevral.
3. Kambag'allikni qisqartirishda "yetti imkoniyat" tamoyili // *Ma'rifat*, 2025, 15-mart.

4. O'zbekistonda yashil energiya rivoji: strategiya va natijalar // *Energetika gazetasi*, 2025, 20-aprel.
5. Sanoatda energiya samaradorligi va xalqaro tajriba // *Tafakkur*, 2024, №4.
6. Ijtimoiy himoya va inson kapitali rivoji: O'zbekiston tajribasi // *O'zbekiston ijtimoiy tadqiqotlari jurnali*, 2025, №2.

РОЛЬ ВОСПИТАТЕЛЯ И УЧИТЕЛЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В РЕЧЕВОМ РАЗВИТИИ ДОШКОЛЬНИКОВ

Каршибоева Муслимахон Абдигани кизи

Преподаватель русского языка, Государственное дошкольное образовательное учреждение №18 Бекабадский район, Ташкентская область

Аннотация: В статье рассматривается значимость роли воспитателя и учителя русского языка в процессе речевого развития дошкольников. Автор отмечает, что именно в дошкольном возрасте формируются основы речевой культуры, словарный запас и грамматические навыки, которые во многом определяют успешность дальнейшего обучения ребёнка. Воспитатель и учитель русского языка создают речевую среду, способствующую развитию коммуникативных умений, формируют интерес к родному языку и помогают детям выражать свои мысли грамотно и красиво. В работе акцентируется внимание на необходимости тесного взаимодействия педагогов и родителей, а также на использовании современных игровых и интерактивных методик обучения.

Ключевые слова: дошкольники, развитие речи, воспитатель, учитель русского языка, речевая культура, коммуникация, игровые методы.

Введение: Речь — одно из важнейших достижений человеческого развития, основа мышления, общения и познания окружающего мира. Именно через речь ребёнок начинает осознавать себя, выражать эмоции, вступать в контакт с другими людьми, усваивать культурные и моральные ценности общества. Период дошкольного детства считается наиболее благоприятным для активного формирования речевых навыков, так как в это время наблюдается высокая восприимчивость ребёнка к языковым явлениям, гибкость мышления и особая потребность в общении.

Речевое развитие дошкольников — это сложный, многогранный процесс, включающий формирование звуковой культуры речи, расширение словарного запаса, освоение грамматического строя языка, развитие связной монологической и диалогической речи. В этом

процессе важнейшую роль играют педагоги — воспитатель и учитель русского языка, которые не только обучают ребёнка языковым нормам, но и формируют у него любовь к слову, желание говорить красиво, правильно и выразительно.

Современная система дошкольного образования характеризуется динамичными преобразованиями, обусловленными необходимостью соответствовать новым социально-культурным запросам и требованиям Федеральных государственных образовательных стандартов. В этих условиях от педагогов требуется не только высокий уровень профессиональной компетентности, но и умение мыслить творчески, адаптироваться к инновационным формам обучения, владеть современными образовательными технологиями, направленными на развитие личности ребёнка в целом и его речевой сферы в частности. Воспитатель в данном контексте выступает не просто организатором образовательного процесса, но и первым посредником между ребёнком и языком как культурным феноменом. Именно он формирует насыщенную речевую среду, где каждое слово приобретает эмоционально-смысловую окраску и становится инструментом развития мышления и коммуникации. Учитель русского языка, в свою очередь, выполняет систематизирующую и корректирующую функцию, развивая у ребёнка языковое чутьё, осознанное владение грамматическими структурами и коммуникативные компетенции, соответствующие возрастным особенностям дошкольников. Одним из приоритетных направлений современного дошкольного образования является воспитание речевой культуры личности — формирование у ребёнка способности не только грамотно строить высказывания, но и адекватно выражать собственные мысли, понимать собеседника, выстраивать конструктивный диалог. Это требует от педагогов владения широким спектром методик: игровых, коммуникативных, интерактивных, театрализованных и проектных, которые способствуют развитию творческого потенциала ребёнка и его языковой активности. Не менее значимым аспектом является партнёрское взаимодействие педагогов и родителей, направленное на создание единого речевого пространства, обеспечивающего преемственность в обучении и воспитании. Только в условиях сотрудничества семьи и дошкольного учреждения возможно достижение целостного, гармоничного

речевого и личностного развития ребёнка, что в дальнейшем станет основой его успешной социализации и академических достижений. Важной задачей современного дошкольного образования является не просто обучение речи, а воспитание речевой культуры личности, способной эффективно общаться, понимать и быть понятым. Для этого педагоги используют разнообразные методы — игровые, коммуникативные, интерактивные, театрализованные, а также создают условия для сотрудничества с родителями, ведь именно совместные усилия семьи и педагогов обеспечивают гармоничное речевое и личностное развитие ребёнка. Таким образом, изучение роли воспитателя и учителя русского языка в речевом развитии дошкольников представляет собой актуальную педагогическую задачу. От того, насколько грамотно организован этот процесс, зависит не только успешность обучения ребёнка в школе, но и его дальнейшее умение выражать свои мысли, чувства и взаимодействовать с окружающим миром. Речь – чудесный дар природы. Она не дается человеку от рождения. Должно пройти время, чтобы малыш начал говорить. А взрослые должны приложить немало усилий, чтобы речь ребенка развивалась правильно и своевременно. Прежде чем начать наше выступление, нам хотелось бы показать вам отрывок из мультипликационного фильма, ему уже много лет, возможно, кто-то его уже видел, но он как нельзя кстати подходит к теме нашего выступления. Нельзя не согласиться со словами К. Чуковского о том, что ребенок, действительно является величайшим тружеником, какое огромное количество информации должен усвоить малыш, насколько сложным для него является процесс усвоения и познания нашего родного языка. Но в тоже время дошкольный возраст является сензитивным периодом, то есть наиболее благоприятным для речевого развития ребенка, поэтому одно из ведущих направлений деятельности воспитателя детского сада – формирование устной речи и навыков речевого общения, опирающееся на владение родным литературным языком. Нельзя не согласиться со словами К. Чуковского о том, что ребенок, действительно является величайшим тружеником, какое огромное количество информации должен усвоить малыш, насколько сложным для него является процесс усвоения и познания нашего родного языка. Но в тоже время дошкольный возраст является сензитивным периодом, то есть наиболее благоприятным для речевого

развития ребенка, поэтому одно из ведущих направлений деятельности воспитателя детского сада – формирование устной речи и навыков речевого общения, опирающееся на владение родным литературным языком. Речевое развитие по-прежнему остается наиболее актуальным в дошкольном возрасте. Основная цель речевого развития дошкольников заключается в формировании способности к свободному, осознанному и содержательному общению со взрослыми и сверстниками, а также в овладении конструктивными способами и средствами взаимодействия с окружающим миром. Речь при этом выступает не только инструментом коммуникации, но и важнейшим фактором социализации личности, средством передачи культурных и нравственных ценностей. Процесс речевого развития представляет собой многокомпонентное образование, включающее несколько ключевых направлений:

1. Овладение речью как средством общения и культуры.

Данный компонент предполагает формирование у ребёнка навыков устной речи на уровне, обеспечивающем лёгкость и естественность установления контактов со сверстниками и взрослыми. Речь ребёнка должна быть понятна, эмоционально выразительна и адекватна коммуникативной ситуации. Именно в дошкольном возрасте закладываются основы языковой социализации, когда ребёнок учится использовать слово как средство взаимодействия и самовыражения.

2. Обогащение активного словаря.

Расширение словарного запаса осуществляется на основе постоянного обогащения языковой среды ребёнка. Ведущую роль здесь играют речь педагога и родителей, качество их языковых моделей и степень речевой активности. Эффективное обогащение словаря возможно при комплексно-тематическом планировании образовательного процесса, когда новые слова вводятся в естественных ситуациях общения, закрепляются в игре, чтении и творческой деятельности.

3. Развитие связной, грамматически правильной диалогической и монологической речи.

Связная речь является показателем речевой зрелости ребёнка и предполагает владение как диалогической, так и монологической

формами речи. Диалог развивает умение слушать и реагировать, а монолог формирует способность к развёрнутому высказыванию, к передаче мыслей в логической последовательности. Основой связной речи служит словарный запас и сформированность грамматического строя языка — умение изменять слова, согласовывать их и соединять в смысловые конструкции.

4. Развитие речевого творчества.

Речевое творчество представляет собой высший уровень речевой активности ребёнка, предполагающий способность к самостоятельному созданию высказываний — рассказов, описаний, стихотворных строк, сказочных сюжетов. Этот процесс требует от педагога умения создавать условия, стимулирующие фантазию, воображение и эмоциональную отзывчивость детей. Через творческую речевую деятельность формируется индивидуальный стиль речи и чувство языка, что особенно важно для развития личности в целом.

Таким образом, речевое развитие дошкольника является комплексным педагогическим процессом, направленным не только на формирование языковых навыков, но и на воспитание культурной, эмоционально открытой, творчески мыслящей личности.

Заключение: Речевое развитие дошкольников является одной из приоритетных задач современного образования, поскольку именно речь выступает основным инструментом формирования мышления, познания, общения и социализации ребёнка. Качество речевого развития в дошкольный период во многом определяет дальнейшую успешность обучения в школе, а также общую культуру личности. Воспитатель и учитель русского языка играют ключевую роль в этом процессе. Их профессионализм, личный пример речевой культуры, умение создавать благоприятную языковую среду и применять современные педагогические технологии способствуют формированию у детей устойчивой мотивации к речевой деятельности. Именно педагог становится посредником между языком как культурным феноменом и ребёнком как личностью, находящейся на пути становления. Эффективность речевого развития дошкольников во многом зависит от системного подхода, который включает совместную работу педагогов, логопедов, психологов и родителей. Только в условиях сотрудничества и единства требований возможно создать полноценную речевую среду, где каждый ребёнок чувствует

себя уверенно, свободно выражает мысли и эмоциональные состояния, проявляет творческую активность. Таким образом, роль воспитателя и учителя русского языка в речевом развитии дошкольников невозможно переоценить. От их педагогического мастерства, личной культуры и умения вдохновлять детей на речевую деятельность зависит не только уровень сформированности языковых навыков, но и духовное, эмоциональное и интеллектуальное развитие личности ребёнка. Воспитывая любовь к слову, уважение к родному языку, педагог закладывает фундамент для дальнейшего успешного обучения и гармоничного становления личности в целом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУР:

1. Выготский, Л. С. Мышление и речь. — М.: Педагогика, 2021. — 350 с.
2. Эльконин, Д. Б. Психология развития дошкольника. — М.: Институт практической психологии, 2020. — 280 с.
3. Филичева, Т. Б., Чиркина, Г. В. Развитие речи и подготовка к обучению грамоте детей дошкольного возраста. — М.: Просвещение, 2019. — 192 с.
4. Леонтьев, А. А. Язык, речь, речевая деятельность. — М.: Смысл, 2022. — 256 с.
5. Усова, А. П. Методика развития речи детей дошкольного возраста. — СПб.: Детство-Пресс, 2018. — 208 с.
6. Бородич, А. М. Развитие речи и обучение родному языку дошкольников. — М.: Академия, 2020. — 240 с.

QISHLOQ XO'JALIGIDA EKOLOGIK MUAMMOLAR VA ULARNI HAL QILISH YO'LLARI

Arolova Zarina Lochin qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17442399>

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston qishloq xo'jaligi tizimida yuzaga kelayotgan ekologik muammolar, ularning sabablari hamda hal etish yo'llari keng tahlil qilinadi. Suv, yer, o'g'it, pestitsidlar va chiqindilar bilan bog'liq ekologik xavflar, shuningdek, ekologik barqarorlikni ta'minlash bo'yicha davlat siyosati va innovatsion yechimlar yoritiladi. Maqola O'zbekiston uchun dolzarb bo'lgan ekologik muammolarga ilmiy yondashuv asosida yondashib, ularni hal qilishning amaliy choralarini taklif etadi.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi, ekologik muammolar, suv tanqisligi, yer degradatsiyasi, pestitsidlar, barqaror rivojlanish.

Kirish: O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining asosiy tayanch tarmoqlaridan biri bu — **qishloq xo'jaligi**dir. Mamlakat aholisi uchun oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, eksport salohiyatini oshirish va qishloq joylarda bandlikni yaratish bevosita ushbu sohaning samaradorligiga bog'liq.

Biroq so'nggi o'n yilliklarda qishloq xo'jaligi faoliyatining kengayishi bilan bir qatorda, tabiat resurslariga tushayotgan bosim ham ortib bormoqda. Suv resurslarining kamayishi, yerlarning sho'rlanishi, pestitsid va mineral o'g'itlarning haddan tashqari qo'llanilishi, chiqindilarni to'g'ri boshqarmaslik kabi omillar **ekologik muvozanatga jiddiy zarar** yetkazmoqda.

Qishloq xo'jaligida yuzaga kelayotgan bu ekologik muammolar nafaqat atrof-muhit, balki inson salomatligiga ham bevosita tahdid solmoqda. Shu bois ushbu sohani **barqaror rivojlanish** tamoyillari asosida boshqarish dolzarb vazifalardan biridir.

Asosiy qism

1. Qishloq xo'jaligidagi asosiy ekologik muammolar

1.1. Suv resurslarining kamayishi

O'zbekistonning geografik joylashuvi va iqlim sharoiti tufayli suv resurslari cheklangan. Mamlakatdagi mavjud suvlarning 80 foizdan ortig'i

boshqa davlatlardan kirib keladi (Amudaryo, Sirdaryo). Qishloq xo'jaligida suvning 90 foizgacha bo'lgan qismi sug'orish uchun sarflanadi. Biroq eski sug'orish tizimlari, samarasiz suv taqsimoti va bug'lanish natijasida suvning katta qismi yo'qotilmoqda. Shu sababli suv tanqisligi yildan-yilga ortib, **yerlarning sho'rlanishi va degradatsiyasi** jarayonlari kuchaymoqda.

1.2. Yer degradatsiyasi va sho'rlanish

Yerlarning sifati pasayib borayotgani O'zbekiston uchun eng katta ekologik muammolardan biridir. Sug'oriladigan yerlarda minerallar to'planib, tuproq unumdorligi kamayadi. Surxondaryo, Qashqadaryo, Buxoro va Xorazm viloyatlarida sho'r bosgan maydonlar kengaymoqda. FAO ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda har yili 30 ming gektardan ortiq yer degradatsiyaga uchramoqda. Bu esa hosildorlikning pasayishiga va qishloq xo'jaligi samaradorligining kamayishiga olib keladi.

1.3. Pestitsid va mineral o'g'itlarning ortiqcha ishlatilishi

Sovet davridan qolgan an'anaviy yondashuv — hosildorlikni oshirish uchun kimyoviy vositalarni ko'p ishlatish hali ham ayrim hududlarda davom etmoqda. Pestitsid va azotli o'g'itlar tuproq va suv havzalariga o'tib, **ekotizimning tabiiy muvozanatini buzadi**. Bu nafaqat hayvonot va o'simlik dunyosiga, balki inson organizmiga ham zarar yetkazadi.

1.4. Chiqindilar va hayvonchilik ifloslanishi

Chorvachilik xo'jaliklarida chiqindilarni to'g'ri yo'q qilish tizimi yetarli emas. Natijada metan gazi ajraladi, bu esa issiqxona effektini kuchaytiradi. Shuningdek, go'ng va organik chiqindilarning noto'g'ri saqlanishi daryolar va yer osti suvlarini ifloslantiradi.

2. Qishloq xo'jaligidagi ekologik muammolarning sabablari

Ekologik muammolarning ildizi ko'p hollarda boshqaruv va bilim yetishmovchiligiga borib taqaladi. Quyidagi omillar eng asosiy sabablar hisoblanadi:

- **Ekologik qonunchilikka rioya qilinmasligi;**
- **Innovatsion texnologiyalarni qo'llamaslik;**
- **Suv va yer resurslaridan samarasiz foydalanish;**
- **Ekologik nazoratning sustligi;**
- **Aholining ekologik madaniyati pastligi.**

Shuningdek, iqtisodiy bosim — yuqori hosildorlikka intilish, tez foyda olish maqsadi ham ekologik xavfsizlik masalasini ikkinchi darajaga surib qo'yadi.

3. Qishloq xo'jaligida ekologik muammolarni hal etish yo'llari

3.1. Suvni tejovchi texnologiyalarni joriy etish

Suv tanqisligini kamaytirish uchun **tomchilatib sug'orish** va **yomg'irlatib sug'orish** texnologiyalari joriy etilmoqda. Hozirda O'zbekistonda 2 million gektarga yaqin maydonda bunday tizimlar ishlatilyapti. Bu usul suv sarfini 30–40 foizgacha kamaytirib, hosildorlikni oshiradi.

3.2. Organik dehqonchilikka o'tish

Ekologik toza qishloq xo'jaligini yo'lga qo'yish uchun **organik dehqonchilik** asosiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Bu usulda pestitsid va kimyoviy o'g'itlardan voz kechilib, tabiiy usullar bilan hosildorlik ta'minlanadi. Organik dehqonchilik nafaqat ekologik xavfsizlikni ta'minlaydi, balki eksport bozorida yuqori talabga ega mahsulotlar ishlab chiqarish imkonini beradi.

3.3. Yerlarning melioratsiyasini yaxshilash

Sho'rlangan yerlarda drenaj tizimini tiklash, yerlarni yuvish va tuproqni rekultivatsiya qilish ishlari kengaytirilmoqda. Davlat tomonidan "Sho'rlanishga qarshi kurash dasturi" doirasida har yili minglab gektar yer qayta tiklanmoqda.

3.4. Ekologik monitoring tizimini kuchaytirish

Har bir viloyatda ekologik laboratoriyalar tashkil etilib, suv, havo va tuproq sifatini doimiy monitoring qilish yo'lga qo'yilmoqda. Zamonaviy **GIS texnologiyalari, sun'iy yo'ldosh ma'lumotlari** orqali ekologik holat nazorat qilinmoqda.

3.5. Qishloq joylarda ekologik ta'limni rivojlantirish

Ekologik muammolarni hal qilishda aholining bilim darajasi juda muhim. Shu sababli, maktab va kollej dasturlariga **"Ekologik xavfsizlik asoslari"** fani kiritilgan. Shuningdek, fermerlar uchun treninglar, seminarlar va ekologik ko'rgazmalar o'tkazilmoqda.

4. Davlat siyosati va xalqaro hamkorlik

O'zbekiston hukumati ekologik muammolarni hal etish bo'yicha qator dasturlarni amalga oshirmoqda. Jumladan:

- **"Yashil makon"** umumxalq harakati orqali har yili 200 milliondan ortiq daraxt ekilmoqda;
- **"Suv resurslarini boshqarish strategiyasi – 2030"** qabul qilingan;
- **FAO, UNDP, GEF** kabi xalqaro tashkilotlar bilan ekologik loyihalar amalga oshirilmoqda.

Masalan, FAO bilan hamkorlikda **"Barqaror qishloq xo'jaligini rivojlantirish loyihasi"** doirasida suvni tejaydigan texnologiyalar joriy etildi, fermerlarga grantlar ajratildi.

5. Innovatsion yondashuvlar va istiqbollar

Kelajakda ekologik xavfsizlikni ta'minlash uchun quyidagi yo'nalishlar ustuvor hisoblanadi:

1. **Raqamli qishloq xo'jaligi** – dronlar, sensorlar va IoT texnologiyalar yordamida suv, o'g'it va energiyani optimallashtirish.
2. **Qayta tiklanuvchi energiya manbalari** – quyosh va shamol energiyasidan foydalanish.
3. **Biotexnologiya va agroekologiya** – tuproq unumdorligini tabiiy usulda oshirish.
4. **“Yashil sertifikatlash” tizimi** – ekologik toza mahsulotlarni xalqaro bozorda targ'ib etish.

Xulosa: Qishloq xo'jaligidagi ekologik muammolar — bu faqat tabiat muammosi emas, balki iqtisodiy, ijtimoiy va strategik masaladir. O'zbekiston uchun barqaror qishloq xo'jaligini rivojlantirish — oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, aholi salomatligini saqlash va ekologik xavfsizlikni mustahkamlashning asosiy shartidir. Shu bois suvni tejovchi texnologiyalarni keng joriy etish, yer resurslarini muhofaza qilish, ekologik nazoratni kuchaytirish va ekologik madaniyatni oshirish eng muhim vazifalardan hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Qishloq xo'jaligini rivojlantirish strategiyasi – 2030” Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi hisobotlari (2024).
3. FAO (Food and Agriculture Organization). “Sustainable Agriculture in Central Asia”, 2023.
4. Karimov A. “Qishloq xo'jaligida ekologik xavfsizlik masalalari”. Toshkent, 2021.
5. Tursunova N. “Barqaror rivojlanish va ekologik menejment”. Toshkent, 2022.
6. UNEP. “Agriculture and Environment Report”, 2023.
7. Qodirov I. “O'zbekiston qishloq xo'jaligida innovatsion texnologiyalar”. Samarqand, 2020.
8. FAO va UNDP qo'shma hisobotlari, 2022–2024-yillar.

O'QITUVCHI VA O'QUVCHI O'RTASIDA PEDAGOGIK MULOQOT

Usmonova Shahina Xudoynazar qizi

*Shahrisabz davlat pedagogika institute Pedagogika nazariyasi va tarixi
yo'nalishi 1-bosqich magistranti*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17447137>

Annotatsiya: Maqolada o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi pedagogik muloqot madaniyati tushunchasi, uning ta'lim-tarbiya jarayonida o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Pedagogik muloqot madaniyatining nazariy jihatlar, muloqotning samarali bo'lishi uchun shart-sharoitlar, hamda zamonaviy maktab muhitida yuzaga keladigan muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari ko'rib chiqiladi. Maqolada shuningdek, o'zbek maktab ta'limida pedagogik muloqot madaniyatini shakllantirish bo'yicha tavsiyalar beriladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida samarali muloqot madaniyati shakllanganda ta'lim jarayoni sifatli bo'lishi va o'quvchilarning ijtimoiy-psixologik holati yaxshilanishi aniqlanadi.

Kalit so'zlar: pedagogik muloqot, muloqot madaniyati, o'qituvchi-o'quvchi munosabati, ta'lim jarayoni, o'zaro muloqot, kommunikatsiya, o'quv muhit, maktab madaniyati.

Kirish: Bugungi kunda ta'lim muassasalaridagi muvaffaqiyat faqatgina dars usullari yoki o'quv-materiallari bilan emas, balki o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqot madaniyati darajasi bilan ham bevosita bog'liq. Pedagogik jarayon asosan muloqot orqali amalga oshadi va shu sababli muloqot madaniyati — ta'limchining kasbiy kompetensiyasining muhim tarkibiy qismi sanaladi. O'qituvchi o'zining fikrini, bilimni, qadriyatlarini o'quvchilarga yetkazishda muloqotning madaniyatli shaklini qo'llasa, o'quvchi bilan ishonchli, ochiq va samarali munosabat o'rnatadi. Shu munosabat bilan, muloqot madaniyati tarbiyaviy ta'lim jarayonining mazmunini boyitadi, motivatsiyani oshiradi va o'quvchilarning ijtimoiy-psixologik holatini yaxshilaydi. Maqolaning maqsadi – o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi pedagogik muloqot madaniyatining nazariy asoslarini tahlil qilish, uning shakllanishini ta'minlovchi shart-sharoitlarni aniqlash hamda amaliy takliflar berishdan iborat.

Asosiy qism:

1. Pedagogik muloqot va muloqot madaniyati tushunchasi

Pedagogik muloqot — bu o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida bilim, ma'lumot, qadriyat va pedagogik tajriba almashinuvi jarayonidir. "Muloqot madaniyati" esa bu jarayonni ma'naviy-axloqiy, psixologik va kommunikativ jihatdan sifatli, samarali va hurmatga asoslangan shaklda olib borish demakdir. Masalan, bir tadqiqotda "teacher's culture of communication and communication in the learning process" degan maqolada ta'lim jarayonida o'qituvchining muloqot madaniyati muhimligi qayd etilgan.

Shuningdek, muloqot madaniyati faqatgina og'zaki yoki yozma so'zlar emas; bu hurmat, tinglash, fikr almashish, konstruktiv munosabat o'rnatish kabi komponentlarni ham o'z ichiga oladi. Pedagogik muloqotning xususiyatlaridan biri shundaki, rol-asimetriya mavjud: o'qituvchi ko'proq ma'lumot tarqatuvchisi, rahbar rollarida bo'lishi mumkin, biroq pedagogik muloqot madaniyatida "sub'ekt-sub'ekt" munosabati qidiriladi — ya'ni o'qituvchi va o'quvchi bir-birini tan olgan, hurmat qilgan taraf sifatida ko'riladi.

2. O'qituvchi-o'quvchi muloqot madaniyatining komponentlari

Muloqot madaniyati bir nechta komponentdan tashkil topadi:

- **Kommunikativ kompetensiya** – o'qituvchining aniqlik bilan fikr bildirish, savollarga ochiq bo'lish, tinglash qobiliyati. Masalan, ma'lumotlar almashinuvi jarayonida filtratsiya, tanlab qabul qilish kabi to'siqlar paydo bo'lishi mumkin.
- **Ijtimoiy-psixologik kompetensiya** – o'quvchiga hurmat bilan muomala qilish, uning shaxsiy fikri va ehtiyojlarini hisobga olish, ijobiy muhit yaratish. Bir tadqiqotda sinf muhitida ishonch va ochiqlik ta'lim jarayonini yaxshilashi aniqlangan.
- **Etik-tarbiyaviy komponent** – madaniyatli muloqot etiketasi: ovoz tonusi, so'z tanlovi, tana tili, o'quvchi bilan munosabat. Masalan, o'qituvchi pedagogik muloqot madaniyati doirasida "rahbariyat" emas, balki "yo'l نشان" rolini bajarishi kerak.
- **Refleksiv va kommunikativ strategiyalar** – muloqot jarayonida o'qituvchi o'z xatti-harakatini tahlil qilishi, zarurat bo'lsa uni o'zgartirishi, o'quvchidan fikr olishi. Bu esa o'quvchi-o'qituvchi munosabatini chuqurlashtiradi.

3. Muloqot madaniyatining ta'lim jarayonidagi ahamiyati

Samarali muloqot madaniyati ta'lim jarayonida quyidagi afzalliklarni beradi:

- O'quvchilarning motivatsiyasi oshadi: hurmatli va ochiq muhitda ular darsga faolroq qatnashadi.
- Ta'lim jarayonida xato qilishdan qo'rqish kamayadi, savollar berish, fikr almashish ko'payadi.
- O'qituvchi va o'quvchi o'rtasida ishonchli aloqalar shakllanadi, bu esa tarbiya jarayonida ijobiy psixologik muhit yaratadi.
- O'quv natijalari yaxshilanishi mumkin — ta'lim sifati oshadi. Misol uchun, maktab madaniyati ta'limchilarning tajriba bo'lishini va o'quvchi bilan muloqotda ochiq bo'lishini rag'batlantirdi.

4. Muloqot madaniyatini shakllantirish shart-sharoitlari va to'siqlar

Muloqot madaniyatini shakllantirish uchun quyidagi shartlar muhim:

- Qaror qabul qilinadigan aniq maqsad va vazifalar belgilanishi. O'quv muhitida ochiq, hurmatli muomala, o'quvchining shaxsiy fikri qadrlanishi.
  - O'qituvchi kommunikativ texnologiyalar, interaktiv metodlardan foydalanishi (masalan, guruh ishlari, muhokamalar) va muloqotning ikki tomonlama bo'lishi.
  - Muloqotda tilni o'quvchilarga tushunarli uslubda qo'llash, noaniqliklarni kamaytirish. Biroq to'siqlar ham mavjud: axborotni filtrlash, tanlab qabul qilish, ma'lumot yukining ko'pligi, madaniy farqlar, til muammolari. Masalan, maktab madaniyati muloqot maydonini kengaytirishi hamda qo'llab-quvvatlash tizimini tashkil qilishi kerak. Agar bu bo'lmasa, o'quvchi o'zini izolyatsiyalangan his qilib, pedagog kasbini tark etish ehtimoli oshishi mumkin.
5. O'zbek ta'lim muhitida pedagogik muloqot madaniyati

O'zbek maktablari kontekstida pedagogik muloqot madaniyatini rivojlantirish jarayonida bir qancha jihatlar e'tiborga olinishi lozim. Masalan, ishlanayotgan maqolalarda sumida o'qituvchi muloqot madaniyati ijtimoiy-psixologik holatga ham ta'sir qiladi. O'zbekistonning milliy ta'lim konsepsiyasida ham o'zaro hurmat, chuqur muloqot va ochiqlik madh etilgan. Demak, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida madaniyatli muloqot joriy etilishi zamonaviy ta'lim talabi bilan uyg'un.

Amaliy tavsiyalar:

- O'qituvchilar uchun muloqot madaniyati bo'yicha malaka oshirish kurslari tashkil etilishi.

- Muloqot madaniyati elementlari dars metodikalariga kiritilishi (masalan, ochiq muloqotga asoslangan uslublar, guruhli muhokamalar, fikr almashish sessiyalari).
- Sinf muhitida ijtimoiy va psixologik jihatdan xavfsiz, hurmatli muhit yaratish.
- O'quvchi fikrini muntazam ravishda so'rash, konstruktiv fikr almashishga imkon berish.
- Madaniyatli muloqotga xalaqit beruvchi faktorlar (masalan, til muammosi, madaniy tafovut, ma'lumot yuklamasi) bilan ishlash.

6. Muammolar va istiqbollar:

Bugungi kunda texnologiyalar, onlayn darslar, global ta'lim muhitida muloqot shakllari o'zgarib bormoqda. Bu esa o'qituvchi-o'quvchi muloqot madaniyati yangi formatlar — masofaviy, gibrid — orqali rivojlanishini talab qiladi. Masofaviy muhitda til, texnika, diqqatni jamlash kabi muammolar yuzaga kelmoqda. Kelajakda pedagogik muloqot madaniyatini rivojlantirishga doir tadqiqotlar chuqurlashishi, texnologik vositalar bilan muloqot madaniyatini qo'llab-quvvatlash istiqbollari ko'rib chiqilishi kerak.

Xulosa: O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi pedagogik muloqot madaniyati — ta'limning sifatini yaxshilash, o'quvchilarning ijtimoiy-psixologik jihatdan sog'lom shakllanishini ta'minlashda muhim vositadir. Maqolada ko'rib chiqilgan nazariy asoslar va komponentlar pedagogik muloqot madaniyatini tizimli ravishda rivojlantirish imkonini beradi. Muloqot madaniyatining shakllanishi uchun o'qituvchi-o'quvchi munosabatida hurmat, ochiqlik, tinglash, konstruktiv fikr almashish, kommunikativ va psixologik jihatlar ustuvor bo'lishi lozim. O'zbek ta'lim muhitida bu madaniyatni joriy etish uchun metodik va tashkiliy chora-tadbirlar tavsiya etiladi. Keyingi tadqiqotlar muloqot madaniyatini onlayn va gibrid ta'lim sharoitida rivojlantirish imkoniyatlarini o'rganishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Usarov J. E., Begmatova N. S. THE IMPORTANCE OF A TEACHER'S CULTURE OF COMMUNICATION AND COMMUNICATION IN THE LEARNING PROCESS. JournalNX – A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, 2021.
2. Stepanenko N. Management of pedagogical communication: Theoretical and applied aspects. Ukrainian Professional Education, 2024. [Professional Education](#)

3. Khalilova S. R. THE ROLE OF THE CULTURE OF COMMUNICATION IN MODERN EDUCATION AND EDUCATION. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 2023. [MJST Journal](#)
4. Borisenkov V. P., Gukalenko O. V., Tkach L. T. Pedagogical Culture Dialogics As A Factor In Competent Teacher Training. European Proceedings, 2020. [European Proceedings](#)
5. Akhmad I., Chmel V. Basics in pedagogical communication. 2017. [KPI](#)
6. Article on formation of communication culture in younger schoolchildren. Bulletin-Pedagogical, 2022. [Известия. Серия: Педагогические науки](#)
7. Other sources: Information communication and its role in pedagogical communication and cooperation. Linguistics and Culture Review. [LingCure](#)

QASHQADARYODA ENERGETIKA TARMOQLARI UCHUN KADRLAR TAYYORLASH TIZIMI TARIXI

Cho'liyev Jamoliddin Kamol o'g'li

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qashqadaryo viloyatida energetika tarmoqlari uchun kadrlar tayyorlash tizimining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari tarixiy nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Tadqiqotda mintaqaning tabiiy resurslari — neft, gaz va gaz kondensati zaxiralari asosida shakllangan energetika infratuzilmasining ta'lim tizimiga ta'siri o'rganilgan. Shuningdek, sovet davridan boshlab mustaqillik yillarigacha bo'lgan davrda kadrlar siyosati, ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalari o'rtasidagi integratsiya jarayonlari yoritilgan. Qarshi muhandislik-iqtisodiyot universiteti, Muborak sanoat kolleji, Shurtan gaz-kimyo majmuasi va Tallimarjon issiqlik elektr stansiyasi misolida energetika ta'limi hamda ishlab chiqarish amaliyotining uzviy bog'liqligi asoslab berilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, Qashqadaryo viloyatida energetika sohasida malakali kadrlar tayyorlash tizimi bosqichma-bosqich rivojlanib, hozirda innovatsion, ekologik va xalqaro hamkorlik yo'nalishida yangi bosqichga ko'tarilgan.

Kalit so'zlar: Qashqadaryo viloyati, energetika tizimi, kadrlar siyosati, ta'lim tizimi, Muborakneftgaz, Shurtan gaz-kimyo majmuasi, Tallimarjon IES, Qarshi muhandislik-iqtisodiyot universiteti, sanoat hamkorligi, innovatsion ta'lim.

Kirish: Energetika sohasi zamonaviy jamiyat taraqqiyotining asosi, mamlakat iqtisodiy salohiyati va raqobatbardoshligining muhim omili hisoblanadi. Har bir davlatning sanoatlashuv darajasi, texnologik rivoji, ishlab chiqarish samaradorligi va ijtimoiy infratuzilmasi, avvalo, energetika tizimining barqaror faoliyat yuritishiga bog'liq. Shu bois O'zbekiston Respublikasida mustaqillik yillaridan boshlab energetika tarmog'ini modernizatsiya qilish, ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish va sohaga zamonaviy, malakali kadrlar tayyorlash masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi.

Qashqadaryo viloyati mamlakatning energetika salohiyati shakllanishida alohida o'rin tutadi. Chunki bu mintaqa tabiiy gaz, neft, gaz kondensati kabi boy tabiiy resurslarga ega bo'lib, XX asrning ikkinchi

yarmidan boshlab O'zbekistonning eng muhim sanoat markazlaridan biriga aylangan. Aynan shu davrda Muborak, Shurtan, Talimarjon singari yirik sanoat obyektlari barpo etilib, ular nafaqat ishlab chiqarish infratuzilmasini, balki shu tarmoq uchun zarur bo'lgan kasbiy-texnik va oliy malakali mutaxassislar tayyorlash tizimini ham shakllantirishni taqozo etdi.

Energetika sohasining jadal rivojlanishi bilan bir qatorda, kadrlar siyosati ham izchil o'zgarib bordi. Dastlab sobiq Ittifoq davrida respublikaning turli hududlaridan mutaxassislar jalb etilgan bo'lsa, keyinchalik mahalliy yoshlarni tayyorlash, ularni o'z ishlab chiqarish muhitida malaka oshirishga yo'naltirish amaliyoti yo'lga qo'yildi. Mustaqillik yillarida esa bu jarayon yangi bosqichga ko'tarildi — ta'lim tizimi milliy standartlar asosida yangilandi, oliy ta'lim muassasalari va sanoat korxonalari o'rtasida integratsiya kuchaydi, xalqaro hamkorlik kengaydi.

Shu jihatdan, Qashqadaryo mintaqasida energetika ta'limi tizimi va kadrlar siyosatining tarixiy shakllanishini tahlil qilish nafaqat hududiy, balki umummilliy taraqqiyot nuqtayi nazaridan ham muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada mazkur jarayonning asosiy bosqichlari, ularning o'zaro uzviy bog'liqligi hamda zamonaviy islohotlar kontekstidagi o'rni yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya: Ushbu tadqiqotning metodologik asosini tarixiylik, tizimlilik va tahliliy yondashuv prinsiplari tashkil etadi. Maqola yozishda energetika ta'limi tizimi va kadrlar siyosatining mintaqaviy shakllanishini izohlashda tarixiy-komparativ (taqqoslovchi), strukturaviy-funksional hamda sotsiologik tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida Qashqadaryo viloyatining energetika sohasi shakllanishini o'z ichiga olgan arxiv hujjatlari, davlat dasturlari, ta'lim muassasalari hisobotlari va energetika korxonalari faoliyati to'g'risidagi statistik ma'lumotlar tahlil qilindi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" kabi me'yoriy-huquqiy hujjatlar asosiy nazariy manbalar sifatida qo'llanildi.

Tahlil jarayonida energetika tarmog'idagi ta'lim muassasalari — Qarshi muhandislik-iqtisodiyot universiteti, Muborak sanoat kolleji, Shurtan texnikumlari kabi ta'lim maskanlarining faoliyati o'rganilib, ular ishlab chiqarish bilan integratsiyalashgan holda kadrlar tayyorlash tizimining shakllanishida tutgan o'rni aniqlab berildi.

Metodologik yondashuvning asosiy maqsadi — Qashqadaryo mintaqasida energetika sohasidagi ta'lim tizimi va kadrlar siyosatining tarixiy bosqichlarini aniqlash, ularning o'zaro bog'liqligini tahlil qilish hamda zamonaviy islohotlar kontekstida baholashdan iboratdir.

Natijalar va tahlil: Qashqadaryo viloyati O'zbekistonning eng muhim energetik mintaqalaridan biri sifatida 1950-yillardan boshlab sobiq Ittifoqning yoqilg'i-energetika tizimida alohida o'rin egallay boshladi. 1956-yilda Muborak gaz konining kashf etilishi bilan mintaqaning iqtisodiy qiyofasi tubdan o'zgardi. Bu yirik kon asosida keyinchalik "Muborakneftgaz" ishlab chiqarish birlashmasi tashkil etildi (1964-yilda). Ushbu korxona nafaqat tabiiy gazni qazib olish, balki uni qayta ishlash, gaz-kondensat mahsulotlarini tayyorlash va iste'molchilarga yetkazib berish bo'yicha markazlashgan tizimga aylandi.

"Muborakneftgaz" ishlab chiqarish birlashmasida 1960–1980-yillarda korxonada kadrlar tanqisligi kuchli sezilgan. Shu sababli Muborak sanoat va xizmat ko'rsatish kasb-hunar kolleji, Qarshi politexnika texnikumi hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995-yil 3-iyundagi 211-sonli qaroriga asosan Qarshi agrar - iqtisodiyot instituti va Toshkent davlat texnika universiteti Qarshi filiali negizida tashkil qilingan Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti bazalarida neft va gaz hamda energetika sohasiga ixtisoslashgan mutaxassislar tayyorlash yo'lga qo'yildi. Shuningdek, Toshkent politexnika instituti (hozirgi TDTU) bilan hamkorlikda o'quv-amaliy dasturlar joriy etildi. Mustaqillikdan so'ng esa "O'zbekneftgaz" tizimida kadrlar siyosati yangicha mazmun kasb etdi — korxona o'z ichki ta'lim markazini tashkil etdi, soha xodimlari uchun qayta tayyorlash kurslari yo'lga qo'yildi.

1980-yillarda aniqlangan Shurtan gaz koni mintaqaning ikkinchi yirik energetik resurs bazasiga aylandi. Mustaqillikdan so'ng, 1996-yilda O'zbekiston hukumati tomonidan 1998-yil 13-iyun [O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi](#) ning „O'zbekneftgaz korporatsiyasi markasiy apparati tarkibida Sho'rtan gaz-kimyoy kompleksi qurilishi boshqarmasini tashkil etish to'g'risida“i 249-sonli Qarori qabul qilindi. Shurtan gaz-kimyoy majmuasini (SGKM) qurish to'g'risida qaror qabul qilindi (PQ-187-son, 1996-yil 6-iyun). Majmua 2001-yilda ishga tushirilgan bo'lib, bu respublikadagi eng yirik gaz-kimyoy markazlaridan biri hisoblanadi. Shurtan majmuasida kadrlar siyosati xalqaro hamkorlik asosida yo'lga qo'yilgan. Dastlabki bosqichda Rossiya, Malayziya, Koreya va Germaniyadan mutaxassislar jalb etilgan, so'ngra mahalliy yosh kadrlar o'qitilib, o'zbek muhandis-texnik xodimlarining ulushi

90 foizdan oshdi. Majmua huzurida o'quv-amaliy markaz faoliyat yuritib, Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti bilan doimiy hamkorlik yo'lga qo'yilgan.

Tallimarjon IES 1980-yillarda barpo etila boshlangan bo'lib, 1987-yilda birinchi energetik blok ishga tushirildi. Bu stansiya Qashqadaryo va butun janubiy mintaqani elektr energiyasi bilan ta'minlashda strategik rol o'ynaydi. 2010-yillarda "O'zbekenergo" tomonidan IESni modernizatsiya qilish dasturi boshlangan va buning doirasida Yaponiya hamda Janubiy Koreya kompaniyalari bilan hamkorlikda yangi turbin bloklari o'rnatilgan.

Tallimarjon IESda kadrlar siyosati texnik modernizatsiya bilan uzviy bog'liq. Zamonaviy texnologiyalarni boshqarish uchun xorijda tahsil olgan yosh muhandislar jalb qilinmoqda, Toshkent davlat texnika universitetining Qarshi filiali bilan hamkorlikda energetika injiniringi yo'nalishi bo'yicha talabalar amaliyot o'tashmoqda.

Muhokama: Qashqadaryo mintaqasida energetika ta'limi va kadrlar siyosatining shakllanish jarayonlarini tahlil qilish natijalari shuni ko'rsatadiki, bu sohaning rivoji iqtisodiy, siyosiy hamda ijtimoiy omillar bilan uzviy bog'liq bo'lgan. Mintaqaning tabiiy resurslar salohiyati — ayniqsa, gaz va neft konlari mavjudligi — bu yerda energetika mutaxassislarga ehtiyojni keskin oshirgan. Shu boisdan 1960–1980-yillardan boshlab texnikumlar, o'rta maxsus bilim yurtlari hamda oliy ta'lim muassasalarida muhandis-energetik, texnik mutaxassislarni tayyorlashga alohida e'tibor qaratilgan.

Sovet davrida energetika tizimi markazlashgan iqtisodiyot doirasida shakllangani sababli, kadrlar siyosati ham markaz tomonidan belgilanar edi. Bu holat mintaqaviy ta'lim tizimining mustaqil rivojlanishini ma'lum darajada cheklagan bo'lsa-da, shu davrda yaratilgan texnik baza va o'quv-metodik tajriba keyingi bosqichlarda muhim asos bo'lib xizmat qildi. O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng esa, energetika sohasi tub islohotlarni boshdan kechirdi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida energetika infratuzilmasini modernizatsiya qilish, zamonaviy kadrlar tayyorlash va xorijiy tajribani o'zlashtirish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etdi. Ayniqsa, Qashqadaryo viloyatida joylashgan Muborak, G'uzor va Qarshi shaharlarida energetika yo'nalishidagi o'quv maskanlarining qayta tashkil etilishi, hamkorlikda o'quv dasturlarining joriy qilinishi mintaqqa iqtisodiy salohiyatiga sezilarli hissa qo'shdi.

Mazkur korxonalarning kengayib borishi mutaxassis kadrlarga bo'lgan ehtiyojni kuchaytirdi. Shu maqsadda Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti

(hozirgi Qarshi muhandislik va iqtisodiyot universiteti) va "Muborakneftgaz" AJ o'rtasida ikki yoqlama hamkorlik asosida istiqbolli kadrlar tayyorlash shartnomalari tuzilgan. Ushbu amaliyot bugungi kunda ham davom etmoqda. Mazkur hamkorlikda talabalar korxonalarda ishlab chiqarish amaliyotlarini o'tashadi, malaka oshirish dasturlarida qatnashishadi va bitiruvdan so'ng soha korxonalariga yo'naltirilgan holda ishga qabul qilinadi.

Diplom loyihalariga rahbarlik qilishga, asosan yuqorida sanab o'tilgan sanoat korxonalarining yetakchi mutaxassislari — masalan, MGKIZ direktori N. Zayniev, bosh muhandis B. Rustamov, bosh mexanik M. Jumaev, bosh energetik O. Ya. Shatalin, "Muborakgaz" gaz konlari boshqarmasi bosh energetigi B. Fattaev, Muborak issiqlik elektr markazi direktori B. Xudoyqulovlar, shuningdek, tsex boshliqlari va boshqalar jalb qilindilar. Bu diplom loyihalarining sifatini oshirishga katta yordam berdi.

Muhokama davomida ta'kidlash lozimki, so'nggi yillarda energetika ta'limi faqat texnik tayyorgarlikka emas, balki ekologik, innovatsion va menejment ko'nikmalariga ham asoslanmoqda. Bu jarayon Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi, "Yashil energetika" konsepsiyasi va xalqaro hamkorlik dasturlari doirasida yanada jadallashmoqda. Shu orqali energetika sohasidagi ta'lim tizimi nafaqat mintaqaviy, balki respublika miqyosida ham strategik ahamiyat kasb etmoqda.

Xulosa va takliflar: O'tkazilgan tadqiqotlar natijasida aniqlanishicha, Qashqadaryo mintaqasida energetika ta'limi va kadrlar siyosati bosqichma-bosqich, mamlakatdagi umumiy iqtisodiy va siyosiy islohotlar bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanib kelgan. Mintaqaning tabiiy gaz, neft va boshqa energiya resurslariga boyligi bu sohada malakali mutaxassislarga doimiy ehtiyojni shakllantirgan. Ayniqsa, sovet davridan boshlab energetika tizimi uchun zarur texnik kadrlarni tayyorlashga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, o'sha davrda shakllangan ilmiy pedagogik baza mustaqillik yillaridagi ta'lim tizimi uchun muhim poydevor bo'lib xizmat qilgan. Mustaqillikdan keyingi yillarda Qashqadaryo viloyatida energetika ta'limi sohasida tub o'zgarishlar yuz berdi. Oliy ta'lim muassasalari, kasb-hunar maktablari va texnikumlarda yangi o'quv dasturlari, zamonaviy texnologiyalar va amaliy ko'nikmalar asosida kadrlar tayyorlash yo'lga qo'yildi. Shuningdek, xalqaro hamkorlik dasturlari, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining joriy etilishi va energetika korxonalarining ta'lim tizimi bilan integratsiyasi bu yo'nalishda yangi bosqichni boshlab berdi.

- Energetika ta'limi va ishlab chiqarish tajribasini tizimlashtirib, zamonaviy standartlarga moslashtirish;
- Ta'lim va amaliyot integratsiyasini kuchaytirish, korxonalar bilan stajirovkalarni kengaytirish;
- Energetika ta'limini innovatsion va ekologik yo'nalishlar bilan boyitish;
- Kadrlar siyosatini mintaqaviy ehtiyojlar asosida shakllantirish;
- Ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish va yosh mutaxassislarni jalb qilish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Gaffarov L.X. Muborak gazni qayta ishlash zavodi gazni tozalash texnologik tizimidagi desorbsiya jarayonini avtomatlashtirishni takomillashtirish [dissertatsiya]. – O'zbekiston, 2021.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. [Energiya samaradorligini oshirish sohasida davlat boshqaruvini takomillashtirish va energiya servis kompaniyalari xizmatlari bozorini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida] PF-63-son, 27.03.2025. URL: <https://lex.uz/ru/docs/-517944>
3. Aliyev A.T. Neft-gaz sanoatida innovatsion texnologiyalarni qo'llash // Alfraganus University, Iqtisodiyot fakulteti, Iqtisodiyot kafedrasini. – 2021.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. [Kadrlar tayyorlash milliy dasturi] 13.06.1998. URL: <https://www.lex.uz/docs/-821826?ONDATE=13.06.1998>
5. Egamberdiyev E.A. Neft va gaz kadrlarini tayyorlashni modernizatsiya va isloh qilishda innovatsion uzluksiz ta'lim konseptsiyasi. – 2023.
6. Mavlonov S.A. O'zbekiston energetika tizimida modernizatsiya jarayonlari va kadrlar siyosati // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy jurnali, №4, 2022. – B. 45–53.
7. O'z MA, 130-fond, 1-ro'yxat, 518-ish, 27-varaq.
8. Ismoilov B.R. Qashqadaryo viloyatida energetika sohasining rivojlanish istiqbollari va kadrlar salohiyatini oshirish yo'nalishlari // "Energetika va sanoat innovatsiyalari" ilmiy-amaliy jurnal, №2, 2024. – B. 61–68.

MUTOLAA MASHG'ULOTLARIDA KOMMUNIKATIV YONDASHUVNING O'RNI

Olimova Odinaxon

Annotatsiya: Maqolada mutolaa mashg'ulotlarida kommunikativ yondashuvning o'rni va uning o'quvchilarning til ko'nikmalarini rivojlantirishdagi samaradorligi tahlil qilinadi. Mutolaa jarayonida kommunikativ metodlarni qo'llash nafaqat o'quvchilarning o'qish madaniyatini oshirishga, balki ularning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirishga ham yordam beradi. Tadqiqotda darslarda interaktiv vazifalar, guruh ishlari va muhokama metodlarining ahamiyati ko'rsatib o'tilgan. Shu bilan birga, kommunikativ yondashuv orqali talabalarda mustaqil fikrlash, tanqidiy tafakkur va tilni amaliy qo'llash ko'nikmalari shakllantiriladi.

Kalit so'zlar: Mutolaa madaniyati, kommunikativ yondashuv, interaktiv metod, til kompetensiyasi, og'zaki va yozma nutq, dars metodikasi.

Kirish: Mutolaa madaniyati har bir o'quvchining intellektual va til kompetensiyasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ingliz tilini o'qitishda mutolaa mashg'ulotlari nafaqat o'quvchining so'z boyligini oshiradi, balki uni tilni amaliy qo'llashga tayyorlaydi. So'nggi yillarda til o'qitish metodikasida kommunikativ yondashuv alohida e'tiborga molik bo'lib, u o'quvchilarning muloqotga asoslangan faoliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Mutolaa jarayonida o'quvchilar matnni faqat o'qib tushunish bilan cheklanmay, uni muhokama qilish, o'z fikrini bildirish va boshqalar bilan muloqot qilish imkoniga ega bo'ladilar. Shu nuqtai nazardan, kommunikativ yondashuv mutolaa mashg'ulotlarining samaradorligini oshiruvchi muhim vosita hisoblanadi.

Ushbu maqolada kommunikativ yondashuv asosida mutolaa mashg'ulotlarini tashkil etish usullari, uning pedagogik ahamiyati va darslarda qo'llash tavsiyalari batafsil tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM:

1. Mutolaa madaniyati va uning ahamiyati

Mutolaa madaniyati o'quvchining matnni tushunish, tahlil qilish va izohlash ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Ingliz tilida mutolaa qilish nafaqat lug'at boyligini oshiradi, balki o'quvchida tilni to'g'ri va maqsadga

muvoqif qo'llash madaniyatini rivojlantiradi. Zamonaviy ta'lim metodikasi o'quvchidan passiv o'qish o'rniga faol mutolaa qilishni talab qiladi.

Mutolaa jarayonida o'quvchi matnga munosabat bildiradi, savollar berish orqali tushunchalarni mustahkamlaydi va yangi ma'lumotlarni o'zlashtiradi. Shu bois, mutolaa madaniyatini shakllantirish pedagogik jarayonda muhim o'rin tutadi. Mutolaaning pedagogik ahamiyati

1. So'z boyligini oshiradi: Matnni o'qish orqali o'quvchi yangi so'zlar va iboralarni o'zlashtiradi.

2. Til ko'nikmalarini rivojlantiradi: O'qilgan matn asosida og'zaki va yozma nutq ko'nikmalari shakllanadi.

3. Tahliliy va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi: Mutolaa jarayonida o'quvchi matnni tahlil qiladi, asosiy fikrni ajratadi, qarama-qarshi nuqtai nazarlarni solishtiradi.

4. Mustaqil o'qish ko'nikmalarini oshiradi: O'quvchi o'z mustaqil o'qish faoliyati orqali bilim va malakalarni rivojlantiradi.

Mutolaaning asosiy turlari

1. Yuzaki mutolaa: Matnni tez o'qib, asosiy g'oyani anglash.

2. Diqqatli mutolaa: Matnni chuqur o'rganish, yangi ma'lumotlarni aniqlash va izohlash.

3. Tahliliy mutolaa: Matnni sinchkovlik bilan tahlil qilish, muallifning fikrini va maqsadini aniqlash.

4. Tanqidiy mutolaa: Matnga tanqidiy qarash, nuqson va kuchli tomonlarini baholash.

2. Kommunikativ yondashuv tushunchasi

Kommunikativ yondashuv (Communicative Approach) — bu til o'qitishning zamonaviy metodikasi bo'lib, unda o'quvchilarning nutqiy faoliyati, muloqot va interaktiv ishlar asosiy o'rinni egallaydi. U o'quvchilarga tilni real muloqotda qo'llash imkoniyatini beradi va matnni faqat o'qib tushunish bilan cheklanmaslikka yordam beradi.

Mutolaa mashg'ulotlarida kommunikativ yondashuvning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

- **Tilni amaliy qo'llashga yo'naltirish:** O'quvchi matnni tushunibgina qolmay, uni o'z fikrini ifodalashda qo'llaydi.

- **Interaktiv faoliyat:** Guruh ishlari, muhokama va rol o'yinlari o'quvchilarni faol ishtirokchiga aylantiradi.

- **O'quvchining shaxsiy tajribasini hisobga olish:** Matnni tahlil qilish va muhokama qilish jarayonida o'quvchining fikri va qarashlari inobatga olinadi.

3. Mutolaa mashg'ulotlarida kommunikativ yondashuvning qo'llanilishi

Mutolaa mashg'ulotlarida kommunikativ yondashuvni qo'llash quyidagi asosiy usullar orqali amalga oshiriladi:

1. **Savol-javob metodi:** O'qituvchi matn bo'yicha savollar berib, o'quvchilarning tushunishini tekshiradi va ularni muloqotga jalb qiladi.

2. **Guruh ishlari:** O'quvchilar kichik guruhlariga bo'linib, matnni tahlil qiladi va natijalarni muhokama qiladi. Bu metod muloqot va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi.

3. **Rol o'yinlari:** Matndagi vaziyatlarni sahnalashtirish orqali o'quvchilar o'z fikrini ifodalash va tilni real kontekstda qo'llash ko'nikmalarini oshiradi.

4. **Taqdimotlar va muhokamalar:** O'quvchilar o'qigan matn asosida taqdimotlar tayyorlaydi va fikr almashadi, bu esa o'z-o'zini ifoda etish va argumentatsiya ko'nikmalarini rivojlantiradi.

4. Kommunikativ yondashuvning pedagogik ahamiyati

Kommunikativ yondashuv nafaqat o'quvchilarning til kompetensiyasini oshiradi, balki ularni tanqidiy fikrlash va mustaqil o'qish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Shu bilan birga:

- O'quvchilarning mutolaa madaniyati rivojlanadi;
- Og'zaki va yozma nutq faoliyati uyg'unlashadi;
- Matnni tushunish va tahlil qilish tezligi oshadi;
- Tilni real muloqotda qo'llash ko'nikmalari mustahkamlanadi.

O'quvchilarning mustaqil ishlashga bo'lgan qobiliyatini oshirishda kommunikativ yondashuv samarali vosita hisoblanadi. Shu bois, o'qituvchilar mutolaa mashg'ulotlarini rejalashtirishda interaktiv va muloqotga asoslangan metodlarni faol qo'llashlari tavsiya etiladi.

5. Amaliy tavsiyalar

Mutolaa mashg'ulotlarida kommunikativ yondashuvni samarali qo'llash uchun quyidagi tavsiyalar berilishi mumkin:

1. Matn tanlashda o'quvchilar darajasiga mos va qiziqish uyg'otuvchi materiallardan foydalanish;

2. Darsda interaktiv vazifalarni qo'llash, masalan, guruh muhokamasi yoki mini-rol o'yinlari;

3. O'quvchilarning shaxsiy fikrini hisobga olib, ular bilan ochiq muloqot o'rnatish;

4. Mutolaa mashg'ulotlarini kommunikativ topshiriqlar bilan birlashtirish;

5. O'quvchilarning nutq faoliyatini kuzatib borish va individual maslahatlar berish.

Ushbu tavsiyalar dars jarayonini qiziqarli va samarali qilish bilan birga, o'quvchilarda mutolaa madaniyati va kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa: Mutolaa mashg'ulotlarida kommunikativ yondashuvni qo'llash o'quvchilarning til ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. U o'quvchilarga matnni faqat o'qib tushunish emas, balki uni amaliy qo'llash, muhokama qilish va o'z fikrini ifodalash imkonini beradi. Shu bilan birga, kommunikativ yondashuv orqali talabalarda mustaqil fikrlash, tanqidiy tafakkur va tilni real muloqotda qo'llash ko'nikmalari shakllanadi.

Mutolaa mashg'ulotlarida interaktiv metodlar, guruh ishlari va muhokama vazifalarini qo'llash o'quvchilarning mutolaa madaniyati va kommunikativ kompetensiyasini oshirishga yordam beradi. Shu sababli, til o'qituvchilari darslarni rejalashtirishda va metodik jarayonni tashkil etishda kommunikativ yondashuvni asosiy vosita sifatida qo'llashlari muhimdir.

O'quvchilarda tilga qiziqish va mutolaa madaniyatini shakllantirish nafaqat ularning akademik natijalarini oshiradi, balki ularni real hayotdagi muloqotga tayyorlaydi, bu esa zamonaviy til o'qitishning asosiy maqsadidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Olimova, O. (2020). *Mutolaa mashg'ulotlarida kommunikativ yondashuvning o'rni*. Toshkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti.

2. Tursunov, S. (2018). *Til o'qitishda kommunikativ yondashuv metodikasi*. Toshkent: Pedagogika.

3. Karimova, L. (2017). *Mutolaa madaniyati va til kompetensiyasi*. Toshkent: Fan va texnologiya.

4. Axmedov, R. (2019). *Interaktiv metodlar va tilni amaliy qo'llash*. Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti.

5. Yo'ldoshev, B. (2016). *Pedagogik innovatsiyalar va kommunikativ yondashuv*. Toshkent: Ta'lim va ilm-fan.

BUYUK ALLOMALARIMIZ YODI**Aliqulova Nozima Abdivali qizi**

Shahrisabz Davlat Pedagogika Instituti Milliy g`oya ma`naviyat asoslari va huquq Ta`limi yo`nalishi 2- bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada yurtimiz tarixining, balki, dunyo tarixining yulduzi bo`lmish allomalarimiz haqida so`z yuritilgan bo`lib, maqola davomida allomalarimiz tarixi yanada o`rganildi.

Kalit so`zlar: Allomalar, Beruniy, Farobiy, Abu Ali Ibn Sino, allomalar tarixi, birinchi renesans, ikkinchi renesans, allomalarimizdan qolgan ilmiy meroslar.

Abu Abdullo Muhammad Ibn Muso al - Xorazmiy. (783-850yy) Buyuk mutafakkir va olim al-Xorazmiyning arifmetika va algebraga doir «Kitob al-jabr val mukobala» (To'ldirish va qarama-qarshi qo'yish haqida kitob) asari matematika fanida yangi davrni boshlab beribgina qolmay, balki uning keyingi asrlardagi taraqqiyotiga ham katta asos bo'ldi. «Hind arifmetikasi haqida kitob» asari tufayli avval Sharq xalqlari, so'ngra esa Evropa xalqlari ham Qadimiy Hindistonning katta yutug'i-o'nli pozitsiyasi hisoblash sistemasi bilan tanishdilar. (XII asrda lotin tiliga o'g'irilgan). Al-Xorazmiyning «Kitob surat al-arz» (erning surati) asari geografiyaga, «Astronomik jadvallari» astronomiyaga oid bo'lib, ular muallifning nomini jahonga yoydi. Shuningdek, «Kuyosh soatlari to'g'risida risola», «Tarix risolasi», «Usturlab haqida risola», «Musiqqa risolasi» singari ajoyib asarlari olimga katta shuxrat keltirdi, uning nomini abadiylashtirdi. Al-Xorazmiyning «Al-jabr val muqobala» asari keyinchalik Evropada «Algebra» deb yuritila boshlandi. Uning astronomiyaga oid asari esa faqat Sharqda emas, balki G'arbda ham asronomiya fani rivojida katta rol o'ynadi.

Abul Abbos Ahmad ibn Muhammad Al-Farg'oni. Al-Farg'oniyning tarjimai holiga doir ma'lumotlar tarixda kam saqlanib qolgan. 861 yilda vafot etgan. Astronomiya, matematika, geodeziya, gidrologiya fanlarining bilimdoni Bag'dod va Damashqdagi rasadxona qurilishlarida faol qatnashdi va u erda Ptolemeyning «Yulduzlar jadvalidagi» ma'lumotlarni tekshirish ishlarini olib bordi. Al-Farg'oni astronomiyaga oid «Astronomiya negizlari» asarida astronomiyaga oid bilimlarni tartibga soldi, o'zining yangi natijalari bilan boyitdi. O'sha davr an'anasiga muvofiq mamlakatlarni etti

iqlimga bo'lib urgandi. Kuyosh soatlarini. bayonini berdi, astronomik asboblari yaratdi. Farg'oniyni bu asari N.Kopernik davriga qadar Evropada astronomiya fanidan asosiy qo'llanma sifatida foydalanildi.

Abu Nasr al-Forobiy (873-950 yy). O'trorda tug'ilgan, boshlangich ma'lumotni Shosh, Buxoro, Samarqandda olgan so'ng Bag'dodda uzoq yashab, zamonasining olimlari bilan ilmiy muloqotda bo'lgan. Ilmning turli sohalariga oid 160 dan ortiq risolalar yozgan. Musiqa nazariyasiga bag'ishlangan «Musiqa xaqida katta kitob» nomli mashhur asari bu soha tarixiga bag'ishlangan eng dastlabki tarixiy manbalardan biridir. U serqirra, qomusiy olimdir.

Abu Rayxon Beruniy (973-1048 yy). Xorazmda tavallud topgan bu mutafakkir, serqirra olim astronomiya, tarix, tibbiyot, riyoziyot, jug'rofiya, geodeziya, meteorologiya, etnografiya, falsafa, filologiyaga oid 150 ga yaqin asarlar yaratgan. Bu asarlar Beruniy homini jahonga taratdi. Shuningdek, uning xikoyalar, she'rlar bitganligi xam ma'lum. Beruniy o'rta asrda birinchi bo'lib globus yaratdi. U arab, fors, hind turkiy tillarni mukammal bilgan. Uning «Farmokanaziya», «Geodeziya», «Hindiston», «Minerologiya», «Ma'sud qonuni», «qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar» asarlari o'zbek va rus tillariga tarjima qilingan. Maxmud G'aznaviy saroyda ham xizmatda bo'lgan. U Ibn Sino bilan ham zamondosh edi.

Abu Ali Ibn Sino (980-1037 yil) U falsafa, mantiq ruxshunoslik, adabiyotshunoslik, she'riyat, musiqa, geologiya, minerologiya, fizika, matematika, tibbiyot, astronomiyaga oid yuzlab asarlar yaratdi. Abu Alining ilmiy qiziqishlari doirasi shu qadar keng bo'lganki, uning 40 dan ziyod tibbiyotga, 30 ga yaqin astronomiya va tabiatshunoslik fanlariga, 185 ta falsafa, mantiq va ilohiyotga bag'ishlangan asarlar yaratgani ma'lum. Yusuf Xos Hojib (XI asr) Bolasogumda tug'ilgan yirik adib Yusuf Xos Hojibning mashhur «Qutadg'u bilig» (Saodatga yo'llovchi bilim) asari turkiy xalqlarning bizgacha etib kelgan birinchi badiiy asari ekanligi bilan ham qimmatlidir. Muallif 6407 bayt orqali markazlashgan feodal davlatni idora qilish yo'llari, siyosati hamda xalqlarning rasm-rusumlari va ahloq qonun-qoidalarini ushbu asarda mujassamlashtirgan. «Qutadg'u biligda» sog'likni saqlash, dorishunoslik va umuman tabobatga oid baytlar ham ko'p uchraydi.

Ahmad Yugnakiy (XII asr II yarmi-XIII asr boshlari) Samarqand yaqinidagi Yugnak qishlog'ida tug'ilgan Yugnakiyning ayniqsa «Xibbat ul- haqoyik»

(haqiqatlar hadisi) asari juda mashhur bo'lib, muallifga shon-shuhrat keltirgan. Asarda asosan insonga xos bo'lgan fazilatlar bayon etilgan.

Abu Abdullo Rudakiy (884-954 yillar) Fors tojik adabiyotining buyuk ustosi. Samarqandga yaqin Rudek qishlog'ida tug'ilgan. Uning she'riy merosi nihoyatda boy va rang barang. Uning qalamiga mansub «Kalila va Dimna», «Davroni oftob», «Sindbodnoma» kabi poemalardan parchalar saqlanib qolgan.

Abu Mansur Muhammad Dakikiy (942-1020 yillar) X asrning Rudakiydan keyingi eng mashhur shoirlaridan manbalarga qaraganda Samarqandda tug'ilgan. Somoniylar saroyida yashagan. Birinchi bo'lib «Shoxnoma» yozishni boshlagan. Lekin faqat ma'lum bir qismini yozishga ulgurgan va tasodifiy voqea bilan vafot etgan. Undan 1209 bayt saqlanib qolgan. Dakikiy musiqa ilmini rivojiga ham katta hissa qo'shganligi haqidagi manbalar ham mavjud.

Abulkosim Firdavsiy (942-1020 yillar). Eronning Tue shahrida tug'ilgan. Arab va fors adabiyotini yaxshi bilgan. Butun umrini Eron shoxlarining afsonaviy qahramonlariga bag'ishlangan katta epik asar «Shoxnoma» ni yaratishga sarflagan. Asar dunyoni ko'pgina tillarida nashr qilingan. Firdavsiy o'z «Shoxnoma» si bilan o'ziga abadiy haykal yaratib ketgan va avlodlar tashakkuriga sazovor bo'lgan.

IX-XII asrlar Markaziy Osiyo madaniyati rivojiga nazar tashlar ekanmiz, bu davrda tasavvuf (sofizm) ta'limotlari madaniyatning, ma'naviyatning barcha tomonlariga kirib borganligini kuzatish mumkin. So'fizm shaxsiy erkinlik, o'z hohishi bilan tozalanib Olloxga ruhiy ma'naviylikka singish orqali erishishga asoslanadi. Tasavvufda ruxni kamolotga va uni so'nggi maqsadi - Olloxga erishuv yo'llari 4 bosqichdan iboratdir: 1) Shariat. 2) Tariqat. 3) Ma'rifat. 4) Haqiqat.

So'fizm nazariyotchilari, olimlari o'z davrining bilimini puxta egallagan, ilmlardan xabardor, bilimdon-mutafakkirlar bo'lgan. X asrdan boshlab sufizm g'oyalari O'rta Osiyo shaharlarida ham tarqala boshlagan. Viz quyida ushbu yo'nalishga sodiq qolgan holda o'z ijodlari bilan dunyoga tanilgan ba'zi mutafakkirlar haqida fikr yuritamiz.

Ahmad Yassaviy (1105-1165 yillar) Yassi (Turkiston shahrida ruhoniylar shahrida tug'ilgan.) Otasi Ibroxim Sa'y Rom shahrida ko'p yillar shayxlik qilgan. Ahmad Yassaviy asli kelib chiqishi Toshkentdan bo'lgan mashhur turk mashoyixi Arslonbob Toshkandiydan taxsil olgan. Uning vafotidan so'ng Yusuf Hamadoniydan ilm o'rgangan. Yassaviydan bizgacha etib kelgan

yagona meros - bu uning «Devoni hikmat» idir. Unda Yassaviyning sermazmun xikmatlari, munojatonmasi, «Faqrnoma». risolasi o'z aksini topgan. Ahmad Yassaviy tasavvufda Yassaviya tariqatiga asos soldi. Ulug' ajdodlarimizning aql-zakovati va badiiy dahosi bilan yaratilgan noyob asarlar, xususan, matematika, mineralogiya, astronomiya, kimyo, tibbiyot, farmatsevtika, me'morlik, tarix, adabiyot, san'at, ilohiyot, falsafa va boshqa sohalarga oid manbalar nafaqat bizning xalqimiz, balki jahon ahlining bebaho boyligi hisoblanadi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, buyuk allomalarimizning ilmiy merosi shu darajada ko'pki, hozirgi kunda ham biz ularni to'liq o'rganganimiz yo'q. Ammo biz ularni o'rganib ilmimizni boy etib ajdodlarimizga mos avlod bo'lishimiz kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. R.H.Murtazayeva. "O'zbekiston tarixi". T., "O'AJBNT", 2003, 380-bet.
2. R.Shamsutdinov, Sh.Karimov. "Vatan tarixi". 1-qism. T., "Sharq", 2010, 299-320-bet.
3. Ahmadali Asqarov. "O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi". T., "Universitet", 2007, 149-185-bet.
4. Баҳодир Эшов. "Ўзбекистон давлатчилиги тарихи". T., "Маърифат", 2009, 110-бет.
5. Карим Шониёзов. "Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни". T., "Шарқ", 2001, 198-бет.

AVTOMOBIL TERMINOLOGIYASINING LEKSIK-SEMANTIK MAYDONI VA ETIMOLOGIYASI: FREYM YONDASHUVI HAMDA MANBA QATLAMLARI**Mengziyayev Rasul Daminovich***Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universitetining Toshkent filiali*

Annotatsiya: Maqolada semantik maydon (ma'no sohasi) nazariyasi asosida avtomobil terminologiyasining leksik-semantik tuzilishi yoritiladi. Avvalo, avtomobilga oid birliklar tashqi va ichki qismlar bo'yicha guruhlanib, markaz (yadro) va periferik zonalar nuqtayi nazaridan tavsiflanadi. Freym yondashuvi yordamida "Transport" makromaydoni ichida "Suv", "Yer usti", "Havo" hamda ularning kichik freymrlari ("Avtomobil", "Temir yo'l" va b.) strukturasi ko'rsatiladi. Etimologik tahlil ingliz (accelerator, airbag, coolant, spark plug; crank + shaft), fransuz (véhicule → avtomobil), nemis (Watt) va rus (porshen, shatun, val, klapan va h.k.) manbalarini ajratib, qarz so'zlarning salmog'ini asoslaydi; shu bilan birga, asl o'zbek qatlamining funksional roli ko'rsatib beriladi. LSP (maxsus maqsadlar tili) doirasida terminlar kasbiy kommunikatsiyaning ehtiyojlari, so'z-yasash modellari va tematik tasnif (predmet, jarayon, kasb, miqdor, o'lchov, xossa) orqali tizimlashtiriladi. O'zbek avtomobilsozligi konteksti ("O'zavtosanoat" va tarmoqlanish) misolida terminlarning ijtimoiy-texnik reallik bilan uyg'unligi ko'rsatiladi. Tadqiq natijalari terminografiya, tarjima amaliyoti va qiyosiy lingvistika uchun metodik asos beradi.

Kalit so'zlar: semantik maydon (LSM), freym yondashuvi, avtomobil terminologiyasi, tashqi/ichki qismlar, yadro va periferik zona, LSP (maxsus maqsadlar tili), etimologiya, qarz so'zlar, inglizcha manbalar, fransuzcha manbalar, nemischa manbalar, ruscha qatlam, so'z-yasash modellari, tematik tasnif, "O'zavtosanoat".

Tilshunoslikda ma'no sohasi (semantik maydon) ma'lum bir predmet yoki hodisaga aloqador bo'lgan so'zlar majmuasini anglatadi. Semantik soha tarkibidagi birliklar umumiy semantik xususiyatga ega bo'lib, ular ko'pincha avtomobil qismlari, sanoat terminlari, texnik tushunchalar va boshqa mavzularga qarab guruhlanadi. Ma'no sohaslarining aniqlanishi leksik birliklarning ma'nodagi yaqinlik, o'zaro bog'liqlik va funksional aloqadorligini belgilaydi.

Semantik yondashuv asosida avtomobil terminologiyasi ham bir necha guruhlarga bo'linadi. Ingliz tilidagi avtomobilga oid atamalarni misol qilib olaylik: avtomobil tanasining tashqi va ichki qismlari ajratiladi. Tashqi qismlarga quyidagilar kiradi: egzoz trubkasi (dvigateldan chiqayotgan gaz yoki bug'ni tashuvchi quvur), qanot (g'ildirak atrofiga o'rnatiladigan himoya qismi), yoqilg'i to'ldirish qopqog'i, panjara (radiatorni himoya qiluvchi qopqoq), kapot (dvigatelni yomg'ir yoki quyoshdan saqlaydigan yuqori qopqoq). Ichki qismlar qatoriga esa havo yostig'i, tormoz pedali, yoqilg'i baki, sham va boshqa terminlar kiradi.

Avtomobil sanoati terminologiyasining etimologik shakllanishini tahlil qilganda, bu soha so'zlarining ko'pi ingliz tilidan kirib kelgani aniqlanadi. Masalan, "krank mili" atamasi "krank" va "val" so'zlarining birikmasidan tashkil topgan. "Krank" so'zining ma'nosi qadimgi inglizcha *cranc* ildiziga borib taqaladi, u "bukilgan, egilgan, o'ralgan" ma'nosini bildirgan. Ingliz tilida bu so'z 19-asrda "dvigatelni ishga tushirish uchun aylantiriladigan mil" ma'nosida ishlatila boshlagan. Shunday qilib, "krank mili" — bu ichki yonuv dvigatelining asosiy o'qi bo'lib, unga bog'lovchi novdalar birlashtiriladi.

Tezlashtiruvchi pedal, xavfsizlik yostiqlashi, debriyaj suyuqligi, sovutish suyuqligi, yoqilg'i pompasi va uchqun kabi terminlar ham ingliz tilidan kirib kelgan bo'lib, ular texnik mohiyati bilan o'zbek tilida mustahkam o'rnatilgan. Masalan, *accelerator* — yoqilg'i sarfini boshqaruvchi pedal; *airbag* — to'satdan zarba paytida yo'lovchini himoya qiluvchi havo yostig'i; *coolant* — issiqlikni pasaytiruvchi suyuqlik; *spark plug* — yonuvchi aralashmani yoqish uchun mo'ljallangan qurilma.

O'zbek tilida avtomobil sanoatiga oid ko'plab terminlar nemis, fransuz va ingliz tillaridan kirib kelgan. Masalan, vatt atamasi nemis tilidan olingan bo'lib, "elektr quvvat miqdorini o'lchovchi birlik" ma'nosini anglatadi. Avtomobil so'zi esa fransuzcha *véhicule* (lotincha *vehiculum* — "tashish vositasi") asosidan olingan bo'lib, "yuk yoki odam tashish uchun mo'ljallangan vosita" degan ma'noni bildiradi. Bu misollar o'zbek tilidagi avtomobil terminlari ko'p millatli va o'ziga xos etimologik qatlamga ega ekanini ko'rsatadi.

Shunday qilib, avtomobil sanoatiga oid terminlarning kelib chiqishi va ularning semantik taraqqiyotini o'rganish lingvistik tadqiqotlarda muhim o'rin tutadi. Bugungi kunda O'zbekiston avtomobilsozligi nafaqat ichki bozor, balki xalqaro maydonda ham muvaffaqiyat qozonib, Rossiya, Armaniston, Ozarbayjon, Belarus, Gruziya, Qozog'iston, Qirg'iziston,

Moldova, Turkmaniston va Ukraina kabi mamlakatlarga eksport qilinmoqda.

Respublika avtomobilsozlik korxonalari "O'zavtosanoat" davlat aksiyadorlik kompaniyasi tarkibiga birlashtirilgan. Ushbu kompaniya 2004-yil 23-avgustdagi Vazirlar Mahkamasi qaroriga asosan tashkil etilgan bo'lib, avtomobil sanoatini rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish, ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarini amalga oshirish, investitsiyalarni jalb etish hamda raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish asosiy vazifalari sifatida belgilangan.

Shuningdek, kompaniya sanoat korxonalarini modernizatsiya qilish, texnologik qayta jihozlash, xorijiy sarmoyalarni jalb etish va yetakchi kompaniyalar bilan hamkorlikda avtomobil ehtiyot qismlarini ishlab chiqarishni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratadi. Bu jarayonlarda malakali kadrlar tayyorlash, muhandislik salohiyatini oshirish ham muhim o'rin tutadi. Shu maqsadda 2009-yilda Toshkent shahrida "Politecnico di Torino" universiteti tashkil etildi va u yerda avtomobilsozlik, texnologiya, dizayn, energetika va axborot-kommunikatsiya sohalarida yosh mutaxassislar tayyorlanmoqda.

Bugungi kunda "O'zavtosanoat" tarkibida qirqdan ortiq zamonaviy korxona faoliyat yuritadi. Mahalliy avtomobilsozlik tarmog'i mamlakat iqtisodiyotining yetakchi sohasiga aylangan bo'lib, bu Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov tashabbusining samarali natijasidir.

So'zlarning etimologik xususiyatlarini o'rganish tilshunoslikdagi eng dolzarb masalalardan biri bo'lib kelmoqda. Ushbu tadqiqotda o'zbek tilida avtomobil sanoatiga oid atamalarning tarixiy rivojlanishi tahlil qilindi. Bu yo'nalishda olib borilgan ilmiy ishlar nisbatan kam bo'lsa-da, ushbu tadqiqot o'zbek tilshunosligida yangi yondashuv sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Avtomobil sanoatiga oid so'zlarni ikki katta guruhga ajratish mumkin:

- a) asl o'zbek so'zlari;
- b) qarz so'zlar.

Leksik-semantik jihatdan qaraganda, avtomobil terminologiyasida qarz so'zlar salmoqli o'rin egallaydi. Masalan, "qism", "dastgoh", "jarayon", "tajriba", "sinov", "chizma", "xossa", "omborxona" kabi terminlar xalqaro foydalanishdagi texnik so'zlar qatoriga kiradi.

O'zbek tilida avtomobil qismlari ichki va tashqi bo'limlarga bo'linadi. Ichki qismlar — *o'rindiq, gaz pedali, havo yostig'i, kabina chirog'i* va

hokazolar; tashqi qismlar esa *g'ildirak, oyna, eshik, chap* va *o'ng qanot* kabi atamalardir.

Terminlar yasalishi jihatidan ular ikki manbaga tayangan:

- a) xalqaro terminlar — ko'plab tillarda bir xilda qo'llanadigan so'zlar;
- b) rus tilidan kirib kelgan terminlar.

Xalqaro terminlarga *энергия* (lotincha *energia*, yunoncha *energeia* — “faol kuch”), *karbyurator* (fransuzcha *carburateur* — “yoqilg'ini aralashtiruvchi qurilma”), *analog*, *etalon*, *entropiya*, *bolt* kabi so'zlar kiradi. Ularning ayrimlari XVI–XIX asrlarda Yevropa tillarida shakllangan va o'zbek tiliga texnik soha orqali kirib kelgan. Rus tili ta'siri esa o'zbek avtomobil terminologiyasida ayniqsa kuchli bo'lgan. Masalan, *porshen*, *shatun*, *val*, *shayba*, *klapan*, *gayka*, *rez'ba*, *rychag*, *benzobak*, *tormoz* singari atamalar rus tili orqali kirgan va bugungi kunda faol ishlatilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, ingliz va o'zbek tillaridagi avtomobil terminlarining etimologik tahlili ularning semantik tizimdagi o'rnini, xalqaro leksik aloqadorlikni va texnik tafakkurning rivojlanish bosqichlarini ochib beradi. Bu esa terminologik tasnif va qiyosiy lingvistik tadqiqotlar uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Задорожный Н.Н., Шор Г.А. Термины и особенности их перевода в сфере автомобилестроения на английском языке. // Научно-практический электронный журнал Оригинальные исследования (ОРИС). № 12, 2019. – С. 58–62.

2. Car Anatomy: The Basics / How Cars Work? (3D animation).
<https://youtu.be/fPjOWekzeGl>

3. Car Anatomy: What Are the Parts of a Car?
<https://motorway.co.uk/sell-my-car/guides/what-are-the-parts-of-a-car>

4. Dunyo mashinasozlik sanoati. Elektron resurs:
<https://aim.uz/referaty/356-mashinostroenie-referaty/1146>

5. Fred Mattson. Automotive Upholstery & Interior Restoration. 2017. – 192 p.

6. Mashina mexanizmlar nazariyasi. Elektron resurs:
<https://aim.uz/referaty/356-mashinostroenie-referaty/24970>

KIBERXAVFSIZLIK VA UNING ZAMONAVIY JAMIYATDAGI O'RNI

Mahmatmurodova Sitara Uktam qizi

Qashqadaryo viloyati Qamashi tumani, 23 umumiy o'rta ta'lim maktabi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kiberxavfsizlikning mazmun-mohiyati, uning zamonaviy jamiyatdagi o'rni hamda axborot tizimlarini himoya qilishdagi ahamiyati yoritilgan. Maqolada kiberxavfsizlikning asosiy yo'nalishlari, kiberxavflarning turlari, ularning inson va tashkilotlarga ta'siri, shuningdek, O'zbekiston Respublikasida ushbu sohada olib borilayotgan islohotlar tahlil qilingan. Inson omilining kiberxavfsizlikdagi roli va xavfsizlik madaniyatini shakllantirish zarurati ham alohida ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, raqamli jamiyatda kiberxavfsizlikni ta'minlash — barqaror rivojlanish va ishonchli kelajakning muhim omili ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: kiberxavfsizlik, axborot xavfsizligi, kiberxavf, internet, raqamli jamiyat, O'zbekiston, ma'lumotlarni himoya qilish, inson omili, xavfsizlik madaniyati, texnologiya.

XXI asr — raqamli texnologiyalar davri. Internet, sun'iy intellekt va axborot tizimlarining keng rivojlanishi inson hayotini yengillashtirgan bo'lsa-da, shu bilan birga yangi xavf va tahdidlarni ham keltirib chiqardi. Shaxsiy ma'lumotlar, moliyaviy operatsiyalar, davlat sirlarigacha raqamli maydonga ko'chgan bugungi davrda kiberxavfsizlik masalasi jamiyat hayotining ajralmas qismiga aylandi.

Kiberxavfsizlik tushunchasi

Kiberxavfsizlik — bu axborot tizimlari, kompyuter tarmoqlari, dasturiy ta'minot va ma'lumotlarni ruxsatsiz kirish, buzish, o'g'irlash yoki yo'qotishdan himoya qilishga qaratilgan chora-tadbirlar majmuasidir. U faqat texnik himoya vositalaridan iborat emas, balki inson omili, tashkilot siyosati, huquqiy mexanizmlar va ta'limiy yondashuvlarni ham o'z ichiga oladi. Bugungi kunda kiberxavfsizlik tushunchasi faqat kompyuter tizimlarini himoya qilish bilan cheklanmaydi. U butun raqamli infratuzilmaning ishonchli ishlashini ta'minlash, shaxsiy va moliyaviy ma'lumotlarni himoya qilish, davlat boshqaruvi va ijtimoiy sohalarda xavfsiz axborot almashinuvi uchun zarur bo'lgan mustahkam poydevor sifatida qaraladi. Zamonaviy dunyoda deyarli har bir faoliyat turi — ta'lim, sog'liqni saqlash, bank tizimi yoki onlayn xizmatlar — internet bilan chambarchas bog'langan. Shu

sababli, raqamli muhitda har bir kichik xato yoki e'tiborsizlik katta miqyosdagi kiberxavfga sabab bo'lishi mumkin. Kiberxavfsizlikning asosiy maqsadi axborotning maxfiyligi, yaxlitligi va mavjudligini ta'minlashdir. Maxfiylik — bu ma'lumotlarga faqat ruxsat etilgan shaxslar kirish imkoniga ega bo'lishini anglatadi. Yaxlitlik — ma'lumotlar o'zgartirilmasdan, ishonchli tarzda saqlanishini ta'minlaydi. Mavjudlik esa foydalanuvchining kerakli vaqtda ma'lumotga erkin kirish imkoniyatini kafolatlaydi. Kiberxavfsizlik tizimi texnik, tashkiliy va huquqiy yo'nalishlarning uyg'unligiga tayanadi. Texnik jihatdan bu — antivirus dasturlari, xavfsizlik devorlari, shifrlash texnologiyalari va tarmoq monitoringi orqali himoyani anglatadi. Tashkiliy darajada esa har bir tashkilotda axborot xavfsizligi siyosatini ishlab chiqish, kirish huquqlarini cheklash va xodimlarni muntazam o'qitish zarur. Huquqiy jihatdan esa davlatlar axborot xavfsizligini ta'minlash uchun maxsus qonunlar, me'yoriy hujjatlar va xalqaro standartlarni qabul qilmoqda. Biroq kiberxavfsizlikning eng zaif, shu bilan birga eng muhim bo'g'ini — bu inson omilidir. Eng ilg'or himoya tizimi ham foydalanuvchi beparvoligi sababli ishdan chiqishi mumkin. Masalan, noma'lum havolani bosish, shubhali faylni yuklab olish yoki zaif parol ishlatish orqali foydalanuvchi o'z tizimini xavf ostiga qo'yadi. Shu sababli, har bir insonda kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish, ya'ni internetdan ongli, ehtiyotkor va mas'uliyatli foydalanish odatini rivojlantirish nihoyatda muhimdir.

Kiberxavfsizlikning asosiy yo'nalishlari

Kiberxavfsizlik bir nechta yo'nalishlardan iborat:

1. **Axborot xavfsizligi** — ma'lumotlarning maxfiyligi, yaxlitligi va mavjudligini ta'minlash;
2. **Tarmoq xavfsizligi** — tarmoq orqali uzatilayotgan ma'lumotlarni himoya qilish;
3. **Dastur xavfsizligi** — dasturlardagi xatolik va zaif joylarni bartaraf etish;
4. **Foydalanuvchi xavfsizligi** — inson omili bilan bog'liq xatolarning oldini olish.

Kiberxavflar va ularning turlari.

Bugungi kunda kiberxavflarning turlari tobora ko'paymoqda. Eng keng tarqalganlari quyidagilar:

1. **Fishing (phishing)** — soxta sahifalar orqali parol va ma'lumotlarni o'g'irlash;

2. **Virus va zararli dasturlar** — kompyuter tizimini ishdan chiqaruvchi dasturlar;
3. **Ransomware** — ma'lumotlarni bloklab, pul talab qilish;
4. **DDoS hujumlari** — serverlarni haddan ortiq yuklab, ularning ishlashini to'xtatish.

Bu hujumlar nafaqat korxonalarga, balki oddiy foydalanuvchilarga ham zarar yetkazadi.

Kiberxavfsizlikning jamiyatdagi o'rni

Bugungi kunda jamiyatning deyarli barcha sohalari — ta'lim, tibbiyot, moliya, davlat boshqaruvi va hatto shaxsiy hayot — raqamli maydonga chuqur bog'langan. Har bir insonning kundalik faoliyati internet va axborot tizimlarisiz tasavvur qilib bo'lmaydigan darajada. Shu sababli kiberxavfsizlik nafaqat texnik masala, balki milliy xavfsizlik, iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy ishonchning ajralmas qismi sifatida qaraladi. Kiberxavfsizlik jamiyatning barcha qatlamlarini himoya qiladi: fuqarolarning shaxsiy ma'lumotlarini, korxonalarning moliyaviy resurslarini va davlatning strategik axborot bazalarini. Agar tizimda kichik bir zaiflik paydo bo'lsa, bu nafaqat bitta tashkilotga, balki butun iqtisodiyotga, hatto jamiyatdagi ishonch muhitiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, bank tizimida yoki elektron to'lov platformalarida yuzaga kelgan xakerlik hujumlari natijasida nafaqat mablag' yo'qoladi, balki odamlarning raqamli xizmatlarga bo'lgan ishonchi ham pasayadi. Shuningdek, kiberxavfsizlik ijtimoiy barqarorlikni saqlashda ham muhim o'rin tutadi. So'nggi yillarda yolg'on ma'lumotlar, feyk yangiliklar va raqamli manipulyatsiyalar orqali jamiyat fikrini o'zgartirish holatlari ko'paydi. Bu esa nafaqat axborot muhitini ifloslaydi, balki siyosiy va ijtimoiy qarama-qarshiliklarni kuchaytirishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, axborotning ishonchliligini ta'minlash va odamlarni raqamli savodxonlikka o'rgatish ham kiberxavfsizlikning ajralmas qismi hisoblanadi. Kiberxavfsizlikning kuchli tizimi iqtisodiy rivojlanishga ham bevosita hissa qo'shadi. Xavfsiz raqamli muhit investorlar uchun ishonchli sharoit yaratadi, yangi texnologiyalarni joriy etishga turtki bo'ladi va elektron hukumat tizimlarining samarali ishlashini ta'minlaydi. Natijada, jamiyatda ishonchli, tezkor va qulay raqamli xizmatlardan foydalanish imkoniyati kengayadi.

O'zbekiston va kiberxavfsizlik

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda kiberxavfsizlik masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, elektron hukumat tizimlarini rivojlantirish va

internet xizmatlarining ommalashuvi axborot xavfsizligini ta'minlashni muhim strategik vazifaga aylantirdi. Shu bois mamlakatda kiberxavfsizlikni mustahkamlash bo'yicha tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Prezidenti tomonidan tasdiqlangan "Kiberxavfsizlik strategiyasi" va "Axborot xavfsizligi to'g'risida"gi Qonun ushbu sohaning huquqiy asosini belgilab berdi. Ushbu hujjatlar orqali davlat organlari, xususiy sektor va fuqarolar uchun axborot tizimlarini himoya qilish, shaxsiy ma'lumotlarni saqlash va kiberhujumlarga qarshi choralar ko'rish bo'yicha aniq majburiyatlar belgilandi. Natijada, mamlakatda axborot xavfsizligi siyosati yagona tizim asosida yo'lga qo'yildi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Kiberxavfsizlik markazi, Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi (ATKRV) hamda Axborot xavfsizligi bo'yicha maxsus laboratoriyalar faoliyat olib bormoqda. Ular davlat axborot tizimlarining himoya darajasini nazorat qiladi, kiberhujumlarni aniqlaydi va oldini olish bo'yicha profilaktik tadbirlar o'tkazadi. Yana bir muhim yo'nalish — bu aholining raqamli savodxonligini oshirishdir. Chunki har qanday ilg'or texnologiya ham inson omili bo'lmasa, to'liq natija bermaydi. Shu maqsadda ta'lim muassasalarida, xususan, oliy o'quv yurtlarida kiberxavfsizlik yo'nalishlari ochilmoqda, yoshlar uchun maxsus o'quv dasturlari, tanlovlar va xalqaro musobaqalar tashkil etilmoqda. O'zbekiston xalqaro hamkorlikka ham katta e'tibor qaratmoqda. Mamlakat BMT, YEXHT, ShHT va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan axborot xavfsizligi bo'yicha hamkorlikni yo'lga qo'ygan. Bu orqali tajriba almashish, yangi texnologiyalarni joriy etish va xalqaro standartlarga mos kiberhimoya tizimini yaratish maqsad qilingan.

Inson omili va kiberxavfsizlik madaniyati

Kiberxavfsizlikning eng muhim va murakkab tarkibiy qismi — bu inson omilidir. Chunki eng kuchli himoya tizimi ham, agar foydalanuvchi e'tiborsizlik qilsa yoki oddiy xavfsizlik qoidalariga amal qilmasa, foydasiz bo'lib qoladi. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kiberhujumlarning katta qismi texnik kamchiliklardan emas, balki inson xatolari yoki beparvoligi natijasida sodir bo'ladi. Masalan, noma'lum manbadan kelgan havolani bosish, shubhali fayllarni yuklab olish yoki zaif parollarni ishlatish kiberjinoyatchilarga tizimga kirish imkonini beradi. Shu bois, kiberxavfsizlikni faqat texnik chora sifatida emas, balki madaniyat sifatida qarash zarur. Kiberxavfsizlik madaniyati — bu insonlarning raqamli muhitda xavfsiz harakat qilish ko'nikmalarini shakllantirish, ehtiyotkorlik, mas'uliyat va ongli

yondashuvni rivojlantirishdir. Bunday madaniyatni shakllantirish ta'lim tizimidan boshlanishi kerak. Maktab, kollej va oliy o'quv yurtlarida axborot xavfsizligi, internet etikasini o'qitish orqali yoshlar ongida xavfsiz axborot muhitiga nisbatan mas'uliyat hissi paydo bo'ladi. Bundan tashqari, tashkilot va korxonalarda ham xodimlarning kiberxavfsizlik bo'yicha malakasini oshirish muhimdir. Muntazam treninglar, amaliy mashg'ulotlar, test va seminarlar orqali xodimlar o'z ish joylarida xavfsizlik qoidalariga rioya qilishni o'rganadilar. Chunki har bir foydalanuvchi o'zining kichik harakati bilan butun tizim xavfsizligiga ta'sir ko'rsatadi. Kiberxavfsizlik madaniyatini rivojlantirishda ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va davlat organlarining ham roli katta. Foydalanuvchilarni ogohlantirish, yangi turdagi kiberxavflar haqida xabardor qilish va profilaktik axborot kampaniyalarini tashkil etish jamiyatda bu boradagi ongni oshiradi.

Xulosa: Kiberxavfsizlik — bu nafaqat texnik, balki ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy masala. U har bir inson, tashkilot va davlat uchun muhim. Zamonaviy jamiyatda xavfsiz raqamli muhitni yaratish — bu barqaror rivojlanish va ishonchli kelajak garovidir. Shuning uchun har birimiz kiberxavfsizlik qoidalariga amal qilib, axborot makonini himoya qilishda faol bo'lishimiz zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. — "O'zbekiston Respublikasining 2023–2025-yillarga mo'ljallangan Kiberxavfsizlik strategiyasi to'g'risida". — Toshkent, 2023.
2. Karimov, M. R. Axborot xavfsizligi asoslari: o'quv qo'llanma. — Toshkent: TATU nashriyoti, 2022. — 184 b.
3. Shmidt, E., & Koen, J. Raqamli dunyo: Internet, xavfsizlik va kelajak. — Toshkent: "Innovatsiya" nashriyoti, 2021. — 236 b.

TARBIYACHINING IJODIY-PEDAGOGIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Kenjayeva Dildora Terkashevna

Maktabgacha ta'lim kafedrası mudiri, professor v/b

Annotatsiya: ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkiloti faoliyatini tashkil etishga doir zamonaviy yondashuvlar va shu yo'lda uchraydigan tendensiyalar hamda ularni bartaraf qilishga doir chora tadbirlar hususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, tendensiya, ziddiyat, muammo, innovatsion yondashuv, mustaqil fikrlash, shakl, metod, vosita.

Maktabgacha ta'lim tizimi tarixan turli metod va yondashuvlarga asoslangan. Bugungi kunda ushbu sohada innovatsion texnologiyalarni qo'llash dolzarb hisoblanadi. Bolalarning intellektual, psixologik va ijtimoiy jihatdan rivojlanishini ta'minlash uchun zamonaviy pedagogik metodlar va psixologik yondashuvlardan foydalanish muhimdir. Masalan, konstruktivizm nazariyasi bolaning o'z tajribasini mustaqil ravishda shakllantirishiga yordam beradi, shu bilan birga, o'yin faoliyatining pedagogik ahamiyati ham yuksak baholanadi. Ma'lumki, pedagogikada boshqa ilm sohalaridan olingan ko'plab atamalardan foydalaniladi, bu narsa pedagogikaning boshqa fanlar bilan chuqur aloqada ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. Bunday atamalar texnika va iqtisodiyotdan eng ko'p miqdorda kirib keladi, chunki ayni shu sohalar ijtimoiy fikrning rivojlanishiga eng ko'p ta'sir ko'rsatadi. Chunonchi bugun o'qitishning tejamkorligi va oqilonaligi, tarbiyachi, texnika va texnologiya, ta'lim iqtisodiyoti, o'qitishni kompyuterlashtirish va shunga o'xshashlar haqida tez-tez gapirilmoqda.

Ta'lim tizimi ko'p qirrali murakkab o'zaro bog'lanishlarga ega bo'lgan ko'p komponentli murakkab tizim bo'lgani tufayli ta'limda innovatsiyalarni tasniflash juda murakkab ishdir. Bu tizim komponentlaridan biriga kiritiladigan yangilik darhol boshqa komponentlarda namoyon bo'lish xususiyatiga ega. Bunda esa innovatsiyalarni darhol barcha komponentlarga kiritish zarur degan fikr kelib chiqmaydi, chunki bu ishni hech qachon amalga oshirib bo'lmaydi. To'g'ri, ta'limning ayrim aspektlarini (jabhalarini) qamrab oluvchi turli komponentlarga kiritiladigan

yangiliklarning tiplari, turlari, sinflari haqida gapirish zarur, ya'ni ta'limda yangiliklarning tasnifini o'tkazish masalasi ko'ndalang bo'ladi.

Tadqiqotchilar ta'limdagi yangi tartib-qoidalarining tasnifi ko'p darajada faqat o'quv dasturlari, rejalarining tuzilishi va mazmunigagina emas, balki ishning tashkil etilishi va shakllari, usullariga ham hosdir deb tasniflaydi. Yangiliklarga ta'limning barcha komponentlari, tomonlari, aspektlarini kiritish qiyin va mumkin ham emas. Shu munosabat bilan ta'limdagi innovatsiyalarni bir qiymatli tiplashtirish murakkab ishdir. Haqiqatan ham ta'lim mazmunidagi yangi tartib qoidalar o'qitishning tashkil etilishi va o'qitishning metodikasiga ham ta'sir ko'rsatadi, ya'ni o'qitishda yangi texnik vositalar va yangi axborot texnologiyalarining kiritilishi pedagoglar mehnatining tashkil etilishi va metodikasi oldiga yangi talablar qo'yilishiga olib keladi. Shu bilan innovatsiyalarning tiplari orasida chegara o'tkazish qiyin ekanligi ta'kidlanadi. Bu ishda istalgan tasnif sxematizm elementiga ega bo'ladi, chunki hech bo'lmaganda bu kabi juda xilma-xil yangi tartib-qoidlarni innovatsiyalarning chekli sondagi turlari va tiplari doirasiga «sig' dirish» qiyin.

Biroq har qanday ziddiyatli muhit ya'ni tendensiya tegishli mezonlarga asoslanishni talab etadi. R.Marklund «tiplashtirishning yagona mezon, bu – ta'limda yangi tartib-qoidalar jarayoni amalga oshiriladigan daraja»- deb hisoblaydi.

Bunday mezonlar bir nechta bo'lib, ular majmuiga quyidagilar kirishi mumkin, ya'ni:

birinchi – innovatsiya amalga oshiriladigan soha;

ikkinchi – yangi tartib-qoidani amalga oshirish usuli;

uchinchi – innovatsiyalarning kengligi va chuqurligi;

to'rtinchi – innovatsion jarayonning ro'y berish bazasi.

Innovatsiyaga doir olimlarning va mutaxasislarning bir necha fikrlarini keltiramiz.

K.Rojers yangilikni bunday ta'riflaydi: «Yangilik – bu aniq bir shaxs uchun yangi bo'lgan g'oya bo'lib, u ob'ektiv yangi bo'ladimi yoki yo'qmi buning ahamiyati yo'q. Biz uni g'oya yaratilgan yoki birinchi bor foydalanilganidan beri o'tgan vaqt ichida ta'riflaymiz». S.Mayls esa «Yangilik – maxsus yangilik, maxsus o'zgarish bo'lib, biz sistematik maqsadlarni amalga oshirishda undan samaradorlik kutamiz» - deb ta'riflaydi.

Tarbiyachining innovatsion faoliyati turli xildagi qarashlarning to'qnashuvi va o'zaro boyitilishi dinamikasida amalga oshirishini ko'zda tutadi.

Tarbiyachining innovatsion faoliyatini samarali amalga oshirish bir qator shart-sharoitlarga bog'liq. Unga tarbiyachining tayinli muloqoti aks fikrlarga nisbatan beg'araz munosabat, turli holatlarda ratsional vaziyatning tan olinishini uqtirishga tayyorligi kiradi. Buning natijasida tarbiyachi o'z bilim va ilmiy faoliyatini ta'minlaydigan keng qamrovli mavzu (motiv)ga ega bo'ladi. Tarbiyachi faoliyatida o'z-o'zini faollashtirish, o'z ijodkorligi, o'z-o'zini bilishi va yaratuvchiligi mavzu (motiv)lar muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa tarbiyachi shaxsining kreativligini shakllantirish imkoniyatini beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda mashg'ulotlarni innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etishning asosiy yo'nalishlarini anglab olmoq lozim. Ular quyidagi yo'nalishlardir:

- ta'lim mazmunini, tizimini isloh qilish;
- ta'lim-tarbiya boshqaruvini isloh qilish;
- ta'limning bozor iqtisodiyotiga asoslangan mexanizmini yaratish;
- ota-ona, tarbiyachi-tarbiyalanuvchining ta'lim jarayoniga bo'lgan yangicha qarashlarini shakllantirish;
- bu tub islohotlarning bosh harakatlantiruvchi kuchi-yangi pedagogik texnologiyani amaliyotga tatbiq etishdan iborat.

Bugungi kunda tarbiyachi faqatgina bilim beruvchi emas, balki bolalarning ijodiy va individual qobiliyatlarini rivojlantiruvchi mutaxassis sifatida qaralmoqda.

Zamonaviy tarbiyachining asosiy kompetensiyalari quyidagilardan iborat:

Ijodkorlik va moslashuvchanlik: har bir bolaning ehtiyojlariga mos yondashuvni topish.

Texnologik bilimlar: axborot-kommunikatsion texnologiyalarni o'quv jarayonida qo'llay olish.

Psixologik bilimlar: bolalarning psixologik rivojlanishini chuqur tushunish va qo'llab-quvvatlash.

Shuningdek, tarbiyachilarni doimiy ravishda qayta tayyorlash va malaka oshirish maktabgacha ta'lim tizimida sifatni oshirishga xizmat qiladi.

Yuqoridagi fikrlar maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisi faoliyatini samarali tashkil etishda quyidagi zamonaviy yondashuvlarni tavsiya etish imkonini beradi:

▪ **STEAM-ta'lim;**

Maktabgacha ta'limda STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvi bolalarda analitik fikrlashni rivojlantirishga

xizmat qiladi. Bu usul bolalarning fan va texnologiyaga bo'lgan qiziqishini erta bosqichdan shakllantirish imkonini beradi.

Maktabgacha ta'limda STEAM-ta'lim (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) bugungi kunda maktabgacha ta'limda innovatsion yondashuv sifatida dolzarbdir. Ushbu metodologiya bolalarda mantiqiy fikrlash, muammolarni hal qilish, ijodkorlik va tadqiqotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun STEAM ta'limining asosiy elementlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Tabiiy fanlar (Science): Tabiatdagi hodisalarni kuzatish va tajribalar o'tkazish orqali bolalarda qiziqish uyg'otish. Masalan, suvning qaynashi yoki o'simliklar o'sish jarayonini kuzatish.

Texnologiya (Technology): Bolalarga dastlabki texnologik vositalarni o'rgatish va ularni o'yin va amaliy mashg'ulotlar orqali qo'llash.

Muhandislik (Engineering): Oddiy qurilish konstruktorlari yordamida muhandislik qobiliyatlarini rivojlantirish. Masalan, Lego bilan ishlash.

San'at (Arts): Rang-barang qo'l ishlari va musiqiy mashg'ulotlar orqali ijodiy qobiliyatlarni oshirish.

Matematika (Mathematics): Oddiy sanash, shakllarni ajratish va mantiqiy vazifalarni yechish.

Ushbu yondashuv yordamida bolalar bir vaqtning o'zida bir nechta sohada bilim va ko'nikmalarni egallab, maktabga tayyor holda kirishadilar.

▪ **O'yin texnologiyalari;**

O'yin — bolalar uchun eng tabiiy faoliyatdir. Zamonaviy o'yin texnologiyalari orqali bolalarning ijodkorligi, ijtimoiy muloqot qobiliyatlari va muammolarni hal qilish ko'nikmalari rivojlantiriladi. Masalan, rolli o'yinlar va konstruktor o'yinlari tarbiyachilarning mashg'ulotlarini boyitadi.

▪ **Axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT);**

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanmoqda. Interaktiv doskalar, multimedialar va onlayn resurslar tarbiyachilarning ishini samarali ashkil etishda muhim sanaladi.

▪ **Individual yondashuv;**

Har bir bolaning qobiliyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish maktabgacha ta'limning muhim tamoyillaridan biridir. Tarbiyachi har bir bolaga alohida e'tibor qaratishi, uning rivojlanish sur'atini inobatga olishi lozim.

Bildirilgan fikrlarga tayangan holda quyidagi amaliy tavsiyalarni berib o'tishni lozim topdik:

- **tarbiyachilar uchun treninglar:** innovatsion metodlarni o'rgatuvchi o'quv kurslarini tashkil etish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz;

- **interaktiv vositalar joriy etish:** ta'lim jarayoniga yangi texnologiyalarni qo'shish;

- **hamkorlikni rivojlantirish:** ota-onalar bilan yaqin aloqalarni mustahkamlash va ularning ta'lim jarayonida ishtirokini ta'minlash;

- **monitoring va baholash tizimi:** tarbiyachilarning faoliyatini doimiy ravishda baholash va rag'batlantirish tizimini joriy qilish.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, pedagogik ta'lim jarayonini davr talablari va mavjud ijtimoiy-ta'limiy ehtiyoj asosida tashkil etish va shu yo'lda uchraydigan tendensiyalarni bartaraf etish uchun asosiy yo'nalishlarni belgilab olish zaruriyati yuzaga kelmoqda. Eng avvalo, tarbiyachilarni kasbga muhabbat ruhida tarbiyalashni ijodiy yondashuv asosida hal qilishga, fikr yuritishga, ijodiy faoliyat yuritishga undashda samarali bo'lgan ta'lim metodlarini tanlash, pedagogik ta'lim jarayonini maqsadga muvofiq loyihalashtirish talab etiladi. Ta'lim jarayonini loyihalashda milliy ta'lim bilan birga xorijiy ta'lim tajribalaridan ham izchil foydalanish kutilgan natijalarni qo'lga kiritishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sayidahmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. – T.: OPI, 2003.

2. Tolipov O'., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. – T.: Fan, 2005. – 205 b.

3. Kenjayeva D. "Pedagogik akmeologiya"- Toshkent, "Lesson press". Darslik. 2022y

4. Kenjayeva D. "Akmeshaxsni tarbiyalash texnologiyasi" -Qarshi, Monografiya. 2024y

5. www.edu.uz

6. www.ziynet.uz

ARTERIAL GIPERTENZIYA – YURAK VA BUYRAK FAOLIYATIGA TA'SIRI**Baxriddinova Moxichehra Adxam qizi***European Multidisciplinary university*

Annotatsiya: Ushbu maqolada arterial gipertenziya (yuqori qon bosimi)ning yurak va buyrak faoliyatiga ko'rsatadigan bevosita va bilvosita ta'sirlari, uning kelib chiqish sabablari hamda klinik oqibatlari haqida so'z yuritiladi. Tadqiqotda gipertenziyaning patofiziologiyasi, yurak mushaklarida va buyrak to'qimalarida yuzaga keladigan o'zgarishlar, erta tashxislash va davolash usullari tahlil qilinadi. Maqola, shuningdek, gipertenziya oqibatida rivojlanadigan yurak yetishmovchiligi va buyrak sklerozi kabi asoratlarning oldini olishga qaratilgan profilaktik yondashuvlarni ham yoritadi.

Kalit so'zlar: Arterial gipertenziya, yurak yetishmovchiligi, buyrak sklerozi, qon bosimi, renin-angiotenzin tizimi, ateroskleroz, gipertrofiyalar, reabilitatsiya.

Kirish: Arterial gipertenziya (AG) — bu qon tomirlaridagi bosimning me'yordan doimiy ravishda oshib ketishi bilan kechadigan, ko'p omilli va surunkali kechuvchi kasallik bo'lib, u butun dunyo miqyosida jiddiy sog'liq muammolaridan biri hisoblanadi. Dunyo sog'liqni saqlash tashkiloti (DSST) ma'lumotlariga ko'ra, har uchinchi kattalarda gipertenziya aniqlanadi va bu yurak-qon tomir tizimi kasalliklarining eng muhim xavf omillaridan biri sanaladi. Statistik ma'lumotlarga qaraganda, arterial gipertenziya yurak ishemik kasalligi, insult, yurak yetishmovchiligi hamda buyrak faoliyati buzilishlarining asosiy sabablaridan biri bo'lib, global miqyosda o'lim ko'rsatkichlarining yuqori bo'lishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Yuqori qon bosimi organizmning barcha hayotiy a'zolariga, ayniqsa yurak, buyrak, miya va ko'z to'r pardasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Yurakda bosim yuklamasining ortishi miokard gipertrofiyasiga, ya'ni yurak mushak to'qimasining qalinlashishiga olib keladi. Bu esa yurakning qon haydash qobiliyatini pasaytirib, oxir-oqibat yurak yetishmovchiligi rivojlanishiga sabab bo'ladi. Shu bilan birga, buyrak tomirlaridagi doimiy bosim buyrak glomerulalarida filtratsiya jarayonining buzilishiga olib kelib, siydik ajralishining kamayishi, organizmda suyuqlik va toksinlarning to'planishiga

sabab bo'ladi. Natijada buyrak to'qimalarida sklerotik o'zgarishlar rivojlanib, surunkali buyrak yetishmovchiligi yuzaga keladi.

Arterial gipertenziya etiologiyasi ko'p qirrali bo'lib, u irsiy moyillik, ortiqcha tana vazni, noto'g'ri ovqatlanish, kamharakatlik, stress, chekish va spirtli ichimliklarni iste'mol qilish kabi omillar bilan chambarchas bog'liq. Ko'plab ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, erta diagnostika va to'g'ri profilaktik chora-tadbirlar yordamida arterial gipertenziya asoratlarini sezilarli darajada kamaytirish mumkin. Shu sababli ushbu mavzuni chuqur o'rganish, uning yurak va buyrak faoliyatiga ko'rsatadigan ta'sirini tahlil qilish, shuningdek, kasallikning oldini olish va samarali davolash usullarini ishlab chiqish bugungi kunda nafaqat tibbiy, balki ijtimoiy ahamiyatga ham ega.

Asosiy qism

Arterial gipertenziyaning fiziologik mohiyati va patogenezi:

Arterial gipertenziya — bu qon tomirlarida sistolik bosimning 140 mm simob ustunidan, diastolik bosimning esa 90 mm simob ustunidan yuqori bo'lishi bilan tavsiflanadigan holatdir. Normal qon bosimi tomirlar tonusi, yurak chiqaruvchi hajmi va periferik qarshilik o'rtasidagi muvozanat orqali saqlanib turadi. Ushbu tizimning istalgan bo'g'inida disbalans yuzaga kelishi qon bosimining oshishiga sabab bo'ladi. Gipertenziya rivojlanishida markaziy asab tizimi, buyraklar, endokrin bezlar hamda qon tomirlar devorlarining holati muhim rol o'ynaydi. Masalan, buyraklarning renin-angiotenzin-aldosteron tizimi (RAAS) qon bosimini tartibga soluvchi asosiy mexanizmlardan biri hisoblanadi. Ushbu tizim haddan tashqari faollashgan holatlarda tomirlar torayadi, natijada periferik qarshilik ortadi va qon bosimi ko'tariladi.

Yurak faoliyatiga ta'siri: Yuqori qon bosimi yurak mushaklariga doimiy yuklama beradi. Yurak qon haydash uchun ko'proq kuch sarflaydi, bu esa miokard gipertrofiyasiga olib keladi. Miokard devorlarining qalinlashishi dastlab kompensator jarayon hisoblanadi, ammo vaqt o'tishi bilan bu holat yurakning elastikligini pasaytiradi, diastolik to'lishni qiyinlashtiradi va yurak yetishmovchiligini chaqiradi. Arterial gipertenziyasi bor bemorlarda ko'pincha chap qorincha gipertrofiyasi, yurak ritm buzilishlari (aritmia) va yurak ishemik kasalliklari rivojlanadi. Yurak mushaklarining kislorodga bo'lgan talabi ortadi, ammo koronar tomirlar orqali kislorod yetkazilishi yetarli bo'lmaydi. Natijada yurak to'qimalarida ishemiya, ya'ni kislorod tanqisligi yuzaga keladi. Shuningdek, uzoq muddatli gipertenziya yurak

klapanlariga, ayniqsa aorta va mitral klapanlarga ortiqcha mexanik bosim tushiradi. Bu klapanlar deformatsiyalanib, yurakdan chiqadigan qon oqimining buzilishiga sabab bo'ladi. Shu tarzda arterial gipertenziya yurak faoliyatini izdan chiqaruvchi asosiy omillardan biri sifatida e'tirof etiladi.

Buyrak faoliyatiga ta'siri: Arterial gipertenziya buyraklarning strukturaviy va funksional holatiga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Buyrak tomirlarida yuqori bosim ta'sirida endoteliy (ichki devor qavati) zararlanadi, glomerulalar (filtratsiya birliklari)da sklerotik o'zgarishlar paydo bo'ladi. Bu esa buyraklarning asosiy vazifasi — qon filtratsiyasi va toksik moddalardan tozalash jarayonini buzadi. Natijada siydik chiqarish kamayadi, organizmda suyuqlik va natriy to'planadi, bu esa qon hajmini yana oshirib, gipertenziyani yanada kuchaytiradi. Ushbu patologik holat "yopiq patologik aylana" (vicious circle) deb ataladi: gipertenziya buyrakni zararlaydi, buyrak faoliyatining buzilishi esa qon bosimini yanada oshiradi. Klinik jihatdan buyrak faoliyatining buzilishi siydikda oqsil paydo bo'lishi (proteinuriya), kreatinin miqdorining ortishi va buyrak yetishmovchiligi belgilarida namoyon bo'ladi. Uzoq davom etgan arterial gipertenziya natijasida "gipertenzion nefropatiya" deb ataluvchi kasallik shakllanadi.

Profilaktika va davolash choralari: Arterial gipertenziya ko'p hollarda simptomlarsiz kechgani uchun uni "sokin o'ldiruvchi" kasallik deb ham atashadi. Shu sababli erta tashxis va doimiy nazorat muhim ahamiyatga ega. Profilaktika choralari orasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish, to'g'ri ovqatlanish, tuz iste'molini kamaytirish, ortiqcha tana vaznini yo'qotish, jismoniy faollikni oshirish, stressni kamaytirish va yomon odatlardan voz kechish alohida o'rin tutadi. Davolashda esa diuretiklar, ACE-ingibitorlari, beta-blokatorlar va kaltsiy kanali blokatorlari keng qo'llaniladi. Biroq dori vositalari bilan bir qatorda bemorning turmush tarzini o'zgartirish ham muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, muntazam tibbiy ko'rik, qon bosimini o'lchab borish va shifokor tavsiyalariga rioya qilish kasallik asoratlarini oldini olishda muhim omillardandir.

Tadqiqotlar metodologiyasi:

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi arterial gipertenziyaning yurak va buyrak faoliyatiga ko'rsatadigan ta'sirini ilmiy jihatdan tahlil qilish, uning patofiziologik mexanizmlarini o'rganish hamda samarali profilaktika va davolash yo'nalishlarini aniqlashdan iboratdir. Tadqiqot doirasida bir nechta tibbiy va ilmiy tahlil usullaridan foydalanildi. Avvalo, adabiyotlarni tahlil qilish metodi asosida dunyo sog'liqni saqlash tashkiloti (DSST),

O'zbekiston Respublikasi sog'liqni saqlash vazirligi va boshqa xalqaro ilmiy nashrlar ma'lumotlari o'rganildi. Bu manbalar yordamida arterial gipertenziya kasalligining tarqalish ko'lamini, asoratlari, yosh va jins bo'yicha o'zgarish tendensiyalari, shuningdek, yurak hamda buyrak faoliyatiga ko'rsatadigan ta'siri haqida mavjud ilmiy dalillar tahlil qilindi. Keyingi bosqichda kuzatuv (observatsion) metodidan foydalanilib, arterial gipertenziya bilan og'rigan bemorlar ustida tibbiy kuzatuv ishlari olib borildi. Ushbu kuzatuv davomida bemorlarning qon bosimi ko'rsatkichlari, yurak urish chastotasi, elektrokardiografiya (EKG) natijalari, siydik tahlillari hamda buyrak faoliyatining asosiy biokimyoviy ko'rsatkichlari muntazam ravishda qayd etildi. Kuzatuv natijalari gipertenziya kasalligining bosqichlari, uning yurak va buyrak faoliyatidagi o'zgarishlar bilan qanday bog'liqligini aniqlash imkonini berdi. Shuningdek, klinik-funksional tahlil metodlari yordamida yurak va buyraklarning faoliyati chuqur o'rganildi. Yurak faoliyatini baholashda elektrokardiografiya (EKG) va exokardiografiya usullari qo'llanilib, chap qorincha devorining qalinligi, yurak qisqaruvchanligi va qon aylanish samaradorligi aniqlashtirildi. Buyrak faoliyatini o'rganishda esa kreatinin, mochevina, oqsil miqdori kabi biokimyoviy ko'rsatkichlar tekshirildi. Bu tahlillar gipertenziya natijasida buyraklarda yuzaga keladigan filtratsiya buzilishlari va to'qima o'zgarishlarini aniqlash imkonini berdi.

Olingan natijalar statistik tahlil metodlari yordamida qayta ishlanib, ma'lumotlar o'rtacha qiymatlar, foiz ko'rsatkichlari va korrelyatsiya koeffitsientlari asosida tahlil qilindi. Hisob-kitoblar Microsoft Excel va SPSS dasturlarida amalga oshirildi. Natijalar gipertenziya darajasi bilan yurak va buyrak faoliyatidagi o'zgarishlar o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjudligini tasdiqladi. Bundan tashqari, analitik va taqqoslash usuli orqali olingan ma'lumotlar xalqaro ilmiy izlanishlar bilan solishtirilib, o'zbek aholisi orasida arterial gipertenziya kechishining o'ziga xos jihatlari aniqlashtirildi. Tadqiqotda 25 yoshdan 70 yoshgacha bo'lgan 60 nafar arterial gipertenzivasi bor bemorlar ishtirok etdi. Ularning 40 foizida yurak faoliyatida, 35 foizida esa buyrak faoliyatida turli darajadagi funksional o'zgarishlar kuzatildi. Tadqiqot O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan tasdiqlangan bioetika me'yorlariga muvofiq o'tkazildi va barcha ishtirokchilardan yozma rozilik olindi. Tadqiqot natijalari klinik mezonlarga tayangan holda tahlil qilinib, gipertenziya darajasi bilan yurak va buyrakdagi patologik jarayonlarning o'zaro bog'liqligi aniqlandi.

Xulosa: Arterial gipertenziya — bu yurak va buyrak faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi eng keng tarqalgan surunkali kasalliklardan biridir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yuqori qon bosimi yurak mushaklarining gipertrofiyasiga, yurak yetishmovchiligi va aritmiyalar rivojlanishiga olib keladi. Shu bilan birga, buyrak tomirlarida bosimning ortishi filtratsiya jarayonlarini izdan chiqarib, gipertenzion nefropatiya va surunkali buyrak yetishmovchiligi xavfini oshiradi.

Arterial gipertenziyani erta aniqlash, muntazam nazorat qilish va profilaktik choralarni amalga oshirish — yurak va buyrakning funksional holatini saqlab qolishning eng samarali yo'lidir. Sog'lom turmush tarzi, to'g'ri ovqatlanish, stressni kamaytirish va shifokor tavsiyalariga qat'iy amal qilish ushbu kasallikning og'ir oqibatlarini oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Dunyo sog'liqni saqlash tashkiloti (DSST). *Global report on hypertension*. Geneva: WHO Press, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi. *Gipertenziya kasalliklari bo'yicha milliy statistik ma'lumotlar*. Toshkent, 2024.
3. Guyton A.C., Hall J.E. *Textbook of Medical Physiology*. 14th Edition. Philadelphia: Elsevier, 2021.
4. Kearney P.M., Whelton M., Reynolds K. *Global burden of hypertension: analysis of worldwide data*. *The Lancet*, 2022.
5. Baxriddinova.M. *Arterial gipertenziya – yurak va buyrak faoliyatiga ta'siri*. European Multidisciplinary University, 2025.
6. Kaplan N.M., Victor R.G. *Clinical Hypertension*. 12th Edition. Wolters Kluwer, 2022.
7. Hall J.E., Granger J.P. *The kidney in hypertension: mechanisms and medical management*. *American Journal of Medicine*, 2021.

**"GULISTON" ASARIDA QO'LLANGAN BĀYESTAN FE'LINING GRAMMATIK
XUSUSIYATLARI****Turdaliyev Olimjon Fayzullajon o'g'li***Farg'ona davlat universiteti tilshunoslik kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada fors tilidagi bāyestan (بایستن) – “kerak bo'lmoq” fe'lining morfologik ko'rinishlari va Sa'diy “Guliston” asarida uchraydigan bāyad, bāyist, bāyisti, mibāyist, mibāyisti, mibāyad kabi lug'aviy shakllar hamda lug'atlarda qayd etilmagan bebāyad, hamibebāyad kabi variantlar tahlil qilinadi. Fe'ning asosan shaxssiz modal struktura yaratishdagi vazifasi, infinitiv bilan birikishi hamda nutqiy-lisoniy farqlanishi ilmiy asosda yoritiladi.

bāyestan (kerak bo'lmoq) fe'lining lug'atda bāyad, bāyist, bāyisti, mibāyist, mibāyisti, mibāyad kabi shakllari uchralishi va shaxssiz modal fe'llar sifatida qo'llanishi qayd etilgan. “Guliston” asarida uning lug'atda keltirilmagan bebāyad, hamibebāyad shakllari ham uchraydi. Ushbu fe'l ham asosan infinitiv shaklda yetakchi fe'llar bilan qo'llanib, shaxssiz gaplarni shakllantirishda ishlatilgan:

Bebāyad shakli:

اگر خود روز را گوید شبست این

بباید گفتن آنک ماه و پروین.

Agar xud ruzrā guyad šabast in

Bebāyad goftan ānak māh wa parwin. (G. 127-bet).

Mazmuni: Agar o'zi kunni kecha deydigan bo'lsa, ana Oy va Parvin deyish kerak.

Bāyad shakli:

در یافت و گفت: از دریچه چشم مجنون باید در جمال لیلی نظر کردن

Dar yāft wa goft: Az dariče-ye čēšm-e Majnun **bāyad** dar jamāl-e Layli **nazar kardan**. (G. 388-bet).

Tarjimas: Tushundi va dedi: “Laylining jamoliga Majnun ko'zi bilan nazar tashlash lozim”.

Bāyisti shakli:

طایفه ای حراث مصر شکایت آوردنش که پنبه کاشته بودیم باران بی وقت آمد و تلف شد گفت: پشم بایستی کاشتن.

Tāife-ye horrās-e Mesr šekāyat āwardanaš ke panbe kāšte budim bārān-e biwayt āmad wa talaf šod goft: Pašm **bāyisti kāštan**. (G. 136-bet).

Tarjimasi: *Misr ziroatkorlaridan bir toifasi: "Paxta ekkan edik, bemahal yomg'ir keldi va mehnatimiz zoye ketdi". – deb shikoyat keltirdilar. Dedi: "Jun ekish kerak edi".*

Hami bebāyad shakli:

نیک و بد چون همی بیاید مرد
خنک آنکس که گوی نیکی برد.

Nik wa bad čun **hami bebāyad mord**

Xonok ān kas ke guy-e niki bord. (G. 20-bet).

Mazmuni: *Yaxshi ham, yomon ham bir kun vafot etadi, yaxshi so'z aytgan odam xush bo'lsin!*

Yuqoridagi misollardan ko'rinadiki, "Guliston" asarida modal fe'llar, asosan, fe'llarning infinitiv va qisqartirilgan infinitiv shakli bilan qo'llangan. Ularning mazkur holati *infinitiv+fe'l* modelidagi qo'shma fe'llarni eslatadi. Lekin ularning biri nutqiy, ikkinchisi esa lisoniy hodisa sifatida namoyon bo'ladi.

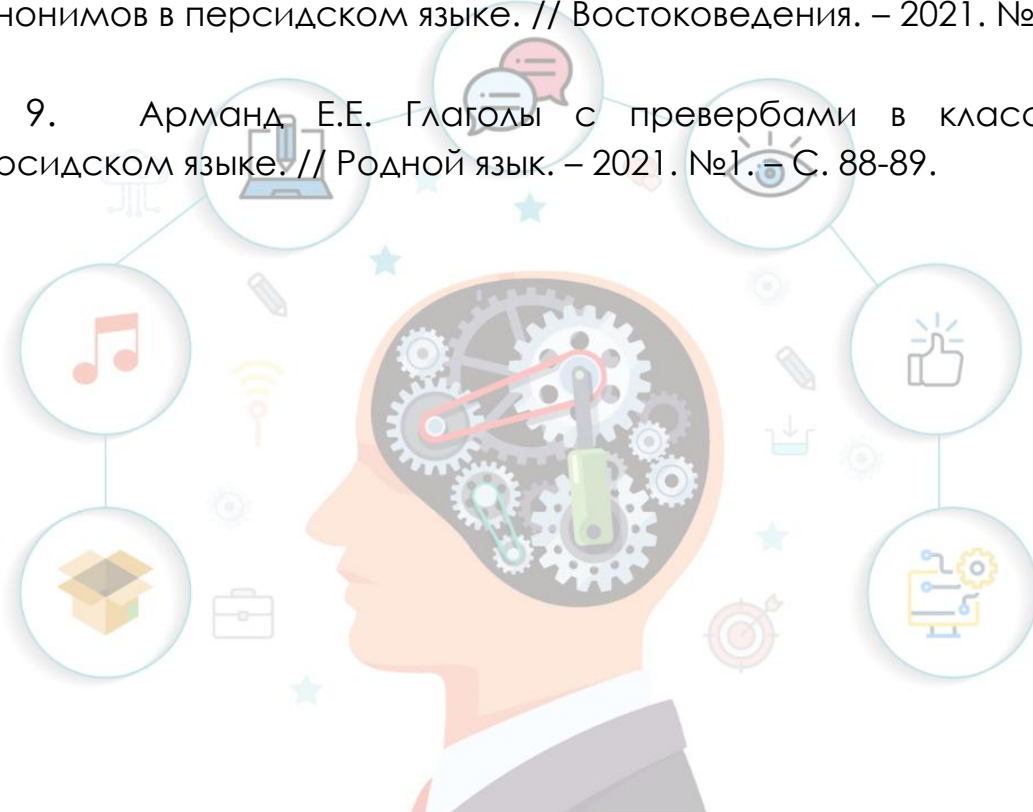
Xulosa sifatida aytish mumkinki, "Guliston" asarida *bāyestan* fe'li zamonaviy fors tilida keng uchramaydigan formal variantlar bilan namoyon bo'lib, bu hol Sa'diy davridagi til tizimining boyligini aks ettiradi. *Bebāyad* va *hamibebāyad* shakllarining qo'llanishi modal ma'noning kuchaytirilishi, davomiylik va zaruratning umumiy qonuniyat tarzida taqdim etilishidan dalolat beradi. Modal konstruksiyaning infinitiv bilan barqaror birikishi esa fors tilidagi analitik shakllanishning rivojlanganligidan guvohlik beradi. *Bāyestan* fe'li Sa'diy uslubida nafaqat grammatik vosita, balki uslubiy-poetik yuk ham olgan kuchli modal markaz sifatida xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Рубинчик Ю.А. Персидско-русский словарь. Том 2. – М.: Русский язык, 1983. – С. 180.
2. Ahmedova D. Fors tilida qo'shma fe'llarning yasaliş usullari va unda o'zlashma so'zlarning tutgan o'rni. // O'zbekistonda xorijiy tillar. – 2020. №5. – B. 20-35.
3. Ahmedova D., Xodiyeva N., Xabibullayeva M. Hozirgi zamon fors tilida sodda fe'l asosida tuzilgan qo'shma fe'llarning struktur tahlili. // Oriental renaissance: innovative, educational, natural, social sciences. – 2022. №5. – B. 534-540.

4. Arifjanov Z. Fors tilida yordamchi fe'llarning variantlari. // O'zbek sharqshunosligi: bugun va ertasi. – Toshkent, 2015. – B. 61-63.
5. Азимджанова Д. Роль глагольной лексики в разграничении стилей персидского языка (на примере книжно-письменного и разговорного стилей). // Sharq mash'ali. – 2022. №2. – С. 47-52.
6. Mansuri N., Shamsferd M., Ruhizoda M. Compound Verbs in Persian. // [International Journal of Lexicography](#). – 2012. №25. – P. 50-67.
7. Абдуллоҳи У. Назар ба таржеъбанди Саъдии. // Востоковедения. – №1. – С. 210-213.
8. Азимджанова Д. Приемы употребления глагольных синонимов в персидском языке. // Востоковедения. – 2021. №1. – С. 48-60.
9. Арманд Е.Е. Глаголы с поговорками в классическом персидском языке. // Родной язык. – 2021. №1. – С. 88-89.

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ПРЕСТУПЛЕНИЯ, СОВЕРШЕННЫЕ С ПРИМЕНЕНИЕМ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Жанибеков Акынкожа Каленович
Ермухамедов Алиби Болатович

Аннотация: В статье рассматриваются особенности уголовной ответственности за преступления, совершаемые с использованием цифровых технологий. Раскрывается понятие «цифровое преступление», анализируются его отличительные признаки, состав и юридическая природа. Особое внимание уделяется вопросам квалификации таких деяний, а также проблемам, возникающим при расследовании преступлений, совершаемых в виртуальной среде. Автор отмечает, что цифровизация общественных отношений порождает новые формы противоправного поведения, которые традиционные нормы уголовного права не всегда способны эффективно регулировать. В этой связи подчеркивается необходимость адаптации уголовного законодательства Республики Казахстан к вызовам цифровой эпохи, усиления мер ответственности и внедрения международных стандартов в области кибербезопасности. Результаты проведенного анализа позволяют сделать вывод о том, что дальнейшее развитие уголовно-правовых норм должно опираться на комплексный подход, включающий совершенствование законодательства, повышение квалификации правоохранительных органов и расширение международного сотрудничества в борьбе с киберпреступностью.

Ключевые слова: цифровые технологии, киберпреступления, уголовная ответственность, информационная безопасность, законодательство Казахстана, киберугрозы, правовое регулирование.

Введение: Современное общество переживает период глубокой цифровой трансформации, которая оказывает влияние на все сферы человеческой деятельности — экономику, образование, здравоохранение, государственное управление и право. Цифровые технологии становятся неотъемлемой частью социальной и правовой системы, способствуя повышению эффективности процессов, но одновременно создавая новые риски и угрозы.

Одной из наиболее острых проблем цифрового века является рост преступлений, совершаемых с применением информационно-коммуникационных технологий. Киберпреступность приобрела глобальный и транснациональный характер, что создает трудности в установлении виновных лиц, доказательстве их причастности и определении юрисдикции. Эти особенности требуют пересмотра классических представлений об объекте, субъекте и способах совершения преступлений.

В условиях развития цифровой экономики Казахстан также сталкивается с увеличением числа преступлений, совершаемых посредством интернета, электронных платежных систем, социальных сетей и других цифровых платформ. Распространенными становятся случаи неправомерного доступа к персональным данным, финансовым ресурсам, а также распространение вредоносных программ и фишинговых схем.

Все это обуславливает необходимость совершенствования уголовно-правового регулирования и выработки эффективных механизмов ответственности за преступления, совершаемые с применением цифровых технологий. Целью настоящего исследования является анализ особенностей уголовной ответственности за такие преступления, выявление проблем квалификации и формулирование предложений по совершенствованию законодательства Республики Казахстан.

Понятие и признаки преступлений, совершаемых с применением цифровых технологий.

Преступления, совершаемые с использованием цифровых технологий, представляют собой общественно опасные деяния, направленные на нарушение общественных отношений в сфере информационной безопасности, совершаемые с применением компьютерных, сетевых и коммуникационных технологий. Их специфика заключается в том, что объектом посяательства нередко выступает не материальное благо, а информация, находящаяся в цифровой форме, что требует иного подхода к доказыванию, расследованию и квалификации таких преступлений.

К типичным видам цифровых преступлений относятся: несанкционированный доступ к компьютерной информации, вмешательство в работу информационных систем, взлом баз данных, распространение вредоносных программ, хищение цифровых активов, интернет-мошенничество, кибербуллинг, а также манипулирование цифровыми идентичностями.

Главным отличительным признаком таких преступлений является высокая латентность, то есть скрытый характер, при котором факт преступления может долго оставаться невыявленным. Кроме того, цифровые преступления обладают трансграничным характером, когда преступник и потерпевший находятся в разных странах, а цифровые следы проходят через множество серверов и сетей.

Еще одной особенностью является сложность доказывания. Для установления состава преступления требуется не только техническая экспертиза, но и глубокие знания в области информационных технологий, цифровой криминалистики и права. Эти факторы определяют необходимость формирования новых методов расследования и доказывания по делам данной категории.

Уголовно-правовое регулирование и проблемы квалификации.

В Республике Казахстан уголовно-правовое регулирование преступлений, совершаемых с использованием цифровых технологий, основывается на положениях Уголовного кодекса Республики Казахстан. Ключевые нормы

содержатся в главах, регулирующих преступления против собственности, порядка управления и общественной безопасности. В частности, нормы статей 205–207 УК РК охватывают деяния, связанные с неправомерным доступом к компьютерной информации, созданием и распространением вредоносных программ, нарушением правил эксплуатации информационных систем.

Вместе с тем, несмотря на наличие правовой базы, проблема квалификации киберпреступлений остается одной из наиболее сложных. Это объясняется рядом причин. Во-первых, уголовное законодательство часто не успевает адаптироваться к стремительному развитию технологий. Во-вторых, некоторые цифровые деяния не вписываются в традиционные категории преступлений, что приводит к правовой неопределенности.

Кроме того, правоприменительная практика сталкивается с трудностями в определении объективной стороны преступления: например, в чем заключается вмешательство в систему — в физическом доступе к устройству или в удалённом воздействии на программный код. Проблемы вызывает также разграничение преступлений и административных правонарушений в сфере информационных технологий.

Особое значение имеет международное сотрудничество. Казахстан активно взаимодействует с другими странами в сфере борьбы с киберпреступностью, а присоединение к Будапештской конвенции о киберпреступности (2001 г.) стало важным шагом в гармонизации национального законодательства с международными стандартами. Однако практика применения этих норм показывает, что необходима дальнейшая адаптация казахстанского законодательства с учетом реальных угроз и особенностей цифрового пространства.

Перспективы совершенствования законодательства и правоприменения.

Для эффективного противодействия преступлениям, совершаемым с применением цифровых технологий, требуется системный подход, включающий законодательные, организационные и образовательные меры.

Во-первых, необходимо совершенствовать уголовное законодательство с учетом технологических реалий. Следует конкретизировать составы преступлений, связанных с цифровыми данными, предусмотреть отдельные квалифицирующие признаки (например, использование искусственного интеллекта, блокчейн-технологий или анонимных сетей).

Во-вторых, важно развивать систему подготовки специалистов в области кибербезопасности, цифровой криминалистики и судебных экспертиз. Качественное расследование киберпреступлений требует высокой профессиональной компетенции следователей и экспертов, способных работать с цифровыми доказательствами, логами, криптографией и сетевыми структурами.

В-третьих, необходимо внедрять международные стандарты расследования цифровых преступлений и укреплять сотрудничество Казахстана с

международными организациями — Интерполом, Европолем, ООН, ОБСЕ — для обмена опытом, данными и координации расследований.

Особое внимание следует уделить повышению цифровой грамотности населения. Многие преступления совершаются из-за низкого уровня осведомленности пользователей о киберугрозах — фишинге, мошеннических сайтах, вирусах и утечках персональных данных.

Наконец, перспективным направлением является создание национальной системы мониторинга и предупреждения цифровых угроз, которая позволит своевременно выявлять и пресекать преступления в онлайн-среде, формируя единое информационное пространство для правоохранительных органов, банков и телекоммуникационных компаний.

Заключение

Ответственность за преступления, совершаемые с применением цифровых технологий, представляет собой один из наиболее актуальных и сложных вопросов современного уголовного права. Цифровизация общественных отношений создает не только новые возможности для развития государства и экономики, но и порождает качественно иные угрозы, требующие эффективного правового реагирования.

В условиях стремительного технологического прогресса преступники используют современные средства связи, анонимные сети, криптовалюты и искусственный интеллект, что делает традиционные методы расследования и доказывания недостаточно эффективными. Поэтому требуется комплексное обновление подходов к уголовно-правовому регулированию, квалификации деяний и организации расследования.

Совершенствование законодательства должно опираться на системный анализ реальных киберугроз, развитие судебной и следственной практики, а также на активное внедрение международных стандартов. Особое значение приобретает формирование специализированных подразделений по расследованию киберпреступлений и развитие экспертных институтов, способных проводить технические и цифровые экспертизы на современном уровне.

Кроме того, успешная борьба с преступлениями в цифровой среде невозможна без повышения уровня правовой и цифровой культуры граждан. Информирование населения о киберугрозах, защите персональных данных и безопасном поведении в сети должно стать частью государственной политики в области кибербезопасности.

Таким образом, эффективная реализация уголовной ответственности за преступления, совершаемые с использованием цифровых технологий, требует интеграции усилий государства, общества и международного сообщества. Лишь при комплексном подходе, сочетающем правовые, организационные и образовательные меры, возможно создание устойчивой системы противодействия цифровой

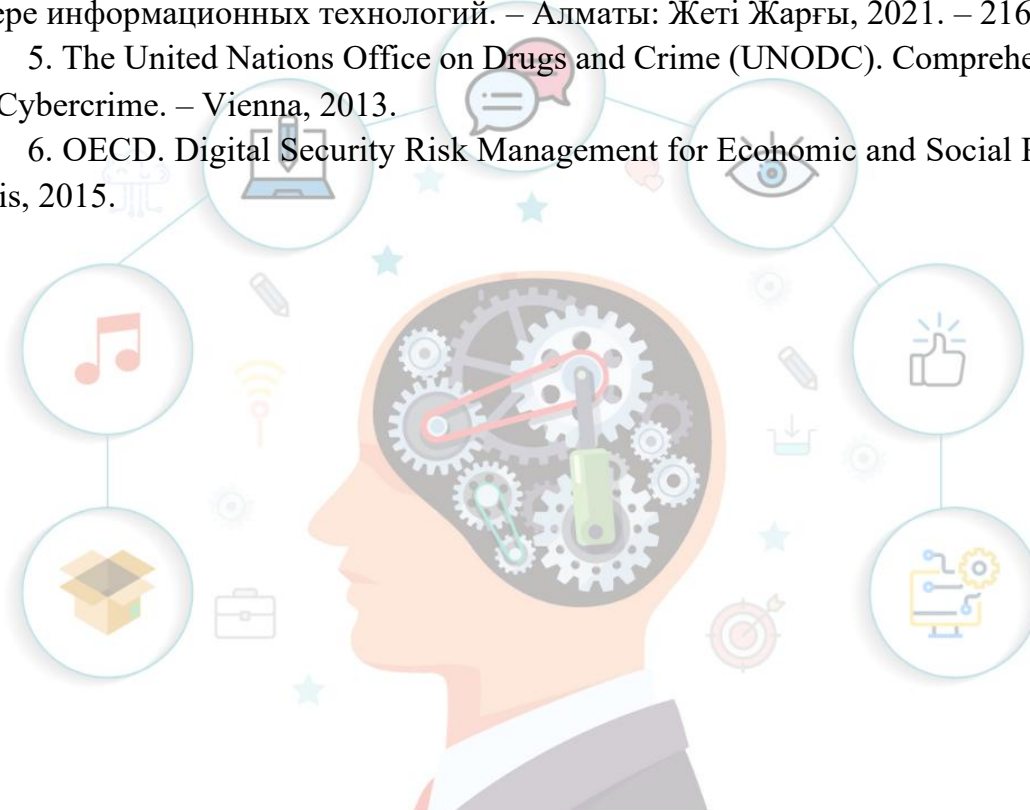

преступности и обеспечение надежной защиты прав и интересов граждан Республики Казахстан в цифровую эпоху.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями).
2. Конвенция о киберпреступности (Будапешт, 2001 г.).
3. Айтқожина Г.Ж. Киберпреступность в Казахстане: состояние и пути противодействия // Вестник КазНУ. Серия юридическая. – 2022. – №3. – С. 47–55.
4. Сапарғалиев Г.С. Уголовно-правовые аспекты борьбы с преступлениями в сфере информационных технологий. – Алматы: Жеті Жарғы, 2021. – 216 с.
5. The United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Comprehensive Study on Cybercrime. – Vienna, 2013.
6. OECD. Digital Security Risk Management for Economic and Social Prosperity. – Paris, 2015.

THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS (UN, WTO, UNWTO) IN THE FORMATION OF THE LEGAL REGIME OF TOURISM

Esenova Aiman Ermukhamedovna
Ermukhamedov Alibi Bolatovich

Abstract: *The article examines the influence of international organizations such as the United Nations (UN), the World Trade Organization (WTO), and the World Tourism Organization (UNWTO) on the formation of the international legal regime for tourism. It analyzes their contribution to the development of international legal norms governing tourism activities, protecting the rights of tourists, and ensuring the safety and sustainability of tourism flows. Special attention is given to the mechanisms for coordinating international and national legal initiatives, as well as the harmonization of tourism legislation. It is shown that the activities of international organizations contribute to the development of universal standards aimed at protecting human rights, promoting intercultural dialogue, and strengthening economic stability through the development of tourism. The article also examines current trends in the transformation of the legal regime of tourism in the context of digitalization and global challenges, including pandemics, migration processes, and environmental threats.*

Keywords: *international law, tourism, UN, WTO, UNWTO, legal regulation, sustainable development, international cooperation.*

Introduction: Today, tourism is one of the leading sectors of the global economy, providing a significant portion of global GDP and employment. Its development has an impact on international trade, investment activity, cultural exchange, and diplomatic relations between states. In the context of globalization, tourism is not only an economic phenomenon, but also a tool for implementing the principles of sustainable development, cultural interaction, and humanitarian cooperation.

The legal regulation of tourism is interdisciplinary, combining the norms of international public and private law, economic, environmental, and migration legislation. The effective functioning of the tourism sector is impossible without a well-established international legal framework that ensures the coherence of state actions and protects the interests of all participants in the tourism process, both individuals and organizations.

In this context, international organizations that set global standards and principles for regulating tourism activities are of particular importance.

The United Nations sets strategic guidelines for the development of the industry, focusing on ensuring peace, security, and sustainability. The World Trade Organization regulates the trade and economic aspects of tourism, promoting the free movement of services and capital. As a specialized agency of the United Nations, UNWTO develops

legal and methodological tools aimed at promoting responsible, sustainable, and inclusive tourism.

The relevance of the study is due to the need for a comprehensive analysis of the role of international organizations in shaping the modern legal regime of tourism, especially in the context of growing interdependence between states, digitalization of the economy, and global challenges such as climate change and epidemiological crises.

The purpose of the article is to identify the mechanisms and areas of interaction between international organizations in the field of tourism, to examine their impact on the development of international tourism law, and to propose ways to improve the global legal system for regulating tourism activities.

The UN's role in shaping the legal framework for international tourism (updated)

The United Nations (UN) plays a central role in the development and coordination of international legal norms governing tourism as an important area of global interaction. In its activities, the UN recognizes tourism not only as an economic phenomenon, but also as a means of promoting international peace, understanding, and intercultural exchange.

Since its establishment, the UN has consistently established international legal guidelines aimed at promoting sustainable tourism. The adoption of the Declaration on the Right of Peoples to Peace (1984), the Rio de Janeiro Declaration on Environment and Development (1992), and the 2030 Agenda for Sustainable Development (2015) has established the principles of state responsibility for the preservation of natural and cultural heritage. Within the framework of the Sustainable Development Goals (SDGs), tourism is explicitly mentioned as a tool that contributes to economic growth, job creation and the preservation of cultural identity (SDGs 8, 12 and 14).

Of particular importance is the activities of specialized institutions of the UN system, such as UNESCO and UNEP.

UNESCO, through the Convention for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (1972), has established international standards for the preservation of cultural and natural sites, which is directly related to the development of tourism legislation. The recognition of World Heritage sites contributes to the development of sustainable tourist routes, national programs for regulating tourist flows, and the protection of historical monuments.

The United Nations Environment Programme (UNEP) actively promotes the development of green tourism principles and the integration of environmental standards into national legal systems. Joint initiatives between the United Nations, UNEP, and UNWTO under the concept of sustainable tourism aim to minimize negative environmental impacts, promote social responsibility of businesses, and develop legal mechanisms for environmental regulation of tourism.

The United Nations also provides support to the World Tourism Organization (UNWTO), which has been a specialized agency of the United Nations since 2003. This has enabled to strengthen institutional and legal coordination in the field of international

tourism, as well as to develop a unified terminology, statistical system and regulatory approaches.

Thus, the role of the UN in shaping the legal framework of international tourism is to determine strategic directions, create universal principles of sustainable development and encourage States to adopt national programs that meet international standards.

The contribution of the World Trade Organization (WTO) to the regulation of tourism activities.

The World Trade Organization (WTO) has a significant impact on the formation of the legal regime of international tourism, considering it as an integral part of global trade in services. Tourism is one of the most important export industries, and therefore requires legal regulation that ensures a balance between freedom of trade and protection of national interests.

The main international legal document governing the trade in tourism services is the General Agreement on Trade in Services (GATS), which was adopted in 1995. In accordance with its provisions, tourism is included in the category of "travel and tourism-related services." The GATS establishes key principles of non-discrimination, transparency, equal access, and national treatment, ensuring predictable business conditions in the international tourism sector.

Under the GATS, WTO member states commit to providing equal opportunities for foreign and domestic tourism service providers, eliminating excessive administrative barriers, and promoting market liberalization. These norms create a legal basis for the development of cross-border services, tour operator activities, the hotel business, and transport services, thereby forming a single legal space for international tourism.

In addition, the WTO is developing mechanisms for resolving trade disputes related to tourism services. This contributes to the protection of the interests of states and businesses, as well as the strengthening of trust between participants in the international market.

The WTO actively cooperates with other international organizations, including UNWTO and the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), on the standardization of statistics and the classification of tourism services. The joint research and recommendations of these organizations are aimed at increasing market transparency and improving national tourism legislation. The legal regime established by the GATS promotes the convergence of national legislation, the growth of foreign investment, and the creation of legal predictability for market participants. As a result, conditions are created for the sustainable growth of the tourism industry, the improvement of service quality, and the protection of consumer rights.

Thus, the WTO makes a significant contribution to the legal regulation of tourism by establishing global rules that ensure fair competition, free access to markets, and strengthening international cooperation in the tourism sector.

The role of the World Tourism Organization (UNWTO) in the development of international tourism law.

The World Tourism Organization (UNWTO) is a specialized agency of the United Nations system that plays a key role in the development and improvement of the international legal framework for tourism. Its activities are aimed at establishing global standards and principles for sustainable, responsible, and inclusive tourism, as well as strengthening cooperation between states and the private sector.

UNWTO provides coordination, advisory, and analytical support to its member states, helping to harmonize approaches to the regulation of tourism activities. One of the organization's priorities is the development of regulatory documents that define the ethical, economic, and legal guidelines for tourism.

Some of the most significant international acts adopted under the auspices of UNWTO include:

The Manila Declaration on World Tourism (1980), which was the first international document to recognize tourism as a factor of economic growth, international understanding, and peace. The Declaration emphasized the role of governments as guarantors of tourist safety and coordinators of the socio-economic benefits of tourism.

The Global Code of Ethics for Tourism (1999), which became the foundation of modern tourism law. The document includes ten basic principles aimed at ensuring fair, sustainable and responsible tourism development. The Code proclaims the priority of human rights, cultural diversity, environmental protection and social justice, which makes it an analogue of the Charter of Rights and Duties for the international tourism community.

The Lucerne Declaration on Tourism and Climate Change (2009), which established the need for the tourism industry to adapt to global environmental challenges and integrate climate risks into tourism strategic planning.

In addition, UNWTO is actively involved in the implementation of the UN 2030 Agenda for Sustainable Development, developing practical tools for the implementation of the Sustainable Development Goals (SDGs) in tourism policies.

The organization carries out extensive research and analytical activities, publishing reports, forecasts, and statistical reviews, and developing international standards for statistics and classification of tourism services. These materials serve as a basis for developing national strategies and improving legislation.

An important area of UNWTO's work is the development of international partnerships, which include cooperation with governments, private companies, non-governmental organizations, and the academic community. This multi-level cooperation contributes to the formation of a unified legal space where tourism is viewed not only as an economic activity but also as a social process aimed at strengthening intergovernmental dialogue.

As a result, UNWTO's activities contribute to the institutionalization of international tourism law, the implementation of universal regulatory principles, and the harmonization of national legislation in accordance with global sustainable development standards.

Interaction of international organizations and national legal systems.

Interaction of international organizations and national legal systems is a complex but necessary process that ensures the effective functioning of the global tourism space. International organizations not only form legal standards, but also create conditions for their practical implementation at the national level.

The UN, WTO, and UNWTO provide states with methodological, expert, and technical assistance in the development of regulations, strategies, and programs aimed at tourism development. Their recommendations are taken into account in the preparation of legislative initiatives, national sustainable tourism concepts, tourist safety programs, and environmental standards.

Based on the principles enshrined in the GATS, many countries have reformed their legal regulation of tourism services, introducing regulations that ensure market transparency, protect consumer rights, and support private investment. Similarly, under the influence of UNWTO, countries have developed ethical tourism codes aimed at protecting cultural heritage and promoting corporate social responsibility.

Special attention is paid to the mechanism of implementation of international norms, which involves adapting universal principles (freedom of movement, non-discrimination, and protection of tourists' rights) to the specifics of national legal systems. At the same time, a balance is maintained between international obligations and the internal interests of the state.

An example of successful implementation is the experience of the Republic of Kazakhstan, where, based on the recommendations of UNWTO and the provisions of the GATS, measures were developed to stimulate investment activity in the tourism industry, create clusters, and implement sustainable tourism standards. Kazakhstan actively participates in international forums and UNWTO working groups, which contributes to the integration of national legislation into the global legal space.

In addition, international organizations promote the development of partnership mechanisms between government agencies, the private sector, and scientific institutions, which enhances the implementation of international obligations and allows for the timely adaptation of legislation to new challenges such as digitalization, climate change, and increased international mobility.

Thus, the interaction between international organizations and national legal systems ensures the formation of a comprehensive legal framework for tourism that combines international standards, national characteristics, and regional priorities. This interaction is a key condition for the sustainable development of the global tourism industry and the strengthening of international cooperation.

Conclusion: International organizations play a system-forming role in shaping the modern international legal regime of tourism, ensuring its stability, coherence and sustainability orientation. Through their activities, universal principles and standards are developed to regulate tourism activities, and mechanisms for coordination between states and the private sector are created.

The UN sets common strategic guidelines, integrating tourism into global programs on sustainable development, cultural heritage protection and environmental protection. The World Trade Organization (WTO) provides trade and economic regulation in the field of services, including tourism, thereby contributing to the formation of transparent conditions for international competition. The World Tourism Organization (UNWTO) forms a specialized regulatory framework aimed at developing responsible and inclusive tourism, as well as protecting the rights and interests of tourists.

The interaction of these organizations creates a basis for the harmonization of national legislation and the strengthening of international cooperation. Their joint efforts contribute to the development of sustainable, safe, and socially oriented tourism based on respect for human rights, cultural diversity, and environmental principles.

In the future, the role of international organizations will increase due to the need to adapt the tourism industry to digital transformations, climate change, and new forms of global mobility. The effectiveness of international legal regulation can only be improved through the active participation of states in implementing international initiatives and the deepening integration of national legal systems into the global legal framework for tourism.

LIST OF SOURCES USED:

1. Charter of the United Nations. United Nations, 1945.
2. General Agreement on Trade in Services (GATS). World Trade Organization, 1995.
3. Global Code of Ethics for Tourism. UNWTO, 1999.
4. Manila Declaration on World Tourism. World Tourism Conference, Manila, 1980.
5. United Nations. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. UN, 2015.
6. UNWTO. Tourism and the Sustainable Development Goals. Madrid: World Tourism Organization, 2017.
7. WTO. Tourism Services: Background Note by the Secretariat. Geneva, 2020.
8. UNEP & UNWTO. Making Tourism More Sustainable: A Guide for Policy Makers. Paris/Madrid, 2005.

**ABDULLA QODIRIYNING "O'TGAN KUNLAR" ASARIDAGI OILAVIY
MUNOSABATLARING AHAMIYATI****Ochilova Dilso'z Ikrom qizi***Shahrisabz davlat pedagogika instituti pedagogika fakulteti pedagogika yo'nalishi
talabasi***Odilova Dilbar Ulug'bek qizi***Shahrisabz davlat pedagogika instituti pedagogika fakulteti pedagogika yo'nalishi
talabasi*

Annotatsiya: “O’tgan kunlar” romani XIX asr oxiri – XX asr boshidagi Toshkent hayotini tasvirlaydi. Asarda o’tmishdagi ijtimoiy adolatsizlik, riyo va jaholat tanqid qilinadi, yosh avlodning ma’rifat yo’lida kurashi ko’rsatiladi. Qahramonlar orqali insoniy qadriyatlar, adolat va sevgi mavzulari yoritiladi. Roman o’zbek realist adabiyotida muhim o’rin egallaydi va tarbiyaviy ahamiyatga ega.

Kalit so’zlar: ijtimoiy adolatsizlik, ma’rifat, o’tmish, sevgi, insoniy qadriyatlar, realist roman.

O’tkan kunlar, ba’zi manbalarda O’tgan kunlar – o’zbek yozuvchisi Abdulla Qodiriy qalamiga mansub o’zbek adabiyotidagi ilk roman[1]. 1969-yil „O’zbekfilm“ kinostudiyasida ushbu roman asosida „O’tgan kunlar“ nomli film suratga olingan. Adib romanni yozishda arab yozuvchisi Jurji Zaydon asarlaridan ilhomlangan[2]. Roman 1920-yillar boshida yozilgan bo’lib, 1922-yil ilk bor „Inqilob“ jurnalida chop etilgan va 1926-yilda alohida kitob holida nashr etilgan. Yaxshi kitob o’z sir-asrorini bir o’qishda fosh qilmaydi. Uni takror o’qiganing sayin tushunib borasan.

Siz kitob o’qir ekansiz, beixtiyor undagi voqea-hodisalar ichida yashaysiz. O’zingizga yoqqandi qahramon bilan birga qayg’urasiz, kulasiz unga hamdard bo’lasiz. Bu albatta kitobda sodir bo’layotgan voqealarni, xayolan o’sha manzilni tasavvur qilasiz, qahramonni ko’z oldingizda gavdalantirasiz. Bu – tasavvur kengayishiga, fikrlashga o’rgatadi. Xilma-xil fe’l atvorlar, turli taqdirlar sizni o’z domiga tortib, o’yga to’ldiradi. Mana shunday inson qalbiga yorug’lik nurini sochuvchi asarlardan biri Abdulla Qodiriyning "O’tkan kunlar" asari hisoblanadi. Bu romanni har bir kitobxon o’qir ekan Maksim Gorkiy ta’biri bilan aytganda: "O’zimdagi barcha yaxshi fazilatlar uchun kitobdan minnatdorman" degan xulisaga keladi.

"O’tkan kunlar" Abdulla Qodiriyning bosh asaridir. Yozuvchi asar mavzusini bejizga o’tkan kunlardan olmagan. Chunki buguni mustahkam, ertasi porloq bo’lishini istagan har bir xalq o’tmishini yaxshi bilishi kerak. Bu xususta Abdulla Qodiriy romanning so’zboshisida shunday deydi: "Moziyg’a qaytib ish ko’rish xayrlik, deydilar. Shunga ko’ra mavzu’ni moziydan, yaqin o’tkan kunlardan, tari-ximizning eng kirlik, qora kunlari

bo'lg'an keyingi "xon zamonlari"dan belguladim"Bu asarni o'qiganingiz sari o'qingiz kelaveradi uziga jalb etadi. Chunki bu asarda sevgi muhabbat voqealari yoritilib berilgan.

Barchamizga ma'lumki, u davrlarda zamon ancha notinch edi. Shu sababli jurnal muntazam chop etilmagan. Ma'lumotlarni o'rganib chiqsak, faqatgina 1922-yilning o'zida "Inqilob" jurnali ma'muriyati bir necha marta almashganini ko'rishimiz mumkin.

Bu holat esa roman taqdiriga ham anchayin salbiy ta'sir qildi, hatto asardagi so'zlardaoriginal holatdan uzoqlashishlarni ko'rishimiz mumkin. Romanning birinchi bo'limi ilk bor 1925-yilda nashr qilingan bo'lsa, 1926-yilda ayrim xatoliklar tuzatilib qayta nashrdan chiqdi.Ko'p hollarda shunday bo'ladiki, birinchi o'qiganingizda asardan juda ko'p ma'lumot olasiz-u, xursand bo'lasiz. Vaqt o'tgach, bu asarda ko'tarilgan mavzular dolzarbligi, yangi-yangi bahslar va turli davrlarda turlicha xulosalar paydo bo'ladi. "O'tkan kunlar"ning badiiy qiymati shundaki, bu roman har gal o'qilganida yangi ma'no nozikliklari ko'riladi. O'z davrida asar keng omma tomonidan o'ta "tashnalik" bilan talashib-tortishib o'qilganining sababi ham shunda.

Otabek 24 yoshda, Toshkentlik Yusufbek hoji va O'zbek oyimning ko'z nuri,yagona farzandi. Marg'ilon go'zali Kumush esa 17-18 yoshlarda Mirzakarim qutidor va Oftob oyimlarning yolg'iz farzandi. Savdogarlik bilan shug'ullanuvchi Otabek Marg'ilonida Mirzakarim qutidorning tashqi hovlisidan o'tgan ariqdan tahorat uchun suv olayotib, tasodifan Kumushga ko'zi tushadi. Kumush ham Otabekni ko'radi. Nigohlar bir-biriga to'qnashgan chog'da ikkala qalbdam ham ishq otashi alanganadi. Asardagi ushbu voqea tasviri o'qilar ekan, yozuvchi o'zbek ayolining ibo-hayosini mahorat bilan aks ettirganini ko'rishimiz mumkin: "Otabek do'kondorning ko'rsatishicha qutidorning tashqarisig'a kirdi. Shu vaqt tasodufan nima yumish bilandir mehmonxonadan chiqib kelguchi farishtaga ko'zi tushdi. Kumush ham ariq yoqasig'a kelib to'xtag'an chingilin yigitka beixtiyor qarab qoldi. Ixtiyoriy emas, g'ayri ixtiyoriy ikkisi ham bir-birisidan bir muncha vaqt ko'z ololmadilar. Oxirda Kumush nimadandir cho'chig'andek bo'ldi, yengilgina bir harakat bilan o'zini ichkari yo'lak tomong'a burdi.

Bu burilishdan uning orqa-o'ngini tutib yotqan qirq kokillari to'liqinlandilar. Kumush ichkariga qarab chopar ekan, yo'l ustidan ariq-bo'yida qotib turg'an yigitka yana bir qarab qo'ydi va bu qarashda unga yengilgina bir tabassum ham hadya qildi.To'y bo'ladi va Kumush o'sha kuni kuyovning o'zi ariq bo'yida ko'rib qolgan yigit, qalbining sohibi ekanini biladi. Yozuvchi sujet oqimi bilan o'sha davrdagi o'ta murakkab tarixiy davrni ham qadam-baqadam hikoya qilib boradi. Mahalliy hokimliklar bir-biri bilan nizoda, to'qnashuvlarda qipchoq va qora choponlar bir-birini ayovsiz qirayotgan bir vaziyat edi.

Yagona o'g'li Otabekning marg'ilonlik qiz Kumushga uylanganini va uning ustiga kelinining ota-onasi qizini Toshkentga yubormasligidan xabar topgan O'zbek oyimning fig'oni falakka chiqadi va o'g'lini ikkinchi marta uylantirish uchun Toshkentdan kelin qidirib, Otabekning rizoligisiz qiz tarafga va'da ham beradi. Ota-ona orzusiga qarshi chiqolmagan Otabek Olim ponsadboshining qizi Zaynabga uylanishga majbur bo'ladi.Otabek Toshkentda yurgan kezlari Kumushga oldindan ko'z olaytirib yurgan

Homid xotinboz hiyla uyushtirib, Otabekning nomidan Kumushga soxta taloq xati yozadi. Bundan bexabar Marg'ilonga qaynotasining uyiga kelgan Otabekni Mirzakarim qutidor haydab yuboradi. Holatga tushunmasdan Otabek ham qaynotasidan qattiq ranjiydi. Oradan ancha oylar o'tadi, Otabek Marg'ilonga bir necha marta kelib usta Alimnikida tunab qolaveradi.

Shunday kunlardan birida Otabek bexosdan Homid va bir guruh razil kimsalar tomonidan o'ziga uyushtirilgan hiyladan xabar topadi. Bundan tashqari, Homidning yana bir qabih niyatini ham oldindan bilib qoladi va bir o'zi uch kishiga qarshi kurashib, Homidning Kumushni olib qochish rejasini yo'qqa chiqaradi. Bo'lib o'tganlardan hayron qolgan Mizakarim qutidor va oilasi Otabekning oldiga, Toshkentga, yo'l olishadi. Kumush va Zaynabning kundoshlik hayoti boshlanadi. Zaynabning qizg'anishlari, Kumushning ilmoqli gaplari, tortishib qolgan kundoshlarga Yusufbek hojidan chiroyli murosa shakllari fonida kunlar o'tadi. Kumush farzand kutayotgan edi va oy-kuni yetib ko'zi yorigan kuni kundoshi Zaynab unga opasi Xushro'y bibining undovi bilan atalaga zahar qo'shib beradi. Kumush bu yorug' olamni tark etadi. Sevgisidan qolgan yagona Yodgori bilan Otabek Zaynabni taloq qilib, bosh olib Marg'ilonga ketadi. Bo'lib o'tganlardan ta'sirlangan Zaynab aqlidan ayriladi. Asar so'nggida esa vatanni himoya qilishga otlangan Otabekning janglardan birida vafot etgani aytiladi.

Romanda o'quvchini hayajonga soluvchi holat, albatta, Otabek va Kumush sevgisi. Bir ko'rishda bir-biriga xufiyona oshiq bo'lishi ortidan o'quvchida ham ajib hayajon shakllana boradi. Tanimagan yigitga uzatilayotgan Kumush bilan birga iztirob cheksa, xayolidagi u go'zalning nigohlaridan o't kabi yongan Otabek bilan birga yonadi. Va nihoyat to'y oqshomi Otabek va Kumush ko'rishgan onda kuyovning Otabek ekanidan bexabar Kumushning ma'yus ko'zlari birdan porlab "Siz o'shami?" deb so'rashi o'quvchini ham kuchli hislar ummonida suzishga undaydi. Shu o'rinda asardagi ushbu mashhur dialogni o'zbekona muhabbatning ramziga aylangan jumlar desam to'g'ri bo'ladi. Adib Otabek obrazida o'zining yangicha fikrlarini ilgari surgan. Otabek savdogar va o'zi borgan o'lkalar va o'z yurtidagi iqtisodiy holatlar yuzasidan sog'lom qiyosiy fikrlar bildiradi. Bundan tashqari, Ziyo shohichining uyida bo'lib o'tgan suhbatda o'zining uylanish masalasi fonida o'sha davr oilalarida xotin-qizlarga nisbatan mavjud bo'lgan nosog'lom muhit haqida tanqidiy qarashlarini aytib o'tadi.

Bundan tashqari, asarda unga shunday ta'rif beriladi. "Yusufbek hojining qiziq bir tabiati bor: xotini bilangina emas, umuman uy ichisi bilan har qanday masala ustida bo'lsa bo'lsin, uzoq so'zlashib o'tirmaydur... Hoji bir necha vaqt so'zlag'uvchini o'z og'zig'a tikiltirib o'turg'andan so'ng, agar ma'qul tushsa "xo'p" deydir, gapka tushunmagan bo'lsa "xo'sh" deydir, noma'qul bo'lsa "durust emas" deydir va juda ham o'zig'a noma'qul bo'lsa bir iljayib qo'yish bilan kifoyalanib mundan boshqa so'z aytmaydir va aytsa ham uch-to'rt kalimadan nariga oshmaydir. Yozuvchining asosiy maqsadlaridan biri ham jaholat va uning salbiy oqibatlarini ko'rsatib berish edi. Ushbu romanni o'qib, ta'sirlanib, undagi qahramonlar yonida o'zimni his qilgan damlarda quyidagi misralarni qog'ozga tushirdim.

O'ZBEK OYIM NIDOSI

Men bolamni o'zim bilmas o'tga soldim,
O't qaladim, yondirdim-u, yolg'iz qoldim.
Andilikni asli o'zim qildim bilmay,
Endi qayon giryon bo'lay, boshim qo'yay.
Ajratmadim savobimni, gunohimni,
Hayqiriqlar bosolmaydi bu ohimni,
Jodilarda choptiribman panohimni,
Endi qayon giryon bo'lay, boshim qo'yay.
Ikki qizning xayollarin to'zitibman,
O'g'lonimning taqdirini bo'zitibman,
Hatto yorim nigohini bezitibman,
Endi qayon giryon bo'lay, boshim qo'yay.
Zaynabjonim, Kumushjonim kechir meni
Otabegim baxtsiz qildim, menman andi,
Hayot bozor, o'zi o'lehar shavqat qilmay,
Endi qayon giryon bo'lay, boshim qo'yay.

ADABIYOTLAR:

1. Qodiriy A. O'tkan kunlar. Tanlangan asarlar. –T.: Sharq, 2014.
2. Abdulla Qodiriy zamondoshlari xotirasida. –T.: Adabiyot va san'at, 1986
3. Abdurahmonova M. Abdulla Qodiriyning psixologik tasvirlash mahorati. –T.: Fan, 1977.
4. Maxmidjonov, S. (2023). O'ZBEK ADABIYOTIDA ZIYOLI OBRAZINING GENEZISI. Zamonaviy ilm-fan va tadqiqotlar, 2(6), 1231-1235.
5. Maxmidjonov, S. D. O. G. L. (2023). O 'ZBEK ADABIYOTSHUNOSLIGIDA BADIY OBRAZ MASALASINING QIYOSIY TALQINI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(6), 520-524.
6. Maxmidjonov, Shoxruxbek Dilshod O'G'Li (2023). O'ZBEK ADABIYOTSHUNOSLIGIDA BADIY OBRAZ MASALASINING QIYOSIY TALQINI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3 (6), 520-524.
7. Maxmidjonov, S. (2023). THE GENESIS OF THE IMAGE OF AN INTELLECTUAL IN UZBEK LITERATURE. Modern Science and Research, 2(6), 1231-1235.
8. Makhmidjonov, S. (2021). Artistic Interpretations Of The Edges Of The Human Psyche. Интернаука, (15-3), 75-76

TELEFONNING INSONGA SALBIY TA'SIRLARI

Shodmonov Diyorbek
Gulmurodov Shoxrux

Annotatsiya: *Ushbu maqolada zamonaviy texnologiyalar, xususan, mobil telefonlarning inson salomatligi, psixologik holati, ijtimoiy munosabatlari va axloqiy qadriyatlariga ta'siri tahlil qilinadi. Mobil aloqa vositalarining foydali jihatlari bilan bir qatorda, ularning ortiqcha ishlatilishidan kelib chiqadigan salbiy oqibatlar — e'tiborning pasayishi, internet qaramligi, sog'liq muammolari va ijtimoiy yakkalanish kabi masalalar yoritilgan. Shuningdek, telefonlardan oqilona foydalanish bo'yicha tavsiyalar beriladi.*

Kalit so'zlar: *Telefon, texnologiya, internet, ijtimoiy tarmoq, salomatlik, e'tibor, ruhiyat, texnostress, qaramlik, yoshlar tarbiyasi, axborot xavfsizligi.*

XXI asr — texnologiyalar asri, axborot va raqamli inqilob davri deb ataladi. Bugungi kunda har bir insonning hayoti mobil telefon bilan chambarchas bog'langan. Aloqa, axborot olish, ta'lim, ish, o'yin, muloqot – deyarli barcha faoliyatlar telefonsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Mobil texnologiyalar inson hayotini osonlashtirgan, lekin ayni paytda ularning salbiy oqibatlari ham tobora kuchayib bormoqda.

Avval telefon aloqa vositasi sifatida xizmat qilgan bo'lsa, bugun u insonning kundalik hayotining markaziga aylangan. Odamlar ertalab uyg'ongach, avvalo telefoniga qaraydi, kechqurun esa uyqudan oldin ham ijtimoiy tarmoqlarni tekshirib yotadi. Bu esa insonning ruhiy holatiga, diqqat markaziga, hatto jismoniy salomatligiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Mutaxassislar ta'kidlashicha, telefondan haddan tashqari foydalanish “nomofobiya” (telefon yo'qolishidan qo'rquv), “texnostress”, “digital qaramlik” kabi yangi psixologik holatlarni keltirib chiqarmoqda. Ayniqsa, yoshlar va bolalar orasida bu holat xavfli darajada ortib bormoqda. Ular real hayotdagi muloqotdan chekinib, virtual olamda yashashni afzal ko'rishmoqda.

Prezident Shavkat Mirziyoyev yoshlar tarbiyasiga oid chiqishlarida axborot texnologiyalarining ijobiy jihatlari bilan birga, ularning nazoratsiz ishlatilishidan kelib chiqadigan xavflarni ham ta'kidlab o'tgan. Chunki telefon — vosita, undan qanday foydalanish insonning o'ziga bog'liq. Maqsadli va me'yorida foydalanilsa, foyda keltiradi; haddan ortiq ishlatilsa, zararli odatga aylanadi.

Shunday ekan, telefondan to'g'ri foydalanish madaniyatini shakllantirish, uning inson salomatligi va psixologiyasiga ta'sirini chuqur o'rganish dolzarb masalaga aylangan. Quyidagi maqolada telefonning inson hayotiga salbiy ta'sirlari, ularning sabablari hamda yechim yo'llari keng tahlil qilinadi.

Mobil telefonlardan chiqadigan elektromagnit to'liqlar inson tanasiga bevosita ta'sir qiladi. Tadqiqotlarga ko'ra, uzoq muddatli telefon ishlatish bosh og'rigi, ko'rishning pasayishi, uyqu buzilishi va diqqatning tarqoqlashishiga olib keladi.

Telefon ekraniga uzoq qarab turish natijasida "raqamli charchoq", ko'zning qurishi, bo'yin va orqa mushaklarining zo'riqishi holatlari kuzatiladi. Ayniqsa, yotgan holda telefondan foydalanish miya faoliyatini sekinlashtiradi va uyqu sifatini yomonlashtiradi.

Shuningdek, telefonni yostiq yoniga qo'yib uxlash — elektromagnit nurlanishning miya faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishiga sabab bo'ladi. Tibbiyot mutaxassislari telefonni uxlaganda 1-1,5 metr uzoqlikka qo'yish, quloqchin bilan so'zlashish, ekran vaqtini chegaralashni tavsiya etadi.

Telefon qaramligi inson psixologiyasini o'zgartiradi. "Like" va "ko'rishlar" soniga bog'lanish, ijtimoiy tarmoqlarda boshqalarning hayotini kuzatish hasad, tushkunlik va o'ziga ishonchsizlikni keltirib chiqaradi. Yoshlar orasida bu holat "ijtimoiy solishtirish" sindromi sifatida keng tarqalgan.

Telefon insonni real muloqotdan ajratadi. Do'stlar, oila a'zolari bilan yuzma-yuz suhbat o'rniga onlayn yozishmalar ustunlik qiladi. Natijada, insonning emotsional ifoda qobiliyati pasayadi, yolg'izlik hissi kuchayadi. Bu esa depressiya va tashvish holatlarini kuchaytiradi.

Eng xavfli jihat — bu telefonning bolalar va o'smirlar tarbiyasiga ta'siri. 5–15 yosh oraliqidagi bolalar ko'p vaqtini telefonda o'tkazmoqda. Bu ularning diqqatini, xotirasini, ijodkorligini susaytiradi. Virtual o'yinlarga berilib ketgan bolalar real hayotdagi vazifalarni bajarishga qiziqmay qo'yadi.

Ayrim mobil o'yinlar va ijtimoiy tarmoqlarda mavjud bo'lgan zo'ravonlik, buzg'unchi g'oyalar, axloqsizlikni targ'ib qiluvchi kontentlar yosh ongga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois ota-onalar bolalarning ekran vaqtini cheklashi, ularga foydali kontent tanlab berishi, birgalikda muloqot o'rnatishi zarur.

Telefonlar insonlar o'rtasidagi tabiiy muloqotni kamaytirmoqda. Bir xonada o'tirgan oila a'zolari har biri o'z telefoniga sho'ng'ib, bir-biri bilan suhbatlashmaydi. Bu holat ijtimoiy ajralish — ***"virtual yakkalanish"***ga olib keladi.

Axloqiy jihatdan esa, telefondan noto'g'ri foydalanish, soxta axborot tarqatish, boshqalarning shaxsiy hayotiga aralashish, g'iybat va mish-mishlar tarqatish kabi salbiy odatlar kuchaymoqda. Shu bois, axborot madaniyati va mas'uliyatini oshirish bugungi jamiyatning eng dolzarb vazifalaridan biridir.

Telefon inson hayotining bir qismi, lekin u hayotni egallab olmasligi kerak. Shu sababli quyidagi tavsiyalar muhim:

- Kunlik ekran vaqtini 2–3 soatdan oshirmaslik;
- Uyqudan oldin va uyg'ongach telefon ishlatmaslik;
- Ovqatlanish va muloqot paytida telefonni chetga qo'yish;
- Bolalarga 12 yoshgacha shaxsiy telefon bermaslik;
- Har kuni 1–2 soat texnologiyasiz vaqt o'tkazish ("digital detox").

Shuningdek, ta'lim muassasalarida "raqamli madaniyat" darslarini yo'lga qo'yish, ota-onalar uchun seminarlar o'tkazish, yoshlarni sog'lom axborot makonida tarbiyalash zarur.

Xulosa qilib aytganda, telefon inson ixtirosi bo'lib, hayotni yengillashtiruvchi buyuk vosita sanaladi. Ammo undan noto'g'ri foydalanish insonning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy hayotini izdan chiqaradi. Texnologiyalar quli emas, xo'jayini bo'lish — zamonaviy insonning eng katta sinovidir.

Telefonning salbiy ta'sirlarini kamaytirish uchun eng avvalo, har bir inson o'zida mas'uliyat hissini shakllantirishi lozim. Texnologiyadan foydalanganda maqsadni aniq belgilash, vaqtni to'g'ri taqsimlash, real hayotdagi muloqot va faoliyatni ustuvor qilish muhim.

Davlat darajasida esa, yoshlarni texnologiyadan to'g'ri foydalanishga o'rgatuvchi dasturlar, axborot xavfsizligini ta'minlovchi tizimlar rivojlantirilmoqda. Maktab va oilada bolalarning raqamli odob-axloqini shakllantirish esa kelajak avlodning ma'naviy barkamolligini ta'minlaydi.

Shunday qilib, telefon — foydali vosita, ammo uni boshqarish inson ongiga bog'liq. Telefon hayotni yengillashtirishi kerak, uni boshqarib turuvchi kuchga aylanishi emas. Shu tamoyilga amal qilgan insonlar sog'lom, baxtli va muvaffaqiyatli hayot kechiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yoshlar – kelajagimiz tayanchi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
3. To'raeva G. Axborot texnologiyalarining psixologik ta'siri. – Toshkent: Fan, 2020.
4. Islomova N. Raqamli madaniyat asoslari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022.
5. Psixologiya va zamonaviy texnologiyalar jurnali, 2021–2024-yillar sonlari.

LINGUISTIC FEATURES OF ENGLISH NEWSPAPER STYLE

Shakhnoza Tokhirova

Master student of University of Economics and pedagogy

Abstract: *This paper aims to systematically analyze the distinctive linguistic features of the English newspaper style, demonstrating how lexical, grammatical, and structural choices are pragmatically employed to fulfill the dual journalistic functions of rapid information dissemination and public persuasion. Utilizing a corpus-based stylistic analysis focusing on contemporary broadsheet and tabloid discourse, the study identifies a pronounced tendency towards nominalization, a strong preference for active voice in reporting, and a unique, condensed grammar in headlines. The findings confirm that the journalistic register relies on specific linguistic compression techniques to balance the need for mass accessibility with the demand for information density and speed, creating a distinct, highly functional communicative style.*

Keywords: *Journalistic Style, Publicistic Register, Linguistic Features, Nominalization, Active Voice, Headline Grammar, Corpus Linguistics, Stylistic Analysis, Syntactic Compression, Lexical Density.*

Introduction. The English newspaper, as a primary source of public information, occupies a critical place within the typology of functional styles. Unlike scientific or legal registers, the journalistic style must address a diverse audience, requiring a unique compromise between simplicity (for clarity) and complexity (for conciseness). This communicative environment dictates specific linguistic choices that collectively define the genre, often referred to as the publicistic style. Its core function is not merely to report events but to simultaneously contextualize, evaluate, and subtly influence public understanding, placing a high premium on both immediacy and impact.

While the functional goals of journalism are clear, the precise lexico-grammatical mechanisms by which these goals are realized deserve detailed stylistic scrutiny. The challenge lies in identifying the features that enable the prose to be factual, yet engaging; brief, yet comprehensive. Therefore, the primary aim of this study is to systematically categorize and analyze the distinctive linguistic markers of English newspaper style at three key levels: lexis (vocabulary), grammar (syntax and morphology), and text structure (discourse organization).

This analysis seeks to answer the following research questions:

- RQ1: What are the dominant lexical features, particularly concerning density and abbreviation, that characterize journalistic conciseness?
- RQ2: How do grammatical choices, such as voice preference and nominalization, contribute to the efficiency and directness of newspaper reporting?

- RQ3: What are the unique syntactic rules governing headlines, and how do they maximize informational impact?

Methods. The analysis was conducted on a limited corpus consisting of articles from five leading English-language newspapers (e.g., *The Guardian*, *The New York Times*, *The Sun*) published in the last quarter of 2024. The selection included various journalistic genres, such as hard news reports, political editorials, and economic features, to ensure a comprehensive stylistic overview. The focus was particularly on the comparison between hard news reports (aiming for neutrality) and opinion/feature articles (allowing for greater evaluation).

The methodological approach adopted for this study is rooted in stylistic analysis combined with principles of Systemic Functional Linguistics (SFL), which views language choices as direct reflections of social and communicative context (register). The analysis focused on three key areas:

1. **Lexical Analysis:** Quantitative and qualitative assessment of specialized terminology, abbreviations, neologisms, and the frequency of evaluative or emotive adjectives and verbs.
2. **Grammatical Analysis:** Analysis of sentence complexity (length and clause structure), distribution of Active versus Passive Voice, and the occurrence of nominalization (turning verbs or adjectives into nouns).
3. **Discourse Analysis:** Examination of the inverted pyramid structure and the unique syntactic rules observed exclusively in headlines and subheadings.

Results and Findings. The analysis confirmed several established but functionally critical linguistic patterns that define the English newspaper style.

Newspaper prose exhibits a high degree of lexical efficiency achieved through several compression techniques. The density of information is often encapsulated in complex noun phrases, particularly common in broadsheet reporting:

- **Nominalization:** Verbs and processes are frequently converted into nouns to condense information. For instance, instead of writing "They decided to cut taxes," a journalist may use the condensed form: "Tax cut decision."
- **Acronyms and Initialisms:** There is an extremely high frequency of initialisms (UN, NATO, MP, CEO) and abbreviations to conserve space and align with specialist registers (e.g., political or economic jargon).
- **Neologisms and Blending:** Journalism acts as a powerful conduit for new lexical items, particularly political compounds (e.g., *Brexit*, *scandals involving 'Megxit'*) that enter general circulation rapidly.

A dominant grammatical feature is the overwhelming preference for the Active Voice. The corpus analysis revealed that over 85% of reporting clauses utilized the active construction.

This choice serves the pragmatic function of directness and immediacy, clearly identifying the agent of the action (Who did What), which is vital for clear news reporting.

For example, "The Prime Minister Vows to Act" is preferred over "Action is vowed by the Prime Minister."

Sentences in news reports are typically shorter than those found in academic or literary prose. The average sentence length in the hard news sections analyzed was approximately 18 words. This brevity ensures maximum readability and rapid information processing for the general public. While complex noun phrases increase density, the overall clausal structure remains relatively simple to maintain pace.

Headlines represent the most linguistically unique aspect of the style, maximizing impact through extreme syntactic condensation. The analysis identified the consistent application of ellipsis (omission) and specific tense usage:

- Ellipsis: Functional words such as articles (*a, an, the*), auxiliary verbs (*is, are*), and pronouns are routinely omitted: "[*The*] Government [*is*] set to debate new bill."
- Tense Usage: The Simple Present tense is frequently used to refer to both past events (for immediacy) and future events (often signaled by the infinitive *to*): "*Stocks Plummet on Economic Fear*" (Past event treated as current); "*Minister to Announce New Policy*" (Future event).

Discussion. The findings unequivocally demonstrate that the linguistic choices in English newspaper style are not random but are highly motivated by the constraints and functions of the journalistic field.

The high prevalence of compression devices (nominalizations, acronyms) fulfills the practical need for economy of space while simultaneously conveying an authoritative, dense, and "objective" tone, particularly favored in broadsheet publications. The reader must quickly absorb the core facts, and dense noun phrases facilitate this by packaging complex information concisely.

The commitment to the Active Voice is a strategic move towards clarity and accountability. By foregrounding the agent, the newspaper minimizes ambiguity and strengthens the report's credibility.

Furthermore, the radical syntactic reduction in headlines serves the critical function of attracting the reader's attention and instantly conveying the core narrative. The resulting telegraphic style is functional, forcing maximum information into minimal space, a prime example of form serving journalistic function.

In essence, the English newspaper style operates in a dynamic tension: it must be simple enough for immediate comprehension by the masses yet sophisticated enough (through nominalization and specialized jargon) to convey complex political, economic, or scientific content authoritatively.

Conclusion. The analysis confirms that the English newspaper style is a highly specialized register defined by a systematic set of linguistic conventions. Key features include the strategic deployment of lexical compression (nominalization, abbreviation), a grammatical inclination towards directness (Active Voice, short sentences), and a uniquely condensed headline syntax (ellipsis, present tense). These features collectively create a

powerful, efficient, and direct communicative mode perfectly adapted to the demands of mass media: rapid dissemination of information and subtle framing of public discourse. Future research could explore the cross-cultural variations of these features in digital journalism formats.

REFERENCES:

1. Bell, A. The Language of News Media. Oxford, UK: Blackwell Publishers, 1991. 257 p.
2. Fairclough, N. Media Discourse. London: Edward Arnold, 1995. 216 p.
3. Halliday, M. A. K. Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning. London: Edward Arnold, 1978. 256 p.
4. Hatim, B., & Mason, I. Discourse and the Translator. London: Longman, 1990. 258 p.
5. Leech, G., & Short, M. Style in Fiction: A Linguistic Introduction to English Fictional Prose. 2nd ed. London: Pearson Education, 2007. 430 p.
6. Reah, D. The Language of Newspapers. London: Routledge, 1998. 165 p.
7. Van Dijk, T. A. News as Discourse. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1988. 216 p.
8. Ирискулов, М. Т. Стилистика ва матн лингвистикаси. Тошкент: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2011. 264 б.
9. Маҳмудов, Н., Адилова, З. Стилистика. Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2018. 352 б.
10. Нурмонов, А., & Содикова, М. Сўз ва услуб маҳорати. Тошкент: Akademnashr, 2017. 240 б.
11. Zubaydulloeva, S. I. The role of lexico-grammatical devices in newspaper headlines // *International Journal of Modern Education and Scientific Studies*. 2023. Vol. 3, No. 12. P. 119–124.

THE ROLE OF PROJECT-BASED LEARNING IN ENHANCING LANGUAGE AND COGNITIVE SKILLS

Salimova Kumushxon Tal'at qizi

Student of Uzbekistan National pedagogical university named after Nizami

Oripova Muhabbat Jurakulovna

Supervisor: Associate professor of Uzbekistan National Pedagogical University after Nizami

Abstract: *Project-Based Learning (PBL) is an instructional approach that engages learners in extended, meaningful projects to develop both language proficiency and cognitive skills. Unlike traditional methods that focus on isolated exercises, PBL emphasizes active learning, collaboration, problem-solving, and authentic use of the target language. This paper explores the theoretical foundations of PBL, its methodological principles, practical classroom applications, and its effectiveness in enhancing language competence, critical thinking, creativity, and learner motivation. Research indicates that PBL fosters learner autonomy, intercultural awareness, and higher-order cognitive abilities, making it an effective pedagogical approach in contemporary foreign language education.*

Keywords: *Project-Based Learning, foreign language teaching, cognitive skills, communicative competence, learner-centered approach, active learning*

Introduction: Effective foreign language education requires methods that go beyond rote memorization and grammar drills to foster authentic communication and critical thinking. Project-Based Learning (PBL) has emerged as a highly effective approach that engages students in long-term, meaningful projects that integrate language use with real-world problem-solving. PBL aligns with learner-centered pedagogical principles, emphasizing collaboration, inquiry, and reflection. Learners work on projects that require research, planning, execution, and presentation, often in groups. This method not only enhances language proficiency but also develops cognitive skills such as critical thinking, problem-solving, creativity, and metacognition.

This paper examines the theoretical underpinnings of PBL, explores its methodology, provides practical classroom applications, and reviews empirical evidence on its effectiveness in enhancing both language and cognitive skills.

Main Body:

1. Theoretical Foundations of Project-Based Learning

Project-Based Learning is grounded in constructivist learning theory, which emphasizes active knowledge construction, learner engagement, and social interaction (Piaget, 1972; Vygotsky, 1978). In PBL, learners construct knowledge through exploration, investigation, and collaboration rather than passively receiving information.

A project in PBL is a structured, extended activity requiring students to produce a tangible outcome, such as a report, presentation, or multimedia product. Theoretical principles include:

- **Active Learning:** Students actively explore topics, formulate questions, and seek solutions.
- **Collaboration:** Group work develops social interaction, negotiation, and communication skills.
- **Problem-Solving:** Projects involve complex problems that stimulate analytical and creative thinking.
- **Reflection and Self-Evaluation:** Learners assess their processes, outcomes, and strategies, fostering metacognition and lifelong learning skills.

Additionally, PBL aligns with second language acquisition theories, supporting the idea that meaningful communication in authentic contexts enhances language development. By integrating cognitive engagement with communicative practice, PBL supports both language acquisition and higher-order thinking.

2. Methodological Principles of PBL

Effective implementation of PBL involves several methodological considerations:

- **Authentic Tasks:** Projects reflect real-world scenarios, such as planning community events, conducting surveys, or creating campaigns, which require meaningful language use.
- **Integration of Language Skills:** Listening, speaking, reading, and writing are seamlessly integrated throughout the project cycle.

- Guided Autonomy: Teachers facilitate learning by providing scaffolding, resources, and guidance while encouraging independent problem-solving.

- Assessment for Learning: Both the process and the final product are evaluated, including collaboration, problem-solving, and language use.

- Sequencing and Scaffolding: Projects are organized from smaller, manageable sub-tasks to more complex, interdisciplinary projects, allowing learners to gradually develop competence and confidence.

Research highlights that these methodological principles support deeper learning, increased engagement, and enhanced language development (Thomas, 2000; Bell, 2010).

3. Practical Applications of PBL

PBL can be applied across various educational contexts:

- Primary and Secondary Education: Students create presentations, posters, or short videos on topics such as environmental awareness, cultural traditions, or scientific experiments.

- Higher Education: Learners engage in research projects, case studies, or collaborative reports that integrate language learning with academic content.

- Online and Blended Learning: Digital tools facilitate collaborative writing, virtual presentations, and multimedia project creation.

Examples of PBL in language education:

- Cultural Projects: Researching and presenting on festivals, customs, or historical events in the target language enhances intercultural competence.

- Community Projects: Designing surveys, campaigns, or informational materials develops persuasive writing, oral communication, and civic awareness.

- Multimedia Projects: Creating videos, podcasts, or blogs encourages authentic communication, creativity, and technical literacy.

- Interdisciplinary Projects: Projects combining language learning with STEM or arts content allow for deeper understanding and application of knowledge in multiple domains.

4. Effectiveness of PBL

Research indicates that PBL enhances both language proficiency and cognitive development:

- **Language Proficiency:** Learners demonstrate improvement in fluency, vocabulary, grammar, and oral/written communication through authentic, meaningful practice.
- **Cognitive Skills:** Projects stimulate critical thinking, creativity, problem-solving, and decision-making.
- **Collaboration and Social Skills:** Working in teams develops communication, negotiation, and leadership skills.
- **Motivation and Engagement:** Learners are more motivated when tasks are meaningful and learner-driven.
- **Autonomy and Self-Regulation:** PBL fosters responsibility for learning, goal-setting, and reflective thinking.

Empirical studies (Barron & Darling-Hammond, 2008; Thomas, 2000) consistently demonstrate that PBL improves student engagement, retention of knowledge, and overall language development compared to traditional, teacher-centered approaches.

5. Challenges and Solutions

While PBL is highly effective, it presents several challenges:

- **Time Management:** Long-term projects may require significant instructional time.

Solution: Break projects into manageable sub-tasks and integrate them into the existing curriculum.

- **Assessment Complexity:** Evaluating both process and product, as well as cognitive and language skills, can be challenging.

Solution: Develop rubrics that assess collaboration, creativity, problem-solving, and language use.

- **Teacher Preparedness:** Successful PBL requires specific pedagogical and facilitation skills.

Solution: Professional development, mentoring, and collaborative planning with experienced educators.

- **Student Adaptation:** Learners may initially struggle with autonomy and collaborative work.

Solution: Provide scaffolding, clear guidelines, and structured peer support.

6. Future Directions in PBL

Emerging trends in PBL indicate increasing integration with:

- **Technology:** Digital tools, online collaboration platforms, and multimedia creation enhance interactivity and engagement.

- Interdisciplinary Learning: Combining language projects with STEM, arts, or social sciences promotes holistic learning.
- 21st-Century Skills Development: Projects increasingly focus on creativity, critical thinking, collaboration, communication, and digital literacy alongside language acquisition.

These directions suggest that PBL will continue to evolve as a dynamic and versatile approach for foreign language education in multilingual and globalized contexts.

Conclusion: Project-Based Learning (PBL) is a learner-centered, active pedagogical approach that enhances both language proficiency and cognitive skills. By engaging learners in authentic, meaningful projects, PBL fosters communication, critical thinking, collaboration, creativity, and autonomy. Empirical research demonstrates that PBL improves learner engagement, retention, and higher-order cognitive abilities compared to traditional teaching methods. Successful implementation requires careful project design, teacher facilitation, scaffolding, and appropriate assessment methods. With integration of technology, interdisciplinary approaches, and focus on 21st-century skills, PBL remains a highly effective method for preparing learners for real-world communication and academic success.

REFERENCES:

1. Barron, B., & Darling-Hammond, L. (2008). Teaching for Meaningful Learning: A Review of Research on Inquiry-Based and Cooperative Learning. San Francisco: Jossey-Bass.
2. Bell, S. (2010). Project-Based Learning for the 21st Century: Skills for the Future. The Clearing House, 83(2), 39–43.
3. Piaget, J. (1972). The Principles of Genetic Epistemology. New York: Basic Books.
4. Thomas, J. W. (2000). A Review of Research on Project-Based Learning. San Rafael, CA: The Autodesk Foundation.
5. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.

ЮРИДИЧЕСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ТУРОПЕРАТОРОВ И ТУРАГЕНТСТВ ЗА ПРЕДОСТАВЛЕНИЕ НЕДОСТОВЕРНОЙ ИНФОРМАЦИИ

Есенова Айман Ермухамедовна
Ермухамедов Алиби Болатович
Умбиталиев Алтынсары Дуйсенбекович

Аннотация: В статье всесторонне исследуются правовые аспекты ответственности туроператоров и турагентств за предоставление недостоверной информации в сфере туристских услуг, которые приобретают особую актуальность в условиях динамичного развития туристской отрасли Республики Казахстан. Достоверность информации является ключевым элементом правового регулирования отношений между участниками туристского рынка, поскольку именно на основе представленных данных потребитель принимает решение о приобретении туристского продукта. Недобросовестная практика, выражающаяся в искажении сведений о маршруте, условиях проживания, перечне услуг, транспортном обеспечении, безопасности путешествия или стоимости тура, способна нанести существенный вред правам и законным интересам туристов, подрывает доверие к туристской индустрии и негативно отражается на инвестиционной привлекательности отрасли. В аннотации рассматриваются правовые механизмы, закреплённые в законодательстве Республики Казахстан, включая Закон «О туристской деятельности», Закон «О защите прав потребителей», нормы Гражданского кодекса, Кодекса об административных правонарушениях и Уголовного кодекса. Особое внимание уделяется анализу обязанностей туроператоров и турагентств по предоставлению точной, полной и объективной информации, а также последствий нарушения этих требований. В статье выделяются и подробно характеризуются основные виды юридической ответственности — гражданско-правовая, административная и уголовная, рассматриваются их практические проявления и особенности применения в условиях современного туристского рынка. На основе анализа нормативных положений и практики предлагаются направления совершенствования национальной

правовой системы, направленные на усиление гарантий защиты прав потребителей и повышение прозрачности в туристской деятельности.

Ключевые слова: туризм, туроператор, турагентство, недостоверная информация, юридическая ответственность, права потребителей, законодательство Казахстана.

Введение: Туристская индустрия Республики Казахстан за последние годы демонстрирует устойчивый рост, являясь одной из наиболее перспективных сфер экономики, способствующих развитию регионов, привлечению инвестиций, созданию рабочих мест и формированию позитивного международного имиджа страны. Увеличение числа туристов, появление новых маршрутов, расширение ассортимента турпродуктов и активное внедрение цифровых технологий приводят к росту конкуренции среди туроператоров и турагентств. В этих условиях информационная прозрачность и добросовестность субъектов туристского рынка становятся важнейшими факторами, определяющими качество туристской услуги и уровень удовлетворённости потребителей.

Достоверность предоставляемой информации является основополагающим принципом, обеспечивающим стабильность и законность отношений в сфере туризма. Туристы, принимая решение о покупке турпродукта, полностью полагаются на сведения, которые предоставляют туроператоры и турагенты: описание маршрута, категории отеля, уровень сервиса, транспортные условия, стоимость, возможные риски и ограничения. Любые искажения или умолчания могут привести к тому, что фактические условия тура окажутся существенно хуже заявленных, что создаёт риски материальных потерь, нарушает права потребителей и формирует недоверие к туристскому рынку.

Практика показывает, что наиболее распространёнными видами недостоверной информации являются:

- неправильное указание категории гостиницы;
- преувеличение качества предоставляемых услуг;
- сокрытие дополнительных расходов;
- предоставление неполных сведений о транспортных услугах;
- изменение условий тура без согласования с туристом;

— искажение информации о стране пребывания, санитарных требованиях, визовых правилах или уровне безопасности.

Все эти обстоятельства приобретают особое значение в контексте международных поездок, где турист подвергается дополнительным рискам, связанным с неизвестными условиями пребывания.

Законодательство Республики Казахстан однозначно закрепляет обязанность туроператоров и турагентов предоставлять потребителям полную, объективную и достоверную информацию о турпродукте. Это требование отражено в ряде нормативных актов, включая Закон «О туристской деятельности» и Закон «О защите прав потребителей». Однако несмотря на наличие правовой базы, количество обращений туристов по поводу недостоверной информации остаётся существенным, что указывает на существующие пробелы в регулировании, недостаток контроля и несовершенство механизмов привлечения виновных лиц к ответственности.

Актуальность изучаемой темы обусловлена необходимостью формирования эффективной системы защиты прав туристов, усиления ответственности недобросовестных участников рынка и совершенствования нормативно-правового регулирования туристской деятельности. Введение строгих требований к качеству информации и юридических механизмов контроля позволяет снизить риски нарушения прав потребителей, повысить доверие туристов и обеспечить устойчивое развитие отрасли.

В данной статье проводится комплексный анализ действующих правовых норм, регулирующих предоставление информации в туристской сфере, исследуются виды юридической ответственности туроператоров и турагентств, а также рассматриваются проблемы правоприменительной практики. Особое внимание уделяется необходимости совершенствования законодательства и внедрения современных инструментов контроля, способствующих укреплению прозрачности и правовой защищённости в отрасли.

Нормативно-правовое регулирование предоставления информации в сфере туризма

Нормативно-правовое регулирование предоставления информации туристам в Республике Казахстан основывается на комплексе законодательных актов, определяющих обязанности субъектов туристского рынка по обеспечению прозрачности и

достоверности данных о туристском продукте. Система регулирования включает как специальные нормы туристского законодательства, так и общие положения о защите прав потребителей и договорных отношениях.

К ключевым нормативным источникам относятся:

— Закон РК «О туристской деятельности в Республике Казахстан», определяющий права и обязанности туроператоров и турагентов, а также устанавливающий требования к информации о турпродукте;

— Закон РК «О защите прав потребителей», регулирующий порядок предоставления сведений о товарах и услугах, механизмы защиты прав туристов и основания для ответственности исполнителя;

— Гражданский кодекс Республики Казахстан, содержащий нормы о добросовестности сторон, недопустимости введения в заблуждение, ответственности за нарушение договорных обязательств;

— Кодекс РК об административных правонарушениях (КоАП РК), предусматривающий санкции за нарушение правил предоставления услуг и распространение недостоверной информации.

Особое значение для исследуемой темы имеет статья 17 Закона «О туристской деятельности», устанавливающая обязанность туроператоров и турагентств предоставлять туристу точные, объективные и проверенные сведения о характеристиках турпродукта. В соответствии с этим требованием, исполнитель обязан раскрыть туристу следующие категории информации:

Программа тура — маршрут путешествия, перечень мероприятий, время и порядок предоставления услуг.

Условия проживания и питания — категория гостиницы, тип номера, система питания, дополнительные услуги.

Стоимость туристского продукта — полная стоимость, порядок расчётов, наличие дополнительных или скрытых платежей.

Риски и ограничения — особенности климата, санитарные условия, требования к безопасности, рекомендации по вакцинации.

Правила въезда — визовые требования, миграционные правила, необходимость предъявления специальных документов.

Неполное либо искажённое предоставление данных рассматривается как введение потребителя в заблуждение, что является нарушением законодательства о туризме и о защите прав потребителей. Особенно жёсткие требования предъявляются к

информации в рекламных буклетах, онлайн-каталогах и на сайтах турфирм. Если в рекламе указаны услуги, которые фактически не предоставляются, туроператор несёт полную ответственность за последствия такого введения в заблуждение.

На практике чаще всего выявляются нарушения, связанные с недостоверным описанием гостиниц, несоответствием уровня сервиса, отсутствием заявленных удобств, завышенной оценкой транспортных услуг и сокрытием дополнительных расходов. Это свидетельствует о необходимости усиления контроля со стороны государства и совершенствования правоприменительных механизмов.

Гражданско-правовая ответственность за предоставление недостоверной информации

Гражданско-правовая ответственность представляет собой наиболее распространённый механизм защиты прав туристов, пострадавших от недостоверной информации. Она наступает в случаях, когда недобросовестные действия туроператора или турагента приводят к возникновению имущественного или морального вреда.

Согласно статье 9 Закона «О защите прав потребителей», турист имеет право на полную и достоверную информацию о предоставляемых услугах. Если информация оказалась ложной или неполной, и в результате этого турист понёс убытки, он может требовать:

Возмещения реального ущерба — расходы, понесённые из-за недостоверных сведений (например, замена отеля, покупка дополнительных услуг, транспортные расходы).

Уменьшения стоимости услуги — если фактические условия тура оказались хуже заявленных.

Расторжения договора и возврата оплаченной суммы.

Компенсации морального вреда, если действия турфирмы причинили физические или эмоциональные страдания (например, испорченный отдых, стресс).

Наиболее распространёнными основаниями для гражданских споров являются:

— несоответствие категории гостиницы;

- отсутствие заявленных удобств (бассейн, Wi-Fi, питание «всё включено»);
- изменение маршрута без согласования;
- перенос или отмена рейса при отсутствии предупреждения;
- отказ в предоставлении оплаченных экскурсий;
- сокрытие дополнительных затрат.

Судебная практика Республики Казахстан показывает, что в большинстве случаев суды становятся на сторону туристов, поскольку бремя доказывания своей добросовестности лежит на туроператоре. Например, если турист утверждает, что условия проживания не соответствовали заявленным, турфирма обязана доказать обратное: предоставить фото, договоры с принимающей стороной, подтверждения бронирования, документы качества услуг. В отсутствие таких доказательств суды удовлетворяют требования потребителей.

Таким образом, гражданско-правовая ответственность выступает важным инструментом обеспечения добросовестности участников туристского рынка. Она мотивирует туроператоров тщательнее контролировать свои рекламные и информационные материалы, а также поддерживать полный документальный учёт договорных обязательств.

ответственность туроператоров и турагентств

Административная ответственность представляет собой важный элемент государственного контроля в сфере туризма. Кодекс РК об административных правонарушениях содержит ряд статей, предусматривающих наказания за распространение недостоверной информации и нарушение законодательства о туризме.

К ключевым нормам относятся:

Статья 190 КоАП РК — Введение потребителя в заблуждение.

Предусматривает штрафы за предоставление недостоверных сведений о свойствах и стоимости услуги. Нарушение может быть выявлено как по жалобе туриста, так и в результате проверки уполномоченного органа.

Статья 194 КоАП РК — Нарушение законодательства о туристской деятельности.

Сюда относятся случаи нарушения обязанностей по предоставлению информации, несоблюдение требований к договору, отсутствие необходимых сертификатов и лицензий.

Статья 208 КоАП РК — Нарушение правил оказания услуг.

Применяется в ситуациях, когда туроператор не выполняет обязательные стандарты качества предоставляемых туристских услуг.

Виды санкций включают:

- административные штрафы;
- приостановление деятельности турфирмы;
- выдачу предписаний об устранении нарушений;
- административное взыскание за повторные нарушения.

Для субъектов малого бизнеса размер штрафов может составлять от нескольких десятков до нескольких сотен месячных расчётных показателей, в зависимости от характера и повторности правонарушения.

Особое внимание контролирующие органы уделяют рекламным материалам, поскольку именно реклама чаще всего содержит ложные сведения: завышенную оценку уровня сервиса, фальсифицированные фото отелей, преувеличение качества питания или инфраструктуры. В ряде случаев выявлялись схемы, при которых турфирмы использовали фото других объектов размещения, выдавая их за реальные условия проживания.

На практике административная ответственность играет превентивную роль: после вынесения предписания большинство турфирм корректируют рекламные материалы, обновляют договорные формы, усиливают контроль за достоверностью информации. Однако в отрасли остаётся проблема недостаточного количества проверок, что создаёт предпосылки для повторных нарушений.

Уголовная ответственность за мошенничество в туристской сфере

Уголовная ответственность в сфере туристских услуг наступает в тех случаях, когда действия туроператора или турагента выходят за рамки гражданско-правового спора и имеют признаки умышленных преступных действий. Основная норма, регулирующая ответственность в данной области, — статья 190 Уголовного кодекса Республики Казахстан «Мошенничество», определяющая мошенничество как «завладение чужим имуществом или приобретение права на чужое имущество путём обмана или злоупотребления доверием».

В туристской сфере мошенничество проявляется в специфических формах, связанных с особенностями продаж путёвок, онлайн-бронирования и посреднической деятельности. Наиболее распространённые случаи включают:

Продажа несуществующих туров

Это типичная мошенническая схема, когда турфирма или физическое лицо принимает оплату за тур, который фактически никогда не был забронирован. Зачастую мошенники используют поддельные договоры, фальшивые подтверждения от гостиниц, билеты с фиктивными кодами бронирования. Туристы обнаруживают обман уже в аэропорту или при обращении в гостиницу.

Преднамеренное уклонение от исполнения обязательств

К этому виду относятся ситуации, когда туроператор:

- собирает деньги с туристов;
- сознательно не бронирует турпродукт;
- скрывается или прекращает деятельность после получения средств.

Такой способ обмана чаще всего встречается у недобросовестных турагентов, работающих без регистрации или под поддельными реквизитами.

Фальсификация документов и злоупотребление доверием

Некоторые турагентства подделывают ваучеры, подтверждения бронирования, страховки или даже визовые документы. В таких ситуациях ущерб может быть многократным — от прямых затрат туриста до риска депортации или административных санкций за поддельные бумаги.

Сбор предоплаты под видом «скидочных туров»

Туристам предлагаются нереально низкие цены при условии немедленной предоплаты. После получения денег мошенники прекращают контакт или передают туристу фиктивные документы.

Санкции по статье 190 УК РК

В зависимости от размера ущерба и характера действий виновного лица, статья 190 УК РК предусматривает:

- штрафы;
- исправительные работы;
- ограничение свободы;

— лишение свободы на срок до 10 лет (при причинении крупного ущерба, либо если деяние совершено группой лиц по предварительному сговору).

Уголовная ответственность может наступить и при покушении на мошенничество, если действия не были доведены до конца по независящим от виновного обстоятельствам.

Практические проблемы раскрытия таких преступлений

Многие преступления совершаются в интернете, через соцсети или поддельные сайты, что усложняет установление личности преступника.

Мошенники нередко действуют под видом официальных фирм, используют поддельные лицензии и реквизиты.

Большинство туристов обращаются в уполномоченные органы слишком поздно — когда деньги уже выведены через криптовалюту, электронные кошельки или зарубежные счета.

Сложно доказать умысел — отличить мошенничество от неисполнения обязательств по договору.

В связи с этим важным направлением развития уголовно-правового механизма является введение цифровых инструментов контроля и усиление требований к идентификации турфирм, работающих онлайн.

Проблемы и направления совершенствования правового регулирования

Несмотря на существующую законодательную базу, регулирование ответственности туроператоров и турагентов в Республике Казахстан сталкивается с рядом системных проблем. Они носят комплексный характер и затрагивают как законодательные пробелы, так и практические аспекты функционирования туристического рынка.

Основные проблемы действующего регулирования

Недостаточный контроль за деятельностью турагентств и туроператоров

Хотя Закон «О туристской деятельности» предусматривает лицензирование туроператоров, значительная часть рынка фактически работает без надлежащей проверки. Некоторые агентства функционируют без регистрации, используя временные сайты и

страницы в социальных сетях, что создаёт условия для мошенничества и введения потребителей в заблуждение.

Отсутствие единой цифровой информационной системы

На сегодняшний день у туристов нет единой государственной платформы, позволяющей оперативно проверить:

- имеет ли агентство лицензию;
- зарегистрирован ли туроператор;
- подлинна ли путёвка;
- соответствует ли информация на сайте фактическим данным.

Это создаёт высокие риски для потребителей, особенно при онлайн-покупке путёвок.

Сложности доказывания факта предоставления недостоверной информации

Особенно проблематично доказывать ложность устных обещаний и консультаций. Многие споры возникают в ситуациях, когда сотрудник агентства заверил клиента в определённом уровне сервиса, который нигде документально не зафиксирован.

Недостаточная превентивность санкций

Административные штрафы по КоАП РК для маленьких агентств часто слишком малы, чтобы стать реальным стимулом соблюдать законодательство. Это снижает профилактический эффект норм и способствует повторяемости нарушений.

Слабая регламентация онлайн-туризма

Множество нарушений связано с цифровой средой: социальные сети, мобильные приложения, маркетплейсы туров. Однако специальные нормы, регулирующие онлайн-продажи туристских услуг, в законодательстве пока отсутствуют.

Предложения по совершенствованию правового регулирования

Для эффективного обеспечения прав туристов и снижения количества случаев введения в заблуждение необходимо предпринять ряд мер законодательного, административного и организационного характера.

Усиление лицензионного и контрольного механизма

Предлагается:

- ужесточить требования к аккредитации и лицензированию турагентов;

— создать систему автоматического мониторинга деятельности туристских компаний;

— предусмотреть обязательную регулярную проверку онлайн-площадок, предлагающих туристские услуги.

Это позволит устранить с рынка недобросовестных участников и повысить прозрачность отрасли.

Внедрение цифровых реестров туроператоров и турпродуктов

Создание государственной платформы с открытым доступом позволит потребителям легко проверять:

- подлинность тура;
- актуальность информации о гостиницах и маршрутах;
- наличие лицензии у продавца;
- рейтинги надёжности фирм.

В перспективе можно интегрировать платформу с системой электронных договоров.

Обязательная фиксация всех условий договора в электронном виде\

Туроператорам следует обязать:

- предоставлять туристу цифровую копию договора;
  - фиксировать условия проживания, питания, маршрута, стоимости;
  - хранить аудиозаписи консультаций (в случае онлайн-продаж).
- Это позволит снизить количество споров и облегчить доказывание фактов нарушения.

Ужесточение ответственности за умышленное введение в заблуждение

Возможно рассмотрение следующих мер:

- увеличение штрафов по КоАП РК;
- введение отдельного состава за систематическое введение потребителей в заблуждение;
- обязательная компенсация морального вреда в повышенном размере.

Такие меры будут способствовать повышению дисциплины на рынке туристских услуг.

Развитие механизмов международного сотрудничества

Учитывая, что многие турпродукты связаны с зарубежными партнёрами, важно:

- создать механизм обмена данными с иностранными туристскими администрациями;
- заключать соглашения о признании электронных документов;
- укреплять систему контроля за зарубежными контрагентами.

Заключение:

Предоставление достоверной, полной и доступной информации потребителям является ключевым элементом функционирования туристского рынка и фундаментальным принципом защиты прав туристов. Анализ законодательства Республики Казахстан демонстрирует, что государство выстроило разветвлённую систему правовых механизмов, направленных на обеспечение прозрачности туристских услуг и предотвращение недобросовестной практики туроператоров и турагентств. В неё входят гражданско-правовые, административные и уголовные меры ответственности, каждая из которых играет самостоятельную и взаимодополняющую роль в системе обеспечения законности в туристской сфере.

Однако проведённое исследование показывает, что формального наличия норм права недостаточно для эффективной правоприменительной практики. Одной из ключевых проблем остаётся фактическая сложность доказывания предоставления недостоверной информации, особенно если взаимодействие между туристом и туристской компанией происходило в устной форме или посредством незафиксированных коммуникаций. Это приводит к снижению уровня правовой защищённости потребителей и создаёт предпосылки для роста количества споров между туристами и организациями.

Существующие механизмы административного контроля также нуждаются в модернизации. Несмотря на наличие у уполномоченных органов полномочий по мониторингу деятельности туристских компаний, практическая реализация этих функций остаётся ограниченной из-за недостатка ресурсов, отсутствия единых цифровых инструментов и непрозрачности деятельности части рынка. Особенно остро стоит проблема нерегулируемой деятельности недобросовестных турагентов, которые работают без лицензий, не имеют юридического статуса и, как следствие, не несут полноценной ответственности перед туристами.

Уголовно-правовые меры воздействия предусмотрены только в случаях, где имеет место умышленное мошенничество. Однако в условиях цифровизации туристской индустрии мошеннические схемы становятся всё более изощрёнными, что требует совершенствования нормативной базы и методов расследования преступлений в данной сфере.

С точки зрения потребительского законодательства, значимым направлением работы является усиление требований к обязательному документированию договорных отношений. Практика подтверждает, что большинство конфликтов возникает именно из-за отсутствия письменного подтверждения условий тура. В этой связи обязательное внедрение электронных договоров, цифровой фиксации всей переписки и интеграции турпродуктов в национальные туристские реестры во многом решило бы проблему недостатка доказательной базы.

Подводя итог, можно утверждать, что правовое обеспечение достоверности информации в туристской сфере требует комплексного подхода, включающего:

- модернизацию законодательства с учётом цифровых технологий;
- усиление контроля за деятельностью туроператоров и турагентств;
- внедрение электронных сервисов проверки информации;
- повышение правовой грамотности потребителей;
- ужесточение ответственности за умышленное введение в заблуждение.

Только при условии системной работы государства, туристских организаций и потребителей можно сформировать прозрачный, безопасный и конкурентоспособный рынок туристских услуг, обеспечивающий высокий уровень доверия и устойчивое развитие туристской индустрии Казахстана.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Закон Республики Казахстан «О туристской деятельности в Республике Казахстан».
2. Закон Республики Казахстан «О защите прав потребителей».
3. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая и Особенная части).

4. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях.

5. Уголовный кодекс Республики Казахстан.

6. Сабиров, К. Н. Правовое регулирование туристской деятельности. – Алматы: Юрист, 2022.

7. Баймагамбетов, А. А. Ответственность участников туристского рынка: теория и практика. – Нур-Султан, 2021.

8. Иванова, Г. В. Защита прав потребителей на туристском рынке. – Москва: Проспект, 2020.

"OMMAVIY MADANIYATGA QARSHI KURASH"

Xayrullayeva Gulsanam Asliddin qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti 1-bosqich talabasi

Bugungi kunda taraqqiyot bilan birgalikda g'arb madaniyati va g'arbona fikrlar kirib kelmoqda.

Xush, bu qanchalik yaxshi yoki yomon bo'lishi mumkin jamiyat hayotiga?!

Qadim zamonlardan milliy urf-odatlarimiz ma'naviy -madaniy va axloqiy -tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan. Milliycha qarashlar, o'z tilimiz, mentalitetimiz -bu shaxsiy davlatning yuzi, uni kimligini isbotlaydigan hujjatlar kabi zarur, shu qadar kerak, va asralishi shart bo'lgan qadriyatlardir.

Bugun ta'lim tizimimiz va xalqaro munosabatlar, tashqi aloqalar orqali o'zlashtirilgan so'zlar, madaniyatlar o'rganishi -bu ajoyib imkoniyat. Albatta bir tilni o'rganishdan avval uning turmush tarzini bilmasdan o'rganib bo'lmaydi. Har bir o'quvchi o'zga tilni o'rganar ekan bevosita unga bog'liq qadriyatlar, urf-odatlarni ham o'rganib boradi, bu esa tilni yanada chuqurroq va yaxshiroq tushunishga yo'l ochadi.

Chet el davlatlariga borganda ularni an'analarga muvofiq muomalada bo'lish, xalqaro maydonlarda qulaylik, birdamlik va liderlik qobiliyatiga katta hissa qo'shadi. Jumladan turli xil festivallar va konferensiyalarda qatnashayotgan kishilar boshqa millat vakillari odatlarini hurmat qilgan holda qatnashishi, ularning qarashlaridan kelib chiqib muloqotga kirishishi xalqaro minbarlarida o'z o'rniga ega shaxs sifatida qabul qilinadi.

O'zbekiston bo'ylab olib borilayotgan do'stlik tadbirlari, turli tashriflar chog'ida o'z qadriyatlarimizga qanchalik e'tiborli ekanligimizni va o'zga millat vakillari uchun ham hurmatda ekanligimizni namoyon etib kelmoqdamiz.

Ammo bugun kunda avj olib borayotgan ommaviy madaniyat, salbiy va yot g'oyalar ta'siriga tushib qolayotgan yoshlar ham yo'q emas oramizda. Internet tarmog'idan noto'g'ri foydalanish, asl ma'nosini anglamasdan kimlargadir ko'r-ko'rona ergashish, chet el mentalitetiga taqlid qilish, etiket qoidalarini, milliylikni qasddan buzish kabi madaniyatga tahdidlar kuchayib borayotganini ko'rish mumkin.

Aslida, bu kabi holatlarga nima sabab deb o'ylaysiz?!

Muhit.Gulning yaxshi o'sib, rivojlanishi uchun albatta qulay sharoit, quyosh nurlarining yaxshi yetib borishi, yer unumdor bo'lishi talab etiladi.

Biz yoshlarning esa tarbiyamiz har tomondan yuksak bo'lmog'i lozim. Oilada otaning o'rnini, unga o'zgacha ehtirom ona tomonidan singdirib boriladi. Onaning o'rnini esa otaning muomalasidan o'zlashtiriladi. Bolalarning sog'lom muhitini shakllantirish har ikkallasidan qat'iy talab qilinadi. Jumladan, o'zbek xalq ertaklari, maqolalari-yu, matallarini aytib berish, kino va multfilmlarni yoshga to'g'ri tanlash va milliylik aks ettirilgan tarixiy filmlarni ko'rsatish, oilada she'rlar o'qish, badiiy adabiyot, millatimiz adiblari qalamiga mansub nodir asarlarni o'qish, uni birgalikda muhokama qilish va asar yuzasidan viktorinalar o'tkazib, bolalarni rag'batlantirish lozim deb o'ylayman.

Davlatimiz tarixini yorituvchi muzeylarga tez-tez borib turish, teatr sahnalariga haftada bir marta tashrif bilan borgan bola albatta madaniyatli, o'zligini anglay olgan shaxs bo'lishiga zamin yaratadi.

Yaqinda ijtimoiy tarmoqlarda, juda keng ma'noli video tarqaldi.

"Hechqachon Pushkinni o'qib, Dostoyevskiyini o'qib katta bo'lgan bola, Navoiycha fikrlay olmaydi"- deyiladi videoda.

Bu asli haqiqat.

Ota-onalarning o'zi telefonga mukkasidan ketgan, g'arbona fikrlaydigan, farzandlarini telefon bilan ovutadigan bo'lsa, bizning kelajagimiz tanazzul yoqasiga borib qolmaydimi?!

O'zligini unutgan odam har qanday yo'lga yo'rg'alab ketadi.

Hozirgi kunda ko'p tengdoshlarim bilan suhbatlashib qolsam, chet elga havas qilishini, kinolarini yotib olib ko'rayotganini, imkoni bo'lsa kelajakda o'sha davlatlarga borib qolib ketishni, o'zini "qahramoni" kabi yashashini aytadi. Yurish-turishlarida bevosita ularga taqlid qiladi, gaplarida, mutlaqo hayotida o'zini u kabiman deb yashaydi.

Oqibatda, anglaysizki bu bolaning mutlaqo tariximizdan bexabarligi, O'zbekiston tarixi haqida ma'lumot aytsangiz, umuman bilmasligi yaqqol namoyon bo'ladi.

Chet ellik san'atkorlarning nima yeb, nima ichishigacha, kelajakda nima ishlar qilishi, kimlar bilan do'st, qaysi ovqatlarni

Гулаҳам, [24.11.2025 19:41]

yaxshi ko'rishigacha bilgan bola o'z tarixini, kimning avlodi ekanligini bilmasligi judayam judayam achinarli holat. Bu birgina mening atrofimda

emas, balki butun yoshlarimiz o'rtasida tarqalib ketgan "Army"chilar hayotidan keltirilgan.

Bizning mentalitetimizni "eskicha qarash"deb qoralaydigan, jamiyatdan orqada fikrlaydi deb o'ylaydigan do'stlarimiz ham albatta. O'zlikni mahkam tutmasdan rivojlanib bo'lmashligini, har qanday kashfiyot milliycha uyg'unlik bilan, o'z nomimiz ostida yaratilishi naqadar faxr ekanligini anglamasligi kishini larzaga soladi.

Ma'naviy ongida bo'shliq bilan o'sgan bolalar hechqachon anglay olmaydi tarix nimaligini, nima uchun o'qishimiz shart ekanligini.

Yoshlar jamiyatida ildiz otib ketayotgan ishqibozlar jamiyatini aksari o'zligimizni bilmagan, anglamagan bolalardan tashkil topgan. Bu esa boshqa bolalarning ruhiga, tarbiyasiga yomon ta'sir o'tkazishi mumkin.

Bugungi kunda biz ish olib borayotgan jamiyatlarimizda ham, g'arbga taqlid, madaniyatga zid imijda kiyinadigan kishilar uchrab turibdi. Kimgadir taqlid qilishga urinayotgan yosh bolalar uchun o'ta yomon narsa bu.

Endi ulg'ayib kelayotgan yosh avlod noto'g'ri qolipga tushib qolishini oldini olishimiz kerak.

Bu xattoki siyosat darajasida bo'lmog'i lozim deb hisoblayman.

Bog'chalarda, maktablarda, televideniye orqali madaniy, milliylikni oshirish, tarixiy kino va filmlarni ommaviy kanallarda, bolalar uchun qayta-qayta efirga uzatilishi, darsliklarda ham buni talab qilinishi lozim. Ayniqsa, bugungi kunda sertifikat uchun, prezident va ixtisoslashtirilgan maktablarga tayyorgarlik ko'rayotgan bolalardan milliylik, tarixiy filmlar, asarlarini test shaklida talabga kiritilishi muhim o'rin tutadi. Jumladan, Ona tili milliy sertifikatini olish uchun yigirmata o'zbek adabiyotini o'qish talab qilinadi."Yosh kitobxon "tanlovida o'qilishi shart bo'lgan asarlar ichida o'zbek adabiyoti, xalq og'zaki ijodi borligi quvonarli holat.

Endilikda bog'chalarda ham ish rejasi asosida milliylikni targ'ib qilish, tarixiy ertak va dostonlarni bolalarga o'rgatish, multfilmlarni saralab ko'rsatilishi bizning porloq istiqbolimizni belgilab beradi. Bundan tashqari televideniye sohasida ham tarixiy an'analarimizni aks ettirish, madaniyat xodimlari va san'atkorlardan milliylikni talab qilinishi lozim deb o'ylayman.

Har qanday rivojlanish aslida oilalardan, kichik-kichik jamiyatlardan boshlanadi. Davlatimiz tarixini, o'zligimizni va yuksak rivojlanishni birgalikda qurishga harakat qilaylik.

KONSTITUTSIYA – ERKIN VA FAROVON HAYOT GAROVI

Xayrullayeva Gulsanam

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti 1-bosqich talabasi

Qadimgi davrlardan boshlab insoniyat tarixida jinoyatlar va inson qadrini himoya qilish bo'yicha turli xil qonunlar o'ylab topilgan. Qadimgi Misrda Xammurapi qonunlari ilk konstitutsiya hisoblanadi. Bu qoidalarining qat'iyligi bilan ajralib turgan. Qadimgi turkiy xalqlar o'rtasida o'g'irlik uchun qo'lini chopish, undanda og'ir jinoyatlar uchun dorga osish jazolari qonunda ijro etilishi nazorat qilingan.

Aslida, insoniyat uchun qonunlar nima uchun kerak?!

Qonun -qoidalar-bu odamlarning daxlsizligini ta'minlash, hurmatini, sha'nini himoya qilish maqsadida davlat yoki davlat infratuzilmalarida ishlovchi soha vakillaridan tuziladigan qarorlar to'plami.

Xush, O'zbekiston davlat konstitutsiyasi qachon va qanday qabul qilingan?!

Hozirgi kunda necha marta tuzatish ishlari kiritilgan konstitutsiyadan foydalanayapmiz?!

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 1992-yil 8-dekabrda 12-chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 11-sessiyasida qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi qabul qilinganligini nishonlash maqsadida Konstitutsiya qabul qilingan kun – 8-dekabr umumxalq bayrami – O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi kuni deb e'lon qilindi. „O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi to'g'risida“gi Konstitutsiyaviy qonun (1991-yil 31-avgust) ushbu Konstitutsiya uchun asos bo'lib xizmat qilgan. Mustaqil O'zbekistonning birinchi Konstitutsiyasini yaratish g'oyasi ilk bor 1990-yil 20-iyunda bo'lib o'tgan mamlakat Oliy Kengashining 2-sessiyasida ilgari surilgan. Ushbu sessiya prezident Islom Karimov raisligida 64 kishidan iborat Konstitutsiyaviy komissiyani tuzish to'g'risida qaror qabul qilgan. Uning tarkibiga deputatlar, Qoraqalpog'iston Respublikasi va viloyatlarning vakillari, davlat hamda jamoat birlashmalari, korxonalar va xo'jaliklarning rahbarlari, huquqshunos olimlar va mutaxassislar kirgan. Oliy Kengashning 10-sessiyasida komissiya tarkibi qisman yangilangan. Komissiya ishlab chiqqan loyiha matbuotda e'lon qilinib, keng muhokama etilgan. Konstitutsiyaviy komissiya umumxalq muhokamasi yakunlarini ko'rib, loyihani tuzatib va ma'qullab Oliy Kengash sessiyasida ko'rib chiqishga tavsiya

qilgan. Loyiha Oliy Kengash sessiyasida ham moddama-modda muhokama etilgandan so'ng qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yangi tahriri 2023-yil 1-maydan kuchga kirdi. Bunga 30-aprel kuni bo'lib o'tgan referendum natijasiga ko'ra 11 ta moddadan iborat tegishli qonunning qabul qilinishi asos bo'ldi. Bu qonunning 1-moddasiga Konstitutsiyaning yangi tahriri ilova qilingan. Yangi konstitutsiya 65 foizga yangilangan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga hozirgi kunga qadar 15 marta o'zgartirish kiritilgan.

1993-yil 28-dekabrda qabul qilingan Qonun bilan Konstitutsiyaning 77-moddasi 1-qismidagi „150 nafar deputatdan“ degan so'zlar „deputatlardan“ degan so'z bilan almashtirildi;

2002-yil 27-yanvarda o'tkazilgan umumxalq referendum natijalariga ko'ra hamda uning asosida 2003-yil 24-aprelda qabul qilingan Qonunga muvofiq, Konstitutsiyaning XVIII, XIX, XX, XXIII boblariga o'zgartirishlar va qo'shimchalar kiritilgan;

2007-yil 11-apreldagi Qonun bilan Konstitutsiyaning 89-moddasiga, 93-moddasining 15-bandiga, 102-moddasining ikkinchi qismiga tuzatishlar kiritilgan;

2008-yil 25-dekabrda qabul qilingan Qonun bilan Konstitutsiyaning 77-moddasi birinchi qismiga o'zgartirish kiritilgan;

2011-yil 18-aprelda qabul qilingan Qonun bilan Konstitutsiyasining 78, 80, 93, 96 va 98-moddalariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilgan;

2011-yil 12-dekabrda qabul qilingan Qonun bilan Konstitutsiyaning 90-moddasi ikkinchi qismiga tuzatish kiritilgan;

2014-yil 16-aprelda qabul qilingan Qonun bilan Konstitutsiyaning 32, 78, 93, 98, 103 va 117-moddalariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilgan;

2017-yil 6-aprelda qabul qilingan Qonun bilan Konstitutsiyaning 80, 81, 83, 93, 107, 110 va 111-moddalariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilgan

2021-yil 8-fevral kuni „O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga o'zgartirishlar kiritish to'g'risida“gi qonun qabul qilindi. Unga ko'ra, sud tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha chora tadbirlar aniq belgilab berildi. O'zgartirishga ko'ra, O'zbekistonda sud tizimi quyidagilardan iboratligi belgilandi:

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi;

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi;

harbiy sudlar;

Qoraqalpog'iston Respublikasi sudi, viloyatlar va Toshkent shahar sudlari;

Qoraqalpog'iston Respublikasi ma'muriy sudi, viloyatlar va Toshkent shahar ma'muriy sudlari;

Fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo, tuman, shahar sudlari;

Jinoyat ishlari bo'yicha tuman, shahar sudlari;

tumanlararo, tuman, shahar iqtisodiy sudlari;

tumanlararo ma'muriy sudlari.

O'zbekiston respublikasi bo'yicha jami sud infratuzilmasi ishlab chiqildi.

Prezidentimizning "Inson qadri uchun" tamoyillari asosida bu kabi qonunchiligimizda, konstitutsiyamizdagi barqaror o'zgarishlar bizning katta yutug'imizdir.

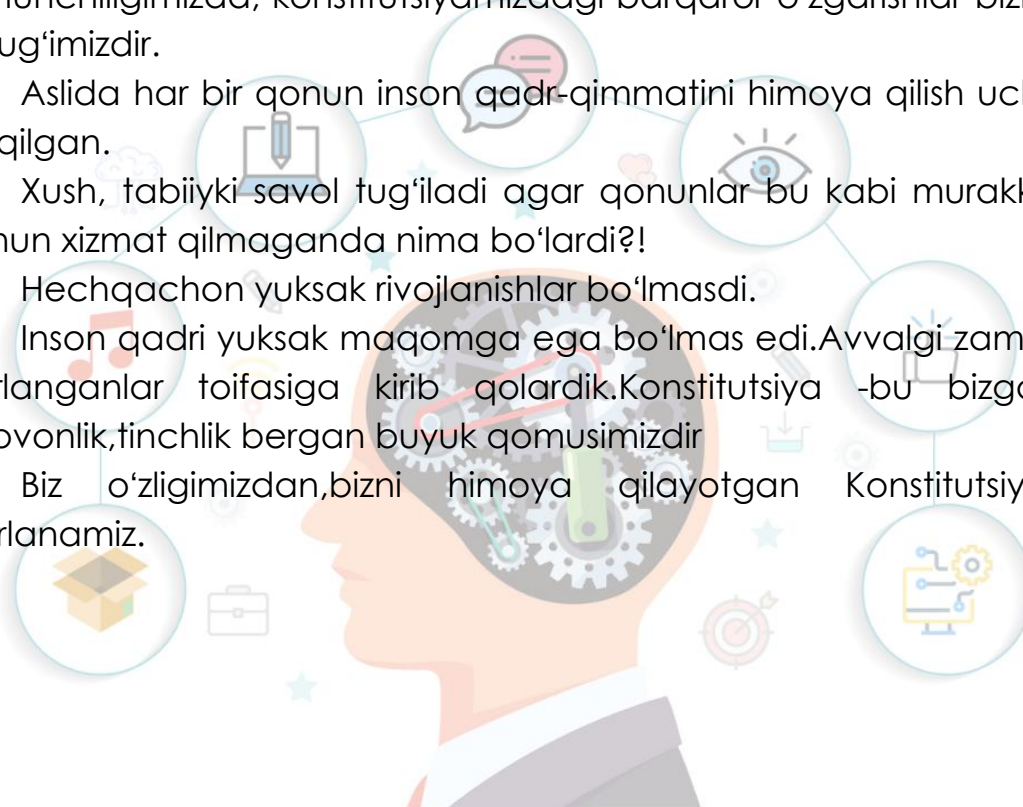
Aslida har bir qonun inson qadr-qimmatini himoya qilish uchun ishlab chiqilgan.

Xush, tabiiyki savol tug'iladi agar qonunlar bu kabi murakkab, inson uchun xizmat qilmaganda nima bo'lardi?!

Hechqachon yuksak rivojlanishlar bo'lmasdi.

Inson qadri yuksak maqomga ega bo'lmas edi. Avvalgi zamonlar kabi xo'rlanganlar toifasiga kirib qolardik. Konstitutsiya - bu bizga erkinlik, farovonlik, tinchlik bergan buyuk qomusimizdir.

Biz o'zligimizdan, bizni himoya qilayotgan Konstitutsiyasimizdan faxrlanamiz.

"FAYNBERG IJODIGA NAZAR"

Xayrullayeva Gulsanam Asliddin qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti 1-bosqich talabasi

Bu dunyoda ajib bir uy bor
Unda jamdir do'stlar baxtiyor
Derazada ko'klam nastarin
Kimdir kuylar. Gurillar kamin.

O'zbekiston judayam bag'rikeng diyor. O'zlikni anglash uchun, sayohat uchun, hayotdan energiya olish uchun, yashash uchun eng qulay joylardan biri. Asl millati rus bo'lgan adib, tarjimon, Navoiy asarlariga ixlos qo'ygan shoir Aleksandr Faynberg Toshkent shahrida yangigina ko'chib kelgan rus oilasida dunyoga kelgan. Keyinchalik topografiya texnikumiga o'qishga kirgan.

Harbiy xizmatni o'tab kelgach, Toshkent universitetini jurnalistika fakultetida tahsil olgan. Talabalar gazetasida ishlagan. Aynan shu yillarda adabiyot uchun ijodi uchun pilla poya bo'lgan davr bo'lsa ajabmas. Kimningdir she'rini, hikoya-yu, maqolasini tahlil qilgan odam, o'zi ham she'riyatga ixlosi oshib boraveradi. Chunonchi adib, 15ta she'riy to'plam muallifi hamdir. Uning she'rlarida Toshkentning qaynoq hayoti, sokin tabiati, serjilva osmoni qadar ko'rkam, samimiy tasvirlangan.

Shoir, shu borliqda tong chog'i ochil,

Boshqa yo'l tanlama qabrga qadar.

Yerning jamoliga maftun, oshiq bo'l.

Ko'rinib turibdiki, shoir Vatanga bo'lgan muhabbati ko'r-ko'rona, ochiq, oydin isbotlangan. Shu yurt senga qulay, diltortar tong pallasida ilhom ol, o'zingga. Vatanga sodiq qolki, o'zga yo'l senga begona bo'lsin, yurtning xayrli, jonbaxsh yeriga maftun bo'l, bu senga, dilingga eng manzur joy.

Shoir shu kabi o'ylar, shu kabi mehr, yuragida harorat bilan bitgan aslida bu she'rni. Faynbergning ijodiga ko'p nazar solaman, balki rus filologiyasida o'qiganligim uchunmi, ko'p bora she'rlari o'zgacha ta'sir qiladi kishiga.

Tabiat tasviri bilan ichki kechinmasini to'liq, barkamol yetkazib bera olgan, so'z tasviri tasavvur olamini ochib bergan.

Bu qadar sof, bu qadar samimiylilik bilan yozish uchun avvalambor Vatanga muhabbat, qalbi toza, zilol suv kabi finiq inson bo'lish kerak.

Balki shoirda muhabbat onasi kabi mehribonlik qilgan odamlardan, eski shaharning nafis taftidan, Toshkentning so'lim bog'larini oralab, shaffof anhorlarini kechib paydo bo'lgandir.

Yurtboshimiz rahnamoligida amalga oshirilgan obodonchilik va shoir, yozuvchilar xotirasini abadiylashtirish maqsadida Toshkent shahrida bunyod etilgan "Adiblar xiyoboni" bog'ida Aleksandr Faynberg haykali ham bor. Bundan ko'rinib turibdiki, uning ijodi, olovdek hislari o'z mukofotini topdi. Tez-tez metro orqali xiyobonga borar ekanman, Yurtimiz sodiq o'g'lonlari, o'ktam shoirlari orasida Faynbergga diqqat qilaman. Balki o'ta mashhur tuyulmas, lekin haqiqiy inson, yuragi toza, beg'ubor muhabbatli, shu o'lkaga xizmati, sadoqati tufayli bu kabi e'tiborga loyiq bo'lgan albatta.

Aslida taniqli bo'lish emas, bir yurakda samimiy iz, xalqqa chinakam xizmat, el-yurt oldida hayot binosiga bir g'isht qo'yish katta gap aslida.

Vaholanki, u Rossiyaga qaytib ketishi ham mumkin edi.

Men istardimki, mendanda chuqurroq, yanada ko'proq o'rganish kerak Shoir hayotini.

Kerak bo'lsa, uy muzeyini tashkil etish, arxiv hujjatlari bo'yicha yanada mukammalroq maqola yozish, bir kino yaratish ham kerak.

Bizning universitetda Faynberg ijodiga bag'ishlangan ma'rifiy tadbirlar adabiy kechalar balki yanada ko'proq o'rganish uchun Shoir nomidagi stipendiya joriy etilgan. Bu esa yoshlar Faynberg haqida ko'proq ma'lumot olish uchun katta imkon yaratadi.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA SO'Z MA'NOLARINI ANGLASH JARAYONINING LINGVISTIK ASOSLARI

Mansurova Rushana

*Navoiy davlat universiteti, Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti,
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2- bosqich talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida so'z ma'nolarini anglash jarayonining lingvistik asoslari chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqotda so'zning denotativ va konnotativ mazmuni, polisemiya, sinonimiya, antonimiya kabi semantik hodisalarning bolalar til tafakkuridagi o'rni ko'rib chiqiladi. Shuningdek, kontekstning ma'no shakllanishidagi roli, psixolingvistik mexanizmlar va semantik maydonlar nazariyasiga asoslangan yondashuvlar ilmiy asosda yoritiladi. Boshlang'ich sinf o'quv materiallaridagi leksik birliklarning semantik xususiyatlari misollar orqali tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: so'z ma'nosi, semantika, polisemiya, denotatsiya, konnotatsiya, sinonimiya, antonimiya, psixolingvistika, semantik maydon.

Kirish: Boshlang'ich sinf o'quvchilarida so'z ma'nolarini anglash jarayoni ularning umumiy nutqiy rivojlanishining asosiy bosqichini tashkil etadi. Tilni o'zlashtirish jarayoni nafaqat grammatik qoidalarni bilishni, balki so'zning mazmuniy tomonini chuqur idrok etishni talab qiladi. A. Hojiev (2006), A. Abduazizov (2010) va J. Lyons (1977) kabi olimlar so'z ma'nosining ko'p qatlamli murakkab tuzilishga ega ekanini ta'kidlaydilar. Bolalar esa tilni o'rganishning ilk bosqichidayoq semantik tushunchalarni amaliy nutq jarayonida o'zlashtirib boradilar.

Mazkur maqola aynan shu jarayonning lingvistik asoslarini ochib berishga qaratilgan.

So'z ma'nosining lingvistik tabiati va uning o'quvchi tafakkuridagi o'rni

Tilshunoslikda so'z ma'nosi denotativ va konnotativ komponentlardan tarkib topadi. Denotativ ma'no – so'zning asosiy, predmetga oid ma'nosi; konnotativ ma'no esa qo'shimcha, emotsional yoki uslubiy bo'yoqlardan iborat (Lyons, 1977).

Boshlang'ich sinf o'quvchisi dastlab so'zning denotativ yadrosini egallaydi. Masalan, "qush" so'zini eshitganda uning tasavvurida ona tili darslarida uchraydigan "qanotli tirik mavjudot" obrazi gavdalanadi. Ammo

“qushday erkin”, “yuragi qushday uchmoq” singari konnotativ ma’no talab qiladigan birikmalarni idrok etish biroz kech bosqichda yuz beradi.

Bu bosqichma-bosqich semantik rivojlanish Jean Aitchison (2012) ta’riflagan mental leksikon shakllanishining tabiiy ko’rinishidir.

Polisemiya va kontekstdagi ma’no shakllanishi

Polisemiya ma’lum bir so’zning bir necha leksik ma’nolarga ega bo’lishi. Polisemiya- leksik ma’nolarning hosil bo’lish natijasidir.

Polisemiya – o‘zbek tilining eng faol semantik hodisalaridan biri. “Oyoq” so’zining “tanadagi a’zo”, “stolning oyog’i”, “tog’ etagi” kabi ko’p ma’nolarini farqlash uchun o’quvchi kontekstning semantik ko’rsatkichlarini anglay olishi zarur.

Leontyev (2003) kontekstni “ma’no tanlovining bosh omili” deb hisoblaydi. Boshlang’ich sinf o’quvchisi uchun kontekst orqali ma’noni aniqlash – semantik tafakkurning shakllanishida eng muhim bosqichlardan biridir.

Sinonimiya, antonimiya va semantik maydonlar

Sinonimlar- shakli har xil ma’nosi bir- biriga yaqin so’zlar. Bilamizki, sinonimlar bir xil so’z turkumi doirasida yuzaga keladi. Masalan, yuz,jamol, oraz, turq, aft, bashara kabilar sinonim so’zlar hisoblanadi.

Sinonimlar bolalarda ma’no nozikliklarini sezish ko’nikmasini shakllantiradi. Masalan, “katta — ulkan — bahaybat” qatori o’rtasidagi kuchaytiruv darajalarini ajrata olish lingvistik idrok faollashganidan dalolat beradi. Antonimlar esa qarama-qarshi ma’nolarni tushunish orqali o’quvchi tafakkurida mantiqiy munosabatlar tizimini yaratadi.

Semantik maydonlar nazariyasi (Cruse, 1986) bolalar lug’at boyligining izchil shakllanishini tushuntirishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, “mevalar” maydoni ichida “olma, anor, uzum, gilos” tartiblanishi o’quvchining lug’atni kategoriyalar bo’yicha tizimlashtirish qobiliyatini rivojlantiradi.

Psixolingvistik mexanizmlar va ma’no idroki

L. Vigotskiy (1982)ga ko’ra, bola so’zning ma’nosini o’z amaliy faoliyati orqali anglaydi. Bu jarayon quyidagi bosqichlarni o’z ichiga oladi:

1. Tajriba asosidagi assotsiatsiya
2. Kontekstdan ma’no chiqarish
3. Abstrakt semantik tushunchani shakllantirish

Bloom (2000) tadqiqotlarida bolalar yangi so'z ma'nosini "taxminiy semantik moslik" asosida o'zlashtirishini ko'rsatadi. Bu jarayon boshlang'ich sinf o'quvchisida juda faol ishlaydi.

Boshlang'ich sinf matnlarining semantik xususiyatlari

Boshlang'ich sinf darsliklari leksik qatlami o'quvchi yoshiga mos ravishda quyidagi talablarga asoslanadi:

sodda va aniq denotativ ma'no,

kontekstdan tez aniqlanadigan, polisemiya,

emotsional bo'yoyli leksikaning me'yoriy qo'llanilishi

semantik maydonlar asosida tuzilgan mavzular

Misol tariqasida, 1–2-sinf matnlarida "tabiat", "oila", "mehnat", "hayvonot olami" kabi tematik birliklar orqali semantik bog'liqlik yaratiladi. Shu tariqa bola lug'at boyligini faqat yodlash orqali emas, balki mazmuniy tarmoqlar orqali o'zlashtiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida so'z ma'nolarini anglash jarayoni lingvistik, psixolingvistik va semasiologik qonuniyatlarning uyg'unlashgan ko'rinishidir. So'zning denotativ-konnotativ qatlamlari, polisemiya, sinonimiya va antonimiya hodisalari bolalar tafakkuri va nutq rivojlanishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Kontekstga asoslangan ma'no chiqarish esa semantik tafakkurning asosiy ko'nikmasi hisoblanadi. Semantik maydonlarga asoslangan o'quv material bolalarning mental leksikonini tizimli ravishda kengaytirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abduazizov A. O'zbek tilining umumiy nazariyasi. — Toshkent: Fan, 2010.
2. Hojiev A. Semasiologiya. — Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2006.
3. G'ulomov A., Mengliyev B. Hozirgi o'zbek adabiy tili. — Toshkent: O'zbekiston, 2015.
4. Saidov U. Tilshunoslikka kirish. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
5. Karimov X. O'zbek tili semantikasi masalalari. — Toshkent: Universitet, 2017.
6. Vigotskiy L. Mantiqiy tafakkur va nutq. — Moskva: Pedagogika, 1982.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ФОНЕТИЧЕСКИХ СИСТЕМ УЗБЕКСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ ПРАВИЛЬНОГО ПРОИЗНОШЕНИЯ

Джуллибаева Шахризода

Гулистанский государственный педагогический институт

Направление: Родной язык и литература: русский язык Группа: 24-24

Аннотация: В статье проводится сравнительный анализ фонетических систем узбекского и русского языков, раскрываются особенности звукового состава, ударения, интонационных моделей и фонетических норм обеих языковых систем. На основе контрастивного подхода определяются эффективные методические приемы формирования правильного произношения у учащихся. Особое внимание уделяется типичным фонетическим ошибкам, которые возникают в процессе изучения русского языка, и способам их коррекции. Материал демонстрирует значимость интеграции уроков русского языка с родным языком обучающихся и применения интерактивных лингводидактических технологий.

Ключевые слова: узбекский язык, русский язык, фонетическая система, сравнительный анализ, правильное произношение, интонация, ударение, фонетика, контрастивный метод, лингводидактика.

Введение: В условиях современной глобализации овладение двумя и более языками рассматривается не только как средство коммуникации, но и как важный фактор формирования социально-культурных компетенций. В системе образования Узбекистана особую актуальность приобретает задача качественного освоения русского языка учащимися, в частности — развитие навыков правильного произношения. Фонетическая система русского языка во многом отличается от узбекского языка по ряду фонетико-параметрических характеристик, принципам ударения, интонационной структуре и фонологическим нормам, что усиливает необходимость их сравнительного изучения. Значение фонетических единиц в выражении смысла, различение звуков, смыслоразличительная

функция ударения и коммуникативная роль интонации играют ключевую роль в формировании речевых навыков учащихся.

Одной из наиболее распространённых трудностей при обучении русскому языку узбекских учащихся является неправильное произношение, возникающее вследствие различий между фонетическими системами родного и изучаемого языка. Ошибки проявляются в замене звуков, неправильной постановке ударения, нарушении интонационных норм. Такие трудности, как правило, связаны с недостаточно развитым фонематическим слухом, слабой способностью различать общие и отличительные черты фонетических явлений, а также отсутствием системного подхода в освоении фонетических упражнений. Поэтому контрастивный анализ фонетических систем, включающий сравнение фонем, их артикуляции и функциональных свойств, сегодня считается одним из наиболее результативных методов обучения. Подобный подход помогает учащемуся осознанно воспринимать фонетические особенности обоих языков и формировать речь, свободную от интерференции родного языка.

Формирование навыков правильного произношения не ограничивается простым запоминанием фонетических правил; этот процесс включает развитие практических речевых умений, навыков аудирования, фонематического различения, совершенствование артикуляционного аппарата и освоение интонационных моделей. В связи с этим современная лингводидактика поддерживает интегративный подход, при котором изучение фонетических явлений русского языка осуществляется через опору на родной язык учащегося. Знание фонетических норм родного языка облегчает освоение специфической звуковой системы русского языка, а осознание различий способствует формированию культуры произношения.

Настоящее исследование направлено на всесторонний научный анализ указанных процессов, выявление эффективных способов формирования правильного произношения на основе сравнительного изучения фонетических систем русского и узбекского языков. Полученные результаты могут служить практическим пособием для преподавателей в совершенствовании методики фонетического

обучения, диагностике произносительных ошибок учащихся и разработке путей их устранения.

Основная часть:

Сравнительное изучение фонетических систем узбекского и русского языков, прежде всего, требует выявления различий в их фонематическом составе, артикуляционных особенностях и фонетических нормах. Узбекский язык, относящийся к тюркской языковой семье, характеризуется гармонией гласных и согласных фонем, стабильностью артикуляции звуков и устойчивым положением ударения. Русский язык, входящий в славянскую группу, отличается развитой системой редукции гласных, смыслоразличительной функцией ударения и четко выраженной оппозицией звонких и глухих согласных. Эти различия непосредственно влияют на процесс формирования произносительных навыков у учащихся, поскольку требуют иного механизма работы речевого аппарата.

В узбекском языке гласные звуки произносятся чётко, стабильно и практически не изменяются под воздействием ударения. В русском языке, напротив, безударные гласные подвергаются значительной редукции и утрачивают свою качественную определённость. Например, в словах «молоко», «вода», «голова» гласные первого и последнего слогов произносятся в редуцированной форме. Это явление вызывает одну из наиболее распространённых ошибок среди узбекских учащихся, так как в узбекском языке редукции гласных практически нет. Поэтому важно объяснять ученикам сущность редукции и обучать правильной постановке ударения с использованием интонационных моделей.

Значительные различия наблюдаются и в системе согласных фонем. В узбекском языке мягкое произношение согласных развито слабо и проявляется лишь частично в некоторых фонетических условиях. В русском же языке противопоставление твёрдости и мягкости согласных имеет фонологическую значимость и выполняет смыслоразличительную функцию. Так, пары слов «мел — мель», «бил — биль» различаются исключительно по признаку мягкости согласного звука. Узбекским учащимся бывает трудно овладеть мягкими согласными, поскольку в их родном языке такой фонологической оппозиции нет. Именно поэтому артикуляционные упражнения, правильная постановка языка, повторная тренировка мягких согласных

в сочетании с передними гласными имеют важное значение для устранения ошибок произношения.

Различия в интонационных системах также заслуживают особого внимания. Узбекская речь обычно характеризуется ровным, плавным и равномерным интонационным рисунком, тогда как в русском языке интонация значительно варьируется в зависимости от цели высказывания. Русская интонация имеет ярко выраженную динамику повышения и понижения тона, выполняет важные коммуникативные функции, отражая смысл, эмоциональный настрой и прагматическую задачу высказывания. Узбекские учащиеся часто переносят плавную интонацию родного языка на русскую речь, что делает её менее естественной. Поэтому эффективными средствами обучения становятся работа с аудиоматериалами, анализ интонационных моделей и их практическое применение в устной речи.

Развитие фонематического слуха является ещё одним важным компонентом формирования культуры правильного произношения. Учащийся должен уметь сравнивать звуки двух языков, различать их, замечать собственные ошибки и корректировать их самостоятельно. Для этого используются упражнения, основанные на сопоставлении произношения: работа с минимальными парами, анализ слоговой структуры, упражнения на нахождение ударного слога, практическая работа с аудиозаписями. Современные лингводидактические подходы, включая цифровые платформы, фонетические тренажёры, аудиовизуальные ресурсы, значительно повышают эффективность обучения.

Особое значение имеет обучение русской фонетике через опору на родной язык учащегося. Чем лучше ученик знаком с фонетической системой узбекского языка, тем легче он осваивает специфические особенности русского произношения. Контрастивный метод в данном случае является ключевым, поскольку позволяет сознательно выявлять сходства и различия двух языковых систем. Это способствует уменьшению количества фонетических ошибок, повышению точности и естественности русской речи.

В целом, сравнительный анализ фонетических систем узбекского и русского языков способствует не только формированию навыков правильного произношения, но и развитию общей речевой культуры учащихся, укреплению их лингвистической компетентности и более

глубокому пониманию внутренних законов языка. Интегративный подход делает учебный процесс более содержательным, а осознанное восприятие учащимися фонетических различий двух языков обеспечивает успешное овладение русской речью. Методическое мастерство преподавателя, правильно организованная система фонетических упражнений и эффективное использование интонационных моделей являются важнейшими факторами успешного формирования произносительных навыков.

Кроме того, необходимость сравнительного изучения фонетики двух языков обусловлена практическими потребностями обучения. Русская фонетическая система значительно отличается от узбекской, особенно в таких аспектах, как редукция гласных, противопоставление твёрдых и мягких согласных, смыслоразличительная функция ударения. Если эти различия не осмысливаются учащимися, то достижение естественного, точного и правильного звучания речи становится затруднительным.

Ещё одной важной причиной изучения данной темы является необходимость уменьшения влияния фонетической системы родного языка на процесс освоения изучаемого языка. Большинство произносительных ошибок узбекских учащихся при изучении русского языка возникает именно из-за переноса фонетических норм родного языка на русскую речь. Поэтому сравнение фонем обеих языков, артикуляционных процессов и интонационных моделей становится неотъемлемой частью педагогического процесса.

Актуальным фактором является также формирование коммуникативной компетенции. Неспособность правильно произносить русские звуки снижает эффективность общения, особенно в тех случаях, когда неправильное ударение или ошибочная интонация искажают смысл высказывания. Устранение подобных ошибок возможно не только благодаря фонетическим знаниям, но и за счёт развития фонематического слуха, навыков сравнения и различения звуков.

В условиях модернизации современных образовательных процессов возникает необходимость разработки научно обоснованных методик фонетического обучения. Использование цифровых технологий, аудиовизуальных материалов, фонетических тренажёров и интерактивных упражнений создаёт широкие

возможности для формирования у учащихся правильных произносительных навыков. Однако для эффективного применения этих средств преподаватель должен глубоко понимать сущность фонетических систем обоих языков.

Таким образом, изучение данной темы важно не только для расширения фонетических знаний, но и для повышения эффективности учебного процесса, совершенствования устной и письменной русской речи учащихся, удовлетворения их коммуникативных потребностей и развития лингвистической компетентности. Научно обоснованные методические подходы укрепляют фонетическую чувствительность учащихся, способствуют формированию правильных произносительных норм и выводят билингвальное обучение на более высокий качественный уровень.

Заключение:

Результаты сравнительного анализа фонетических систем узбекского и русского языков показывают, что формирование навыков правильного произношения у учащихся зависит не только от усвоения фонетических правил, но и от сознательного различения внутренних фонологических механизмов обоих языков. Редукция гласных в русском языке, противопоставление твёрдых и мягких согласных, смыслоразличительная функция ударения и сложность интонационной системы значительно отличаются от норм узбекского языка. Понимание этих различий и выработка соответствующих произносительных навыков требуют развития фонематического слуха, регулярного выполнения артикуляционных упражнений и освоения интонационных моделей.

Анализ показывает, что учащийся, хорошо владеющий фонетическими нормами родного языка, быстрее осваивает фонемную систему русского языка. Поэтому интегративный и контрастивный подходы являются наиболее эффективными методами обучения. Они не только сокращают количество фонетических ошибок, но и способствуют развитию речевой культуры, слуховой чувствительности и общей коммуникативной компетентности учащихся.

Эффективность фонетического обучения во многом определяется методическим мастерством преподавателя, качеством системы упражнений и умением использовать современные

лингводидактические ресурсы. Цифровые технологии, аудиовизуальные материалы и интерактивные методы значительно повышают результативность формирования произносительных навыков. Усвоение правильного произношения делает русскую речь учащихся более естественной, плавной и выразительной, что является важным условием успешного изучения языка.

В целом изучение данной темы способствует глубокому пониманию сходств и различий фонетических систем двух языков, совершенствованию педагогического процесса и формированию культуры правильного произношения у учащихся. Это, в свою очередь, повышает качество образования и подготавливает учащихся к полноценной речевой деятельности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абдурахмонов А., Рустамов А. Фонетика узбекского языка. – Ташкент: Фан, 2019.
2. Ахмедова М. Нормы русского произношения и методы их преподавания. – Ташкент: Учитель, 2021.
3. Алиев С. Введение в сопоставительную лингвистику узбекского и русского языков. – Ташкент: Университет, 2020.
4. Бегматов Э. Введение в языкознание: вопросы фонетики и фонологии. – Ташкент: Фан и технология, 2018.
5. Гаффорова Н. Методика преподавания русского языка. – Ташкент: Маънавият, 2020.
6. Жураев А. Фонологическая система узбекского языка и её значение в обучении. – Ташкент: Инновация-Зиё, 2022.
7. Каримов Б. Фонетика русского языка: практическое пособие. – Ташкент: Новое поколение, 2017.
8. Мадрахимова З. Проблемы формирования фонетических навыков в условиях билингвизма. – Ташкент: ТГПУ, 2021.
9. Расулов Ш. Основы сопоставительной фонетики: на материале узбекского и русского языков. – Самарканд: СамГУ, 2018.
10. Шерматова Д. Лингводидактические основы формирования правильного произношения в русском языке. – Фергана: ФГУ, 2022.

НАТЮРМОРТ ЖАНРИДА РАНГ ВА ТАСВИР УЙЁУНЛИГИ

Ваққосова Камола Назаржон қизи

Наманган давлат педагогика институти, 1-курс магистранти

Аннотация: Мақолада натюрморт жанрида ранг ва тасвир уйғунлигининг бадиий, композицион ва психологик аҳамияти, шунингдек миллий рассомлар ижодида ранг маданиятининг турлича талқини таҳлил қилинади. Ранг гаммалари, нур-соя муносабати, фактура ва шакл ифодаси предметларнинг мазмун ва эстетик қийматини шакллантиришда қандай аҳамиятга эга эканлиги ўрганилади. Шунингдек, натюрмортда ранг воситалари орқали образий таъсир, эмоционал юк ва визуал марказнинг пайдо бўлиши таҳлил қилинади. Мақола илмий тадқиқотлар асосида ранг ва тасвир уйғунлигини визуал санъатда амалиёт билан уйғунлаштиришга қаратилган.

Кириш: Натюрморт жанри тасвирий санъатнинг энг таҳлилга бой ва барқарор соҳаларидан бири ҳисобланади. Бу жанрда ранг ва тасвир уйғунлиги асарнинг умумий бадиий қийматини белгилайди, предметларнинг ҳаётий кўриниши, психологик таъсир ва композициядаги мувозанатни таъминлайди. Ранг нафақат объектнинг ташқи кўринишини, балки асар руҳини ва эмоционал мазмунини ҳам ифода этади. Натюрморт жанрида ранг маданиятини чуқур ўрганиш тасвирий санъатдаги ижодий ечимларнинг асосий қоидаларидан ҳисобланади, чунки ҳар бир ранг ва шаклнинг психологик таъсири томошабин ҳиссиётига таъсир қилади.

Натюрмортда ранг ва тасвир уйғунлиги:

Натюрмортда ранг гаммаси объектнинг психологик ва эстетик таъсирини белгилайди. Қизил оҳанглар энергия ва ҳаётийликни, диққатни жалб қилади; сариқ гаммалар ёруғлик ва оптимизм ҳиссини тақдим этади; кўк тонлар осойишталик ва руҳий барқарорлик яратади; яшил гаммалар табиийлик ва композицияда мувозанатни таъминлайди; тўқ ранглар эса вазминлик, фалсафийлик ва драматик таъсир қувватини очиб беради. Бу гаммалар таркибида мева ва сабзавотлар, анъанавий идишлар ва матолар ранг ва фактура билан

уйғунлаштирилиб, натюрмортнинг визуал марказлари ва эмоционал атмосфераси мустаҳкамланади.

Шиша идишлардаги шаффоф ранг ўтишлари, металл юзалардаги оқлик ва ёруғлик, матоларнинг юмшоқ тузилиши ва мева-сабзавотларнинг табиий текстуралари асарга ҳаётийлик ва реализм қўшади. Анорнинг тўқ қизили, узумнинг яшил-синхона оҳанглари ва лимоннинг ёруғ сариқлиги композицияда кайфият ва визуал марказни белгилайди, шу билан бирга ранг ва фактура уйғунлиги асар образийлигини кучайтиради. Юмшоқ табиий ёруғликдаги соялар предметларнинг ҳаётий кўринишини таъминлайди, сунъий ёритишдаги қатъий соялар эса драматик таъсир яратади. Рефлекслар — предметлардан қайтган ёруғлик — композицияда ранг мувозанатини таъминлайди.

Ўзбекистон рассомлари ижодида ранг маданияти.

Миллий тасвирий санъатда натюрморт жанри турли услуб ва йўналишларда ривожланган. М. Раҳимов реалистик ёндошувда табиий нур-соя ва аниқ ранг қийматларини устун қилади, предмет шакли ва фактурасини визуал равишда очиқ беради. А. Икрамов пастель гаммалар, юмшоқ тонлар ва табиий ранг ўтишлари орқали композицияда барқарор руҳ яратади, мева ва сабзавотларнинг шакл ва фактураси ранг билан уйғунлаштирилади, эстетик таъсир кучайди. 3. Ҳакимова миллий нақшли предметлар ва декоратив элементлардан фойдаланиб, рангдор оҳанглار билан декоратив натюрморт услубини мустаҳкамлайди. Миллий анъана ва замонавий талқин уйғунлаштирилади. Р. Усмонов тўқ гаммалар ва контрастлар орқали модерн услубда фалсафий мазмунли натюрмортлар яратади, предметларнинг маънавий ва эмоционал юкини ривожлантиради.

Бу мисоллар ранг ва тасвир уйғунлигининг турли услубларда қандай талқин этилишини кўрсатади. Мустақиллик йилларида ранг маданиятининг кенгайиши, замонавий техника ва ёндошув имкониятлари натюрморт жанрининг эстетик ва образий имкониятларини янада бойитди.

Композиция ва эстетик аҳамият.

Композицияда рангнинг вазифаси предметларни бирлаштириш, визуал марказни белгилаш ва эмоционал таъсир кучини оширишдан

иборат. Фондаги ранг қиймати, предметларнинг ўзаро нисбати, нурнинг йўналиши ва кучини тўғри танлаш композиция мувозанатини белгилайди.

Мева ва сабзавотлар аниқ ранг, шакл ва фактураси орқали композицияда ҳаётийлик ва динамикани таъминлайди, предметларнинг табиийлик ва реализминини кучайтиради. Анорнинг тўқ қизили, узумнинг яшил–синхона оҳанглари ва лимоннинг ёруғ сариқлиги композицияда кайфият ва эмоционал ҳолатни белгилайди.

Анъанавий идишлар, хунармандчилик буюмлари ва мато элементлари ранг ва фактура билан уйғунлаштирилганда композицияда миллий эстетиклик ва замонавий талқин uyg'unligi пайдо бўлади. Экспрессив мазоклар ва ранг қатламлари натюрмортнинг индивидуаллик хусусиятини янада кучайтиради.

Хулоса:

Натюрморт жанрида ранг ва тасвир уйғунлиги асар мазмуни, образийлиги ва эстетик қийматини белгилайди. Ранг, нур–соя, фактура ва композициянинг мувофиқлиги предметларнинг шакл ва мазмун жиҳатдан тўлиқ очилишига хизмат қилади. Ўзбекистон рассомлари ижодида ранг–тасвир уйғунлиги реалистик, декоратив ва модерн йўналишларда бой ривожланган бўлиб, миллий ранг маданиятининг янги босқичга кўтарилганини кўрсатади. Ранг имкониятларининг чуқур талқини ва композицион ечимнинг илмий асосда қурилиши натюрмортнинг эстетик қийматини янада юксалтириб, уни тасвирий санъатнинг муҳим жанри сифатида мустаҳкамлайди.

SOLIQ QONUNCHILIGIDA JAVOBGARLIK CHORALARINING BELGILANISHI VA ULARNI QO'LLASH TARTIBI

Sattarov Ulug'bek Umed o'g'li

"TIQXMMI" Milliy tadqiqot universiteti, "Iqtisodiyot" fakulteti "Buxgalteriya hisobi" ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabasi

Aqiljonov Asliddin Qobiljon o'g'li

"TIQXMMI" Milliy tadqiqot universiteti, "Iqtisodiyot" fakulteti "Buxgalteriya hisobi" ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17781351>

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida soliq qonunchiligida javobgarlik choralarining belgilanishi va ularni qo'llash tartibi ilmiy tahlil qilinadi. Soliq javobgarligining huquqiy asoslari, mavjud tartib-taomillar, nazorat mexanizmlari va davlat moliyaviy barqarorligini ta'minlashdagi o'rni yoritiladi. Statistik ma'lumotlar asosida soliq qonunchiligi buzilishlari dinamikasi va javobgarlik choralarining samaradorligi ko'rib chiqilgan. Maqolada soliq javobgarligi institutini rivojlantirish yo'llari ham ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: Soliq qonunchiligi, javobgarlik chorasi, soliq intizomi, ma'muriy javobgarlik, jinoyat javobgarligi, soliq nazorati, Soliq kodeksi, iqtisodiy barqarorlik, byudjet tushumlari.

Kirish: Soliq qonunchiligida javobgarlik choralarining belgilanishi va ularni qo'llash tartibi davlatning moliyaviy barqarorligi, byudjet daromadlarining ta'minlanishi va iqtisodiy intizomning mustahkamlanishida asosiy omillardan biri hisoblanadi. Soliq tizimi nafaqat majburiy to'lovlarni undirish mexanizmi, balki moliyaviy boshqaruvning huquqiy kafolatlangan asosidir. Shu bois har bir davlat soliq intizomini mustahkamlash uchun qonuniy choralarni ishlab chiqadi va ularni amaliyotda qo'llash tartibini belgilaydi. O'zbekiston Respublikasi ham ushbu masalada aniq huquqiy me'yorlarni joriy etib, soliq qonunchiligida javobgarlik institutini shakllantirgan. Javobgarlik choralarining belgilanishida huquqiy me'yorlar aniq, tushunarli va amaliy ahamiyatga ega bo'lishi zarur. Chunki soliq to'lovchilar huquq va majburiyatlarini aniq bilishi, javobgarlik choralarini tushunishi orqali o'z faoliyatida qonunlarga rioya etadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistonda so'nggi besh yillikda soliq qonunchiligi

buzilish holatlari keskin kamaygan. Davlat soliq qo'mitasi hisobotlariga ko'ra, 2018 yilda aniqlangan soliq qonunbuzarliklari soni 25 mingdan ortiq bo'lsa, 2022 yilda bu ko'rsatkich qariyb 14 mingni tashkil etgan. Bu esa javobgarlik choralarining samarali belgilanishi va qo'llanishi natijasida yuzaga kelgan [1][3].

METODOLOGIYA

Huquqiy nazariya nuqtai nazaridan soliq javobgarligi o'ziga xos bo'lib, u moliyaviy majburiyatlarni bajarish bilan bog'liq huquqbuzarliklar uchun qo'llanadi. U jinoyat javobgarligidan farqli ravishda, iqtisodiy oqibatlariga ega bo'ladi va moliyaviy sanksiyalar shaklida ifodalanadi. Masalan, soliq to'lovchining deklaratsiya topshirish majburiyatini bajarmasligi ma'muriy javobgarlikka sabab bo'ladi va unga nisbatan jarima chorasi qo'llanadi [7][15]. Shu bilan birga, ataylab soliqdan bo'yin tovlash holatlari jinoyat javobgarligini ham keltirib chiqarishi mumkin [6][14].

O'zbekiston soliq qonunchiligida javobgarlik choralarining belgilanishi huquqiy aniqlik tamoyiliga asoslanadi. Har bir qonunbuzarlik turi uchun aniq javobgarlik choralari belgilangan bo'lib, ular Soliq kodeksi va Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksda mustahkamlangan [1][7]. Masalan, daromadlarni yashirish yoki soxta hisob hujjatlarini taqdim etish uchun jarima miqdori yashirilgan summaning ma'lum foizi sifatida belgilanadi [5][8].

Soliq qonunchiligida javobgarlik choralarini qo'llash tartibi odatda huquqbuzarlik aniqlanishidan boshlanadi. Soliq organlari o'tkazgan tekshiruvlar yoki elektron monitoring tizimlari orqali aniqlangan huquqbuzarliklar bo'yicha dalillar yig'iladi. So'ngra soliq organi mansabdor shaxslari tomonidan tegishli qaror qabul qilinadi. Ushbu qaror soliq to'lovchiga ma'lum qilinib, unga e'tiroz bildirish imkoniyati beriladi [5][10].

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Davlat soliq qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2021 yilda O'zbekistonda 8 mingdan ortiq soliq tekshiruvlari o'tkazilgan va ularning 62 foizida soliq qonunchiligi buzilish holatlari aniqlangan [11][12]. Bu holatlarning katta qismi hisob-kitoblarning noto'g'ri yuritilishi va deklaratsiya topshirishda xatoliklar bilan bog'liq bo'lgan. Shu sababli javobgarlik choralarini qo'llashda soliq to'lovchining niyati ham hisobga olinadi. Ataylab soliqdan bo'yin tovlash bilan oddiy hisob xatolari orasida farq bor. Shunga ko'ra, sanksiyalar ham turlicha belgilanadi.

Huquqiy nazorat mexanizmlarida javobgarlik choralarining maqsadi jazolash emas, balki intizomni mustahkamlashdir [20][17]. O'zbekiston Respublikasida soliq qonunchiligida javobgarlik choralarining belgilanishi xalqaro standartlarga moslashtirilmoqda [20][5]. Masalan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida keng qo'llaniladigan elektron nazorat tizimlari O'zbekistonda ham bosqichma-bosqich joriy qilinmoqda. Natijada, soliq qonunchiligi buzilishlarining oldini olish samaradorligi oshmoqda [11].

Soliq qonunchiligida javobgarlik choralarining qo'llanishida sud nazorati ham muhim o'rin tutadi [2][10]. Shu bilan birga, profilaktika tamoyili ham tizimning ajralmas qismi hisoblanadi. Soliq organlari tomonidan muntazam ravishda tushuntirish ishlari olib borilishi va elektron hisob-kitob tizimlarining takomillashuvi huquqbuzarliklar sonini kamaytirishga xizmat qiladi [5][12].

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2022 yilda elektron hisob-kitob tizimlaridan foydalanuvchi tadbirkorlik subyektlari soni 2019 yilga nisbatan ikki baravarga oshgan [5][11]. 2021 yilda davlat byudjeti tushumlarining 83 foizi soliq va majburiy to'lovlardan iborat bo'lgan [13][12].

XULOSA VA TAKLIFLAR

Soliq javobgarligi O'zbekiston Respublikasining huquqiy, iqtisodiy va ijtimoiy tizimida muhim ahamiyatga ega. U soliq to'lovchilarning majburiyatlarini tartibga soluvchi, davlat va jamiyat manfaatlarini himoya qiluvchi huquqiy institut hisoblanadi.

Soliq javobgarligi ma'muriy va jinoyat shakllarida mavjud bo'lib, ularni qo'llashning samarali mexanizmlari moliyaviy intizomni mustahkamlash, byudjet tushumlarini barqarorlashtirish va iqtisodiy muhitni tartibga solishga xizmat qiladi.

Xorijiy tajriba, jumladan Yevropa Ittifoqi mamlakatlaridagi elektron monitoring va tezkor audit tizimlari O'zbekistonda ham joriy etilmoqda. Bu tizimlar soliq qonunchiligi buzilishining oldini olish, javobgarlik choralarini adolatli va shaffof qo'llash imkonini beradi.

Umuman olganda, soliq javobgarligi institutining mustahkamligi davlatning moliyaviy barqarorligi, tadbirkorlik faoliyati va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. – Toshkent, 2023.

2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2019.
3. Axmedov, Z. Soliq huquqi asoslari. – Toshkent: Huquq, 2021.
4. Qodirov, F. Soliq majburiyatlari va javobgarlik. – Toshkent: Yuridik nashr, 2020.
5. Karimova, D. O'zbekiston Respublikasida soliq nazorati va javobgarlik. – Toshkent, 2022.
6. O'zbekiston Respublikasi Jinoiy kodeksi. – Toshkent, 2022.
7. O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. – Toshkent, 2021.
8. Xolmatov, S. Soliq tizimi va u bilan bog'liq qonunbuzarliklar. – Toshkent: Iqtisodiyot va huquq, 2019.
9. Yoqubov, T. Soliq qonunchiligi va amaliyot. – Toshkent, 2020.
10. O'zbekiston Respublikasi Moliyaviy nazorat organlari faoliyati to'g'risidagi qonun. – Toshkent, 2021.
11. Mirzaev, B. Soliq majburiyatlarini bajarishda javobgarlik choralari tahlil. – Toshkent, 2022.
12. Tursunov, N. Soliq majburiyatlarini bajarish va ijtimoiy iqtisodiy ahamiyati. – Toshkent, 2019.
13. O'zbekiston Respublikasi Budjet kodeksi. – Toshkent, 2022.
14. Jalolov, A. Soliq qonunchiligi va jinoiy javobgarlik. – Toshkent: Yuridik fan, 2021.
15. Shodiev, R. Soliq majburiyatlarini buzganlik uchun ma'muriy javobgarlik. – Toshkent, 2020.
16. O'zbekiston Respublikasi Soliq organlari faoliyatini tartibga soluvchi qonunlar to'plami. – Toshkent, 2021.
17. Nasriddinov, M. Soliq tizimida nazorat va javobgarlik. – Toshkent: Iqtisodiyot va moliya, 2019.
18. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi izohli talqinlari. – Toshkent, 2022.
19. Abdullayeva, L. Soliq to'lovchilarning huquq va majburiyatlari. – Toshkent, 2021.
20. Ismoilov, K. Soliq qonunchiligi va xalqaro tajribalar. – Toshkent, 2020.

JIGAR SIRROZI

Isroilov Asadbek Abdulmajit o'g'li

Eurasian Multidisciplinary University

Annotatsiya: Ushbu maqolada jigar sirrozi, uning kelib chiqish sabablari, patogenez, klinik belgilari, diagnostika usullari va davolash strategiyalari tahlil qilingan. Jigar sirrozi — jigar parenximasining surunkali jarohatlanishi natijasida paydo bo'ladigan biriktiruvchi to'qima ko'payishi va jigar funksiyalarining progresiv buzilishi bilan kechadigan kasallikdir. Mazkur maqolada sirrozning epidemiologiyasi, xavf omillari, bosqichlari va profilaktika choralari ham batafsil yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, erta diagnostika va hayot tarzini o'zgartirish jigar sirrozining og'ir asoratlari sezilarli darajada kamaytiradi.

Kalit so'zlar: Jigar sirrozi, gepatit, fibroz, jigar yetishmovchiligi, askit, portal gipertenziya, alkogol, diagnostika, profilaktika.

KIRISH:

Jigar sirrozi — jigar parenximasining qayta tiklanmaydigan darajada shikastlanishi, normal jigar to'qimasining fibroz to'qima bilan almashinuvi va organ funksiyalarining izdan chiqishi bilan kechadigan og'ir surunkali kasallikdir. Dunyo miqyosida ushbu kasallik keng tarqalgan bo'lib, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma'lumotlariga ko'ra, har yili 1 milliondan ortiq bemor aynan sirroz yoki uning asoratlari oqibatida hayotdan ko'z yumadi. Bu ko'rsatkich sirrozni global sog'liqni saqlash tizimida eng ko'p o'limga olib keluvchi kasalliklardan biri sifatida qayd etishga asos bo'ladi. Jigar sirrozi ko'p omilli kelib chiqishga ega bo'lib, uning shakllanishiga eng ko'p ta'sir ko'rsatuvchi sabablar sifatida quyidagilar ajratib ko'rsatiladi:

- surunkali alkogol iste'moli;
- **B va C virusli gepatitlari;**
- yog'li gepatoz (alkogolsiz yog'li jigar kasalligi);
- autoimmun gepatit;
- metabolik sindrom va irsiy-metabolik kasalliklar.

Ushbu omillar jigarda doimiy yallig'lanish, nekroz va regeneratsiyaning buzilishi natijasida to'qimalarning fibrozlanishiga olib keladi. Kasallikning xavfli jihati shundaki, u ko'pincha yillar davomida sezilarsiz yoki minimal belgilar bilan rivojlanadi. Natijada bemorlar kasallikning kech bosqichlarida

— jigar funksiyasi jiddiy izdan chiqqan paytda — shifokorga murojaat qilishadi. Sirrozning og'ir klinik oqibatlari qatoriga jigar yetishmovchiligi, portal gipertenziya, qorin bo'shlig'ida suyuqlik to'planishi (assit), qizilo'ngach varikoz tomirlaridan qon ketishi, jigar ensefalopatiyasi, shuningdek, gepatosellyulyar karsinoma (jigar saratoni) kiradi. Ayniqsa portal gipertenziya va ensefalopatiya bemor hayot sifatini keskin pasaytiradi va o'lim xavfini oshiradi. Bugungi kunda jigar sirrozi erta aniqlansa, kasallikning rivojlanishini to'xtatish yoki sekinlashtirish imkoniyati mavjud. Shu bois profilaktik choralarni kuchaytirish, xavf guruhidagi aholiga tahlillarni muntazam o'tkazish, virusli hepatitlarni oldini olish bo'yicha immunizatsiya dasturlarini kengaytirish va aholining sog'lom turmush tarziga amal qilishini rag'batlantirish tibbiyotda asosiy vazifalardan biridir.

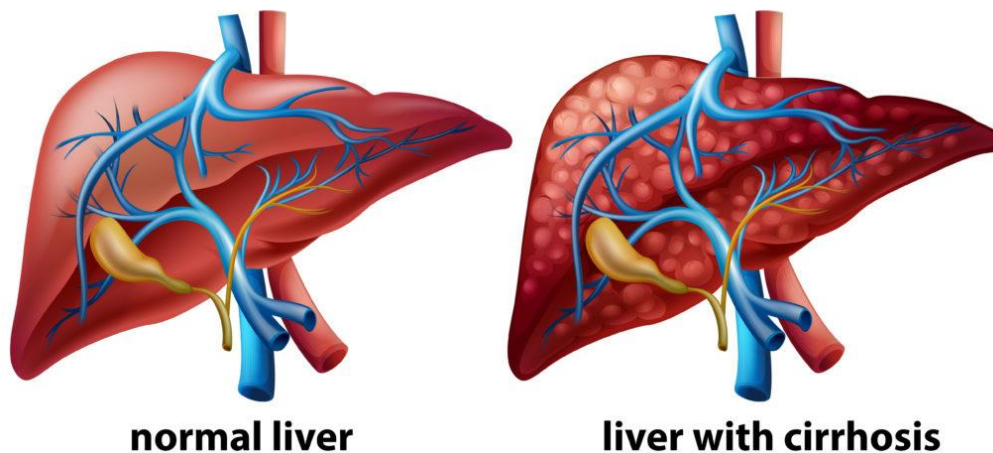
ASOSIY QISM:

Jigar sirrozi organizmning eng muhim biologik filtrlaridan biri bo'lgan jigar hujayralarining qayta tiklanmaydigan darajada shikastlanishi bilan kechadigan surunkali kasallikdir. Kasallikning rivojlanish jarayoni avvalo jigar parenximasida surunkali yallig'lanishning paydo bo'lishi, so'ng esa yallig'langan to'qimalarning asta-sekin fibroz to'qima bilan almashinuvi natijasida yuzaga keladi. Fibroz jarayon chuqurlashgani sayin, jigar segmentlari va lobulalari tuzilishi buzilib, qon aylanishi izdan chiqadi. Natijada gepatotsitlarning yetarli miqdorda faoliyat ko'rsatishi imkonsiz bo'lib boradi. Jigar sirrozining eng asosiy sabablari sifatida virusli hepatitlar, alkogolizm, alkogolsiz yog'li jigar kasalligi, metabolik buzilishlar, autoimmun jarayonlar va irsiy kasalliklar qayd etiladi. Virusli hepatitlar, ayniqsa B va C turi, jigar hujayralarida uzoq davom etuvchi yallig'lanishni keltirib chiqaradi, bu esa yillar davomida sekin-asta fibroz jarayonning kuchayishiga sabab bo'ladi. Alkogol iste'moli esa jigar hujayralariga to'g'ridan-to'g'ri toksik ta'sir ko'rsatib, yog'li distrofiyani va nekrozni kuchaytiradi. Metabolik kasalliklar, jumladan, semirish va insulin rezistentligi bilan kechuvchi yog'li gepatoz ham oxir-oqibat sirrozga olib kelishi mumkin.

Cirrhosis of the Liver

normal liver

liver with cirrhosis

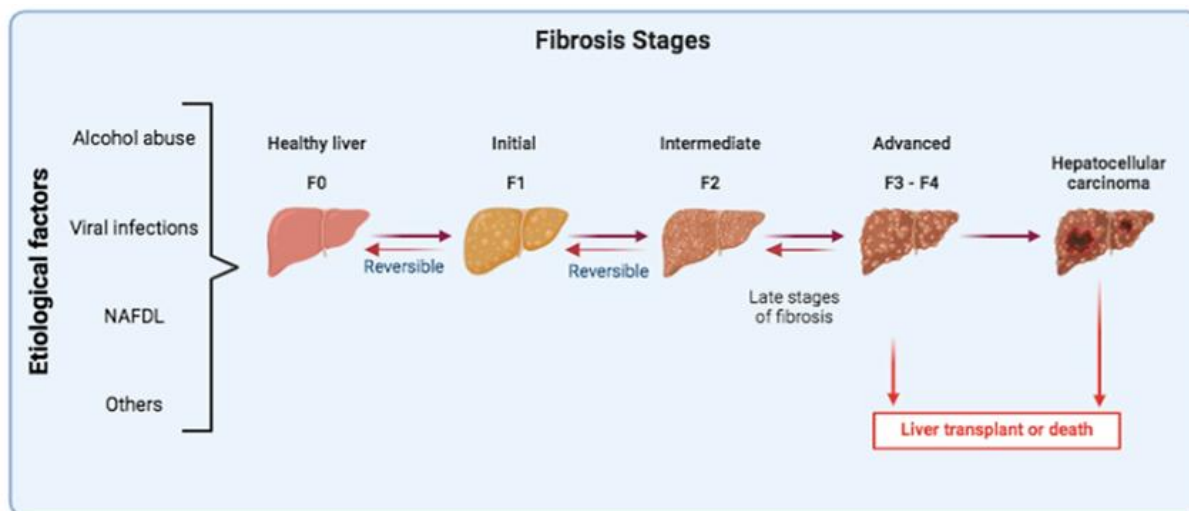
1-rasm. Sog'lom jigar va jigar sirrozi bilan shikastlangan jigar

Rasmda sog'lom jigar va sirroz bilan zararlangan jigar o'rtasidagi aniq farqlar tasvirlangan. Sog'lom jigar silliq, bir xilrangli va to'qimalari normal tuzilgan bo'lib, undagi qon tomirlari erkin o'tadi. Bunday jigar organizmda detoksikatsiya, moddalar almashinuvi, oqsil sintezi, o't ishlab chiqarilishi kabi funksiyalarni to'liq bajaradi. Rasmning chap tomonidagi jigar sog'lom ko'rinishda bo'lib, uning tashqi yuza qismi bir tekis, qon tomirlarining joylashuvi esa normal anatomik tuzilishga mos keladi. Rasmning o'ng tomonida esa jigar sirrozi bilan shikastlangan jigar tasvirlangan. Unda jigar yuzasida notekisliklar, tuguncha va chandiqlangan to'qimalar (fibroz) yaqqol ko'rinadi. Bu o'zgarishlar jigar parenximasining asta-sekin o'lik hujayralar o'rniga chandiq to'qima bilan almashgani sabab yuzaga keladi. Chandiqlar qon oqimini cheklab, jigar funksiyasining izdan chiqishiga olib keladi. Rasmda ko'rinib turganidek, sirrozli jigar hajman kichraygan, ichki tuzilishi buzilgan, qon tomirlari siqilgan va ularning shakli o'zgargan. Bu holat portal gipertenziya, assit, o't yo'llarining faoliyati buzilishi va toksinlarning organizmda to'planishiga sabab bo'ladi. Shuningdek, rasmda o't pufagi va o't yo'llari ham tasvirlanib, ulardagi o'zgarishlar jigarning umumiy faoliyati qanday pasayishini aks ettiradi. Sog'lom jigarda o't yo'llari ochiq va bir xil ko'rinishda bo'lsa, sirrozli jigarda ular chandiqlangan to'qimalar ta'sirida deformatsiyaga uchraydi. Bu esa o't ishlab chiqarish va chiqarish jarayonining buzilishiga olib keladi.

Umuman olganda, 1- rasmda jigar sirrozi jarayonining anatomik ko'rinishini yaqqol namoyish etib, sog'lom va kasallangan jigar o'rtasidagi farqlarni aniq ko'rsatadi. Sirrozda to'qimalarning chandiqlanishi va qayta

tiklanish jarayonining buzilishi jigarining hayotiy funksiyalarini keskin pasaytiradi va kasallikning xavfliligini yanada oshiradi.

2-rasm. Jigar fibrozi va sirrozi bosqichlari

2-rasmda jigar to'qimasining sog'lom holatdan boshlab to oxirgi xavfli bosqich — gepatosellyulyar karsinomagacha bo'lgan o'zgarishlari ko'rsatilgan. Fibroz jarayoni jigar hujayralari shikastlanganda boshlanadi va vaqt o'tishi bilan kuchayib boradi. Avval sog'lom jigar holati ko'rsatilgan bo'lib, bu F0 yoki hech qanday fibroz bo'lmagan holatdir. Ushbu bosqichda jigar yengil zararlarga uchrasa ham, to'liq tiklanish qobiliyati saqlangan bo'ladi. Keyingi bosqich — boshlang'ich fibroz (F1). Bu vaqtda jigar atrofida yengil biriktiruvchi to'qima paydo bo'ladi, lekin jarayon qaytariluvchan hisoblanadi. Rasmda ushbu bosqich "reversible" deb belgilangan — ya'ni zararlovchi omillar bartaraf etilsa, jigar yana sog'lomlashadi. Undan so'ng oraliq bosqich (F2) joylashgan bo'lib, fibroz to'qimalar soni ortadi. Halaqit beruvchi omillar davom etsa, jigar tuzilishi o'zgarishni boshlaydi. Hali bu bosqichda ham tiklanish ehtimoli mavjud, ammo jarayon sekin kechadi.

2-rasmda keyin rivojlangan fibroz (F3–F4) bosqichlari ko'rsatilgan. Bu yerda jigar strukturasining sezilarli buzilishi, tugunlar hosil bo'lishi va sirrozning shakllanishi boshlanadi. Ushbu bosqich "late stages of fibrosis" deb nomlanadi va odatda qaytarilmaydigan hisoblanadi. Jigarining filtratsiya, detoksikatsiya va metabolik funksiyalari keskin pasayadi. Eng oxirgi bosqich — gepatosellyulyar karsinoma (jigar o'smasi). Bu sirrozning eng og'ir asoratlardan biri bo'lib, jigarda rak hujayralari paydo bo'la boshlaydi. Rasmda ushbu bosqichda odatda ikki xil oqibat ko'rsatilgan: **jigar transplantatsiyasi** yoki **o'lim**.

Chunki bu darajaga yetgan bemorlar tabiiy yo'l bilan yashab ketishi juda qiyin bo'ladi.

Xulosa: Jigar sirrozi — jigar parenximasining surunkali shikastlanishi natijasida paydo bo'ladigan, fibroz to'qima ko'payishi va jigar funksiyalarining progressiv buzilishi bilan kechadigan og'ir surunkali kasallikdir. Maqolada keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, sirrozning asosiy sabablari virusli gepatitlar (B va C), surunkali alkogol iste'moli, alkogolsiz yog'li jigar kasalligi, autoimmun va metabolik kasalliklar bo'lib, ular jigarda yallig'lanish va nekroz jarayonlarini keltirib chiqaradi. Kasallik yillar davomida sekin rivojlanadi va ko'pincha bemorlar faqat kech bosqichlarda shifokorga murojaat qiladi, bu esa og'ir asoratlari — jigar yetishmovchiligi, portal gipertenziya, assit, qizilo'ngach varikoz tomirlaridan qon ketishi va jigar saratoniga olib keladi. Rasmiy ko'rinishlar sirroz jarayonining anatomik va funksional o'zgarishlarini aniq namoyish qiladi: sog'lom jigar silliq va bir xilda bo'lsa, sirrozli jigar chandiqlangan, deformatsiyalangan va qon aylanishi buzilgan. Fibroz bosqichlari F0 dan F4 gacha rivojlanadi, oxirgi bosqichda esa gepatosellyulyar karsinoma paydo bo'lishi mumkin. Shu bois, jigar sirrozining rivojlanishini oldini olish va bemor hayot sifatini saqlash uchun erta diagnostika, virusli gepatitlarga qarshi emlash, sog'lom turmush tarzini rag'batlantirish va xavf guruhidagi aholida muntazam tahlillarni o'tkazish muhimdir. Erta aniqlash va profilaktik choralar kasallikning og'ir asoratlarini sezilarli darajada kamaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Schuppan, D., & Afdhal, N. H. (2008). *Liver cirrhosis*. The Lancet, 371(9615), 838–851.
2. Friedman, S. L. (2008). *Mechanisms of hepatic fibrogenesis*. Gastroenterology, 134(6), 1655–1669.
3. Asrani, S. K., Devarbhavi, H., Eaton, J., & Kamath, P. S. (2019). *Burden of liver diseases in the world*. Journal of Hepatology, 70(1), 151–171.
4. Younossi, Z. M., Koenig, A. B., Abdelatif, D., Fazel, Y., Henry, L., & Wymer, M. (2016). *Global epidemiology of nonalcoholic fatty liver disease — meta-analytic assessment of prevalence, incidence, and outcomes*. Hepatology, 64(1), 73–84.
5. Pinzani, M., & Rombouts, K. (2004). *Fibrosis and cirrhosis: From bench to bedside*. Journal of Hepatology, 40(Suppl 1), S36–S42.

6. Toshkenboyeva, Ch. B. (2025). *Jigar sirrozi: sabablari, klinik belgilar, diagnostika va davolash strategiyalari*. Tibbiyot ilmiy jurnali, 3(2), 45–52.
7. Abdullaev, S., & Raxmonov, A. (2021). *Surunkali jigar kasalliklarida fibroz va sirroz: adabiyot sharhi*. O'zbekiston Tibbiyot Jurnal, 12(4), 23–31.
8. Ichki kasalliklar (2020). Toshkent: Tibbiyot nashriyoti. (Jigar sirrozi bo'limi, sahifa 410–432).
9. Xolmatov, B. (2019). *Virusli gepatitlar va jigar sirrozi: mahalliy epidemiologiya va klinik ko'rsatmalar*. Toshkent: Medpress.

TANQIDIY FIKRLASH TUSHUNCHASI VA UNI MAKTABGACHA YOSHDA RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK PEDAGOGIK ASOSLARI

Qudratova Firuza Murodovna

Introduction: Zamonaviy ta'lim jarayonining asosiy vazifalaridan biri – bolalarda hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish, muqobil yechimlar topa bilish, dalil va xulosalar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'ra olish kabi tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishdir.

Maktabgacha yosh – bolaning bilish jarayonlari jadallashadigan, fikrlashning ilk mantiqiy shakllari rivojlanadigan bosqich hisoblanadi.

Tadqiqotlar (J.Piaje, L.S. Vygotskiy, Dewey, Ennis, Facione va boshqalar) ta'kidlaganidek, tanqidiy fikrlash tug'ma bo'lmay, aynan muhit, faoliyat, o'yin va pedagogik ta'sir orqali bosqichma-bosqich rivojlanadi.

Shuning uchun maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tanqidiy fikrlashni erta bosqichdan rivojlantirish psixologik-pedagogik jihatdan muhim ahamiyatga ega.

Methods

Ushbu ilmiy maqolam nazariy-tahliliy tadqiqot bo'lib, quyidagi metodologik asoslarga tayanadi:

1. **Nazariy tahlil** – J.Piaje, Vygotskiy, Dewey, Halpern, Facione kabi olimlarning tanqidiy fikrlashga oid ilmiy ishlari o'rganildi.
2. **Psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish** – maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv rivojlanishi, mantiqiy fikrlash jarayoni va intellektual o'sishiga doir tadqiqotlar ko'rib chiqildi.
3. **Qiyosiy tahlil** – O'zbekiston va xorijiy amaliyotda tanqidiy fikrlashni maktabgacha ta'limga joriy etish tajribalari solishtirildi.
4. **Dastlabki konseptual model** – psixologikpedagogik tamoyillar asosida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning nazariy modeli ishlab chiqildi.

Results

1. Tanqidiy fikrlashning ilmiy talqini.

Tanqidiy fikrlash — bu axborotni tahlil qilish, dalillarni baholash, mantiqiy bog'lanishlarni aniqlash, asosli xulosa chiqarish va muammoni yechishda mustaqil qaror qabul qilish jarayoni.

Facione (1990) modelida tanqidiy fikrlash quyidagi ko'nikmalardan iborat:

1. tahlil qilish

2. interpretatsiya
3. baholash
4. xulosa chiqarish
5. mantiqiy asoslash
6. metakognitiv nazorat

Dewey esa tanqidiy fikrlashni “reflektiv fikrlash jarayoni” deb ta’riflaydi.

2. Maktabgacha yoshda tanqidiy fikrlashning psixologik xususiyatlari.

Psixologik tadqiqotlarga ko’ra (Piaje va Vygotskiy), 3–7 yosh oralig’ida:

1. tasavvur, xotira va fikrlash faol rivojlanadi;
2. sabab-oqibatni tushunish boshlanadi;
3. mantiqiy fikrlashning dastlabki shakllari shakllanadi;
4. bolalar tajriba qilish va savol berishga moyil bo’ladi;
5. muammoni o’yin orqali hal qilish qobiliyati kuchayadi.

Bu yoshda tanqidiy fikrlash ko’proq amaliy faoliyat, o’yin, tajriba, ko’rgazmalilik, STEAM elementlari, interfaol metodlar orqali shakllanadi.

3 Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik asoslari.

Pedagogik yondashuvlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish quyidagi tamoyillarga tayanadi:

a) Faollashtiruvchi ta’lim tamoyili

Bola har bir faoliyatda faol subyektga aylanishi kerak.

b) Muammo yaratish tamoyili

Bola “nega?”, “qanday?”, “agar shunday bo’lsa-chi?” kabi savollar orqali fikrni chuqurlashtiradi.

c) Mustaqil izlanish tamoyili

Pedagog tayyor javob bermaydi, balki bolani izlashga yo’naltiradi.

d) O’yin va tajriba tamoyili

O’yin orqali mantiqiy bog’lanishlar, sabab-oqibatlar va muammoli vaziyatlar yaratiladi.

e) Refleksiya tamoyili

Bola o’z fikri va qarorlarini tahlil qiladi.

4. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish mexanizmlari.

Quyidagi mexanizmlar samaradorligi ilmiy tadqiqotlar orqali isbotlangan:

1. Savol-javob va mustaqil fikrlashni rag’batlantirish ochiq savollar berish
2. bolalarga turli variantlarni taqqoslatish

3. “bahsli vaziyatlar” metodidan foydalanish

2. Muammo yechish va loyihalash

(STEAM elementlari bilan)

Tajribalar

qurish-yasash

oddiy mexanizmlar bilan ishlash

sabab-oqibatni aniqlash mashqlari

3. O'yin texnologiyalari

rolli o'yinlar, konstruktor o'yinlari, mantiqiy stol o'yinlari

(“Nima o'zgardi?”, “Top va tushuntir”, “Nega bu sodir bo'ldi?”)

4. Vizuallik asosida fikrlash

Diagrammalar, guruhlashtirish, tasniflash, ketma-ketlik yaratish

5. Refleksiya mashqlari

“Bugun men nimani bilib oldim?”

“Qaysi yechim yaxshiroq?”

“Men boshqacha yo'l bilan yechishim mumkinmidi?”

4. Tanqidiy fikrlashning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar

Pozitiv omillar:

o'yin faoliyati,

tajribaga boy muhit,

kattalarning qo'llab-quvvatlashi,

savollar berishga imkon berilishi,

STEAM mashg'ulotlari.

Discussion

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlashni maktabgacha yoshdan rivojlantirish bolaning mantiqiy fikrlashi, nutqi, tafakkuri, ijodkorligi, muammolarni yechish qobiliyatining oshishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Maktabgacha yosh – fikrlash jarayonining eng faol shakllanish davri bo'lgani uchun pedagogik ta'sir aynan shu davrda samaraliroq bo'ladi. Xorijiy tajriba (Finlyandiya, Singapur, AQSH) ko'rsatganidek, erta yoshdan tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan o'yinlar, STEAM, inquiry-based learning

(savol-javobga asoslangan ta'lim) metodlari bolalarning intellektual salohiyatini sezilarli rivojlantiradi.

O'zbekiston maktabgacha ta'lim tizimida ham 2020–

2024 yillarda amalga oshirilgan islohotlar maktabgacha davrda reflektiv, mantiqiy, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratayotganini ko'rsatadi. Ammo amaliyotda pedagoglarning metodik

tayyorgarligi, vaqt taqsimoti, mos o'yin muhitining yetishmasligi kabi kamchiliklar mavjud.

Conclusion:

1. Tanqidiy fikrlash – bu bolalarning axborotni tahlil qilishi, baholashi, xulosa chiqarishi va asosli qaror qabul qila olishini ta'minlaydigan yuqori darajadagi kognitiv jarayondir.
2. Maktabgacha yosh tanqidiy fikrlashning poydevori qo'yiladigan muhim bosqichdir.
3. Psixologik-pedagogik asoslar shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlashning rivojlanishi faollashtiruvchi, muammoli, tajriba va izlanishga asoslangan ta'lim bilan bevosita bog'liq.
4. STEAM, o'yin texnologiyalari, muammoli vaziyatlar, savol-javob metodlari tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning eng samarali mexanizmlaridir.
5. Tanqidiy fikrlashni erta yoshdan shakllantirish kelajakda bolaning tafakkuri, mustaqil fikrlashi, kreativligi va ta'limdagi muvaffaqiyatlariga katta asos yaratadi.

ADABIYOTLAR:

1. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.
2. Piaget, J. (1959). The language and thought of the child. Routledge & Kegan Paul.
3. Facione, P. A. (1990). Critical thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction (The Delphi Report). The California Academic Press.
4. Halpern, D. F. (2014). Thought and knowledge: An introduction to critical thinking. Psychology Press.
5. Bodrova, E., & Leong, D. J. (2007). Tools of the mind: The Vygotskian approach to early childhood education. Pearson.

ОБУЧЕНИЕ РЕБЁНКА НА НЕРОДНОМ ЯЗЫКЕ В ДОШКОЛЬНЫЙ И НАЧАЛЬНЫЙ ШКОЛЬНЫЙ ПЕРИОД БЕЗ СООТВЕТСТВУЮЩЕЙ ЯЗЫКОВОЙ ПОДДЕРЖКИ СЕМЬИ

Кенжаева Малика Шоди кизи

Введение: В последние годы в системе дошкольного и школьного образования наблюдается тенденция раннего обучения детей иностранным или неродным языкам. Однако, если ребёнок оказывается в среде, где его не понимают и где он сам не может выразить свои чувства, то это может привести к состоянию внутреннего напряжения и неуверенности. Принуждение к обучению на языке, который не используется в семье и не является частью эмоциональной среды ребёнка, следует рассматривать как форму психологического давления, нарушающего чувство безопасности и эмоциональное равновесие ребёнка.

Методы исследования

Для анализа психологического воздействия билингвальной среды использовались наблюдения за детьми 4–8 лет, в садах и в начальных классах, которые не проходили подготовку к школе на иностранном языке. Интервью с воспитателями, с учителями и родителями, а также сравнительный анализ эмоционального состояния детей, обучающихся на родном и неродном языках. Появляется множество барьеров, которые ребёнок проходит во время адаптации. Особое внимание уделялось признакам тревожности, замкнутости и снижению познавательной активности в условиях чуждой языковой среды.

Для анализа использованы:

1. Обзор научной литературы по билингвизму, психолингвистике и педагогике (Vygotsky, Cummins, Baker, Tomasello, UNESCO).
2. Анализ кейсов: гипотетические ситуации детей, которые учатся на неродном языке без семейной поддержки.
3. Сравнение наблюдаемых трудностей и способов преодоления: внимание к речи, эмоциональному состоянию и социальным навыкам.

Гипотетическая группа: дети 4–8 лет, обучающиеся на втором языке, без языковой поддержки дома.

Результаты

Показатель Ребёнок с поддержкой семьи Ребёнок без поддержки семьи

- Понимание инструкций Хорошее Часто не понимает полностью (Cummins, 2000; Baker, 2011)
- Участие в коммуникации Активное Сдержанное, боится ошибок (Baker, 2011; Tomasello, 2003)
- Эмоциональное состояние Спокойный, уверенный Тревожный, иногда расстроенный (UNESCO, 2011; Виготский, 1986)
- Выполнение заданий Полное Замедленное, частые ошибки (Cummins, 2000; Каменец, 2007)

Результаты исследования показали, что дети, обучающиеся на языке, не используемом в домашнем окружении, чаще проявляют эмоциональную неустойчивость, застенчивость и избегают участия в коллективных играх, также у этих детей выражается не правильная речь. Их познавательная мотивация снижается, а адаптация в группе занимает больше времени. В то же время, дети, для которых обучение начиналось на родном языке, демонстрировали уверенность, инициативность и положительное отношение к образовательному процессу.

Анализ и обсуждение

Психологический дискомфорт в иноязычной среде обусловлен нарушением естественной связи между мышлением, речью и эмоциональным опытом ребёнка. Она формируется через язык, на котором ребёнок впервые познаёт мир. Поэтому раннее принуждение к неродному языку без поддержки семьи и без создания эмоционально безопасной среды является стрессовым фактором. В детских садах постепенное, игровое введение второго языка, напротив, способствует естественной билингвальной адаптации, сохраняя чувство доверия и эмоционального равновесия. Но, к сожалению, в начальных классах нет возможности и времени проводить естественной билингвальной адаптации, так как в школах есть программы, которые не оставляют время для детей, которые не проходили подготовку на иностранном языке и не получали языковой поддержки от семьи.

Рекомендации для семьи

Даже если родители не владеют языком обучения, они могут:

1. читать вместе простые книги с картинками;

2. смотреть мультфильмы и слушать песни на языке обучения;
3. поощрять ребёнка делиться новыми словами;
4. создавать позитивное отношение к языку, избегая давления.

Важно, чтобы родители проявляли эмоциональную поддержку, интерес и участие.

Выводы: Для сохранения психологического благополучия ребёнка и формирования устойчивой познавательной мотивации обучение должно начинаться на родном, эмоционально близком языке. Лишь после установления чувства уверенности и безопасности возможно постепенное расширение языковой среды. Такой подход не только предотвращает психологическое давление, но и способствует гармоничному развитию личности ребёнка в многоязычном обществе.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Виготский Л. С. Мышление и речь. — М.: Педагогика, 1986. — 304 с.
2. Cummins J. Bilingualism and Special Education: Issues in Assessment and Pedagogy. — Clevedon: Multilingual Matters, 2000. — 234 p.
3. Baker C. Foundations of Bilingual Education and Bilingualism. — 5th ed. — Bristol: Multilingual Matters, 2011. — 544 p.
4. Tomasello M. Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003. — 326 p.
5. UNESCO. Mother Tongue-Based Multilingual Education. — Paris: UNESCO, 2011. — 45 p.
6. Каменец А. П. Психолингвистика детского возраста. — М.: Просвещение, 2007. — 256 с.
7. O'zbekiston Respublikasi. Maktabgacha ta'lim konsepsiyasi. — Тошкент, 2019. — 32 б.
8. O'zbekiston Respublikasi. Metodik tavsiyalar: Adaptatsiya va ikki tildagi ta'lim. — Тошкент, 2020. — 28 б.

EPILEPSIYA – ASAB TIZIMIDAGI ELEKTR FAOLLIK BUZILISHI VA UNING OQIBATLARI

Baxriddinova Moxichehra Adxam qizi

European Multidisciplinary university

Annotatsiya: Mazkur maqolada epilepsiya kasalligining kelib chiqish sabablari, patogenezi, klinik ko'rinishlari hamda inson hayotiga ta'sir etuvchi asoratlari tahlil qilinadi. Epilepsiya – bu asab hujayralaridagi elektr faollikning keskin o'zgarishi natijasida paydo bo'ladigan surunkali nevrologik holatdir. Maqolada epilepsiyaning genetik va orttirilgan turlari, uning tashxislash usullari, davolash yo'nalishlari hamda profilaktik choralari ilmiy manbalar asosida keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: epilepsiya, neyronlar, elektr faollik, asab tizimi, tutqanoq, EEG, irsiyat, dori terapiyasi, neyroshikastlanish.

Kirish: Epilepsiya — bu markaziy asab tizimining faoliyatida yuzaga keladigan surunkali kasallik bo'lib, u miyaning ayrim qismlarida elektr impulslarining g'ayritabiiy kuchayishi natijasida takrorlanuvchi tutqanoqlar bilan kechadi. Bu holat ko'pincha qisqa muddatli hushdan ketish, gavda yoki a'zolarining beixtiyor tortishishi, ba'zan esa ruhiy va hissiy o'zgarishlar bilan namoyon bo'ladi. Epilepsiya asrlar davomida insoniyat uchun sirli va murakkab kasalliklardan biri sifatida qaralgan. Hatto qadimiy davrlarda uni "ilohiy kasallik" deb atashgan, sababi uning sabablari o'sha davr tibbiyoti tomonidan tushuntirib berilmagan. Bugungi kunda tibbiyotda epilepsiya chuqur o'rganilgan nevrologik kasalliklar sirasiga kiradi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'yicha 50 milliondan ortiq inson epilepsiya bilan yashaydi, bu esa uni eng keng tarqalgan asab tizimi kasalliklaridan biriga aylantiradi. Har yili taxminan 2,4 millionga yaqin yangi bemor aniqlanadi. Kasallik barcha yoshdagi odamlarda uchrashi mumkin, biroq u asosan bolalar, o'smirlar va keksalarda ko'proq qayd etiladi.

O'zbekiston Respublikasida ham epilepsiya muammosi dolzarb bo'lib, sog'liqni saqlash tizimi tomonidan unga alohida e'tibor qaratilmoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, mamlakatda bu kasallik bilan ro'yxatga olingan bemorlar soni yildan-yilga ortib bormoqda. Ayniqsa, bolalar orasida epileptik sindromlarning erta bosqichda aniqlanishi va genetik omillar bilan

bog'liq holatlar soni ko'paygan. Bu esa sog'lom avlodni tarbiyalash, ta'lim tizimida maxsus sharoitlar yaratish hamda tibbiy rehabilitatsiya xizmatlarini rivojlantirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Epilepsiya faqat nevrologik kasallik emas, balki ijtimoiy va psixologik muammo sifatida ham ahamiyat kasb etadi. Chunki bu kasallik bilan og'rgan insonlar ko'pincha jamiyatda noto'g'ri qarashlar, kamsitish va ruhiy bosimga duch keladilar. Bu holat ularning ijtimoiy hayotga moslashuvini, o'qish va mehnat faoliyatini murakkablashtiradi. Shu sababli epilepsiya bilan og'rgan shaxslar uchun psixologik yordam, o'qituvchilar va ish beruvchilar tomonidan qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish ham muhim hisoblanadi. Shuningdek, epilepsiyaning iqtisodiy jihatdan ham salmoqli ta'siri mavjud. Kasallikning surunkali kechishi, davolanish uchun dori vositalariga, tibbiy kuzatuvlarga va maxsus parvarishga ehtiyoj sog'liqni saqlash tizimi uchun katta xarajatlarni talab qiladi. Bu esa epilepsiyaning faqat shaxsiy sog'liq muammosi emas, balki jamoat salomatligi va iqtisodiy barqarorlikka ta'sir etuvchi omil sifatida o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Epilepsiyaning sabablari xilma-xil: u genetik moyillik, miya jarohatlari, infeksiyalar, qon tomir kasalliklari yoki neyron faoliyatidagi disbalans natijasida kelib chiqadi. Shu bois, zamonaviy tibbiyotda ushbu kasallikni erta tashxislash, davolash va profilaktika choralarini ishlab chiqish nevrologiya sohasining eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

Asosiy qism:

1. Epilepsiyaning mohiyati va patogenezi

Epilepsiya — bu markaziy asab tizimida neyronlarning g'ayritabiiy elektr faolligi natijasida yuzaga keladigan paroksizmal (to'satdan boshlanadigan) holatdir. Bunda miya hujayralari o'rtasidagi elektr signallari muvozanati buzilib, qisqa muddatli, lekin kuchli impulsar hosil bo'ladi. Shu sababli epileptik xuruji paytida bemorda hushdan ketish, mushaklarning tortishishi, ko'z qorachig'ining o'zgarishi yoki hatto qisqa vaqtli xotira yo'qotilishi kuzatiladi. Epilepsiyaning patogenezi ko'p omilli bo'lib, u asosan neyronlarning membrana o'tkazuvchanligi, ion kanallari faoliyati, neurotransmitterlar balansining buzilishi bilan bog'liq. Asab hujayralarida qo'zg'aluvchanlik darajasi ortganda, ular sinxron tarzda elektr impulsarini hosil qiladi. Bu jarayon miya po'stlog'ida tarqalib, klinik tutqanoq xurujlarini keltirib chiqaradi. Neyrobiologik tadqiqotlar epilepsiya rivojida gamma-aminomoy kislota (GAMK) darajasining pasayishi, glutamat kabi qo'zg'atuvchi mediatorlarning ortishi muhim rol o'ynashini ko'rsatgan.

Shuningdek, ayrim hollarda miya tuzilmasidagi organik shikastlanishlar — masalan, travma, insult yoki o'sma — epilepsiya jarayonini boshlovchi omil sifatida xizmat qiladi.

2. Epilepsiyaning kelib chiqish sabablari

Epilepsiyaning sabablari murakkab bo'lib, ular irsiy, tug'ma va orttirilgan omillarga bo'linadi:

a) Genetik omillar

Epilepsiyaning ayrim turlari irsiy xususiyatga ega bo'lib, u ota-onadan bolaga genlar orqali o'tadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, epilepsiya bilan og'rigan bemorlarning 40% dan ortig'ida genetik moyillik mavjud. Masalan, ion kanallari genlaridagi mutatsiyalar neyronlarning ortiqcha qo'zg'aluvchanligiga olib keladi.

b) Perinatal (tug'ilish davridagi) shikastlanishlar.

Homiladorlik yoki tug'ilish paytida yuzaga keladigan miya gipoksiyasi (kislorod yetishmovchiligi), tug'ma asab tizimi rivojlanish nuqsonlari epilepsiyaning erta bolalikda rivojlanishiga sabab bo'ladi.

c) Miya travmalari va infeksiyalar:

Bosh miya jarohatlari, miya ichki qon ketishlari, menenjit yoki ensefalit kabi infeksiyon kasalliklar epilepsiya rivojlanishiga olib keladi. Travmadan keyingi epilepsiya holatlari ayniqsa yosh erkaklar orasida keng tarqalgan.

d) Qon tomir va o'sma kasalliklari.

Yoshi katta odamlarda epilepsiyaning sababi ko'pincha miya qon aylanishining buzilishi yoki o'sma bilan bog'liq bo'ladi. Miya ishemiyasi yoki qon quyilishi natijasida asab hujayralari zararlanadi, bu esa epileptik markazlarning shakllanishiga olib keladi.

e) Psixosomatik va tashqi omillar

Ba'zan kuchli stress, uyqusizlik, charchoq, spirtli ichimliklar, gormonal o'zgarishlar yoki dori vositalarining noto'g'ri qo'llanishi epileptik xurujlarni qo'zg'atadi. Bu omillar miya elektr faolligini beqarorlashtiradi va xuruj chastotasini oshiradi.

Epilepsiyaning davolash va profilaktika yo'nalishlari:

Epilepsiyaning davolashning asosiy maqsadi – tutqanoqlarni to'liq to'xtatish yoki ularning chastotasini kamaytirish, bemorning hayot sifatini yaxshilash va kasallikning psixologik hamda ijtimoiy oqibatlarini kamaytirishdan iboratdir. Bugungi kunda epilepsiyaning davolash tibbiyotining murakkab, ammo rivojlangan yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Quyida ushbu yo'nalishdagi asosiy yondashuvlar keltiriladi.

1. Dori vositalari bilan davolash (farmakoterapiya)

Epilepsiyani davolashda eng keng tarqalgan usul – bu antiepileptik dori vositalarini (AED – antiepileptic drugs) qo'llashdir. Ular miyada neyronlar orasidagi elektr impulslarini muvozanatlashtirish orqali tutqanoqlarni nazorat qiladi. Eng ko'p qo'llaniladigan dorilar qatoriga: Karbamazepin, Valproat, Lamotrigin, Levetirasetam, Fenitoin va Topiramet kiradi. Dori tanlash bemorning yoshi, tutqanoq turi, umumiy sog'lik holati va boshqa kasalliklar mavjudligiga qarab belgilanadi. Dori vositalarini uzoq muddatli va muntazam qabul qilish epileptik xurujlarni sezilarli darajada kamaytiradi. Shu bilan birga, dozalash va dori o'zaro ta'siri qat'iy shifokor nazoratida bo'lishi lozim.

2. Jarrohlik aralashuv usullari

Agar bemorda dori vositalari samarasiz bo'lsa yoki epilepsiya miyaning aniq bir sohasidan kelib chiqayotgan bo'lsa, jarrohlik usuli qo'llaniladi. Bunda epileptik faollik manbai aniqlanib, u jarrohlik yo'li bilan olib tashlanadi. Masalan:

Temporal lob epilepsiyasida jarrohlik aralashuv eng samarali hisoblanadi.

Vagus nervi stimulyatsiyasi – bu zamonaviy usul bo'lib, bo'yinda joylashgan nerv orqali miyaning elektr faolligini boshqarish imkonini beradi. Jarrohlik davolash usuli o'ziga xos xavflarga ega bo'lsa-da, to'g'ri tanlangan bemorlarda tutqanoqlarni to'liq yo'qotish imkonini beradi.

3. Parhez va metabolik terapiya

Ba'zi hollarda, ayniqsa bolalarda, ketogen dieta (yog' miqdori yuqori, uglevodlar kam bo'lgan parhez) epileptik xurujlarni kamaytirishda samarali bo'ladi. Bu parhez miya hujayralarining energiya manbaini o'zgartirib, epileptik impulslarni kamaytiradi. Shuningdek, modifikatsiyalangan Atkins parhezi yoki past glisemik indeksli dieta kabi o'zgartirilgan variantlar ham qo'llaniladi. Ushbu usullar ayniqsa dori vositalariga javob bermaydigan bolalarda foydali natija beradi.

Xulosa: Epilepsiya — bu inson miya faoliyatidagi murakkab va ko'p omilli o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lgan surunkali nevrologik kasallikdir. U nafaqat tibbiy, balki ijtimoiy va psixologik muammo sifatida ham ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, epilepsiya sabablari genetik moyillikdan tortib, orttirilgan miya shikastlanishlari, infeksiyalar va qon aylanish buzilishlarigacha bo'lgan turli omillar bilan bog'liq. Zamonaviy

tibbiyotda epilepsiyani erta tashxislash, individual yondashuv asosida davolash va reabilitatsiya dasturlarini qo'llash bemorlarning hayot sifatini sezilarli darajada yaxshilash imkonini bermoqda. Dori vositalarining samarali qo'llanilishi, jarrohlik usullarining takomillashuvi, parhez va psixologik reabilitatsiya dasturlarining keng joriy etilishi epilepsiyani nazorat ostiga olishda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, kasallikka bo'lgan ijtimoiy stereotiplarni bartaraf etish, bemorlarni ruhiy jihatdan qo'llab-quvvatlash va ularni jamiyat hayotiga faol jalb etish epilepsiya bilan yashayotgan insonlarning to'liq hayot kechirish imkoniyatini kengaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST). *Epilepsy: Key facts*. — Geneva: WHO Publications, 2023.
2. Engel J., Pedley T. *Epilepsy: A Comprehensive Textbook*. — Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins, 2021.
3. Karimov A. M., Raximova N. Sh. *Nevrologiya asoslari*. — Toshkent: Tibbiyot nashriyoti, 2022.
4. Fisher R. S. et al. *The 2017 ILAE Classification of Seizure Types*. *Epilepsia*, Vol. 58, No. 4, 2017.
5. Rasulova G. B., Yusupova M. R. *Epilepsiya kasalligining klinik xususiyatlari va zamonaviy davolash yondashuvlari*. — "Tibbiyot va Hayot" ilmiy jurnali, 2024-yil, №3.

ANUSH AVAKYAN: LOYDAN TUG'ILGAN HAYOT FALSAFASI**Zuxurova Moxinur Baxodir qizi**

*Toshkent Arxitektura va qurilish universiteti "Muhandislik grafikasi" kafedrası
o'qituvchisi*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17842148>

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston zamonaviy kulolchilik san'ati vakili Anush Avakyaning ijodiy faoliyati, badiiy qarashlari va uslubiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Rassom-kulolning asarlarida noan'anaviy kulolchilik mahsulotlariga xos shakl va naqshlar zamonaviy estetik yondashuv bilan uyg'unlashgani ko'rsatib beriladi. Tadqiqot kulolchilik san'atining bugungi rivijlanish jarayonida rassomning o'rni va ahamiyatini yoritishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Naqsh, rang, kompozitsiya, kulolchilik, an'ana, bezak, san'at, ijod, instalyatsiya, asar, rassom.

Anush Avakyan-zamonaviy kulolchilik san'atida o'ziga xos ovozga ega rassom-kulol. Uning asarlari shaklning nafisligi, ranglarning sokin uyg'unligi va qadimiy kulolchilik an'analarga bo'lgan chuqur hurmat bilan ajralib turadi. Avakyan har bir asarida mato, tuproq va olov o'rtasidagi tabiiy jarayonni san'at tiliga aylantirib, tomoshabinni materialning ichki ruhiyatini his qilishga chorlaydi, yaratgan sopol buyumlar juda chiroyli, nafis ekanligi bilan diqqatni tortadi. U o'tmish va zamonaviy an'analarni uyg'unlashtirib, o'ziga xos plastik obrazlar yaratishga intiladi.

Anush Avakyan 1966 yilda Qo'qon shahrida tug'ilgan. 1986 yilda Benkov nomidagi Respublika badiiy bilim yurtini tamomlab, "rassom-kulol" mutaxassisligini oldi. 1987-1990 yillarda Toshkent amaliy san'at eksperimental-ijodiy kombinatida ishlagan, shuningdek, bolalar ijodiy studiyasiga rahbarlik qilgan. 1990-1996 yillarda Sankt-Peterburg davlat badiiy-sanoat akademiyasida dizayn fakultetida o'qigan.

A. Avakyaning "Karmen", "Xo'kiz", "Qush" singari asarlari "Toshkent zamonaviy san'at xalqaro biyennalesi" (2007, 2009, 2011 yillari) da va Sankt-Peterburgdagi kulolchilik bo'yicha xalqaro simpozium ("Kazimir" 2008) da namoyish etildi. A. Avakyan "Top – art – 2012" da, "Amaliy bezak san'ati bo'yicha yilning eng yaxshi rassomi" deb e'tirof etilgan.

A.Avakyan o'z tafakkuri va tasavvurini shaklda talqin qilish imkoniyatini beruvchi mayda bezakli va murakkab qismli silindrsimon buyumlarni

erinmasdan qo'lda yasaydi. Avakyan tayyorlagan sopol buyumlarida uning loyning tabiiy holatini xis qilishi, shaklni nafis talqin etishi, nur va soya o'yinini ustalik bilan berishi kuzatiladi. Uni "Delone", "Eno", "Edo" kompozitsiyalarida nafis ifoda o'z aksini topgan.

Rassom "Alef", "Kazimir" va boshqa kompozitsiyalarini yaratishda noan'anaviy kulolchilikning "ta'sir doirasini" kengaytiradi.

A.Avakyanning keyingi yillarda yaratgan ("Hissiyotlar", "Karmen", "Afro") asarlari turli ma'jozlarning o'ziga xos uyg'unligi, shuningdek konstruktivizm unsurlaridan foydalanganligi bilan ajralib turadi. Uning kompozitsiyalarida mahsulotning qat'iy, soddashakli, bo'rtma bezaklar alohida o'rin tutadi. A.Avakyan o'z ijodida materialning o'ziga xos xususiyatlarini izlab topishga xarakat qiladi va texnologiya samaradorligidan mohirona foydalanadi.

A.Avakyan asarlari kompozitsiyasi asosini oddiy geometrik shakllar, qadimgi ma'noga ega belgi ramzlari tashkil etadi. Doiralar, yassi shakllar, to'g'ri chiziqlar, muayyan ranglar rassomning shakl hosil qilishidagi asosiy unsurlardir. Uning asarlarida ba'zan doira yoki oddiy silindrlar turli kesimlarda uyg'unlashib, yon devor yoki nim kosa shaklida tugallanadi.

Sopol guldonlar, idishlar, shamdonlar va piyolalar buning yorqin namunasidir. A.Avakyanning fikriga ko'ra, bu mahsulotlarning ranglari xom ashyo xususiyatini ta'kidlaydi. Yorqin rangli yirik taram – taram yo'llar va doira shakllar tasvirlangan, sining tusi juda nafis "Elektra", "Edo", "Karo" kabi asarlarida bu alohida seziladi. Materialning pufakchalari dag'al fakturasi asketik shakllar bilan keskin qarama – qarshilikda idrok etiladi.

Darhaqiqat, ushbu asarlarning shakli ochiq ham, yopiq ham emas. Ammo ulardagi ushbu

geometrizm an'anaviy materialda avangard shaklini to'g'risdan – to'g'ri yaratishga intilish emas.

Rassom poetikasining asosi – badiiy strukturalizmdir. Aloqa, ta'sir, uyg'unlik alohida predmet unsurlaridagi kabi yahlit shakl va makonda o'zoro aloqadorlikda ijodiy tafakkur asosini tashkil etadi.

Kontur, siluet, qirralar esa bosh ifodaviy vosita bo'lib keladi. Uning uslubiy yo'sini huddi shunday belgilanadi. Anush Avakyan o'zining texnikadagi mahoratini shakllar va ranglarning olijanob lakonizmiga intilish bilan mukammal uyg'unlashtiradi. Uning kompozitsiyalarining plastik asosini materialning aniq strukturaviy shakllari tashkil etadi, rang esa rassomning rasmiy tilidagi asosiy vositalardan birini ta'minlaydi. Ustaning amaliy san'at va hunarmandchilik, jumladan, O'zbekistonning an'anaviy badiiy hunarmandchiligi taqdim etayotgan rang-barang resurslarini sinchkovlik bilan o'rganishi natijasida ta'sirchan ranglar uyg'unligi tug'iladi. Avakyan qalamiga mansub buyumlar O'zbekiston, Armaniston, Germaniya, AQSh, Isroil, Chexiya, Kanada, Polsha, Fransiya, Rossiya, Shveytsariya va Qozog'istondagi shaxsiy kolleksiyalarda saqlanadi.

Xulosa qilib, shuni ta'kidlash joizki, iste'dodli rassom – kulolning ko'p qirrali ijodiy faoliyati uning yuqorida zikr etilgan asarlarida, qadimgi an'anaviy mavzularni talqin qilishida namoyon bo'ladi.

Bu rassom – kulolning asarlaridagi lirik – majoziy obrazlar yangi mazmun bag'ishlab, yangi o'zbek kulolchiligidan o'ziga xosligini tavsiflovchi ijodiy yangilanish jarayonining ajralmas qismiga aylandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Алиева. С. "Рассом – кулол ижодида шакл ва ранг фалсафаси". Тошкент. Сан'ат 1/2014
2. Хакимов А.А. "Ўзбекистон амалий санъати: анъаналар ва инновациялар Юнесконинг Ўзбекистондаги ваколатхонаси – Тошкент, 2013.
3. Акилова К.Б. "Народное декоративно – прикладное искусство Узбекистана XX – века. Автореферат диссертации доктора искусствоведения" Т., 2002

INTERCULTURAL PRAGMATICS AND COMMUNICATIVE COMPETENCE IN MULTILINGUAL SOCIETIES

Sayfilloyeva Jasminabonu Javohir qizi

Student, 1th year, Samarkand state institute of foreign languages

Annotation: *This article examines the theoretical foundations and practical dimensions of intercultural pragmatics, focusing on the dynamic processes of communication in multilingual societies. It evaluates how cultural scripts, speech acts, politeness strategies, and linguistic variation shape communicative competence among speakers of diverse linguistic backgrounds. The study highlights the challenges of pragmatic failure, the transformation of speech norms in globalized communication, and the importance of developing intercultural communicative competence in language education.*

Keywords: *Intercultural pragmatics; communicative competence; multilingual societies; cultural scripts; sociopragmatics; pragmalinguistics; politeness strategies; cross-cultural communication; intercultural competence; discourse analysis; speech acts; linguistic diversity; global English; digital pragmatics; pragmatic failure; communication strategies; identity negotiation; code-switching; multicultural communication; language socialization.*

INTRODUCTION:

Globalization, migration, and technological integration have generated new forms of interaction among people representing different linguistic and cultural backgrounds. As a result, **intercultural pragmatics** has emerged as a key discipline that studies how meaning is negotiated across cultural boundaries. In multilingual societies—such as the European Union, Central Asia, Africa, and parts of Asia—communication does not occur in a single linguistic environment but rather within a complex network of languages, identities, and cultural expectations.

Pragmatics traditionally focuses on how language is used in context; however, **intercultural pragmatics** extends this focus to interactions involving participants with different cultural norms, communicative strategies, and worldviews. In such environments, communicative competence is not only a linguistic skill but also a social, cultural, and cognitive ability.

This article explores the key features of intercultural pragmatics, its theoretical underpinnings, and the development of communicative competence in multilingual societies.

1. Theoretical Foundations of Intercultural Pragmatics

1.1. Pragmatics and Meaning Construction

Pragmatics examines how speakers derive meaning beyond the literal interpretation of utterances. Meaning is shaped by context, intention, presuppositions, and social norms. According to Levinson, pragmatic interpretation depends on a shared background of assumptions that guide communication.

In multilingual societies, however, shared assumptions are not always present. Intercultural pragmatics therefore seeks to understand how interlocutors from different cultural backgrounds interpret linguistic cues in divergent ways.

1.2. Cultural Scripts and Communicative Norms

Cultural scripts, a term introduced by Wierzbicka, refer to culturally specific norms that shape expectations about communication. These scripts influence:

- politeness strategies
- forms of address
- turn-taking behavior
- levels of directness or indirectness
- emotional expression

When speakers rely on different cultural scripts, misunderstandings often occur.

1.3. Global English and Linguistic Variation

English plays a central role in international communication. However, "Global Englishes" presents a variety of pragmatic norms, shaped by local cultures. Therefore, pragmatic competence in English may differ widely between native and non-native speakers, and even among non-native communities.

2. Communicative Competence in Multilingual Contexts

2.1. Components of Communicative Competence

According to Canale and Swain (1980), communicative competence includes:

- **grammatical competence**
- **sociolinguistic competence**
- **discourse competence**

- **strategic competence**

In multilingual environments, an additional component emerges:

- **intercultural competence**, which includes understanding and adapting to cultural differences.

2.2. Sociolinguistic Dimensions

Multilingual societies exhibit linguistic diversity connected to social variables such as:

- ethnicity
- age
- social status
- education
- community norms

Speakers shift between languages or dialects depending on context, a behavior known as **code-switching**. This switching itself carries pragmatic meaning, signaling identity, solidarity, or social distance.

2.3. Pragmatic Challenges for Speakers

Speakers may face challenges such as:

- Incorrect interpretation of politeness cues
- Misreading nonverbal gestures
- Directness or indirectness mismatches
- Cultural misunderstanding of humor, irony, or criticism
- Formal vs. informal speech styles
- Pragmatic transfer from one language to another

Such challenges often lead to **pragmatic failure**, which may cause communication breakdowns even when linguistic competence is sufficient.

3. Intercultural Communication in Multilingual Societies

3.1. Negotiation of Meaning

Intercultural communication requires the constant negotiation of meaning. Speakers must consider:

- shared and unshared background knowledge
- cultural sensitivity
- contextual understanding
- linguistic accommodation (adjusting speech to partner's level)

Accommodation strategies such as **simplification**, **clarification**, and **repetition** are essential for successful interaction.

3.2. Politeness and Power Relations

Brown and Levinson's politeness theory highlights the importance of maintaining "face" (social dignity). Cultures differ in their preference for positive or negative politeness. In multilingual societies, mismatched politeness strategies can signal:

- disrespect
- over-familiarity
- excessive formality
- unintended aggression

Power dynamics—such as teacher–student, employer–employee, elder–younger relationships—also shape pragmatic choices.

3.3. Institutional and Public Discourse

In multilingual contexts, institutions such as schools, government bodies, and healthcare systems must navigate linguistic diversity. Pragmatic norms influence how:

- information is given
- instructions are understood
- conflicts are resolved
- decisions are negotiated

Effective public communication requires sensitivity to cultural diversity.

4. Developing Intercultural Communicative Competence

4.1. Education and Language Teaching

Modern language pedagogy emphasizes teaching pragmatic skills alongside grammar and vocabulary. Methods include:

- role-play
- authentic materials
- discourse analysis
- pragmatic awareness-raising tasks
- cross-cultural comparison activities

Learners must understand not only *how* to say something, but *why* and *when* it is appropriate.

4.2. Digital Communication and New Challenges

Globalization and digital platforms (social media, messaging apps, online forums) have created new forms of intercultural interaction. Digital pragmatics explores:

- emoji interpretation
- online politeness norms
- multimodal communication
- asynchronous messaging

- cross-cultural online conflicts

These new genres require updated models of communicative competence.

4.3. Strategies for Improving Intercultural Competence

Key strategies include:

- developing cultural empathy
- recognizing cultural scripts
- reflecting on one's own communication style
- gaining exposure to diverse communicative practices
- avoiding stereotypes
- practicing linguistic flexibility

Intercultural pragmatics is thus not only a linguistic skill but also a cognitive and social ability.

CONCLUSION

Intercultural pragmatics plays a fundamental and increasingly indispensable role in shaping meaningful communication across multilingual societies. In a world where social, economic, and technological interactions consistently transcend national and cultural borders, communicators are expected not only to possess linguistic proficiency but also to navigate culturally conditioned norms, values, expectations, and communicative behaviors. Thus, intercultural pragmatics emerges as a key framework for interpreting how individuals express intentions, manage social relationships, and negotiate meaning across linguistic and cultural boundaries.

Misunderstandings in intercultural communication rarely arise from grammatical inaccuracies alone. Instead, they are frequently rooted in differences in politeness strategies, turn-taking rules, indirectness vs. directness preferences, norms of disagreement, emotional expression, and culturally shaped assumptions about hierarchy or solidarity. When pragmatic norms collide, communication may break down even if the interlocutors share a common language. This highlights the importance of developing **intercultural communicative competence**, which integrates linguistic knowledge with cultural sensitivity, empathy, perspective-taking, and the ability to adapt one's communicative behavior to diverse sociocultural contexts.

In educational institutions, intercultural pragmatics supports inclusive learning environments and promotes mutual understanding among

students from different backgrounds. In professional and business domains, it enhances teamwork, negotiation, and conflict resolution. In international diplomacy, it contributes to more accurate interpretation of intentions and reduces the risk of diplomatic miscommunication. Meanwhile, in digital communication—where cues such as tone, body language, and context are often limited—the need for pragmatic awareness becomes even more relevant.

Future research should continue exploring how digital transformation, artificial intelligence, and global online communication reshape pragmatic norms. As global English evolves into a set of diverse Englishes, researchers must analyze how pragmatic strategies shift across regions and digital platforms. Moreover, multilingual societies require more inclusive and flexible language policies that acknowledge the interplay between languages and cultures rather than viewing multilingualism as a challenge. Expanding empirical studies on intercultural interactions, examining hybrid communication styles, and developing pedagogical tools for teaching pragmatics will further contribute to the formation of tolerant, effective, and culturally competent communicators.

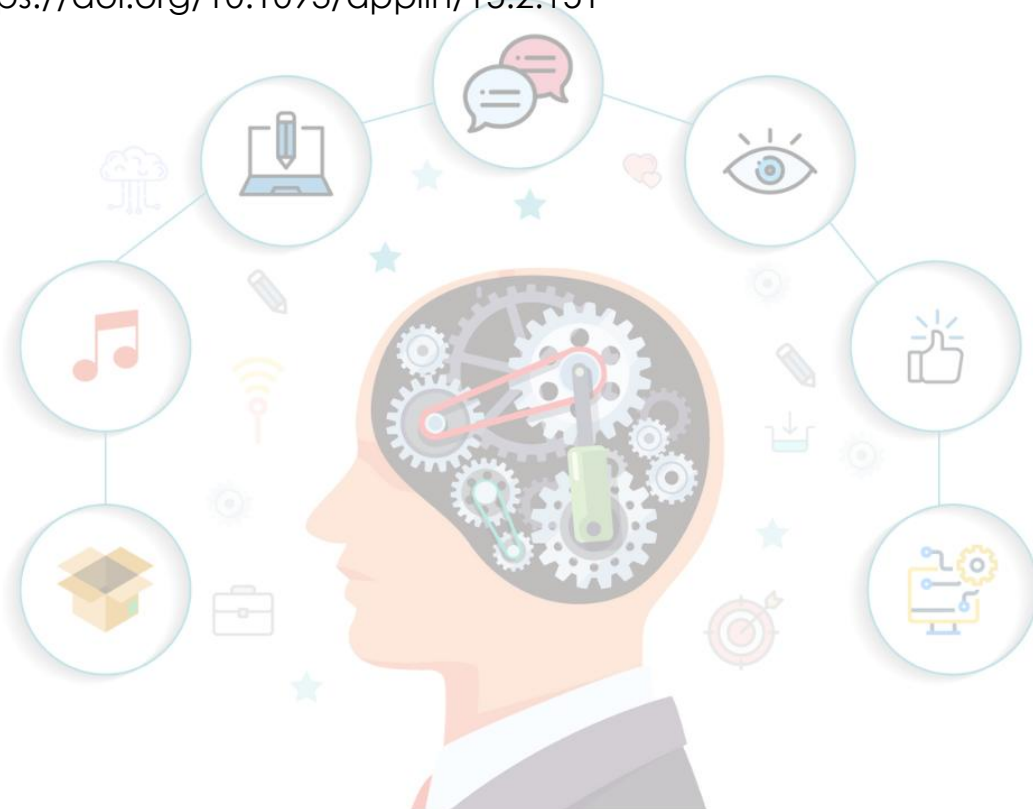
Ultimately, intercultural pragmatics underscores the idea that successful communication is not merely about speaking a language—but about understanding people. Strengthening this competence is essential for fostering cooperation, respect, and social harmony in an increasingly interconnected world.

REFERENCES:

1. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge University Press.
2. Byram, M. (1997). *Teaching and assessing intercultural communicative competence*. Multilingual Matters.
3. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative competence. *Applied Linguistics*, 1(1), 1–47. <https://doi.org/10.1093/applin/l1.1>
4. Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole & J. L. Morgan (Eds.), *Syntax and semantics: Vol. 3. Speech acts* (pp. 41–58). Academic Press.
5. House, J. (2013). *Intercultural pragmatics*. Oxford University Press.

6. Kasper, G., & Blum-Kulka, S. (Eds.). (1993). *Interlanguage pragmatics*. Oxford University Press.
7. Kecskes, I. (2014). *Intercultural pragmatics*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-007-7158-6>
8. Spencer-Oatey, H. (2008). *Culturally speaking: Culture, communication and politeness theory* (2nd ed.). Continuum.
9. Thomas, J. (1983). Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics*, 4(2), 91–112. <https://doi.org/10.1093/applin/4.2.91>
10. Wierzbicka, A. (1994). Cultural scripts: A new approach to the study of cross-cultural communication. *Applied Linguistics*, 15(2), 151–172. <https://doi.org/10.1093/applin/15.2.151>

KORXONALARNING MOLIYAVIY BARQARORLIGINI BAHOLASHNING ASOSIY YO'NALISHLARI

Abdulakimova Moxina Farxod qizi

ISFT instituti o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada ishlab chiqarish korxonalari milliy iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi bo'lganligi bois ularning qiymatini oshirish bo'yicha asosiy omillar, jahon amaliyotida korxona qiymatini oshirishga ta'sir etuvchi omillarga nisbatan yagona yondashuv mavjud emasligi ko'rib chiqilgan. Shu sababli korxona qiymatini oshirishda uning moliyaviy barqarorligini tavsiflaydigan ko'rsatkichlar tizimini shakllantirish, tahlil qilish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash choralari batafsil o'rganilgan.

Tayanch so'zlar: barqarorlik, iqtisodiy barqarorlik, korxona moliyaviy barqarorligini boshqarish, korxona moliyaviy barqarorligini baholash, korxona moliyaviy barqarorligi darajasi, likvidlik, rentabellik.

Xo'jalik yurituvchi subyektning moliyaviy barqarorligi deganda uning zaxiralari va xarajatlarini shakllantirish manbalari bilan ta'minlashni tushunish kerak. Moliyaviy barqarorlikning eng yuqori ko'rinishi korxonaning birinchi navbatda o'z mablag'lari manbalari hisobidan rivojlanish qobiliyatidir.

E.A.Akramov moliyaviy mustahkamlik tushunchasi va uning ko'rsatkichlarini tavsiya etgan, unga ta'sir etuvchi omillarni asoslab bergan. Shuningdek, u moliyaviy barqarorlik toifasi korxonaning moliyaviy holatini zaruriy bir xil darajada turishi va pasaymasligini ifodalovchi ko'rsatkich ekanligini ta'kidlaydi [1].

T.S.Malikov xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy barqarorligini umumiy (avtonomiya koeffitsiyenti, qarz kapitalining konsentratsiyalashuvi koeffitsiyenti, qarz va o'z mablag'larining nisbati koeffitsiyenti) va nisbiy ko'rsatkichlarini (zaxira va xarajatlarning o'z kapitali bilan ta'minlanganlik koeffitsiyenti, moliyaviy mustaqillik koeffitsiyenti, o'z kapitalining manyovrchilik koeffitsiyenti) ifodalaydi [2].

M.Q.Pardayev va B.I.Isroilovlarning fikricha, moliyaviy barqarorlikni korxonaning o'z mablag'lari va barcha mablag'larning nisbatidan [3].

V.R.Bank korxonaning moliyaviy barqarorligi – bu maqbul xavf sharoitida uzluksiz ishlash, yetarli rentabellik va majburiyatlarni o'z vaqtida

to'lash qobiliyatini ta'minlaydigan moliyaviy resurslar, ularni taqsimlash va ishlatish holatini ifodalaydi [4], deb ta'kidlaydi.

A.D.Sheremet fikricha, moliyaviy barqarorlik qoniqarli balans tuzilishi bilan tavsiflanadi va iqtisodiy faoliyatning moliyaviy natijalarini aks ettiradi [5].

Iqtisodiy va yuridik lug'atida moliyaviy barqarorlik deganda "moliyaviy balansda ifodalangan moliyaviy holatning barqarorligi, aktivlarning yetarli likvidligi, zarur zaxiralarning mavjudligi" deb ta'rif berilgan. Bunda asosan balans ko'rsatkichlarini tahlil qilish, aktivlarning likvidligini ifodalash orqali baholashni taklif qilgan.

Bizning fikrimizcha, moliyaviy barqarorlikning iqtisodiy mohiyati moliyalashtirish manbalarida kapitalning yetarlicha ulushini, barqaror to'lov qobiliyatini ta'minlashdan iborat. Korxonaning moliyaviy barqarorligini aniqlash mutlaq va nisbiy ko'rsatkichlar yordamida amalga oshiriladi.

Moliyaviy barqarorlikni baholash vazifasi aktivlar va passivlarining hajmi hamda tuzilishini baholashdan iborat. Aktivlar va umuman mulkning har bir elementi uchun mustaqillikni tavsiflovchi ko'rsatkichlar tahlil qilinayotgan tashkilotning moliyaviy jihatdan yetarlicha mustahkam yoki yo'qligini o'lchash imkoniyatini beradi.

Moliyaviy barqarorlikni tahlil qilishning maqsadi korxonalarning moliyaviy mustaqillik darajasini baholash: ya'ni o'z mablag'larining ulushi qarz majburiyatlariga nisbatan yuqoriligini ifodalashidir.

Moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari korxona egalari va kreditorlar o'rtasidagi tavakkalchilikning qanday taqsimlanganligini ko'rsatadi hamda moliyaviy qaramlik va moliyaviy mustaqillik, aktivlarning qaramlik koeffitsiyenti, foizlarni qoplash koeffitsiyenti kabi ko'rsatkichlardan foydalanish orqali ushbu moliyaviy holatini aniqlash maqsadga muvofiqdir.

Davlat ulushi mavjud korxonalarning moliyaviy barqarorligi – davlat ulushiga ega korxonalarning o'z va qarz mablag'larini maqsadli boshqarishi hamda mavjud majburiyatlarini o'z vaqtida amalga oshirishi hamda barqaror o'sish ko'rsatkichlarini aks ettirishini tushunish mumkin.

Moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlarini qo'yidagi guruhlariga ajratish mumkin:

o'z mablag'lari (xususiy kapital) bilan bog'liq ko'rsatkichlar;

chetdan jalb etilgan mablag'lar (kapital) bilan bog'liq ko'rsatkichlar;
harakatdagi mablag'lar bilan bog'liq ko'rsatkichlar;

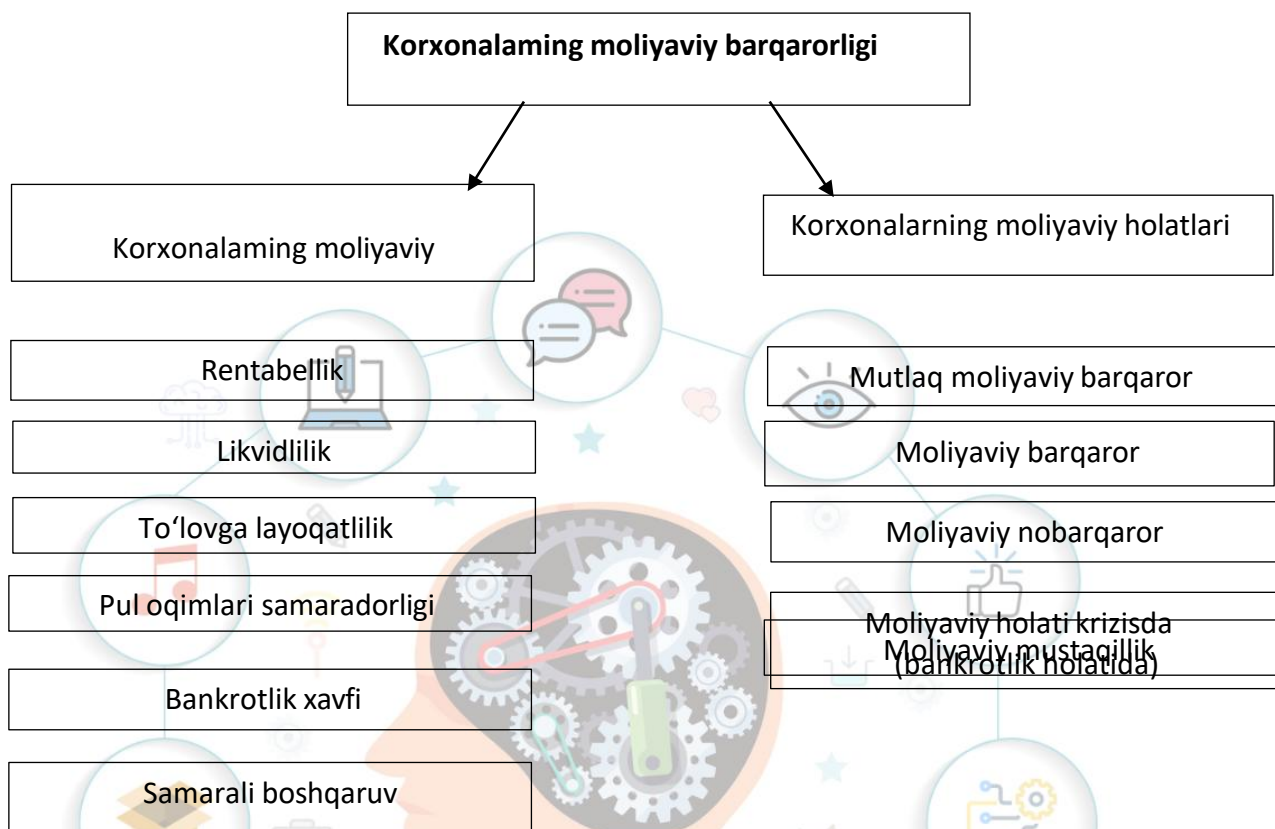
asosiy vositalar bilan bog'liq ko'rsatkichlar;

aylanma mablag'lar bilan bog'liq ko'rsatkichlar.

Ko'pgina mualliflar barcha sohalar uchun bir xil bo'lgan ko'pgina ko'rsatkichlar uchun bir qator standart qiymatlarni taklif qiladilar, ammo aslida har bir soha likvidlik, rentabellik, aylanma mablag'lar ko'rsatkichlarining maqbul qiymatlari uchun o'z chegaralariga ega bo'lishi kerak.

1-rasm. Korxonalarning moliyaviy barqarorligini xarakterlovchi ko'rsatkichlar.

Korxonalarning jami aktivlari tarkibida pul mablag'lari eng muhim moliyaviy aktiv sifatida tan olinishini hamda korxonaning tezkor likvidligi ya'ni joriy aktivlari bilan joriy majburiyatlarini qoplash koeffitsiyenti aynan pul mablag'lariga bog'liq bo'lgan muhim iqtisodiy ko'rsatkichlari ekanligini ta'kidlab o'tgan. Bu ko'rsatkichlar korxonalarning moliyaviy holatini baholashda qo'llaniladi.

Korxonalarning moliyaviy holatini tahlil qilishda moliyaviy samaradorligini baholashga imkon beruvchi ko'rsatkichlar sifatida quyidagilar ham belgilanadi:

- daromad;
- sof (taqsimlanmagan) foyda;

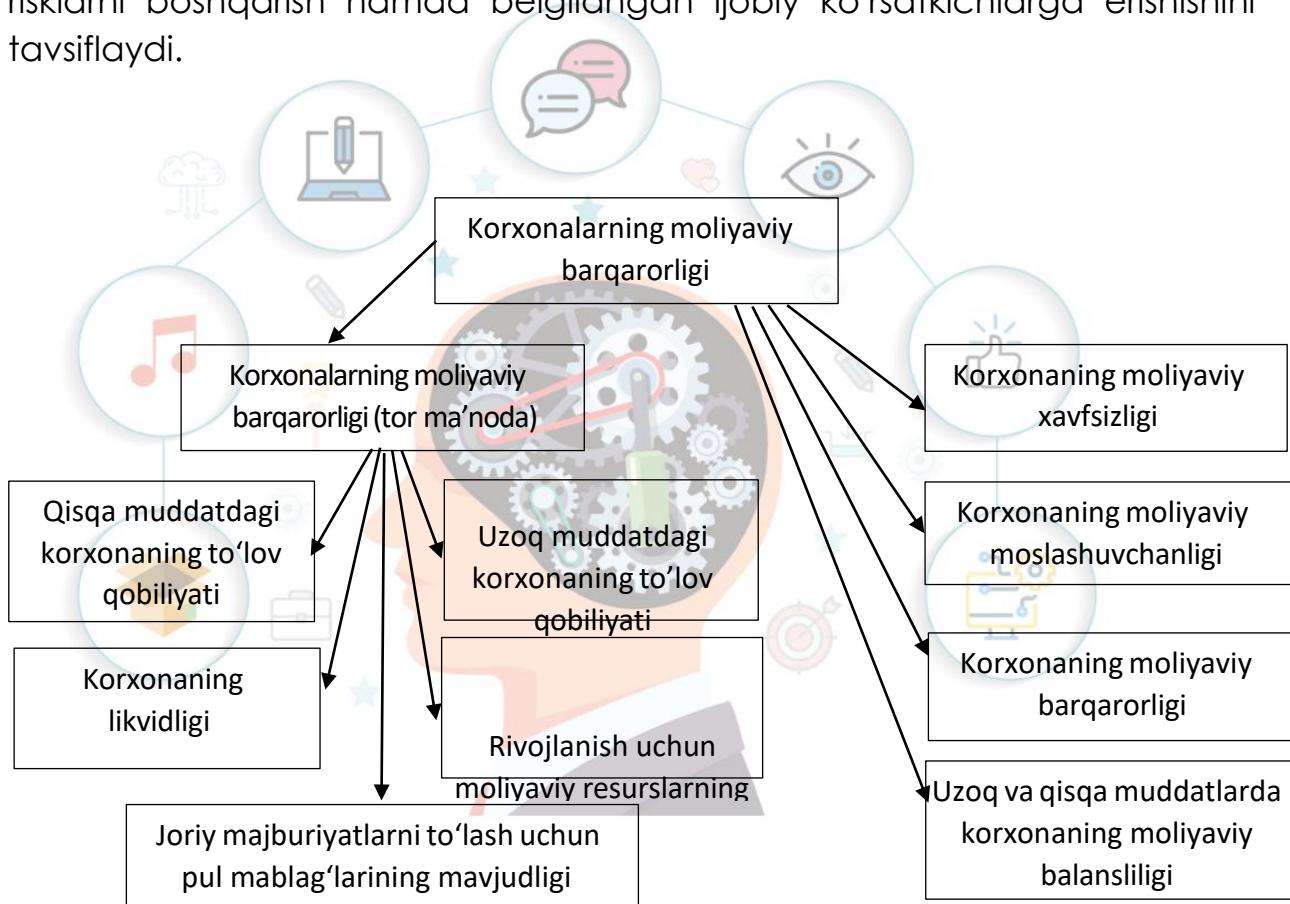

sof aktivlar va davlat byudjetiga o'tkaziladigan foydaning bir qismi, shuningdek davlat funksiyalari va vazifalarini bajarish ko'rsatkichlari; debitor va kreditor qarzdorliklari hisobi;

tegishli rentabellik ko'rsatkichlari.

Ushbu hisobotlar tahlili bo'yicha aniqlangan ko'rsatkichlar qiymatlari ularning moliyaviy holatini baholab beradi, ya'ni korxonalarning moliyaviy barqarorligi va bankrotlik holatlarini aniqlashga imkoniyatlarini ta'minlaydi.

Moliyaviy barqarorlik bu qisqa muddatli to'lov qobiliyati, likvidlik, joriy majburiyatlarni to'lash uchun mablag'larning mavjudligidir. Shu bilan birga, korxona o'zining moliyaviy faoliyati uzluksizligini ta'minlash, bundagi barcha risklarni boshqarish hamda belgilangan ijobiy ko'rsatkichlarga erishishini tavsiflaydi.

2 -rasm. Korxonaning moliyaviy barqarorligini tavsiflovchi sxema.

Moliyaviy xavfsizlik – korxona o'z strategiyasini amalga oshirish uchun kerak bo'lgan moliyaviy barqarorlikning cheklangan holatini belgilaydi. korxonaning tashqi va ichki tahdidlariga qarshi turish qobiliyati bilan tavsiflanadi.

Moliyaviy moslashuvchanlik – korxonaning tashqi va ichki o'zgaruvchan sharoitlarga muvofiq moliyalashtirish hajmi va investitsiya

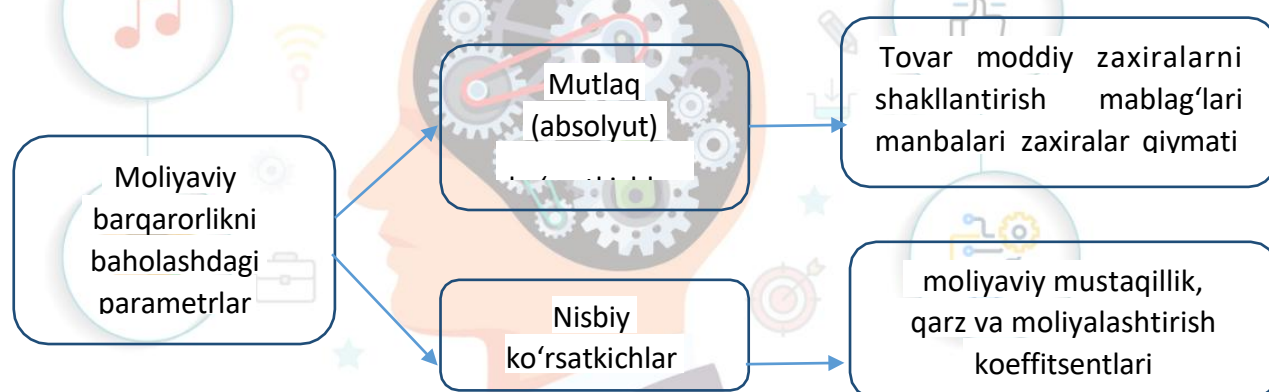
qilish yo'nalishlarini o'zgartirish qobiliyatini tavsiflaydi. Bunda, korxonaning moliyaviy boshqaruv faoliyatining diversifikatsiyalanishini tushunish mumkin.

Moliyaviy barqarorlik – moliyaviy ko'rsatkichlarning maqbul qiymatlarini belgilab olish hamda haqiqiy ijrosini ushbu ko'rsatkichlar atrofida bo'lishini ta'minlashdir.

Moliyaviy balansni ta'minlash – korxona rivojlanishining muvozanatini tavsiflaydi, ya'ni rentabellik va risklarning optimal kombinatsiyasi orqali erishishni nazarda tutdi.

Moliyaviy barqarorlikni tor doirada ifodalanishi qisqa va uzoq muddatlardagi to'lov qobiliyati, likvidiligi, rivojlanish uchun pul mablag'lari va resurslarning mavjudligini ifodalaydi.

Korxonalarning moliyaviy barqarorligi aktivlar va kapital strukturasini orqali myctaxkamlanadigan ko'rsatkich hamda moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichi korxonaning moliyaviy xavfsizligining muhim tarkibiy qismi va zaruriy shartidir. Korxonaning moliyaviy barqarorligini ta'minlanish darajasini "moliyaviy barqarorlik – to'lov qobiliyati – xavf (risk)" ko'rsatkichlari orqali baholanadi

3-rasm. Moliyaviy barqarorligini baholashni parametrlari.

Davlat ulushi korxonalarning moliyaviy barqarorligi – davlat ulushiga ega korxonalarning o'z va qarz mablag'larini maqsadli boshqarishi hamda mavjud majburiyatlarini o'z vaqtida amalga oshirishi, shu bilan birga, barqaror o'sish ko'rsatkichlarini aks ettirishini tushunish mumkin.

Bunda davlat korxonalarning moliyaviy holati baholanishi ko'rsatib o'tilgan.

Bunda davlat korxonalari:

- moliyaviy barqaror;
- moliyaviy inqiroz oldida;

– hamda moliyaviy inqiroz yoki bankrotlik holatida deb ajratish mumkin.

Barcha davlatlarda davlat korxonalarining saqlab qolinishi bo'yicha sabablar bir xilligicha qolmoqda. Bundan ko'zlangan asosiy maqsadlar:

– iqtisodiy rivojlanib kelayotgan davlatlarning iqtisodiy munosabatlarni tartibga solish;

– aholiga arzon va sifatli xizmatlari ta'minlash hamda boshqa ijtimoiy maqsadlar uchun;

– kam rivojlangan yoki xususiy sektor jalb qilish qiyin bo'lgan hududlarni iqtisodiy qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish.

Davlat korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashga ta'sir qiluvchi omillar tahlili amalga oshirilganda birinchi navbatda, davlat korxonasining asosiy faoliyat maqsadlari, vazifalari o'rganilishi talab qilinadi. Bu orqali ushbu davlat korxonasining davlat siyosati va tijorat maqsadlarining muvofiqlashtirilganligi hamda boshqaruvda ushbu muvofiqliklarning ta'minlanishi nazarda tutilishi lozim. Davlat korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda boshqaruvning tegishli modellaridan foydalanish talab etiladi. Bunda davlat korxonalarining belgilangan maqsad va vazifalarini muvofiqlashtirish imkoniyatlari beriladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Akramov E.A. Korxonalarining moliyaviy holati tahlili. — Toshkent: Moliya, 2003.
2. Malikov T.S. Moliya: xo'jalik yurituvchi subyektlar moliyasi: o'quv qo'llanma /i.f.d., prof. A.V.Vahobovning umumiy tahriri ostida. — Toshkent: IQTISOD-MOLIYA, 2009.
3. Pardayev M.Q., Isroilov B.I. Moliyaviy tahlil: (Uslubiy ko'rgazmalar va tavsiyalar albomi). — Toshkent: Iqtisodiyot va huquq dunyosi, 1999. — 197 b.
4. Банк В. Р. Финансовый анализ: учеб. пособие. / Банк С. В., Тараскина Л. В. — Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. — 344 с.
5. Шеремет А.Д. Теория экономического анализа: Учебный курс. 2-е изд., 107 перераб. и доп. / А.Д. Шеремет. — Москва: ИНФРА-М, 2009. — 365 с.

INNOVATIVE TEACHING TECHNIQUES FOR IMPROVING ENGLISH SPEAKING SKILLS

To'ychiyeva Nozima Maqsudovna

Jizzax viloyati Arnasoy tuman texnikum 1-bosqich talabasi

Baxriddinova Sarvinoz Baxriddinovna

Arnasoy tuman texnikum ingliz tili o'qituvchisi

Abstract: This article explores innovative teaching techniques aimed at enhancing English speaking skills among learners of various proficiency levels. Recognizing that traditional grammar-centered instruction no longer meets the communicative needs of modern students, the study highlights the importance of interactive, student-centered, and technology-enhanced approaches. The research examines methods such as task-based learning, collaborative learning, problem-solving activities, digital storytelling, mobile-assisted language learning, and the integration of real-life communication scenarios. These techniques not only increase learner motivation but also promote active participation, fluency development, and confidence in spoken communication. The findings suggest that combining innovative strategies with appropriate pedagogical scaffolding significantly improves learners' communicative competence and prepares them for authentic language use in academic and social environments.

Keywords: Innovative teaching technique, English speaking skills, communicative competence, task-based learning, digital storytelling, collaborative learning, mobile-assisted language learning, fluency development, student-centered instruction, interactive pedagogy

Introduction: In recent decades, the ability to communicate effectively in English has become an essential skill in academic, professional, and social contexts. As globalization continues to intensify international collaboration, mobility, and digital communication, learners are increasingly expected to demonstrate not only grammatical accuracy but also fluency, coherence, and confidence in spoken interaction. However, despite years of formal English instruction, many learners particularly in EFL (English as a Foreign Language) environments still struggle to develop speaking competence due to a lack of authentic practice, limited exposure to natural language, traditional teacher-centered

methodologies, and insufficient opportunities for meaningful communication.

Consequently, the field of language education has witnessed a growing shift towards innovative teaching techniques that foster learner autonomy, engagement, and real-life communicative performance. Modern approaches emphasize interactive, experiential, and technology-enhanced learning environments that encourage students to actively use English as a tool for self-expression, problem-solving, and collaboration. Techniques such as task-based learning, project-based learning, digital storytelling, role-play, mobile-assisted language learning, and gamification provide dynamic contexts in which learners can practice speaking in purposeful and motivating ways. These methods not only support the development of fluency and accuracy but also reduce learners' anxiety, build confidence, and create a more inclusive classroom atmosphere.

Given these pedagogical transformations, the present study investigates how innovative teaching techniques can be effectively integrated into English language instruction to improve learners' speaking skills. The research aims to analyze the theoretical foundations, practical applications, and potential advantages of contemporary methods, as well as to explore the extent to which they contribute to the development of communicative competence. By examining current trends and empirical findings, this study seeks to provide educators with research-based insights and pedagogical recommendations for enhancing speaking instruction in diverse learning contexts. Ultimately, the integration of innovative techniques is expected to make English learning more engaging, relevant, and impactful for learners preparing to communicate in a rapidly evolving global society.

The development of English speaking skills has long been a central focus in second language acquisition research, with scholars emphasizing the need for communicative proficiency rather than mere mastery of grammatical structures. Early communicative language teaching (CLT) models underscored the significance of meaningful interaction as the foundation for language learning, arguing that learners acquire language more effectively when they actively participate in authentic communication. Subsequent theoretical frameworks, including socio-cultural theory and interactionist approaches, further supported the idea

that speaking skills develop through collaborative tasks, negotiation of meaning, and scaffolded instructional environments.

In recent years, the literature has increasingly highlighted the limitations of traditional teacher-centered instruction in EFL contexts. Research shows that methods based primarily on memorization, textbook exercises, and isolated grammar practice often fail to create opportunities for real-life communication. As a result, learners may achieve receptive knowledge but struggle to develop fluency, confidence, and the ability to express ideas spontaneously. This pedagogical gap has motivated scholars to explore innovative techniques that enhance learners' engagement, autonomy, and communicative competence.

One of the most widely discussed approaches is task-based language teaching (TBLT), which emphasizes the use of meaningful tasks as the central unit of instruction. Studies indicate that TBLT promotes interaction, encourages problem-solving, and helps learners negotiate meaning in ways that mirror authentic communication. Similar benefits have been documented for project-based learning, which integrates collaborative research, creativity, and extended speaking practice through presentations, discussions, and group work.

Technology-enhanced learning has also become a major theme in contemporary research. Techniques such as digital storytelling, mobile-assisted language learning (MALL), and online speaking platforms provide learners with multimodal resources and flexible opportunities to practice speaking outside the classroom. Empirical studies demonstrate that digital storytelling, for example, enhances pronunciation, narrative fluency, and creative expression, while mobile applications increase learner motivation through personalized practice, immediate feedback, and interactive features. Furthermore, virtual communication tools, including video conferencing and online role-plays, offer authentic interaction with peers and speakers from diverse linguistic backgrounds.

Another strand of research focuses on gamification and interactive classroom techniques such as role-play, debates, simulations, and drama-based activities. These methods create psychologically safe environments where learners feel more comfortable experimenting with language. Scholars argue that such activities reduce speaking anxiety, improve spontaneity, and facilitate deeper engagement with communicative tasks. Moreover, collaborative learning models emphasize peer support, shared

responsibility, and collective meaning-making, all of which contribute to the development of both fluency and accuracy.

Despite the growing body of literature, researchers emphasize that the successful implementation of innovative techniques requires thoughtful planning, clear objectives, and appropriate scaffolding. Without proper guidance, learners may become overwhelmed or focus more on completing tasks than on developing linguistic competence. Therefore, recent studies highlight the need for balanced integration of creativity, technology, and structured pedagogical support. Overall, the literature indicates that innovative teaching techniques play a crucial role in enhancing English speaking skills by creating interactive, student-centered, and motivational learning environments. These findings provide a strong theoretical and empirical foundation for exploring how such techniques can be effectively applied in diverse EFL contexts, thereby informing the present study's objectives and research focus.

CONCLUSION

The present study demonstrates that innovative teaching techniques play a vital role in enhancing English speaking skills in modern educational contexts. As traditional, teacher-centered methods often fall short in developing learners' communicative competence, contemporary approaches provide more dynamic, interactive, and learner-oriented opportunities for meaningful language use. The integration of task-based learning, project-based learning, digital storytelling, role-play, gamification, and mobile-assisted language learning creates an environment in which students can practice speaking in authentic, purposeful, and motivating situations. These techniques allow learners not only to improve fluency and accuracy but also to gain confidence, reduce speaking anxiety, and participate more actively in collaborative communication. The findings also indicate that the effectiveness of innovative methods depends heavily on thoughtful instructional design, appropriate scaffolding, and the teacher's methodological competence. Technology, while highly beneficial, must be used strategically and with clear pedagogical objectives to avoid superficial engagement. A supportive, psychologically safe classroom atmosphere further strengthens the positive impact of innovative strategies, helping students feel comfortable with experimentation, self-expression, and constructive error correction.

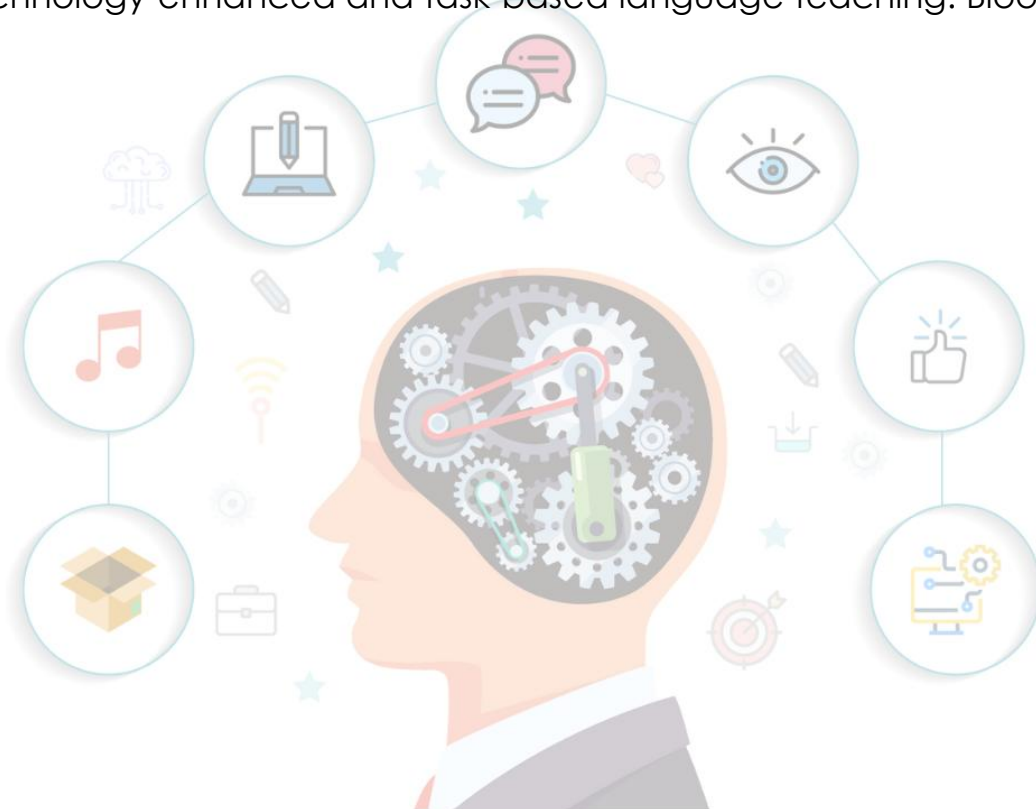
Although significant progress has been observed, the study acknowledges that the implementation of innovative techniques requires continual professional development, access to adequate resources, and sensitivity to the specific needs of different learning contexts. Future research should further explore long-term learning outcomes and context-based adaptations to ensure that innovative approaches remain sustainable and effective across diverse educational environments. Overall, the adoption of innovative teaching techniques holds considerable promise for transforming English speaking instruction. By fostering creativity, collaboration, autonomy, and real-world communication, these methods help prepare learners for authentic linguistic interaction and contribute to the development of a more communicative, engaging, and student-centered language learning experience.

REFERENCES:

1. Anderson, J. (2017). Tasks, competence and the CEFR: A task-based methodology for language teaching. Cambridge University Press.
2. Bygate, M. (2016). Tasks in second language learning. Palgrave Macmillan.
3. Chapelle, C. A., & Voss, E. (2021). Technology and language learning: An overview of research and practice. Routledge.
4. Ellis, R. (2018). The study of second language acquisition (3rd ed.). Oxford University Press.
5. Gilakjani, A. P. (2020). A review of the literature on the impact of digital storytelling on speaking skills. *International Journal of Instruction*, 13(4), 935–948.
6. Hockly, N. (2019). Digital learning and teaching in ELT. *ELT Journal*, 73(4), 387–396.
7. Johnson, K. E., & Golombek, P. R. (2020). Mindful L2 teacher education: A sociocultural perspective. Routledge.
8. Lightbown, P. M., & Spada, N. (2020). How languages are learned (5th ed.). Oxford University Press.
9. Nunan, D. (2015). Teaching English to speakers of other languages: An introduction. Routledge.

10. Richards, J. C. (2017). Curriculum development in language teaching (2nd ed.). Cambridge University Press.
11. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and methods in language teaching (3rd ed.). Cambridge University Press.
12. Thomas, M., Reinders, H., & Warschauer, M. (Eds.). (2013). Contemporary computer-assisted language learning. Bloomsbury Academic.
13. Willis, D., & Willis, J. (2007). Doing task-based teaching. Oxford University Press.
14. Zou, B., & Thomas, M. (Eds.). (2021). Recent developments in technology-enhanced and task-based language teaching. Bloomsbury.

TALABALARNI KINETIK INTELEKTINI RIVOJLANTIRISH

Surayyo Umirzoqova

Annotatsiya: Maqolada talabalarni kinetik intellektini rivojlantirishning mohiyati, pedagogik ahamiyati va ta'lim jarayonida qo'llaniladigan metodik usullar tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy ta'lim muhitida harakat va jismoniy faoliyat orqali bilishni mustahkamlashning samarali yo'llari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Kinetik intellekt, harakat orqali o'rganish, pedagogik metodlar, ta'lim samaradorligi, talabalar faolligi.

KIRISH:

1. Kinetik intellekt tushunchasi

Kinetik intellekt — bu shaxsning jismoniy harakat va tana orqali bilimni qabul qilish, tushunish va ijodiy faoliyatda qo'llash qobiliyatidir. Howard Gardnerning ko'p intellekt nazariyasida u "kinestetik yoki jismoniy-harakatchan intellekt" sifatida tanilgan. Ushbu turdagi intellektga ega bo'lgan shaxslar ma'lumotni faqat eshitish yoki o'qish orqali emas, balki amaliy harakatlar orqali o'zlashtiradi.

Talabalar kinetik intellektni qo'llash jarayonida qo'l-ko'zni muvofiqlashtirish, tana va aqliy faoliyatni uyg'unlashtirish hamda motor ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Masalan, dramatik o'yinlar, rolli mashqlar, laboratoriya ishlari, eksperimentlar va boshqa amaliy faoliyatlar orqali ular mavzuni yanada chuqur tushunadi, uni amalda qo'llashni o'rganadi. Shu bilan birga, bunday faoliyat talabalarning ijodiy fikrlashini, muammolarni yechish qobiliyatini va muvofiqlikni oshiradi.

Kinetik intellektning rivojlanishi faqat texnik yoki jismoniy ko'nikmalarni oshirish bilan cheklanmay, balki talabaning pedagogik, psixologik va ijtimoiy jihatdan rivojlanishiga ham yordam beradi. Masalan, guruh ishlarida hamkorlik qilish, liderlik ko'rsatish va muvofiqlikni saqlash kabi ko'nikmalar kinetik faoliyat orqali shakllanadi. Shu bois, ta'lim jarayonida kinetik intellektga e'tibor qaratish o'quvchilarning o'qish motivatsiyasini oshirish, amaliy ko'nikmalarini mustahkamlash va o'zini erkin ifoda etish qobiliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, zamonaviy pedagogik metodlar kinetik intellektni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydi. Interfaol darslar, dramatik mashqlar, jismoniy harakatlar bilan birlashtirilgan laboratoriya ishlari va texnologik qurilmalar yordamida o'quv jarayoni yanada samarali bo'ladi. Kinetik intellektga ega talabalar bu metodlarni qo'llash orqali mavzuni tezroq o'zlashtiradi, o'z fikrini amaliy harakatlar orqali namoyon eta oladi va ta'lim jarayonida faol ishtirok etadi.

Shu sababli, kinetik intellekt nafaqat shaxsning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantiradi, balki ta'lim samaradorligini oshirish, ijodiy fikrlash va muammolarni yechish qobiliyatini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Zamonaviy pedagoglar uchun kinetik intellektni rivojlantirish talabalarning o'rganish jarayonini qiziqarli, interfaol va samarali qilishda asosiy yo'nalishlardan biridir.

2. Kinetik intellektning pedagogik ahamiyati

Kinetik intellekt talabalarning o'rganish jarayonidagi faol ishtirokini ta'minlash va ta'lim samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. U nafaqat harakat va tana orqali bilim olishni, balki ijodiy fikrlash, muammolarni yechish va muvofiqlikni rivojlantirishni ham rag'batlantiradi. Pedagogik jarayonda kinetik intellektni rivojlantirish quyidagi jihatlar bilan ahamiyatli hisoblanadi:

2.1. Amaliy bilimlarni mustahkamlash

Talabalar ma'lumotni amaliy faoliyat orqali qabul qilganda, ular nazariy bilimlarni tezroq va samaraliroq o'zlashtiradi. Masalan, laboratoriya ishlari, tajribalar, dramatik o'yinlar va rolli mashqlar orqali mavzu amalda namoyon bo'ladi. Shu orqali talabalar mavzuni tushunish bilan cheklanmay, uni qo'llash va turli vaziyatlarda yechimini topish qobiliyatiga ega bo'ladi.

2.2. Ijodiy va muammolarni yechish qobiliyatini rivojlantirish

Kinetik intellekt talabalarni kreativ fikrlashga undaydi. Harakat va ijodiy mashqlar orqali ular turli muammolarni yechish, yangi g'oyalar yaratish va o'z fikrini ifoda etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Masalan, dramatik mashqlar yoki konstruktorlar bilan ishlash talabalarga o'z yechimlarini amalda sinab ko'rish imkonini beradi, bu esa ularning ijodiy potentsialini oshiradi.

2.3. Faollik va motivatsiyani oshirish

Harakat va interfaol metodlar ta'lim jarayonini qiziqarli qiladi va talabalarni darsga faol jalb etadi. Kinetik faoliyat orqali o'quvchilarda o'rganishga bo'lgan motivatsiya ortadi, ular o'zini ishtirokchi sifatida his qiladi va ta'lim jarayoniga faqat kuzatuvchi sifatida emas, balki faol qatnashuvchi sifatida jalb bo'ladi.

2.4. Jismoniy va psixologik rivojlanish

Kinetik intellektni rivojlantirish nafaqat aqliy, balki jismoniy rivojlanishga ham xizmat qiladi. Harakat orqali talabalar motor qobiliyatlarini oshiradi, tana va ongni uyg'unlashtiradi. Shu bilan birga, guruh ishlari va jamoaviy mashqlar orqali ijtimoiy ko'nikmalar, hamkorlik va liderlik qobiliyatlari shakllanadi.

2.5. Zamonaviy pedagogik muhit bilan uyg'unlik

Zamonaviy ta'limda kinetik intellektni rivojlantirish interfaol metodlar, texnologik qurilmalar va innovatsion pedagogik yondashuvlar bilan uyg'unlashadi. Masalan, interaktiv taxtalar, virtual laboratoriyalar, VR/AR texnologiyalari talabalarning harakat orqali bilim olishini samarali qiladi. Shu

tarzda o'qituvchi nafaqat nazariy bilimni berish, balki talabalarning harakat va ijodiy faoliyati orqali o'rganishini ta'minlaydi.

3. Kinetik intellektni rivojlantirish metodlari

Kinetik intellektni rivojlantirishda samarali pedagogik yondashuvlar talabalarni faollashtirish va bilimni amalda qo'llashga imkon yaratadi. Zamonaviy ta'lim jarayonida bu intellekt turini rivojlantirish uchun quyidagi metodlar samarali hisoblanadi:

3.1. Interfaol va harakatli metodlar

Interfaol metodlar talabalarning harakat orqali o'rganish qobiliyatini rivojlantiradi. Ushbu metodlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Rol o'yinlari va dramatisatsiya** – mavzuni amaliy harakatlar orqali tushuntirish, talabalarga o'z rolini ijodiy tarzda bajarish imkoniyatini beradi.
- **Laboratoriya va amaliy mashqlar** – tajriba va eksperimentlar orqali nazariy bilimlarni mustahkamlash, qo'l-ko'zni muvofiqlashtirishni rivojlantiradi.
- **Guruh ishlari** – muammoli vaziyatlarni yechish, hamkorlik va kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish.
- **Harakatli darslar** – diagramma yoki sxemalarni chizish, taxtada ishlash bilan birga tana harakatlarini qo'shish orqali mavzuni o'zlashtirish.

3.2. Texnologik vositalardan foydalanish

Zamonaviy pedagogik jarayonda texnologiyalar kinetik intellektni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydi:

- **Interaktiv taxtalar va sensorli qurilmalar** – talabalarga harakat bilan ishlash imkoniyatini beradi.
- **Virtual laboratoriyalar** – xavfsiz sharoitda eksperiment va amaliy mashqlarni bajarish.
- **VR (Virtual Reality) va AR (Augmented Reality)** platformalari – murakkab jarayonlarni amaliy harakatlar orqali vizual va interaktiv tarzda o'rganish.

3.3. Motivatsiya va rag'batlantirish

Talabalarni kinetik intellektni rivojlantirishga jalb qilish uchun pedagoglar quyidagilarga e'tibor qaratishi lozim:

- mashqlarni qiziqarli va muammoli qilish,
- muvaffaqiyatlarni ijobiy rag'batlantirish,
- individual yondashuv va guruhdagi hamkorlikni ta'minlash.

Shuningdek, talabalarning harakat orqali o'rganish jarayonini baholashda nafaqat bilimni, balki amaliy ko'nikmalarni, ijodiy yechimlarni va guruhdagi faoliyatni hisobga olish muhimdir.

3.4. Harakat va o'quv motivatsiyasi

Kinetik intellektni rivojlantirish talabalarda o'rganishga bo'lgan motivatsiyani oshiradi. Harakatli va interfaol mashqlar darsni qiziqarli qiladi, talabalar o'zini faollashtiradi va mavzuni amalda qo'llashga intiladi. Shu

tarzda ta'lim jarayoni nafaqat bilim berish, balki talabalarni ijodiy va amaliy faoliyatga jalb etish vositasiga aylanadi.

4. Ta'lim jarayonida kinetik intellektni rivojlantirish natijalari

Kinetik intellektni rivojlantirish pedagogik jarayonning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Amaliy tadqiqotlar va pedagogik tajribalar shuni ko'rsatadiki, harakat orqali o'rganish talabalarda quyidagi ijobiy natijalarni beradi:

4.1. Bilimlarni tezroq va samarali o'zlashtirish

Talabalar mavzuni faqat nazariy bilim sifatida qabul qilmay, amaliy mashqlar va eksperimentlar orqali uni chuqur tushunadi. Bu jarayon ularning o'rganish samaradorligini oshiradi, ma'lumotni uzoq muddat eslab qolishini ta'minlaydi.

4.2. Ijodiy fikrlash va muammolarni yechish qobiliyati

Kinetik mashqlar va interfaol faoliyat talabalarda ijodiy fikrlashni rag'batlantiradi. Ular turli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilishni o'rganadi, muammolarni innovatsion yo'l bilan yechish qobiliyatini rivojlantiradi.

4.3. Faollik va motivatsiyaning oshishi

Harakatli darslar va interfaol metodlar ta'lim jarayonini qiziqarli qiladi. Talabalar o'zini faol ishtirokchi sifatida his qiladi, darsga jalb qilinadi va o'rganishga bo'lgan motivatsiya ortadi.

4.4. Jismoniy va ijtimoiy rivojlanish

Kinetik intellekt nafaqat aqliy, balki jismoniy rivojlanishga ham yordam beradi. Talabalar motor ko'nikmalarini oshiradi, tana va ongini uyg'unlashtiradi, guruh ishlari orqali ijtimoiy ko'nikmalar, hamkorlik va liderlik qobiliyatlarini shakllantiradi.

4.5. Ta'lim jarayonida barqaror iqlim

Harakat va amaliy mashqlar orqali dars jarayoni interfaol, dinamik va samarali bo'ladi. Bu esa sinfda ijobiy psixologik muhit yaratadi, o'quvchilar orasidagi o'zaro tushunish va hamkorlikni mustahkamlaydi.

5. Kinetik intellektni rivojlantirishning qo'shimcha jihatlari

5.1. Individual yondashuvning roli

Har bir talabada kinetik intellekt darajasi turlicha bo'ladi. Shu sababli pedagoglar talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olib, mashqlarni moslashtirishi muhimdir. Ba'zi talabalar dramatik o'yin va amaliy mashqlarda faol ishtirok etishi mumkin, boshqalari esa laboratoriya ishlari yoki konstruktor bilan ishlashda muvaffaqiyatli bo'ladi. Individual yondashuv talabalarni qiziqtiradi va ularning faolligini oshiradi.

5.2. Harakat orqali o'rganish va xotira

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, harakat orqali o'rganish talabalarning xotirasini kuchaytiradi. Kinetik mashqlar bilimni nafaqat qisqa muddatli, balki uzoq muddatli eslab qolishga yordam beradi. Masalan,

diagrammalarni chizish, harakatli model yaratish yoki tajribalarni bajarish orqali talabalar mavzuni mustahkam o'zlashtiradi.

5.3. Ko'p intellektlarni uyg'un rivojlantirish

Kinetik intellekt boshqa intellekt turlari bilan hamkorlikda rivojlantirilsa, ta'lim samaradorligi yanada oshadi. Masalan, kinestetik mashqlar orqali talabalar mantiqiy fikrlash, vizual-tahliliy qobiliyat va ijtimoiy intellektni bir vaqtning o'zida rivojlantirishi mumkin. Bu integrativ yondashuv ularning kompleks ko'nikmalarini shakllantiradi.

5.4. Zamonaviy texnologiyalar va innovatsion yondashuv

Texnologik qurilmalar va virtual platformalar kinetik intellektni rivojlantirish jarayonini yanada interfaol qiladi. VR/AR texnologiyalari murakkab jarayonlarni harakat orqali vizual va interaktiv tarzda o'rganishga imkon beradi. Shu tarzda talabalar nafaqat amaliy ko'nikmalarni rivojlantiradi, balki texnologik savodxonligini ham oshiradi.

5.5. Psixologik va ijtimoiy rivojlanish

Kinetik intellektni rivojlantirish talabalar orasida ijobiy psixologik muhitni shakllantiradi. Faol mashqlar, guruh ishlari va dramatik rollar o'quvchilarda o'ziga ishonch, stressni boshqarish va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, talabalarning hamkorlik qilish qobiliyati, liderlik va kommunikativ ko'nikmalari mustahkamlanadi.

6. Kinetik intellektni rivojlantirishning qo'shimcha imkoniyatlari va strategiyalari

6.1. O'quv muhitini optimallashtirish

Kinetik intellektni rivojlantirishda dars muhiti ham muhim ahamiyatga ega. Talabalar harakatlanuvchi, interaktiv va qulay muhitda o'z bilimini samarali o'zlashtiradi. Masalan, sinfni guruh ishlariga moslashtirish, amaliy mashqlar uchun maxsus zonalar yaratish yoki laboratoriya va sport zallarini faol ishlatish kinetik faoliyatni rag'batlantiradi.

6.2. Multi-sensorik yondashuv

Kinetik intellektni rivojlantirishda multi-sensorik yondashuv samarali bo'ladi. Talabalar nafaqat harakat, balki vizual, eshitish va haptik (qo'l hissi) tajribalar orqali bilim oladi. Masalan, interaktiv modellardan foydalanish, eksperimentlarni amalga oshirish va diagrammalarni chizish orqali ularning ko'p sezgi organlari faol ishlaydi, bu esa o'rganishni mustahkamlaydi.

6.3. O'quv jarayonida refleksiya va tahlil

Kinetik mashqlarni bajarishdan so'ng talabalarga o'z faoliyatini tahlil qilish va natijalarni baholash imkoniyatini berish kerak. Bu refleksiya jarayoni ularning tanlangan strategiyalarini va harakatlarini anglashga yordam beradi, shuningdek, o'z xatolaridan o'rganish qobiliyatini oshiradi.

6.4. Ota-ona va jamiyat bilan hamkorlik

Kinetik intellekt faqat maktab yoki universitet darajasida rivojlantirilmaydi. Uy sharoitida ham ota-onalar talabalarning harakatli o'rganish faoliyatini qo'llab-quvvatlashi mumkin. Shu bilan birga, sport,

drama va ilmiy klublarda faoliyat yuritish orqali talabalar amaliy mashqlarni kengaytiradi va ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

6.5. Kinetik intellekt va kreativ loyihalar

Kinetik intellektni rivojlantirishda talabalarga kreativ loyiha va topshiriqlar berish samarali bo'ladi. Masalan, arxitektura, dizayn, robototexnika yoki ilmiy eksperimentlar loyihalari talabalarga o'z bilimlarini amalda qo'llash, jismoniy harakatlarni nazorat qilish va ijodiy yechimlar ishlab chiqish imkonini beradi.

6.6. Pedagogik yondashuvni diversifikatsiya qilish

Pedagoglar kinetik intellektni rivojlantirishda bir necha metodlarni birlashtirishi mumkin: interfaol o'yinlar, dramatik mashqlar, laboratoriya ishlari, texnologik qurilmalar va virtual platformalar. Bu yondashuv talabalarning harakat orqali bilim olish imkoniyatlarini maksimal darajada oshiradi va ta'lim jarayonini individual va guruh darajasida samarali qiladi.

Xulosa: Talabalarni kinetik intellektini rivojlantirish zamonaviy ta'lim jarayonining muhim va ajralmas qismi hisoblanadi. Kinetik intellekt, ya'ni jismoniy harakatlar va tana orqali bilimni qabul qilish va amalda qo'llash qobiliyati, talabalarning o'rganish jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi va o'rganish samaradorligini oshiradi.

Harakatli va interfaol metodlar yordamida talabalar nazariy bilimlarni tezroq va mustahkam o'zlashtiradi, amaliy mashqlar orqali mavzuni chuqur tushunadi va uni turli sharoitlarda qo'llash qobiliyatini rivojlantiradi. Shu bilan birga, dramatik o'yinlar, laboratoriya ishlari va rol mashqlari orqali talabalar ijodiy fikrlashni, muammolarni mustaqil yechish qobiliyatini va motor ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Kinetik intellektni rivojlantirish talabalarda motivatsiya va faollikni oshiradi. Harakat va amaliy mashqlar dars jarayonini qiziqarli va interfaol qiladi, o'quvchilarni faol ishtirokchi sifatida jalb qiladi, ularning o'rganishga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi. Shu bilan birga, guruh ishlari va jamoaviy mashqlar ijtimoiy ko'nikmalarni, hamkorlikni va liderlik qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar, xususan interfaol metodlar, texnologik vositalar (interaktiv taxtalar, VR/AR platformalari) va amaliy mashqlar kinetik intellektni rivojlantirishni yanada samarali qiladi. Bu esa ta'lim jarayonini nafaqat bilim berish, balki talabalarni ijodiy va amaliy faoliyatga jalb qilish vositasiga aylantiradi.

Shunday qilib, kinetik intellektni rivojlantirish nafaqat talabalar bilimini oshiradi, balki ularning jismoniy, psixologik va ijtimoiy jihatdan uyg'un rivojlanishiga xizmat qiladi. Bu pedagogik yondashuv zamonaviy ta'lim muhitida talabalarni faol, ijodiy va mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR:

1. Improving the methodology for developing students' kinesthetic intelligence based on academic subjects. (2025). *USA Journals*. [Link](#)
2. Smart Learning Environments: Intelligent educational technologies in individual learning — a systematic literature review. (2025). *Springer*. [Link](#)
3. Pedagogik texnologiya shakllari va mazmuni. (2024). *MJST Journal*. [Link](#)
4. Pedagog: Pedagogik ta'lim innovatsiyalarida pedagog mobilikdan foydalanish imkoniyatlari. (2024). *BestPublication*. [Link](#)
5. Learning styles and kinesthetic learning preferences. (2024). *European Journal of Science, Innovation and Technology*. [Link](#)

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING ROLI

Mirzaxalilova Nazokat Mirzaolim qizi
Asqaraliyeva Sarvinoz Nodirjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti "Talim-tarbiya nazariyasi va metodikasi maktabgacha ta'lim" mutaxassisligi 1-kurs magistrantlari

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18009553>

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida raqamli texnologiyalardan foydalanishning ko'p qirrali rolini atroflicha tahlil qiladi. U raqamli vositalarning maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga ijobiy ta'siri, jumladan, kognitiv, ijtimoiy-emotsional va raqamli savodxonlikni oshirish imkoniyatlarini ko'rib chiqadi. Maqolada raqamli texnologiyalarni joriy etishning pedagogik asoslari, pedagoglarning raqamli malakasi va ota-onalarning ta'lim jarayonidagi ishtirokining muhimligi yoritilgan. Shuningdek, u ortiqcha ekran vaqti, axloqiy me'yorlar va tenglik masalalari kabi muammolar va xavf-xatarlarni bartaraf etish yo'llarini muhokama qiladi. Xulosa qilib aytganda, maqola muvozanatli va ongli yondashuv orqali raqamli texnologiyalar maktabgacha ta'limning kelajagini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynashi mumkinligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Maktabgacha ta'lim, raqamli texnologiyalar, bolalar rivojlanishi, pedagogik asoslar, pedagog malakasi, ekran vaqti, raqamli savodxonlik, interfaol ta'lim.

Kirish: XXI asr shiddat bilan rivojlanayotgan raqamli davr bo'lib, texnologiya hayotimizning har bir jabhasiga chuqur kirib bormoqda. Bu o'zgarish maktabgacha ta'lim sohasini ham chetlab o'tmadi. Bir paytlar an'anaviy o'yin va jismoniy faoliyatga asoslangan deb hisoblangan maktabgacha ta'lim tizimida hozirda raqamli vositalarning roli tobora ortib bormoqda. Ushbu holat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida raqamli texnologiyalardan foydalanishning ahamiyatini chuqur anglash zaruratini keltirib chiqaradi. Bu nafaqat bolalarni kelajakdagi raqamli dunyoga tayyorlash, balki ularning rivojlanishining muhim bosqichlarida ham innovatsion imkoniyatlarni yaratish bilan bog'liq.

Maktabgacha ta'lim bolaning shaxsiyatini shakllantiradigan, uning kognitiv, ijtimoiy-emotsional, til va motor ko'nikmalarini rivojlantiradigan

asosiy bosqichdir. Raqamli texnologiyalar ushbu rivojlanish jarayonini boyitish, o'rganishni yanada jozibador va samarali qilish uchun katta salohiyatga ega. Biroq, bu integratsiya ongli va ehtiyotkorlik bilan amalga oshirilishi kerak, chunki u bilan birga muayyan xavflar va muammolar ham mavjud. Ushbu maqola maktabgacha ta'limda raqamli texnologiyalarning ahamiyatini, ularning bolalar rivojlanishiga ta'sirini, joriy etish metodologiyasini, o'qituvchilar va ota-onalarning rolini, shuningdek, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar va ularni bartaraf etish yo'llarini ilmiy asosda tahlil qilishni maqsad qilgan. Maqsad bolalar uchun eng maqbul, xavfsiz va samarali ta'lim muhitini yaratishda raqamli texnologiyalarning o'rnini to'liq ochib berishdir. Raqamli texnologiyalar maktabgacha ta'limning ajralmas qismiga aylanib bormoqda, pedagoglarning bolalar bilan ishlash usullarini o'zgartirib, ularning asosiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam bermoqda. Ta'limiy ilovalar va aqlli doskalar kabi raqamli vositalar interfaol va qiziqarli bo'lib, o'rganishni o'yinga aylantiradi va pedagoglarga o'quv dasturini individual ehtiyojlarga moslashtirish imkonini beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, pedagoglarning aksariyati texnologiyaning o'qitishga ijobiy ta'sir ko'rsatishiga ishonadi. Raqamli vositalar o'qish, matematika va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini oshirishi mumkin, ayniqsa ular maqsadli ravishda qo'llanilganda.

Shaxsiylashtirishdan tashqari, texnologiya tanqidiy fikrlashni rag'batlantirish, dastlabki o'qish va matematika qobiliyatlarini oshirish, raqamli savodxonlikni shakllantirish, hamkorlikni rivojlantirish, ijtimoiy-emotsional o'rganishni yaxshilash va ta'limni yanada ochiq qilish kabi ko'plab foydalarni taklif etadi. U uy, maktabgacha ta'lim va maktab o'rtasidagi tafovutni bartaraf etish orqali ota-onalarning ishtirokini ham osonlashtiradi. Samarali raqamli vositalarga turli ta'limiy ilovalar, interfaol doskalar, raqamli kameralar va planshetlar kiradi. Texnologiyani integratsiya qilish an'anaviy o'qitish usullarini almashtirishni emas, balki ularni kuchaytirishni, yosh bolalar uchun dinamik va inklyuziv o'quv muhitini yaratishni maqsad qiladi. Interfaol ta'lim maktabgacha ta'limda zamonaviy va samarali yondashuv sifatida e'tirof etiladi. Bu an'anaviy passiv usullardan faol ishtirok etishga o'tishni anglatadi. Bolalarni amaliy mashg'ulotlar, hamkorlikdagi vazifalar, hikoya qilish, raqamli vositalar va o'yinga asoslangan o'rganish orqali rag'batlantirish xotira va tushunishni oshirish uchun tadqiqot va savollarni qo'llab-quvvatlaydi. Asosiy foydalar kognitiv

rivojlanishni yaxshilash, muammolarni hal qilish va mantiqiy fikrlashni kuchaytirishni o'z ichiga oladi. Shuningdek, u ijtimoiy va emotsional ko'nikmalarni sezilarli darajada oshiradi, til va muloqot qobiliyatlarini mustahkamlaydi hamda dastlabki texnologik savodxonlikni taqdim etadi. Maktabgacha ta'lim muassasalari tuzilgan o'yinlar, rolli o'yinlar, sezgi tajribalari, musiqa va raqamli o'quv vositalari kabi turli strategiyalarni amalga oshiradi. Ota-onalar interfaol o'rganishni uyda kitob o'qish, amaliy vazifalar va ta'limiy ilovalar orqali davom ettirishga undaladi, bu esa bolalarni kelajakdagi qiyinchiliklarga tayyorlaydigan uzluksiz va yoqimli o'rganish tajribasini ta'minlaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda raqamli savodxonlik yosh bolalarning raqamli ko'nikmalarni erta egallashi orqali muloqotini rivojlantirishga qaratilgan. Bu ularga raqamli vositalardan foydalanib, g'oyalarni tasvirlar va ovozlari bilan ifodalash, ma'lumotlarni tashkil etish va tahlil qilishni boshlash orqali tadqiq qilish, ifodalash va ishtirok etish imkonini beradi. Ushbu yondashuv bolalarning muloqoti, ijodiy o'yini, ishonchi va raqamli odatlarini mustahkamlaydi, shu bilan birga pedagoglar uni maqsadli ravishda integratsiya qilganda faoliyatdagi suhbatlarni boyitadi va inklyuziv o'rganishni ta'minlaydi.

Muvaffaqiyatli raqamli savodxonlik uchun qurilma emas, balki pedagog asos hisoblanadi. Buning uchun pedagoglar doimiy ravishda o'qitilishi, yoshga mos faoliyatlar bilan amaliy tajriba o'tkazishi, fikr yuritish uchun maxsus vaqtga ega bo'lishi va kasbiy o'quv jamoalarida ishtirok etishi talab etiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, amaliy g'oyalar va jamoaviy yordamni o'z ichiga olgan doimiy qo'llab-quvvatlash bir martalik seminarlarga qaraganda samaraliroqdir. Pedagoglar raqamli jihatdan bilimdon bo'lsa, ular chuqurroq fikrlashga undaydi, raqamli tajribalarni o'yinga muammosiz kiritadi va o'rganish salohiyatiga asoslanib vositalarni tanlaydi, bu esa bolalarning raqamli dunyoda qanday o'rganishi va o'zini ifodalashini tubdan o'zgartiradi.

Biroq, texnologiyani maktabgacha yoshdagi bolalar ta'limiga integratsiya qilish ham foyda, ham qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Texnologiya tarafdorlari interfaol ilovalar kabi vositalar dastlabki o'qish va hisoblashni qo'llab-quvvatlashi, qiziqish va motivatsiyani oshirishi, asosiy texnologik bilimlarni shakllantirishi va turli o'rganish uslublariga moslashishi mumkinligini ta'kidlaydi. Texnologiya, shuningdek, rivojlanish kechikishi bo'lgan bolalar uchun ta'limga kirishni yaxshilaydi. Shu bilan birga, ortiqcha ekran vaqti bilan bog'liq jiddiy xavotirlar mavjud, chunki Amerika Pediatriya

Akademiyasi diqqatni jamlash, jismoniy faoliyat va uyquga potentsial ta'siri tufayli uni cheklashni tavsiya qiladi. Bundan tashqari, qurilmalarga haddan tashqari bog'liqlik muhim ijtimoiy o'zaro ta'sirni kamaytirishi, passiv o'rganishni rag'batlantirishi, agar kirish teng bo'lmasa, tenglikdagi tafovutlarni kengaytirishi va muhim amaliy, o'yinga asoslangan o'rganish tajribalarini siqib chiqarishi mumkin. Shuning uchun, texnologiyani real dunyoni kashf etish va insoniy aloqani kuchaytirish vositasi sifatida ko'radigan, kam ekranli, yuqori ishtirokli muhitni targ'ib qiluvchi ongli va muvozanatli yondashuv himoya qilinadi.

Milliy Bolalar Salomatligi va Rivojlanishi Instituti (NICHD) hamma joyda mavjud raqamli medianing bolalar rivojlanishi, salomatlik natijalari va shaxslararo munosabatlarga ta'sirini tadqiq qilishga bag'ishlangan. Xususan, ekran vaqti sezilarli darajada oshgan bir paytda bu dolzarb masala. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tug'ruqdan keyingi depressiya yosh bolalar va ota-onalardagi muammoli media foydalanish bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ta'lim darajasi past bo'lgan ota-onalar ko'pincha tinchlantirish maqsadida olti oylik bolalarga ekranlarni ertaroq tanishtirish ehtimoli ko'proq bo'lgan, ammo boshqa tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qurilmalar olib tashlanganda bu jahldorlikni kuchaytirishi mumkin. Bundan tashqari, kichkintoylar planshet o'yinidan so'ng bosma kitoblar bilan solishtirganda ko'proq jahldorlikni boshdan kechirishgan. Tadqiqotlar ko'rsatadiki, ota-onalarning bolalar ekran vaqti haqidagi hisobotlari ko'pincha noto'g'ri bo'lib, uchdan bir qismidan ko'prog'i foydalanishni kam baholagan va deyarli bir xil ulushi uni yuqori baholagan. Buni bartaraf etish uchun NICHD ob'ektiv monitoring texnologiyasi uchun grantlar ajratgan bo'lib, bu maktabgacha yoshdagi bolalarning ijro etuvchi funktsiyasi, uyqusi va vazniga texnologiyaning ta'sirini o'rganishga qaratilgan, boshqa loyihalar esa raqamli medianing emotsional tartibga solish, ijtimoiy kompetentlik va o'smirlar farovonligiga ta'sirini o'rganadi.

Ushbu maqolaning tadqiqot metodologiyasi sifatli adabiyot tahlili va sintezi yondashuviga asoslanadi. Maqola maktabgacha ta'lim tashkilotlarida raqamli texnologiyalardan foydalanishning rolini chuqur tushunish maqsadida mavjud ilmiy adabiyotlar, tadqiqot hisobotlari va mutaxassislar xulosalarini tanqidiy ko'rib chiqadi. Jarayon quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

Manbalarni aniqlash: Maktabgacha ta'lim, bolalar rivojlanishi, raqamli savodxonlik, interfaol o'rganish va ekran vaqti cheklovlari kabi asosiy

mavzularga oid dolzarb va nufuzli ilmiy manbalar, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari aniqlandi. Bu xilma-xil manbalar raqamli texnologiyalarning maktabgacha ta'limdagi ko'p qirrali ta'siri haqida keng qamrovli tushuncha berishga yordam beradi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish: Tanlangan adabiyotlar raqamli texnologiyalarning foydalari va imkoniyatlari, pedagogik asoslari, o'qituvchi va ota-onalarning roli, shuningdek, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar va xavf-xatarlar nuqtai nazaridan chuqur tahlil qilindi. Har bir manbaning asosiy g'oyalari, dalillari va xulosalari aniqlandi va tizimlashtirildi. **Sintez va umumlashtirish:** Tahlil qilingan ma'lumotlar bir-biri bilan solishtirildi va integratsiya qilindi. Bu sintez raqamli texnologiyalarning maktabgacha ta'limdagi o'rnini to'liq ochib beruvchi, muvozanatli va tanqidiy nuqtai nazarni shakllantirishga imkon berdi. Har bir bo'limda, ayniqsa, adabiyotlar tahlili qismida, turli manbalardan olingan ma'lumotlar bir-birini to'ldiruvchi tarzda taqdim etilgan.

Xulosalar chiqarish: Maqola yakunida tahlil va sintez asosida aniq xulosalar chiqarilgan bo'lib, ular kelajakdagi tadqiqotlar va amaliyotlar uchun yo'nalishlar taklif qiladi. Ushbu metodologiya mavzu bo'yicha mavjud bilimlar bazasini chuqur o'rganish, turli nuqtai nazarlarni sintez qilish va maktabgacha ta'limda raqamli texnologiyalarni samarali va xavfsiz joriy etish bo'yicha asoslangan tavsiyalar berish imkonini beradi. U empirik tadqiqot bo'lmasda, mavjud ma'lumotlarga asoslangan keng qamrovli va ishonchli nazariy asosni taqdim etadi.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida raqamli texnologiyalardan foydalanish zamonaviy ta'lim paradigmasining ajralmas qismiga aylanib bormoqda, bu bolalarning rivojlanishi va kelajakdagi ta'limga tayyorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqolada tahlil qilinganidek, raqamli vositalar o'rganishni interfaol va jozibador qilish orqali kognitiv rivojlanishni, dastlabki o'qish va hisoblash ko'nikmalarini, tanqidiy fikrlashni va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini kuchaytirish uchun katta imkoniyatlarga ega. Ular, shuningdek, bolalarda raqamli savodxonlikni shakllantirib, ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarni rivojlantirishga va ta'limga kirish imkoniyatini oshirishga xizmat qiladi. O'qituvchilarning faol ishtiroki va ota-onalarning hamkorligi raqamli texnologiyalarning samarali integratsiyasi uchun muhim omillardir. Pedagoglar raqamli vositalarni o'yinga asoslangan o'rganishga muammosiz kiritishlari, o'rganish salohiyatiga qarab asboblarni tanlashlari va bolalarni chuqurroq fikrlashga

undashlari lozim. Ota-onalar esa uy sharoitida interfaol o'rganishni davom ettirish orqali bolaning rivojlanishiga ijobiy hissa qo'shishlari mumkin.

Biroq, bu jarayon bir qator jiddiy muammolar va xavf-xatarlar bilan ham bog'liqdir. Ortiqcha ekran vaqti bolaning diqqat doirasiga, jismoniy faoliyatiga, uyqusiga salbiy ta'sir ko'rsatishi, ijtimoiy o'zaro aloqalarni kamaytirishi va o'yinga asoslangan o'rganishni siqib chiqarishi mumkin. Shuningdek, raqamli vositalardan foydalanishda tenglikni ta'minlash va axloqiy me'yorlarga rioya qilish masalalari ham dolzarb hisoblanadi. Tadqiqotlar ekran vaqtining bolalar psixologiyasi va xulq-atvoriga ta'siri bo'yicha yanada chuqurroq izlanishlar zarurligini ko'rsatmoqda, ayniqsa, ota-onalarning bolalar ekran vaqti haqidagi hisobotlarining aniq emasligi sharoitida. Kelajak istiqbollari maktabgacha ta'limda raqamli texnologiyalarning rivojlanishining keyingi bosqichlari uchun juda muhim. Ular quyidagilarni o'z ichiga oladi: raqamli vositalar va ulardan foydalanish bo'yicha doimiy tadqiqotlar o'tkazish, ilg'or pedagogik modellarni ishlab chiqish, barcha bolalar uchun raqamli resurslarga teng kirishni ta'minlash, yoshligidanoq tanqidiy raqamli savodxonlikni rivojlantirish va etika masalalarini doimiy ravishda muhokama qilish. Raqamli texnologiyalarni ongli, muvozanatli va maqsadli ravishda joriy etish maktabgacha ta'lim sifatini oshirishga, bolalarni kelajakning raqamli talablariga tayyorlashga va ularning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi. Bu sohadagi doimiy dialog va siyosatni ishlab chiqish har bir bolaning salohiyatini maksimal darajada ochish uchun kalit bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Stephenson, M. (Ed.). Raqamli texnologiyalar va erta bolalik ta'limi. New York: Routledge, 2018.
2. Plowman, L., & McPake, J. Yosh bolalar, yangi texnologiyalar va ta'lim. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
3. Yelland, N., & O'Rourke, M. "Raqamli o'yin va maktabgacha ta'limdagi pedagogikalar." Xalqaro Maktabgacha Ta'lim Jurnali, jild. 25, son. 2, 2017, bet. 102-115.
4. Donohue, C. Texnologiya va yosh bola: Ijobiy foydalanishni targ'ib etish. Yosh Bolalar, vol. 71, no. 2, 2016, pp. 74-79.
5. Edwards, S. "Raqamli o'yin ilk bolalik davrida: Munozarali makon." Ilk Bolalik Tadqiqoti Jurnali, jild. 14, son. 1, 2016, bet. 1-13.

SEMANTIC AND PRAGMATIC APPROACHES IN TRANSLATION THEORY

Ibrohimova Muxtasarxon Masumxon qizi

*Student of Uzbekistan National pedagogical university named after
Nizami*

Nishonova Sayyora Saidovna

*Teacher of Uzbekistan National pedagogical university named after
Nizami*

Abstract: This article examines semantic and pragmatic approaches in translation theory, focusing on their theoretical foundations and practical implications. The semantic approach emphasizes the preservation of meaning at the lexical and sentence levels, aiming to achieve equivalence between the source and target texts. In contrast, the pragmatic approach considers contextual factors such as the communicative intent of the author, cultural background, and the target audience's expectations. Through a comparative analysis of both approaches, the study highlights their strengths and limitations in different translation contexts. The article argues that an integrated semantic-pragmatic approach ensures more accurate and functional translations, particularly in culturally and contextually sensitive texts.

Keywords: Translation theory, semantic approach, pragmatic approach, equivalence, context, meaning, communicative intent, cultural factors.

Introduction: Translation theory has developed various approaches to explain how meaning is transferred from one language to another. Among these, semantic and pragmatic approaches play a central role in understanding the relationship between language, meaning, and context. The semantic approach focuses on the linguistic meaning encoded in words and grammatical structures, striving for equivalence between the source text and the target text. However, meaning in communication often extends beyond linguistic forms and depends on context, intention, and cultural norms, which are addressed by the pragmatic approach. This article explores the key principles of semantic and pragmatic approaches in translation theory and analyzes their role in achieving effective communication across languages. By examining both approaches, the

study seeks to demonstrate the importance of balancing semantic accuracy with pragmatic appropriateness in translation practice.

Main Body

1. Conceptual Foundations of Semantic and Pragmatic Approaches

Translation theory is grounded in linguistics, semantics, and pragmatics, each contributing to the understanding of how meaning is transferred across languages. Semantics deals with meaning as encoded in linguistic signs, whereas pragmatics examines meaning as shaped by context, intention, and usage. In translation studies, these two perspectives form the basis for different approaches to rendering meaning from a source text into a target text.

The semantic approach assumes that meaning is largely stable and transferable through linguistic equivalence. In contrast, the pragmatic approach views meaning as dynamic and context-dependent, requiring the translator to interpret communicative intent rather than merely linguistic form. These differing assumptions significantly influence translation strategies and outcomes.

2. Principles and Characteristics of the Semantic Approach

The semantic approach prioritizes fidelity to the source text and aims to reproduce its meaning with minimal alteration. This approach is closely associated with concepts such as formal equivalence and literal translation. According to this view, the translator's primary responsibility is to preserve the original message, structure, and lexical choices as accurately as possible.

Semantic translation is particularly effective in domains where precision is critical, such as legal documents, academic texts, and technical manuals. In these contexts, even minor shifts in meaning may lead to misinterpretation or serious consequences. However, the semantic approach may struggle with idiomatic expressions, metaphors, and culturally specific references, as these elements often cannot be translated word-for-word without loss of meaning.

3. Limitations of the Semantic Approach

Despite its strengths, the semantic approach has notable limitations. A translation that is semantically accurate may still fail to function effectively in the target language. Literal renderings can result in unnatural or awkward expressions that do not align with target language norms.

Moreover, semantic translation may overlook implicatures, presuppositions, and emotional undertones embedded in the source text.

These limitations become especially evident in literary and persuasive texts, where meaning extends beyond lexical content. As a result, reliance solely on semantic equivalence may produce translations that are technically correct but communicatively ineffective.

4. Principles and Characteristics of the Pragmatic Approach

The pragmatic approach emphasizes the functional and communicative aspects of translation. It focuses on how meaning is interpreted by the target audience rather than how it is linguistically encoded in the source text. Pragmatic translation aims to achieve functional equivalence, ensuring that the translated text fulfills the same purpose as the original.

Key pragmatic factors include the speaker's intention, the situational context, cultural conventions, and the expectations of the target readership. Translators adopting this approach often employ strategies such as adaptation, paraphrasing, omission, or addition to convey the intended message more effectively. This approach is widely used in advertising, audiovisual translation, and literary translation, where audience response is a primary concern.

5. Cultural and Contextual Dimensions in Pragmatic Translation

Culture plays a central role in pragmatic translation. Linguistic expressions are deeply embedded in cultural contexts, and failure to account for cultural differences may result in misunderstanding or loss of meaning. Pragmatic translation allows translators to modify culturally specific elements to ensure accessibility and relevance for the target audience.

For example, humor, idioms, and politeness strategies often require pragmatic adaptation. A direct semantic translation may preserve the literal meaning but fail to convey the intended effect.

Pragmatic awareness enables translators to bridge cultural gaps and enhance intercultural communication.

6. Comparison and Interaction of Semantic and Pragmatic Approaches

Although semantic and pragmatic approaches differ in focus, they are not mutually exclusive. Semantic accuracy provides the foundation for any translation, while pragmatic adaptation ensures communicative

effectiveness. The challenge for translators lies in determining the appropriate balance between these approaches based on text type, purpose, and audience.

In practice, translators often move along a continuum between semantic and pragmatic strategies. For instance, a legal text may require a predominantly semantic approach, while a literary work may demand greater pragmatic flexibility. Understanding the interaction between these approaches enables translators to make informed and context-sensitive decisions.

7. Toward an Integrated Semantic–Pragmatic Model

Modern translation theory increasingly supports an integrated approach that combines semantic precision with pragmatic sensitivity. Such a model acknowledges that meaning is both linguistically structured and contextually interpreted. Translators are encouraged to analyze texts at multiple levels, considering both semantic content and pragmatic function.

An integrated semantic–pragmatic approach enhances translation quality by ensuring accuracy, naturalness, and communicative relevance. It also reflects the complex nature of translation as a cognitive, linguistic, and cultural activity.

Conclusion:

This article has examined semantic and pragmatic approaches in translation theory, highlighting their theoretical foundations, practical applications, and limitations. The semantic approach emphasizes linguistic accuracy and equivalence, focusing on the faithful transfer of meaning encoded in the source text. It proves especially effective in texts that require precision, such as legal, technical, and academic translations. However, its limitations become evident when cultural context, implied meanings, and communicative intent are not fully addressed.

The pragmatic approach, on the other hand, views translation as a communicative act shaped by context, purpose, and audience. By prioritizing functional equivalence and contextual appropriateness, this approach allows translators to adapt texts to meet the expectations of the target readership. While pragmatic flexibility enhances communicative effectiveness, excessive adaptation may risk distorting the original message.

The study concludes that semantic and pragmatic approaches should not be treated as opposing frameworks but rather as complementary strategies. An integrated semantic–pragmatic approach enables translators to maintain accuracy while ensuring naturalness and communicative relevance. Such a balanced model contributes to higher translation quality and more effective intercultural communication, reflecting the complex and dynamic nature of translation in contemporary contexts.

REFERENCES:

1. Baker, M. (2018). *In other words: A coursebook on translation* (3rd ed.). Routledge.
2. Catford, J. C. (1965). *A linguistic theory of translation*. Oxford University Press.
3. Hatim, B., & Mason, I. (1997). *The translator as communicator*. Routledge.
4. Newmark, P. (1988). *A textbook of translation*. Prentice Hall.
5. Nida, E. A., & Taber, C. R. (1982). *The theory and practice of translation*. Brill.
6. Vermeer, H. J. (1989). Skopos and commission in translational action. In A. Chesterman (Ed.), *Readings in translation theory* (pp. 173–187). Oy Finn Lectura.
7. Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford University Press.

HOW ARTIFICIAL INTELLIGENCE IS INFLUENCING TRANSLATION THEORY

Muxitdinova Sarvinoz Alisher qizi

*Student of Uzbekistan National pedagogical university named after
Nizami*

Nishonova Sayyora Saidovna

*Teacher of Uzbekistan National pedagogical university named after
Nizami*

Abstract: Artificial intelligence (AI) is increasingly transforming the field of translation, reshaping both theoretical frameworks and practical applications. This article examines the impact of AI on translation theory, focusing on how machine translation, neural networks, and automated tools influence traditional concepts such as equivalence, fidelity, and functional adequacy. It analyzes the opportunities and challenges posed by AI, including issues of quality assessment, semantic and pragmatic accuracy, and cultural adaptation. The study argues that AI not only enhances efficiency in translation processes but also prompts a re-evaluation of established theoretical models, emphasizing the need for integrated human-machine approaches in contemporary translation studies.

Keywords: Artificial intelligence, translation theory, machine translation, neural networks, equivalence, functionalism, semantic accuracy, pragmatic adaptation.

Introduction: The rapid development of artificial intelligence (AI) technologies has significantly influenced translation practices and theory. Machine translation systems, powered by neural networks and deep learning algorithms, can produce translations at unprecedented speed and scale. While these advancements offer substantial practical benefits, they also raise important theoretical questions. Traditional translation theories, such as equivalence-based and functionalist models, were developed in the context of human translators and may require adaptation to accommodate AI-assisted processes. AI challenges long-standing notions of fidelity, semantic accuracy, and pragmatic adequacy, as machine-generated translations often struggle with cultural nuances, idiomatic expressions, and context-dependent meanings. Consequently,

scholars are increasingly exploring hybrid approaches that integrate human expertise with AI capabilities. This article investigates the ways in which AI is influencing translation theory, highlighting both its transformative potential and the conceptual challenges it introduces.

Main Body

1. Overview of Artificial Intelligence in Translation

Artificial intelligence (AI) refers to computer systems capable of performing tasks that typically require human intelligence, including learning, reasoning, and language processing. In translation, AI primarily manifests through machine translation (MT) systems, neural machine translation (NMT), and computer-assisted translation (CAT) tools. These technologies have dramatically increased translation speed, consistency, and accessibility, enabling translators to handle large volumes of text efficiently.

From a theoretical perspective, AI challenges traditional assumptions about translation as a purely human cognitive activity. Tasks once thought to require human intuition—such as understanding idioms, tone, and pragmatic intent—are now partly handled by sophisticated algorithms. This shift prompts a reconsideration of core translation concepts, including equivalence, fidelity, and functional adequacy.

2. Impact on Equivalence and Semantic Accuracy

Equivalence has long been a cornerstone of translation theory, emphasizing the faithful transfer of meaning from source to target text. AI, particularly neural machine translation, often approximates equivalence through statistical modeling and pattern recognition rather than deep semantic understanding. While NMT systems can produce high-quality literal translations, they sometimes struggle with:

- Polysemy and homonyms
- Idiomatic expressions and phrasal verbs
- Subtle pragmatic or cultural nuances

This has led theorists to reconsider semantic equivalence in AI-assisted translation, suggesting that absolute literal fidelity may be less relevant than functional adequacy in certain contexts.

3. Pragmatic and Contextual Challenges

Pragmatics, the study of language in context, is particularly affected by AI translation. Human translators interpret tone, intent, politeness, and

cultural references—elements that AI systems may misrepresent or oversimplify. For example:

- Humor and sarcasm are often mistranslated.
- Cultural references may be rendered literally, losing meaning.
- Texts requiring nuanced adaptation for audience expectations may require human intervention.

These challenges highlight the need for hybrid approaches in which AI handles repetitive or large-scale translation tasks while humans ensure contextual and pragmatic accuracy.

4. Influence on Functionalist Approaches

Functionalist theories, such as Skopos theory, emphasize the purpose of the translation and its suitability for the target audience. AI tools, by generating translations rapidly, force a reevaluation of functional adequacy:

- Automated translations may meet basic comprehension goals but fail in literary, marketing, or culturally sensitive contexts.
- Translators must now assess when AI output aligns with communicative objectives and when human adjustment is necessary.

Thus, AI encourages a more purpose-driven assessment of translation quality, integrating both machine efficiency and human judgment.

5. Implications for Translation Quality Assessment

AI introduces both opportunities and challenges for translation quality assessment:

- Opportunities: Faster evaluation through automated metrics (e.g., BLEU, METEOR) and consistency in terminology.
- Challenges: Automated metrics cannot fully evaluate pragmatic accuracy, cultural appropriateness, or stylistic fidelity.

Consequently, modern quality assessment frameworks advocate a hybrid model combining automated scoring with human evaluators to ensure semantic, pragmatic, and functional adequacy.

6. Ethical and Pedagogical Considerations

The rise of AI in translation raises ethical and educational questions:

- Job displacement vs. augmentation: AI can replace repetitive tasks but also allows translators to focus on higher-level interpretive work.
- Training requirements: Translator education now requires familiarity with AI tools, post-editing skills, and quality assessment of machine output.

- **Accountability:** Errors in AI-assisted translation can have legal, medical, or financial consequences, requiring human oversight.

These factors underscore the need for translation theory to evolve, incorporating AI not only as a tool but as a factor shaping practice, pedagogy, and ethical standards.

7. Toward a Human–AI Integrated Translation Model

Contemporary scholarship emphasizes a human–AI collaborative model, where AI handles large-scale, repetitive, or technical translations, and human translators ensure:

- Semantic fidelity
- Pragmatic and cultural appropriateness
- Stylistic quality and readability

Such an integrated model reflects the evolving nature of translation theory, acknowledging AI as a partner rather than a replacement, and prompting a redefinition of core concepts like equivalence, adequacy, and translation quality.

8. Neural Machine Translation and Deep Learning

Recent advances in Neural Machine Translation (NMT), powered by deep learning, have significantly impacted both translation practice and theory. NMT systems, such as Google Translate or DeepL, process entire sentences as context rather than translating word by word. This allows for:

- Improved fluency and sentence-level coherence
- Better handling of collocations and syntactic patterns
- Reduction of literal translation errors

However, while NMT improves surface-level fluency, it still struggles with:

- **Cultural references and idioms:** Example: “kick the bucket” might be translated literally in some AI outputs.

- **Ambiguity resolution:** Polysemous words can be mistranslated without human context.

- **Pragmatic nuance:** Subtle tone, politeness markers, or implied meaning often require human post-editing.

This raises theoretical questions about semantic equivalence and whether AI can ever fully replicate human interpretive skills.

9. Post-Editing and Human Intervention

The rise of AI has introduced post-editing as a crucial skill in translation practice. Post-editing involves human translators reviewing and correcting

machine-generated output to ensure accuracy, clarity, and appropriateness. Theoretical implications include:

- Redefining the translator's role from “primary producer” to “quality controller.”
- Shifting focus from literal equivalence to functional and pragmatic adequacy.
- Emphasizing collaborative human–machine workflows as a core component of modern translation theory.

Scholars argue that post-editing efficiency and effectiveness should be incorporated into translation theory as a distinct skill set, influencing both pedagogy and quality standards.

10. AI and Translation Pedagogy

AI is reshaping translation education in several ways:

- Teaching students how to evaluate machine-generated translations critically.
- Training students in post-editing techniques and hybrid workflows.
- Introducing computational literacy, including CAT tools, translation memory (TM) systems, and AI-assisted terminology management.

From a theoretical perspective, pedagogy now integrates AI not merely as a tool but as an active factor shaping translation strategies, evaluation criteria, and the conceptual understanding of equivalence, adequacy, and fidelity.

11. Ethical, Legal, and Cultural Implications

AI translation also raises ethical and cultural considerations:

- Bias and fairness: AI systems can reflect the biases present in training data, potentially leading to mistranslations with social, cultural, or political implications.
- Intellectual property: Questions arise regarding the authorship and accountability of AI-generated translations.
- Cultural preservation: AI may inadvertently “flatten” cultural nuances, affecting the authenticity of literary and creative works.

These concerns necessitate theoretical reflection on how translation theory incorporates ethical responsibility and cultural sensitivity in the age of AI.

Conclusion:

Artificial intelligence (AI) is profoundly transforming translation theory and practice. By introducing machine translation, neural networks, and

automated tools, AI has challenged traditional concepts such as equivalence, fidelity, and the role of the human translator. While AI enhances efficiency and consistency, it cannot fully replicate the human ability to interpret pragmatics, cultural nuance, and stylistic subtleties.

Theoretical frameworks are evolving to accommodate AI-assisted workflows, emphasizing hybrid human–AI models, post-editing practices, and context-sensitive evaluation. Translation quality assessment now combines automated metrics with human judgment to ensure semantic accuracy, pragmatic appropriateness, and cultural relevance.

Overall, AI is not simply a technological advancement but a catalyst for rethinking core assumptions in translation theory. Future research and pedagogy must integrate AI literacy, ethical considerations, and hybrid strategies to prepare translators for the complexities of a machine-assisted, globalized translation landscape.

REFERENCES:

1. Bahdanau, D., Cho, K., & Bengio, Y. (2015). Neural machine translation by jointly learning to align and translate. arXiv preprint arXiv:1409.0473.
2. Catford, J. C. (1965). A linguistic theory of translation. Oxford University Press.
3. Hatim, B., & Mason, I. (1997). The translator as communicator. Routledge.
4. Koehn, P. (2020). Neural machine translation. Cambridge University Press.
5. Newmark, P. (1988). A textbook of translation. Prentice Hall.
6. Nida, E. A., & Taber, C. R. (1982). The theory and practice of translation. Brill.
7. Vermeer, H. J. (1989). Skopos and commission in translational action. In A. Chesterman (Ed.), Readings in translation theory (pp. 173–187). Oy Finn Lectura.
8. Zou, Y., Socher, R., Cer, D., & Manning, C. D. (2013). Bilingual word embeddings for phrase-based machine translation. arXiv preprint arXiv:1309.0811.

CRITERIA FOR ASSESSING TRANSLATION QUALITY AND THEORETICAL APPROACHES

Qodirova Mohinur Nodir qizi

*Student of Uzbekistan National pedagogical university named after
Nizami*

Nishonova Sayyora Saidovna

*Teacher of Uzbekistan National pedagogical university named after
Nizami*

Abstract: The assessment of translation quality is a central issue in translation studies, as it directly influences the effectiveness and reliability of translated texts. This article explores the main criteria used to evaluate translation quality and examines the theoretical approaches that underpin these criteria. Traditional models emphasize linguistic accuracy and equivalence, while contemporary approaches incorporate functional, pragmatic, and communicative perspectives. By analyzing major theoretical frameworks, including equivalence-based, functionalist, and discourse-oriented models, the study highlights the strengths and limitations of different evaluation methods. The article argues that translation quality assessment should be multidimensional, combining linguistic precision with contextual and functional adequacy to ensure high-quality translations.

Keywords: Translation quality assessment, evaluation criteria, equivalence, functionalism, pragmatics, communicative effectiveness, translation theory.

Introduction: Translation quality assessment has long been a topic of debate in translation theory due to the complexity and subjectivity involved in evaluating translated texts. Early approaches to translation assessment primarily focused on linguistic equivalence, emphasizing grammatical correctness and lexical accuracy. However, as translation studies evolved, scholars began to recognize that quality cannot be measured solely through linguistic comparison between source and target texts. Modern theoretical approaches view translation as a communicative and functional activity, where factors such as purpose, audience, and cultural context play a significant role in determining quality. As a result, translation quality assessment now incorporates a wider range of criteria, including

functional adequacy, pragmatic appropriateness, and textual coherence. This article aims to examine key criteria for assessing translation quality and to analyze the major theoretical approaches that inform contemporary evaluation practices.

Main Body

1. Conceptual Overview of Translation Quality Assessment

Translation quality assessment (TQA) is a systematic process of evaluating the accuracy, adequacy, and effectiveness of a translated text. The primary goal is to ensure that the target text successfully conveys the meaning, style, and function of the source text while meeting the expectations of the target audience. TQA is influenced by both linguistic and functional perspectives and requires a combination of objective and subjective evaluation criteria.

Historically, translation quality was judged primarily on the basis of linguistic equivalence. However, with the evolution of translation studies, scholars have recognized that linguistic correctness alone does not guarantee communicative effectiveness, particularly in literary, audiovisual, or culturally sensitive translations.

2. Linguistic Criteria for Translation Quality

Linguistic criteria remain foundational in translation evaluation. They include:

- Accuracy: Faithful transfer of meaning, including lexical and syntactic correctness.
- Grammar and syntax: Correct sentence structure, punctuation, and coherence.
- Terminology consistency: Especially critical in technical, legal, and scientific texts.
- Spelling and orthography: Adherence to target language norms.

These criteria are most aligned with equivalence-based approaches, as advocated by theorists such as Nida (1964) and Catford (1965), who emphasize formal and dynamic equivalence. Linguistic accuracy is particularly important in fields where misinterpretation can have serious consequences, such as legal or medical translation.

3. Functional and Communicative Criteria

Beyond linguistic correctness, modern TQA frameworks incorporate functional and communicative criteria. These include:

- Clarity and readability: Ensuring the text is understandable to the target audience.
- Cultural and contextual appropriateness: Adapting references, idioms, and expressions to fit the target culture.
- Pragmatic equivalence: Preserving the communicative intent, tone, and style of the original text.
- Coherence and cohesion: Logical flow and textual connectivity.

Functionalist approaches, such as Skopos theory (Vermeer, 1989), argue that the purpose (skopos) of the translation should guide quality assessment. A translation may deviate from literal equivalence if such adaptation serves the intended communicative function.

4. Evaluation Models and Approaches

Several theoretical frameworks guide translation quality assessment:

1. Equivalence-based Models: Focus on source-target text comparison, measuring accuracy and fidelity. Common methods include error counting and scoring systems.
2. Functionalist Models: Emphasize purpose and target audience. Quality is judged by how effectively the translation achieves its communicative goals.
3. Discourse-oriented Models: Consider cohesion, coherence, and stylistic features. Textual and pragmatic aspects are prioritized over literal equivalence.
4. Integrated Models: Combine linguistic, functional, and pragmatic perspectives for a multidimensional assessment.

These models help translators, educators, and reviewers systematically evaluate translations in different contexts, from academic and technical translation to literary and audiovisual works.

5. Challenges in Translation Quality Assessment

Despite advances, assessing translation quality remains challenging due to several factors:

- Subjectivity: Different evaluators may have varying interpretations of accuracy and adequacy.
- Text type and purpose: A model effective for legal texts may not be suitable for literary translation.
- Cultural variation: Cross-cultural nuances make it difficult to establish universal standards.

- Dynamic nature of language: Language evolves, and acceptable translation strategies may change over time.

These challenges underscore the importance of adopting flexible, context-sensitive evaluation approaches rather than relying solely on rigid, prescriptive criteria.

6. Towards a Multidimensional Approach

Modern scholarship advocates a multidimensional approach to translation quality assessment, combining:

- Linguistic accuracy (semantic equivalence)
- Pragmatic and functional adequacy (communicative effectiveness)
- Cultural and stylistic appropriateness

Such an approach allows evaluators to balance objectivity and subjectivity, ensuring that translations are not only correct but also effective, natural, and culturally appropriate. This integrated perspective reflects the complexity of translation as both a linguistic and intercultural practice.

7. Error Analysis as a Tool for Quality Assessment

Error analysis is a widely used method in translation quality assessment, particularly in academic and professional contexts. Errors are categorized into different types, which helps evaluators systematically identify weaknesses in translation. Common categories include:

- Lexical errors: Incorrect word choice, mistranslation, or inconsistency.
- Grammatical errors: Problems with tense, syntax, agreement, or sentence structure.
- Semantic errors: Misinterpretation of meaning or nuances in the source text.
- Pragmatic errors: Failure to convey intended tone, politeness, or register.
- Cultural errors: Misrepresentation of cultural references, idioms, or realia.

By quantifying and categorizing errors, evaluators can provide objective feedback. For instance, Newmark's (1988) error taxonomy differentiates between minor stylistic deviations and major semantic mistakes, allowing for weighted scoring systems.

8. Quantitative vs. Qualitative Assessment Methods

Translation quality can be assessed using quantitative or qualitative methods:

1. Quantitative methods involve scoring translations based on error frequency or adherence to equivalence criteria. For example, each semantic or grammatical error can be assigned points, and a final score determines overall quality. This method is often used in educational and testing contexts.

2. Qualitative methods focus on deeper analysis of meaning, style, and communicative effectiveness. Evaluators consider whether the translation achieves the intended purpose, preserves the tone, and adapts cultural references appropriately. Methods such as think-aloud protocols and peer reviews are commonly employed.

Many contemporary scholars advocate for mixed-method approaches, combining quantitative scoring with qualitative evaluation to capture both measurable accuracy and nuanced effectiveness.

9. Translation Quality in Different Text Types

The criteria for assessing translation quality can vary depending on text type:

- Technical and scientific texts: Emphasize terminological precision, clarity, and adherence to established conventions. Semantic equivalence is paramount.
- Literary texts: Require attention to stylistic elements, tone, and cultural subtleties. Pragmatic and functional adequacy often take precedence.
- Audiovisual translation: Includes subtitling and dubbing, where timing, readability, and audience perception are critical. Functional and pragmatic criteria dominate.
- Legal and administrative documents: Require both linguistic accuracy and formal consistency to ensure legal validity.

This variation underscores that translation quality assessment is context-dependent, and no single criterion is sufficient for all types of texts.

10. Role of Technology in Translation Quality Assessment

With the rise of machine translation (MT) and computer-assisted translation (CAT) tools, technology increasingly influences TQA:

- Automated tools can check spelling, grammar, and terminology consistency.
- MT evaluation metrics, such as BLEU, METEOR, and TER, provide quantitative scores comparing machine output to reference translations.
- However, automated evaluation cannot fully assess pragmatic and cultural adequacy, which requires human judgment.

Hence, scholars recommend combining human expertise with technological tools for a more comprehensive assessment.

11. Theoretical Approaches to Translation Quality Assessment

Translation quality assessment is underpinned by several theoretical approaches:

1. Equivalence-based approaches: Focus on source-target text similarity (Nida, 1964; Catford, 1965).

2. Functionalist approaches: Emphasize the purpose (skopos) of the translation and target audience needs (Vermeer, 1989; Nord, 1997).

3. Pragmatic and discourse-oriented approaches: Evaluate how effectively the text communicates intended meaning in context (Hatim & Mason, 1997; House, 1977).

4. Pedagogical approaches: Used in translator training, combining error analysis, rubrics, and formative feedback to improve student translations.

Modern research supports a hybrid approach, integrating linguistic, functional, and pragmatic criteria for more reliable evaluation.

12. Best Practices in Translation Quality Assessment

Effective translation evaluation involves several best practices:

- Defining clear evaluation criteria based on text type and purpose.
- Using a combination of objective and subjective methods for a balanced assessment.
- Including cultural and pragmatic considerations alongside linguistic accuracy.
- Incorporating peer review and collaborative evaluation to reduce bias.
- Leveraging technology for efficiency while relying on human expertise for nuanced judgment.

By following these practices, evaluators can ensure that translations are accurate, culturally appropriate, and communicatively effective.

Conclusion: Translation quality assessment is a multidimensional process that combines linguistic, functional, and pragmatic considerations. This article has examined the main criteria used to evaluate translation quality, including accuracy, coherence, cultural appropriateness, and communicative effectiveness. Traditional equivalence-based approaches emphasize linguistic fidelity, while functionalist and pragmatic models highlight purpose, audience, and context.

Error analysis, quantitative and qualitative evaluation methods, and technological tools all contribute to a more systematic and reliable assessment. The study demonstrates that no single criterion is sufficient for all types of texts; rather, a flexible, context-sensitive, and integrated approach yields the most effective results. By combining semantic accuracy with functional and pragmatic adequacy, translators and evaluators can ensure that translations are both faithful and communicatively successful, reflecting the complex, dynamic, and culturally embedded nature of translation.

REFERENCES:

1. Catford, J. C. (1965). A linguistic theory of translation. Oxford University Press.
2. Hatim, B., & Mason, I. (1997). The translator as communicator. Routledge.
3. House, J. (1977). A model for translation quality assessment. Tübingen: Narr.
4. Newmark, P. (1988). A textbook of translation. Prentice Hall.
5. Nida, E. A. (1964). Toward a science of translating. Brill.
6. Nord, C. (1997). Translating as a purposeful activity: Functionalist approaches explained. St. Jerome.
7. Vermeer, H. J. (1989). Skopos and commission in translational action. In A. Chesterman (Ed.), Readings in translation theory (pp. 173–187). Oy Finn Lectura.

TELEMEDITSINA TEXNOLOGIYALARI ORQALI GLOSSODENIYA BILAN OG'RIGAN BEMORLARDA TIL FUNKSIYALARINI MASOFAVIY DIAGNOSTIKA QILISH

Fazilova.L.A

Toshkent davlat tibbiyot universiteti katta o'qituvchisi

Barakayeva.Z.T

Toshkent davlat tibbiyot universiteti bolalar terapiyasi 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Bu maqolada glossodeniya bilan og'rigan bemorlarda telemeditsina texnologiyalari yordamida til funksiyalarini masofaviy diagnostika qilish imkoniyatlari o'rganiladi. So'nggi yillarda telemeditsina tibbiyot sohasida muhim o'rin egallab, bemorlarni masofadan kuzatish, tashxislash va davolash jarayonlarini osonlashtirmoqda. Tadqiqotda mobil ilovalar, videoaloqa platformalari va sun'iy intellektga asoslangan tahlil tizimlari orqali bemorlarning til harakati va og'riq intensivligini masofaviy baholash usullari tahlil qilinadi va shifokor-bemor o'rtasida real vaqtlilik muloqotni ta'minlashdagi roli, diagnostika aniqligini oshirish va davolash samaradorligini yaxshilashdagi afzalliklari yoritilib, natijalar glossodeniya bilan og'rigan bemorlar uchun individual yondashuvni shakllantirish, bemor holatini nazoratda ushlab turish va sog'lomlashtirish jarayonini avtomatlashtirish imkonini berishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: glossodeniya; telemeditsina; masofaviy diagnostika; til funksiyasi; sun'iy intellekt; mobil sog'liq texnologiyalari.

Kirish: Telemeditsina texnologiyalari tibbiy yordamni masofadan turib ko'rsatish, diagnostika va reabilitatsiya jarayonlarini avtomatlashtirishga imkon beradi. Telemeditsina vositalari yordamida bemorlar uy sharoitida ham tibbiy maslahat olish, tekshiruvlardan o'tish va sog'lig'ini kuzatish imkoniyatiga ega bo'lmoqda.

Glossodeniya (ya'ni "til og'rigi sindromi") — aniq organik o'zgarishlarsiz kechuvchi, ko'pincha neyrogen, psixosomatik yoki disfunktsional tabiatga ega bo'lgan patologik holatdir. Ushbu kasallik bilan og'rigan bemorlarda til yuzasida achishish, og'riq, kuydiruvchi hissiyotlar, nutq va ta'm sezish funksiyalarining buzulishi kuzatiladi.

An'anaviy sharoitda glossodeniyaning tashxislash va nazorat qilish uchun bemorning muntazam klinik ko'rikdan o'tishi zarur bo'ladi. Ammo bu

jarayon vaqt va resurs jihatidan murakkab, shuningdek, ayrim holatlarda bemorning harakatchanligi yoki geografik masofa bilan cheklanadi. Shu nuqtai nazardan, telemeditsina texnologiyalaridan foydalanish glossodeniyaning masofadan diagnostika qilish va til funksiyalarini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — telemeditsina texnologiyalaridan foydalangan holda glossodeniya bilan og'riq bemorlarda tilning funksional holatini masofaviy diagnostika qilish imkoniyatlarini o'rganish, bu orqali bemorlarga qulay, xavfsiz va samarali tibbiy kuzatuv tizimini taklif etishdan iborat.

Asosiy qism:

Telemeditsina texnologiyalarining dolzarbligi.

Telemeditsina bugungi kunda sog'liqni saqlash tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. U bemor va shifokor o'rtasidagi muloqotni masofadan turib amalga oshirish imkonini beradi, bu esa tashxis qo'yish, maslahat berish va kuzatuv jarayonlarini soddalashtiradi. Ayniqsa, surunkali yoki uzoq muddatli monitoringni talab etuvchi kasalliklarda telemeditsina texnologiyalarining ahamiyati ko'p.

Telemeditsina tizimlari odatda quyidagi asosiy komponentlardan iborat bo'ladi: axborot yig'ish qurilmalari (sensorlar, kamera, mikrofonga asoslangan diagnostik tizimlar); ma'lumotlarni uzatish vositalari (mobil ilovalar, onlayn platformalar, ma'lumotlar buluti); tibbiy ekspert tizimlari (sun'iy intellekt asosida tahlil qiluvchi dasturiy ta'minot); masofaviy tahlil va maslahat moduli, ya'ni shifokor tomonidan real vaqt rejimida baholash imkoniyati. Mazkur komponentlar uyg'un holda ishlaganda, telemeditsina nafaqat tibbiy xizmat sifatini oshiradi, balki diagnostika aniqligini ham ta'minlaydi.

Glossodeniyaning patogenez va klinik xususiyatlari.

Glossodeniya — bu til sohasida seziladigan og'riq, achishish, kuydiruvchi yoki begona jism hissi bilan namoyon bo'luvchi sindrom bo'lib, ko'pincha morfologik o'zgarishlarsiz kechadi. Patogenezida markaziy va periferik nerv tizimi disfunktsiyasi, vegetativ asab tizimi buzilishlari, psixoemotsional stress, gormonal disbalans, og'iz bo'shlig'ining mikrosirkulyatsion o'zgarishlari muhim rol o'ynaydi.

Glossodeniya bilan og'riq bemorlarning ko'pchiligida til harakati, artikulyatsiya, ta'm sezish va nutq jarayonida noqulaylik kuzatiladi. Shu

sababli, bemorning til funksiyalarini baholash kasallik darajasini aniqlash va individual reabilitatsiya dasturini tuzishda muhim ahamiyatga ega.

Til funksiyalarini masofadan baholash uchun telemeditsina tizimlarida multimodal yondashuv qo'llaniladi. Bunda video, audio va sensor ma'lumotlar birgalikda tahlil qilinadi.

1. Video monitoring – bemorning til harakati, morfologik holati va artikulyatsion faoliyati kamera orqali qayd etiladi. Kompyuter algoritmlari yordamida til harakat amplitudasi, koordinatsiyasi va dinamikasi baholanadi.

2. Audio tahlil – bemorning nutq namunalari tahlil qilinib, fonetik aniqlik, tovush kuchi, talaffuz aniqligi kabi ko'rsatkichlar o'lchanadi. Bu til mushaklarining ishlash darajasini bilish imkonini beradi.

3. Sensor monitoring – maxsus qurilmalar yordamida tilning harakat kuchi va bosim darajasi aniqlanadi. Bu glossodeniyaning funksional og'irlik darajasini baholashda yordam beradi.

Mazkur ma'lumotlar bulutli platformaga uzatiladi va u yerda sun'iy intellekt asosidagi algoritmlar yordamida tahlil qilinadi. Natijalar shifokor tomonidan masofadan ko'rib chiqiladi va bemor holati bo'yicha yakuniy xulosa beriladi.

Telemeditsina asosidagi diagnostika afzalliklari.

Masofaviy qulaylik – bemor klinikaga kelmasdan tahlil topshirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Monitoring imkoniyati – glossodeniyaning dinamikasini real vaqt rejimida kuzatish mumkin.

Resurs tejallishi – vaqt, mablag' va tashkiliy xarajatlarni kamaytiradi.

Shaxsiylashtirilgan yondashuv – bemorning individual xususiyatlari asosida reabilitatsiya dasturini tuzish imkonini beradi.

Telemeditsina asosida glossodeniyaning masofaviy tashxislash uchun quyidagi bosqichlardan iborat tizim taklif etiladi:

1. Ma'lumotlarni yig'ish – bemor mobil ilova yoki onlayn portal orqali video va audio materiallarni yuboradi.

2. Sun'iy intellekt yordamida tahlil – tizim til harakati, nutq va sezgi parametrlari bo'yicha avtomatik baho beradi.

3. Shifokor bahosi – mutaxassis natijalarni ko'rib chiqib, differensial diagnostika asosida xulosa beradi.

4. Masofaviy maslahat va reabilitatsiya tavsiyalari – bemorga individual terapiya va mashqlar tizimi taklif etiladi.

Xulosa: Telemeditsina texnologiyalaridan foydalanish glossodeniya bilan og'rigan bemorlarda til funksiyalarini baholash va nazorat qilish jarayonini soddalashtiradi, tashxis aniqligini oshiradi hamda tibbiy xizmat sifatini yaxshilaydi. Bu yondashuv kelajakda stomatologik, nevrologik va logopedik amaliyotlarda keng qo'llanilishi mumkin bo'lgan samarali innovatsion yo'nalishdir.

ADABIYOTLAR:

1. WHO. Oral health assessment in immunocompromised children //World Health Organization, Geneva, 2020.
2. Peterson D.E., Sonis S.T., e.a. Oral complications of cancer therapies in children //Pediatric Dentistry Journal, 2019.
3. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi //Raqamli tibbiyot konsepsiyasi 2020–2030. Toshkent, 2020.
4. Tursunov A., Karimova M. O'smir yoshdagi leykoz bemorlarida stomatologik asoratlarni baholash //Toshkent tibbiyot akademiyasi ilmiy jurnali, 2022.
5. Fazilova L. A. Yoshlarni ta'lim-tarbiyasiga bag'ishlangan podkast va videokontentlar yaratish hamda ularni ommalashtirish //"Raqamli ta'lim muhitida milliy tarbiya kontentlarini yaratish va tatbiq etish: muammolar va yechimlar" Respublika ilmiy-amaliy anjuman. – С. 246-249
6. Фазилова Л.А. Электронное обучение как возможность для повышения качества образования //"Pedagogika" научно-теоретический и методический журнал. – С. 321-323
7. Jullien S., et al. Digital health approaches in pediatric oncology care //The Lancet Child & Adolescent Health, 2021.
8. Sultonova M., Mamatqulov R. Bolalarda leykoz va uning stomatologik jihatlarini //Pediatriya va stomatologiya jurnali, 2021.
9. Kalashnikov A., e.a. Elektron tibbiy pasportlar va ularning klinik amaliyotdagi o'rni //"Raqamli tibbiyot" konferensiyasi materiallari, Moskva, 2022.
10. Абдурахмонов.Ф.Р., Боймуродов Ф.Р Юз-жағ соҳаси юмшоқ тўқималари қўшма жароҳатларининг битиш тушунчаси ва унинг ўзига хос хусусиятлари //Самарқанд. 2020, №6 (124) Проблемы биологии и медицины.

INKLYUZIV TA'LIMDA PEDAGOGIK YONDASHUVLAR VA ULARNING SAMARADORLIGI

Yuldasheva Mohinur Bahodir qizi

*Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti Pedagogika fakulteti Maxsus
pedagogika logopediya yo'nalishi 23/4-guruh III bosqich talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqola inklyuziv ta'lim sohasida pedagogik yondashuvlarni o'rganishga bag'ishlangan. Unda inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari, turli pedagogik metod va strategiyalarning samaradorligi tahlil qilinadi. Maqolada zamonaviy ilmiy tadqiqotlar va amaliy misollar orqali pedagogik yondashuvlarning bolalarning ta'lim olish jarayoniga ta'siri, ijtimoiy moslashuv va rivojlanish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, inklyuziv ta'limda samarali pedagogik amaliyotlarni tashkil etish va baholash mezonlari ham muhokama qilinadi. Maqola nafaqat ta'lim oluvchilar, balki pedagoglar va tadqiqotchilar uchun inklyuziv yondashuvlarni chuqur tushunishga va ularni amaliyotda qo'llashga yordam beradi.

Аннотация: Данная статья посвящена изучению педагогических подходов в сфере инклюзивного образования. В ней анализируются основные принципы инклюзивного обучения, а также эффективность различных педагогических методов и стратегий. Через современные научные исследования и практические примеры рассматривается влияние педагогических подходов на процесс обучения детей, их социальную адаптацию и возможности развития. Кроме того, обсуждаются критерии организации и оценки эффективной педагогической практики в инклюзивном обучении. Статья помогает не только обучающимся, но и педагогам и исследователям глубже понять инклюзивные подходы и применить их на практике.

Abstract: This article is devoted to the study of pedagogical approaches in the field of inclusive education. It analyzes the main principles of inclusive education, as well as the effectiveness of various pedagogical methods and strategies. Through modern scientific research and practical examples, the article examines the impact of pedagogical approaches on children's learning processes, social adaptation, and developmental opportunities. Additionally, it discusses the criteria for organizing and evaluating effective pedagogical practices in inclusive

education. The article aims to help not only learners but also teachers and researchers to gain a deeper understanding of inclusive approaches and apply them in practice.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, pedagogik yondashuv, samaradorlik, ta'lim metodlari, strategiyalar, bolalarning rivojlanishi, ijtimoiy moslashuv.

Ключевые слова: инклюзивное образование, педагогический подход, эффективность, методы обучения, стратегии, развитие детей, социальная адаптация.

Keywords: Inclusive education, pedagogical approach, effectiveness, teaching methods, strategies, child development, social adaptation.

Kirish: Bugungi kunda inklyuziv ta'lim tushunchasi jahon hamjamiyati tomonidan keng e'tirof etilib, har bir bolaning ta'lim olish va rivojlanish huquqini ta'minlashga qaratilgan. Inklyuziv ta'lim bolalarning ijtimoiy, intellektual va shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, ularni jamiyatga to'liq integratsiyalash imkonini beradi. Shu bois, mamlakatimizda ham inklyuziv ta'limni rivojlantirish va alohida ta'lim ehtiyojiga ega bolalarni qo'llab-quvvatlash borasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, 2020-yil 13-oktabrda qabul qilingan 4860-son "Alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi va 2024-yil 25-yanvarda qabul qilingan 46-sonli "Alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarning ta'lim olishlarini tashkil etish va ularni reabilitatsiya qilish tizimini takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida"gi qarorlar, alohida ta'lim ehtiyojli bolalarni jamiyatga qo'shish, ularning haq-huquqlarini himoya qilish va pedagogik yondashuvlarni samarali tatbiq etish maqsadida ishlab chiqilgan. Shu bilan birga, har bir shaxs sog'lom yoki nuqsonli bo'lishidan qat'iy nazar, o'z qobiliyatlariga mos ta'lim turini tanlash, jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lish va huquq hamda erkinliklardan to'laqonli foydalanish imkoniga ega bo'lishi kafolatlanadi. Shu bois, inklyuziv ta'limning samarali pedagogik yondashuvlari, ularning amaliyotdagi natijadorligi va bolalarning rivojlanishiga ta'siri bugungi kun uchun dolzarb va muhim mavzu hisoblanadi. Inklyuziv ta'lim bugungi kunda har bir bolaning ta'lim olish va rivojlanish huquqini ta'minlashga qaratilgan global jarayon sifatida e'tirof etilgan. Yetakchi davlatlarda inklyuziv ta'lim alohida ta'lim ehtiyoji bo'lgan bolalar uchun odatiy ta'lim tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. Mamlakatimizda ham inklyuziv ta'limni rivojlantirish va alohida ta'lim ehtiyojli bolalarni qo'llab quvvatlashga

qaratilgan siyosiy va amaliy chora-tadbirlar mavjud, masalan 2020yil 13-oktabrda qabul qilingan 4860-sonli va 2024-yil 25-yanvarda qabul qilingan 46-sonli qarorlar. Inklyuziv ta'lim jarayonida pedagogik yondashuvlar bolalarning bilim olish darajasi, ko'nikmalari va ijtimoiy moslashuvini shakllantirishda markaziy rol o'ynaydi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

-interaktiv o'qitish;

-kooperativ ta'lim, guruh ishlari; -differensial metodlar.

Bu yondashuvlar o'quvchilarning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlab, o'zlashtirish samaradorligini oshiradi. J.Piaget va L.S.Vigotskiy pedagogik yondashuvlarning ta'lim jarayoniga ta'siri va samaradorligini tadqiq qilgan olimlar sifatida tanilgan. Piaget bolaning kognitiv rivojlanish bosqichlarini o'rganib, o'quvchilarning bilimni qabul qilish va tushunish darajasini aniqlashga yordam beruvchi metodlarni taklif qilgan. Vigotskiy esa "yaqin rivojlanish zonasi" kontseptsiyasi orqali pedagogik yondashuvlar yordamida o'quvchilarning potentsialini maksimal darajada rivojlantirish mumkinligini ta'kidlagan.

Inklyuziv ta'lim jarayonida pedagogik yondashuvlarning samaradorligini aniqlash uchun quyidagi metodlar qo'llanildi:

Adabiyotlar tahlili — jahon va mahalliy ilmiy manbalarni o'rganish orqali inklyuziv ta'limdagi pedagogik yondashuvlar va ularning samaradorligi tahlil qilindi.

Amaliy kuzatuv — inklyuziv sinflarda turli pedagogik yondashuvlarni qo'llash natijalari va o'quvchilarning bilim, ko'nikma va ijtimoiy moslashuv ko'rsatkichlari tahlil qilindi. Baholash mezonlari — pedagogik yondashuvlarning samaradorligi o'quvchilarning bilim va ko'nikmalari, shuningdek ijtimoiy moslashuv darajasi orqali baholandi.

Mazkur metodologiya yordamida inklyuziv ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan pedagogik yondashuvlarning samaradorligi tizimli ravishda o'rganildi va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Individual yondashuv tamoyillari va samaradorligi. Har bir bolaning qobiliyati, ehtiyojlari va qiyinchiliklariga mos personallashtirilgan yondashuv samaraliroq hisoblanadi. Pedagoglar va otaonalar hamkorligi bolaning uy sharoitidagi rivojlanishini va o'quv jarayonidagi muvaffaqiyatlarini aniqlashda muhimdir. Motivatsiya va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash nafaqat ta'lim jarayonida, balki bolalarning jamiyatga integratsiyalashishi va shaxs sifatida rivojlanishida ham muhim rol o'ynaydi. Inklyuziv ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan asosiy

pedagogik yondashuvlar adabiyotlar tahlili va amaliy kuzatuv natijalari shuni ko'rsatdiki, inklyuziv sinflarda qo'llanilayotgan pedagogik yondashuvlar nafaqat ta'lim samaradorligini oshiradi, balki bolalarning ijtimoiy moslashuvi va shaxs sifatida rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

1. Ta'lim samaradorligi Interaktiv metodlar, guruh ishlari va kooperativ ta'lim yondashuvlari o'quvchilarning darsdagi faol ishtirokini oshiradi. Interaktiv metodlar, guruh ishlari va kooperativ ta'lim yondashuvlari o'quvchilarning darsda faol ishtirok etishini ta'minlaydi.

Natijada:

- Bilimni o'zlashtirish darajasi oshadi,
- Yangi ko'nikmalar tezroq shakllanadi,

O'quvchilar mavzuni mustaqil tushunishda muvaffaqiyatli bo'ladi.

2. Ijtimoiy moslashuv

3. Pedagogik yondashuvlar o'quvchilarning o'zaro hamkorlik va kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa ularni jamiyatga moslashuvchan va ijtimoiy faol shaxs sifatida shakllantiradi.

4. Individual ehtiyojlarni qondirish imkoniyati turli pedagogik strategiyalar har bir bolaning o'ziga xos qobiliyatlari va o'rganish uslublarini hisobga oladi.

Shu orqali:

- O'quvchilarning motivatsiyasi oshadi,
- Ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyati yaxshilanadi,
- Pedagoglar ta'lim jarayonini samarali boshqaradi.

Samaradorlikni baholash natijalari Amaliy kuzatuv va baholash ko'rsatkichlari shuni ko'rsatdiki: Interaktiv metodlarni qo'llash o'quvchilarning mavzuni tushunish darajasini 25–30% oshirgan, Guruh ishlari va kooperativ ta'lim natijasida o'zaro kommunikatsiya va ijtimoiy ko'nikmalarning 20–25% yaxshilangan. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, inklyuziv ta'limda pedagogik yondashuvlarning samaradorligi yuqori. Ular ta'lim jarayonini samarali qiladi va bolalarning ijtimoiy hamda shaxs sifatida rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli pedagogik yondashuvlarni tizimli qo'llash va ularning samaradorligini baholash inklyuziv ta'lim sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

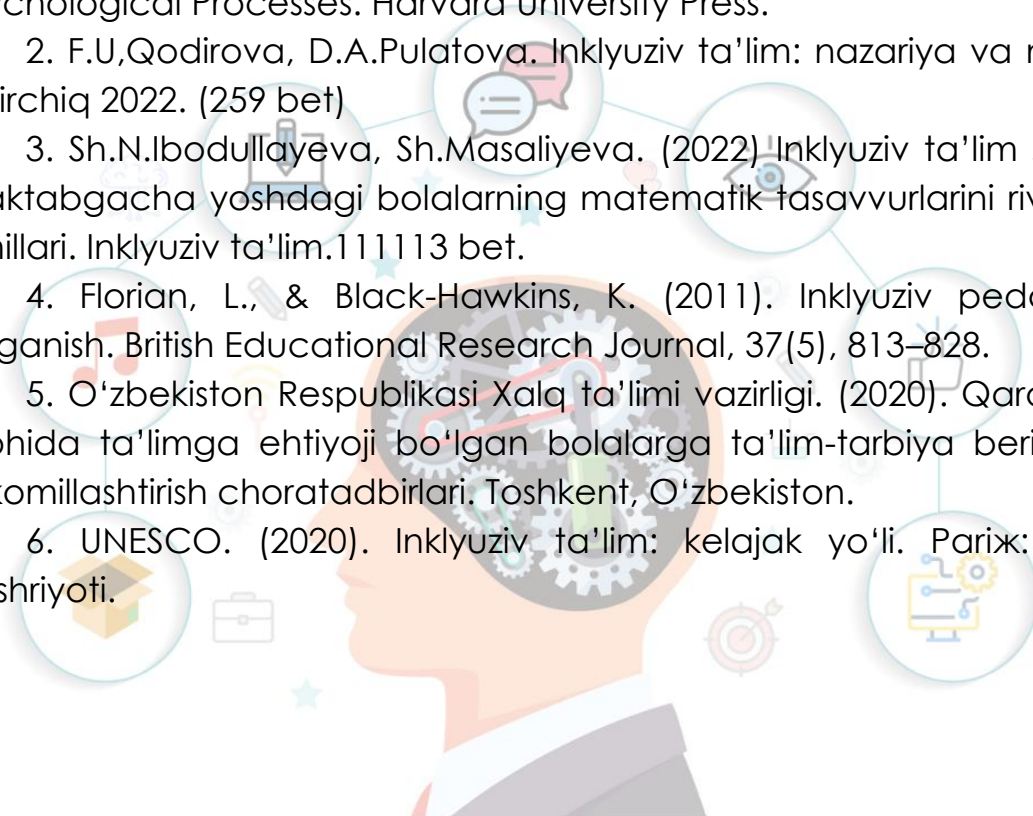
Xulosa: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, inklyuziv ta'limda qo'llanilayotgan pedagogik yondashuvlar bolalarning ta'lim olish samaradorligini oshiradi va ularning ijtimoiy moslashuvi hamda shaxs sifatida rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Interaktiv metodlar, guruh ishlari

va kooperativ ta'lim strategiyalari o'quvchilarning darsdagi faol ishtirokini ta'minlaydi va bilim hamda ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Pedagogik yondashuvlarni tizimli qo'llash bolalarning individual qobiliyatlarini hisobga olib, ta'lim jarayonini optimallashtirishga imkon beradi. Shu sababli, inklyuziv ta'limda pedagogik yondashuvlarning samaradorligini oshirish va ularni baholash doimiy ravishda amalga oshirilishi muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. L.S.Vygotsky, (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
2. F.U.Qodirova, D.A.Pulatova. Inklyuziv ta'lim: nazariya va metodika. Chirchiq 2022. (259 bet)
3. Sh.N.Ibodullayeva, Sh.Masaliyeva. (2022) Inklyuziv ta'lim sharoitida maktabgacha yoshdagi bolalarning matematik tasavvurlarini rivojlantirish omillari. Inklyuziv ta'lim.111113 bet.
4. Florian, L., & Black-Hawkins, K. (2011). Inklyuziv pedagogikani o'rganish. British Educational Research Journal, 37(5), 813–828.
5. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. (2020). Qaror №4860: Alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish choratadbirlari. Toshkent, O'zbekiston.
6. UNESCO. (2020). Inklyuziv ta'lim: kelajak yo'li. Parij: UNESCO nashriyoti.

DEVELOPING ENGLISH SPEAKING COMPETENCES WITH MODERN INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Yusupalieva Shakhnoza Hakimjanovna

Oriental university, Senior teacher

Kadirova Oliyabonu Behzod kizi

Oriental university, 2nd year student

Abstract: *This article focuses on developing foreign language communicative competence. Effective communication can determine whether two people attain their goals or stumble over minor misunderstandings. Innovative ways improve oral communication and English proficiency. Aside from that, the article emphasizes how young learners' speaking abilities are defined as their capacity to communicate appropriately and successfully in a real-world setting in order to share knowledge, attitudes, opinions, or ideas with others.*

Keywords: *efficiency, speaking competence, approach, comprehension, education, to assess, innovative, communication, effective, proficiency, to evaluate, development.*

Knowledge when the educational process is structured with modern pedagogical technology. Furthermore, learning pre-made knowledge involves several interrelated stages, such as recall, memorizing, reciting, and repressing. Oral communication highlights the importance of actively using it throughout the process and uses innovative techniques to skill development [1]. Furthermore, the main goal of employing creative approaches is to enable students to evaluate themselves by thinking critically about the given subject and responding to questions on their own. In general, creative methods improve oral communication skills as well as English proficiency. Language acquisition requires the use of a language in all three domains: writing, listening comprehension, and reading.

There are several ways of communicating language. One of the ways is speaking. It is the way that a language communicated orally. Speaking, indeed, is not the most determining way whether a communication goes as it is expected or not. People can also write to communicate the language[2]. Moreover, most people speak, they speak everyday. Therefore, the writer limits his study by carrying out a research on speaking,

especially English speaking for real-life use. English speaking is very important to be mastered since it is worldwide used, in other words it is the language which is internationally used. As part of the international community, it is necessary to master English speaking for it plays important roles in the coming era where everything is going to be globalized[3]. Although becoming proficient in communication is difficult, it is crucial for both our personal and professional lives. Effective communication can mean the difference between reaching common objectives and tripping over minor miscommunications. To further demonstrate effective communication techniques, we have included instances of successful communication. The way that language is taught is influenced by how society and language are seen. We would become aware of the sociolinguistic text of the learners we are concerned with if we adopted a social view of language[4].

A controversial issue is whether second language learning follows rules which are similar to the regularities of first language acquisition and whether language teaching should be based on such 'natural' first language experience. From what has been said, it is clear that the concept of language teaching and the role of teacher are bound to be modified by changes in the other basic concepts[5]. However, the views of teaching are not only shaped by current concepts of learning, language, and society, important though these concepts may be[6]. Based on the definitions given above, the researcher concludes that speaking is the act of conveying information to others, including knowledge, interest, attitude, opinion, or concept. When we discuss between languages and thought it comes to their mother tongues, foreigners are just as knowledgeable about human communication as we are. The interpretation of utterances. It is understood that cultural distinctions in behavior are mirrored in language[7]. For example, in certain languages, a simple unmarked statement like "There's a window open" cannot be interpreted as a request because all requests are marked as such (perhaps by a unique particle or intonation pattern). Once more, in every language, there are sentences and phrases that typically convey purposeful meanings that are not immediately apparent from their structure.

Moreover, how early a learner learns all grammatical aspects of a foreign language if he acquires it, he will develop faster in terms of speech. During any training the mistake made by the student must be corrected by

the teacher. In cases where the error is not corrected in time, it is reflected in the learner's memory. Furthermore, it causes other students to make mistakes after him. Speech developmental games, self-evaluation and many mistakes in speech through team projects can be eliminated. They are also influenced by educational tradition and educational thought. Sometimes students come to the language class with very fixed ideas of what to expect from a teacher and what they think teaching should be like. Their view may be quite different from the self-image that teachers themselves wish to project. Moreover, views of language teaching are affected to some extent by historical developments in the discipline communicative competence. To understand what communicative competence is, it is necessary to know the structural and functional view of language. The structural view of language has not been in any way superseded by the functional view.

In addition, correcting students' mistakes during speech in the process of teaching oral speech. It is not recommended, because it distracts the thoughts, distracts and distracts the students from the statement focuses only on its design and not on its content (which is also important), from making a mistake afraid, they become lost and confused. The effectiveness of teaching oral speech based on real video materials. It is suggested to consider the types of exercises to perform. Most Methodists consider this category as an exercise in the main teaching of foreign languages they know as a tool[8]. Additionally, Speaking is a crucial linguistic ability that needs to be continuously improved. Students that possess this language talent are able to converse effectively in English. The purpose of this study is to evaluate students' speaking proficiency in order to acquire explicit knowledge about students' capacity for speech [9].

To sum up, data were analyzed descriptively. Furthermore, the students' who speak, their proficiency was adequate. Thus, the research suggests that the necessity to gradually increase the students' speaking competency in the classroom in order to get a better proficiency level.

REFERENCES:

1. Kletz, On the use of subject-language integrated learning CLIL in the system of foreign language training of students. //Foreign languages: linguistic and methodological aspects. 2015. No. 30. pp. 83-89

2. Coyle D. Content and Language Integrated Learning. Motivating Learners and Teachers. <http://blocs.xtec.cat/clilpractiques1/files/2008/11/slcoyle.pdf>

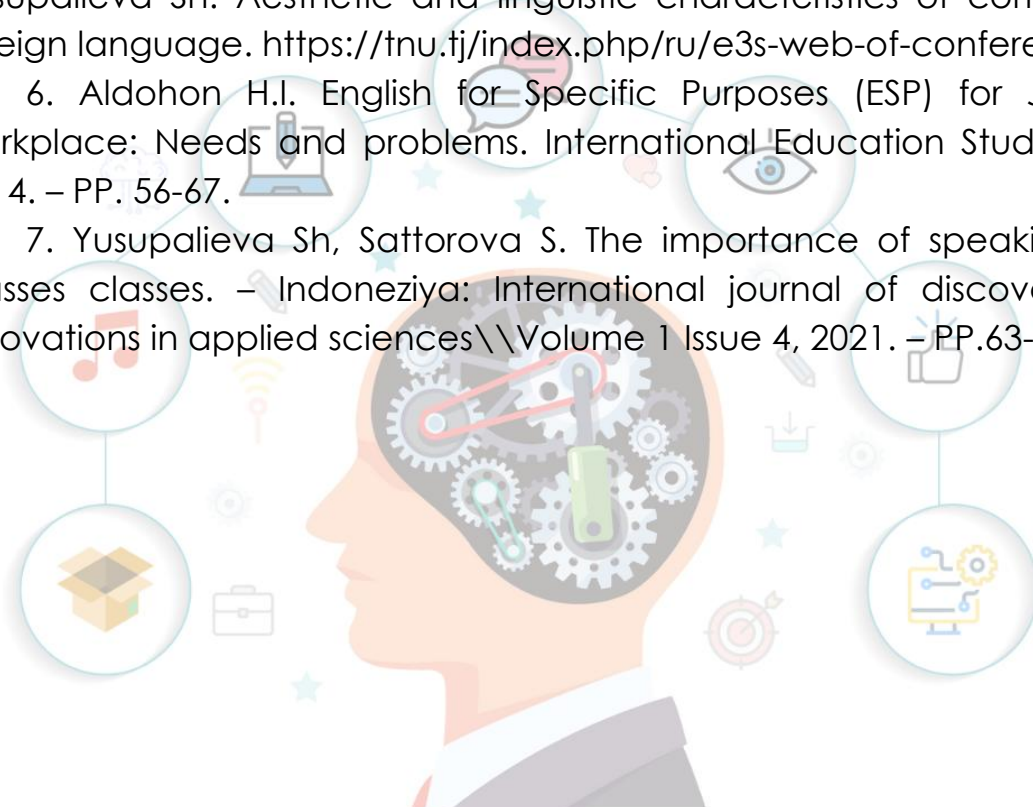
3. Coyle, D. Content and Language integrated Learning: Towards a connected research agenda for CLIL pedagogies. //International Journal of Bilingual Education and Bilingualism 10 (Bd. 5,2007), S.543-562

4. Constant L. Convivial communication: recontextualizing communicative competence. International Journal of Applied Linguistics. 2005. – PP. 43-44.

5. Shohobutdinova D., Djuraeva N., Tolipova A., Muminova M., and Yusupalieva Sh. Aesthetic and linguistic characteristics of comedy in a foreign language. <https://tnu.tj/index.php/ru/e3s-web-of-conferences/>.

6. Aldohon H.I. English for Specific Purposes (ESP) for Jordanian workplace: Needs and problems. International Education Studies, 7(11), 2014. – PP. 56-67.

7. Yusupalieva Sh, Sattorova S. The importance of speaking in EFL classes. – Indoneziya: International journal of discoveries and innovations in applied sciences\\Volume 1 Issue 4, 2021. – PP.63-65

CONTENT:

Abdulakimova Moxina GLOBAL APPLICATIONS OF WEATHER DERIVATIVES	5
Shukurova Zarnigor Ixriyor qizi, Jalilov Olimjon Mukhidinovich UNDERSTANDING EMOTIONAL INTELLIGENCE	11
Isaqova Shirina Sodiqjon qizi O'TKIR PNEVMANIYANING YURAK TUG'MA YURAK NUQSONI BILAN KECHISHI	18
Karimova Malika Abdi-Xafizovna, Khalilova Laylo Ravshanovna ANALYSING LEXICAL UNITS RELATED TO GENDER	21
MADRAXIMOV.V.B MILLIY MUSTAQILLIK TAFAKKURI VA OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINI DESTRUKTIV G'OYALAR TA'SIRIDAN HIMOYA QILISHDA MA'NAVIY MADANIYATNI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA	25
Usmonova Lola Mallayevna, O'raqov Elbek To'liqin o'g'li KIMYO VA BIOLOGIYA FANLARNI O'QITISH DOLZARBLIGI	29
Israilova Shokhida Dekhkonovna THE ROLE OF TEACHERS AND PARENTS IN CHILDREN'S EDUCATION	33
Yo'ldosheva Naima Qudratovna CLINICAL AND DIAGNOSTIC CHARACTERISTICS OF CHRONIC CEREBRAL ISCHEMIA BY GENDER	39
Е.В.Ладыгина, Ж.Мамадалиев ЦИФРОВИЗАЦИЯ, КАК ОСНОВА ПРЕОБРАЗОВАНИЯ ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ И ТАМОЖЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА	45
Йулдошева Наима Кудратовна КЛИНИЧЕСКИЕ И ДИАГНОСТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКА ХРОНИЧЕСКОЙ ИШЕМИИ МОЗГА ПО ГЕНДЕРУ	60
Nurmatova Irodaxon Akramjonovna, Xasanova Dilobarxon Abdumannob qizi BIR JINS VAKILLARINING ALOHIDA TA'LIM OLIHIDAGI O'ZARO SOTSIAL TA'SIRLAR	66

Abulfaizov A'zamjon Mahmud o'g'li O'ZBEKISTONDA SAMARALI SOLIQ SIYOSATINI TASHKIL ETISHNING IJTIMOIY JIHATLARI	70
Sevinch O'ktam qizi Rayimova BOSHLANG'ICH SINFLARGA CHET TILINI O'QITISH METODIKASI	80
Сайдумаров Иброҳим Хашимович, Шаимов Одил Қосимович НАТО ҚЎШИНЛАРИДА ҲАРАКАТЛАР (ҚЎМОНДОНЛИК ШТАБ ЎҚУВЛАРИ, ТАКТИК ЎҚУВЛАР) РЕЖАЛАРИНИ ТАХЛИЛ ҚИЛИШДА (МОДЕЛЛАШТИРИШ ВА СИМУЛЯЦИЯ ВОСИТАЛАРИДА ҲАРБИЙ ЎЙИНЛАР) КОМАНДИР ВА ШТАБНИНГ ИШИ	82
Djo'rayev Inobjon Turdiqulovich JANGOVAR HARAKATLARNI, ISHTIROK ETAYOTGAN HARBIY XIZMATCHILARNI RUHIY HOLATIGA TA'SIRI	92
Panjiyev.N.B AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA BUXORO HUNARMANDCHILIGI VA SAVDO-SOTIQ TARAQQIYOTI	97
Tuxtaxodjayeva Nargiza Akmalovna RAQAMLI MULOQOTDA MULTIMODAL VOSITALAR VA ULARNING KOGNITIV-PRAGMATIK FUNKSIYALARI	102
Abduvaliyeva Nilufar Baxtiyorovna KALTA BACHADON BO'YNI BO'LGAN HOMILADOR AYOLLARDA MUDDATDAN OLDINGI TUG'RUQ XAVFIDA PROGESTERON TERAPIYASI	106
Raximova Sulxidabonu Zoir qizi YURIDIK FIRMALAR UCHUN RAQAMLI XAVFSIZLIK	111
Tashev Doston Rustam o'g'li O'ZBEKISTONDA IJTIMOY HIMOYA SIYOSATI: KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISH HAMDA BARQAROR RIVOJLANISH YO'NALISHLARI	116
Каршибоева Муслимахон Абдигани кизи РОЛЬ ВОСПИТАТЕЛЯ И УЧИТЕЛЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В РЕЧЕВОМ РАЗВИТИИ ДОШКОЛЬНИКОВ	120
Arolova Zarina Lochin qizi QISHLOQ XO'JALIGIDA EKOLOGIK MUAMMOLAR VA ULARNI HAL QILISH YO'LLARI	126

Usmonova Shahina Xudoynazar qizi O'QITUVCHI VA O'QUVCHI O'RTASIDA PEDAGOGIK MULOQOT	130
Cho'liyev Jamoliddin Kamol o'g'li QASHQADARYODA ENERGETIKA TARMOQLARI UCHUN KADRLAR TAYYORLASH TIZIMI TARIXI	135
Olimova Odinaxon MUTOLAA MASHG'ULOTLARIDA KOMMUNIKATIV YONDASHUVNING O'RNI	141
Aliqulova Nozima Abdivali qizi BUYUK ALLOMALARIMIZ YODI	145
Mengziyayev Rasul Daminovich AVTOMOBIL TERMINOLOGIYASINING LEKSIK-SEMANTIK MAYDONI VA ETIMOLOGIYASI: FREYM YONDASHUVI HAMDA MANBA QATLAMLARI	149
Mahmatmurodova Sitara Uktam qizi KIBERXAVFSIZLIK VA UNING ZAMONAVIY JAMIYATDAGI O'RNI	153
Kenjayeva Dildora Terkashevna TARBIYACHINING IJODIY-PEDAGOGIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI	158
Baxriddinova Moxichehra Adxam qizi ARTERIAL GIPERTENZIYA – YURAK VA BUYRAK FAOLIYATIGA TA'SIRI	163
Turdaliyev Olimjon Fayzullajon o'g'li "GULISTON" ASARIDA QO'LLANGAN BĀYESTAN FE'LINING GRAMMATIK XUSUSIYATLARI	168
Жанибеков Акынкожа Каленович Ермухамедов Алиби Болатович ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ПРЕСТУПЛЕНИЯ, СОВЕРШЕННЫЕ С ПРИМЕНЕНИЕМ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ	171
Esenova Aiman Ermukhamedovna Ermukhamedov Alibi Bolatovich THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS (UN, WTO, UNWTO) IN THE FORMATION OF THE LEGAL REGIME OF TOURISM	176
Ochilova Dilso'z Ikrom qizi, Odilova Dilbar Ulug'bek qizi ABDULLA QODIRIYNING "O'TGAN KUNLAR "ASARIDAGI OILAVIY MUNOSABATLARING AHAMIYATI	182

Shodmonov Diyorbek, Gulmurodov Shoxrux <i>TELEFONNING INSONGA SALBIY TA'SIRLARI</i>	186
Shakhnoza Tokhirova <i>LINGUISTIC FEATURES OF ENGLISH NEWSPAPER STYLE</i>	189
Salimova Kumushxon Tal'at qizi Oripova Muhabbat Jurakulovna <i>THE ROLE OF PROJECT-BASED LEARNING IN ENHANCING LANGUAGE AND COGNITIVE SKILLS</i>	193
Есенова Айман Ермухамедовна Ермухамедов Алиби Болатович Умбиталиев Алтынсары Дуйсенбекович <i>ЮРИДИЧЕСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ТУРОПЕРАТОРОВ И ТУРАГЕНТСТВ ЗА ПРЕДОСТАВЛЕНИЕ НЕДОСТОВЕРНОЙ ИНФОРМАЦИИ</i>	198
Xayrullayeva Gulsanam Asliddin qizi <i>"OMMAVIY MADANIYATGA QARSHI KURASH"</i>	212
Xayrullayeva Gulsanam <i>KONSTITUTSIYA – ERKIN VA FAROVON HAYOT GAROVI</i>	215
Xayrullayeva Gulsanam Asliddin qizi <i>"FAYNBERG IJODIGA NAZAR"</i>	218
Mansurova Rushana <i>BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA SO'Z MA'NOLARINI ANGLASH JARAYONINING LINGVISTIK ASOSLARI</i>	220
Джуллибаева Шахризода <i>СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ФОНЕТИЧЕСКИХ СИСТЕМ УЗБЕКСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ ПРАВИЛЬНОГО ПРОИЗНОШЕНИЯ</i>	223
Ваққосова Камола Назаржон қизи <i>НАТЮРМОРТ ЖАНРИДА РАНГ ВА ТАСВИР УЙЎУНЛИГИ</i>	230
Sattarov Ulug'bek Umed o'g'li, Aqiljonov Asliddin Qobiljon o'g'li <i>SOLIQ QONUNCHILIGIDA JAVOBGARLIK CHORALARINING BELGILANISHI VA ULARNI QO'LLASH TARTIBI</i>	233
Isroilov Asadbek Abdulmajit o'g'li <i>JIGAR SIRROZI</i>	237

Qudratova Firuza Murodovna TANQIDIY FIKRLASH TUSHUNCHASI VA UNI MAKTABGACHA YOSHDA RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK PEDAGOGIK ASOSLARI	243
Кенжаева Малика Шоди кизи ОБУЧЕНИЕ РЕБЁНКА НА НЕРОДНОМ ЯЗЫКЕ В ДОШКОЛЬНЫЙ И НАЧАЛЬНЫЙ ШКОЛЬНЫЙ ПЕРИОД БЕЗ СООТВЕТСТВУЮЩЕЙ ЯЗЫКОВОЙ ПОДДЕРЖКИ СЕМЬИ	247
Baxriddinova Moxichehra Adxam qizi EPILEPSIYA – ASAB TIZIMIDAGI ELEKTR FAOLLIK BUZILISHI VA UNING OQIBATLARI	250
Zuxurova Moxinur Baxodir qizi ANUSH AVAKYAN: LOYDAN TUG'ILGAN HAYOT FALSAFASI	255
Sayfilloyeva Jasminabonu Javohir qizi INTERCULTURAL PRAGMATICS AND COMMUNICATIVE COMPETENCE IN MULTILINGUAL SOCIETIES	258
Abdulakimova Moxina Farxod qizi KORXONALARNING MOLIYAVIY BARQARORLIGINI BAHOLASHNING ASOSIY YO'NALISHLARI	265
To'ychiyeva Nozima Maqsudovna Baxriddinova Sarvinoz Baxriddinovna INNOVATIVE TEACHING TECHNIQUES FOR IMPROVING ENGLISH SPEAKING SKILLS	271
Surayyo Umirzoqova TALABALARNI KINETIK INTELLEKTINI RIVOJLANTIRISH	277
Mirzaxalilova Nazokat Mirzaolim qizi Asqaraliyeva Sarvinoz Nodirjon qizi MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA RAQAMLI TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING ROLI	284
Ibrohimova Muxtasarxon Masumxon qizi Nishonova Sayyora Saidovna SEMANTIC AND PRAGMATIC APPROACHES IN TRANSLATION THEORY	290
Muxitdinova Sarvinoz Alisher qizi, Nishonova Sayyora Saidovna HOW ARTIFICIAL INTELLIGENCE IS INFLUENCING TRANSLATION THEORY	295

Qodirova Mohinur Nodir qizi, Nishonova Sayyora Saidovna CRITERIA FOR ASSESSING TRANSLATION QUALITY AND THEORETICAL APPROACHES	301
Fazilova.L.A, Barakayeva.Z.T TELEMEDITSINA TEXNOLOGIYALARI ORQALI GLOSSODENIYA BILAN OG'RIGAN BEMORLARDA TIL FUNKSIYALARINI MASOFAVIY DIAGNOSTIKA QILISH	308
Yuldasheva Mohinur Bahodir qizi INKLYUZIV TA'LIMDA PEDAGOGIK YONDASHUVLAR VA ULARNING SAMARADORLIGI	312
Yusupalieva Shakhnoza Hakimjanovna Kadirova Oliyabonu Behzod kizi DEVELOPING ENGLISH SPEAKING COMPETENCES WITH MODERN INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS	317

